

**T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ**

**Yüksek Lisans Tezi
Arkeoloji Anabilim Dalı
Klasik Arkeoloji Programı**

**ANTİK DÖNEMDE IONIA BÖLGESİNDEKİ ÖLÜ GÖMME
GELENEKLERİ**

Pelin TAŞ

Danışman: Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

**Haziran, 2016
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Yüksek Lisans Programı'nın 102361001 numaralı öğrencisi Pelin Taş tarafından Prof.Dr.Celal ŞİMŞEK yönetiminde hazırlanan "Antik Dönem İonia Bölgesindeki Ölü Gömme Gelenekleri" başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 03.06.2016 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

Jüri Başkanı

Doç. Dr. Bahadır DUMAN

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Aydın ERÖN

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 15/06/16 tarih ve 03/06... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr.Celal ŞİMŞEK

Müdür

ÖNSÖZ

Arkeoloji bilimiyle küçük yaşlarda, halamın çalışmaları ve yürütmüş olduğu kazılar sayesinde tanıştım. Çocukluk yıllarımdan beri hayranlık duyduğum bu alanda kendimi gerçekleştirme şansı bulabilabildiğim için son derece şanslı hissediyorum. Girmiş olduğum bu yolda benimle birlikte yürüten hocalarım, arkadaşlarım ve ailemin vermiş olduğu destekler, benim için büyük bir güç ve motivasyon kaynağı oldu. Bu yüzden, tezin yazım aşamasında katkı sağlayan herkese, minnet ve teşekkürlerimi sunmaktan şeref duyarım.

Öncelikle, mesleğimin ilk yıllarında, Laodikeia Kenti'nin nekropol kazılarında çalışma şansını vererek, antropoloji alanındaki gelişimimde büyük emeği geçen saygıdeğer hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK'e, bana böyle bir imkân sağladığı için teşekkür ederim. Ayrıca tez süresince, göstermiş olduğu sabır, verdiği manevi destek ve iyi niyeti için de sonsuz teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Tez materyalleri konusunda; Efes Müzesi'ndeki lahit ve ostotheğin fotoğraflanması ve müze kütüphanesindeki kaynakların kullanılmasına izin veren Efes Müzesi Müdürlüğü'ne; İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki lahitlerin fotoğraflanmasına izin veren İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'ne ve yayınlar konusunda yardımlarını esirgemeyen Türk Tarih Kurumu çalışanlarına bu iyi niyetleri için teşekkür ederim. Çalışmamda bana yardımcı olabilecek makalelerini paylaşıp, doktora tezinden faydalanmama izin veren Doç. Dr. Bilge HÜR MÜZLÜ'ye, bilgi ve önerileriyle bana yol gösteren; desteğiyle güç bulduğum halam Prof. Dr. Şule Pfeiffer TAŞ'a ve değerli hocam Prof. Dr. İsmail ÖZER'e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca yabancı kaynakların çevirisinde katkı sağlayan Ersin ARSLAN'a, tezini benimle paylaşmakta hiçbir sıkıntı görmeyen Utku ARINÇ'a, fikir ve önerileri için Yıldız Duman ERCAN'a bu destekleri için teşekkür ederim.

Son olarak, tezin her aşamasında en az benim kadar emeği geçen ve varlığıyla hayatımı anlamlı kılan Savaş KUŞÇU'ya, hiçbir zorlukta beni yalnız bırakmayan can dostlarım Benan BARAN ve Ebru AYDIN'a, maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman eksik etmeyen canım ailem Suat TAŞ, Sema TAŞ ve Pınar TAŞ'a en içten sevgi ve teşekkürlerimi sunar, bu tezi onlara ithaf etmekten onur duyarım.

Pelin TAŞ
Denizli/2016

ÖZET

ANTİK DÖNEMDE IONIA BÖLGESİNDEKİ ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ

TAŞ, Pelin
Yüksek Lisans Tezi
Arkeoloji ABD
Klasik Arkeoloji Programı
Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

Mayıs 2016, 252 Sayfa

Bu tezde, Ionia Bölgesinde yer alan Baklatepe, Panaztepe, Miletos, Ephesos, Erythrai, Teos, Klazomenai, Bayraklı Höyüğü/Symrna, Phokaia, Kolophon ve Notion kentlerinin ölü gömme gelenekleri incelenmiştir.

Ionia Bölgesinin Yunan ve Roma toplumlarıyla olan ticari, siyasi ve sosyal ilişkileri; bölgenin kültüründe çeşitli etkiler bırakmıştır. Kentlerde tespit edilen Miken karakterli mezar yapıları ve mezar eşyaları, bu etkinin erken dönemlerden itibaren Ionia Bölgesinde var olduğunu göstermektedir. Roma etkisi ise, İmparatorluk Dönemi ile sınırların genişleyip; özellikle Ephesos'un Asya Eyalet Başkenti olmasıyla bölgede kendini göstermiştir. Roma'da gelişen lahit işleme sanatının, Ionia Bölgesinde de yaygınlaşması, bu etkinin en önemli göstergelerinden biridir.

Intramural ve *ekstramural* gelenek, MÖ 7. yy.'a kadar bir arada uygulanmıştır. Bu tarihten önce, bebek ve çocuklar için *intramural* mezarlar tercih edilirken; *nekropolis* kültürünün ortaya çıkmasıyla *ekstramural* mezarlar yoğunluk kazanmıştır. Ayrıca bazı *nekropollerde*, aile mezarları için düzenlenmiş özel alanlar tespit edilmiştir. Bu alanlar, parselasyon sistemiyle birbirinden ayrılmış; parseller arasında yürüme yolları bırakılarak mezar alanlarında mimari bir düzenleme yapılmıştır.

Ionia Bölgesindeki mezar tiplerini *basit toprak*, *tümülüs*, *tholos*, *oda*, *lahit*, *sandık*, *kiremit çatma*, *pithos/amphora/çömlek vb. kap* mezarlar oluşturmaktadır. Ayrıca Helenistik Dönem'de mezar stellerinin yoğun olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Gömü biçimlerinde ise, MÖ 8. yy.'a kadar *kremasyonun* hâkim olduğu görülürken; bu tarihten itibaren de *inhumasyon* gömülerin yoğunluk kazandığı belirlenmiştir.

Mezar hediyelerinde, ölen kişinin sosyal ve ekonomik statüsüne göre çeşitli eşyalar kullanılmıştır. En yoğun hediye grubunu, bir kısmı gelenek dâhilinde kırılmış olan pişmiş toprak kaplar oluşturmaktadır. Bu kaplar, defin aşamasındaki sunu geleneğine işaret etmesi açısından da önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Ionia, Gelenek, Defin, Ölü Gömme, Mezar.

ABSTRACT

BURIAL CUSTOMS OF THE IONIA REGION IN THE ANCIENT PERIOD

TAŞ, Pelin
Master Thesis
Archaeology Department
Classical Archaeology Programme
Adviser of Thesis: Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

May 2016, 252 Pages

In this dissertation, burial customs in Baklatepe, Panaztepe, Miletos, Ephesos, Erythrai, Teos, Klazomenai, Bayraklı Höyüğü/Symrna, Phokaia, Kolophon and Notion, which are established in Ionia Region, are examined.

The commercial, political, and social relations between Ionia Region and Greek/Rome societies variously influence the culture of the region. Mycenaean characterized tomb structures and tomb goods show that these influences have been there since early period. As a result of the enlargement of the borders in Empire Times, especially after the foundation of Ephesus as the capital of the Asian Province, Rome effect appears itself in the region. The widespread of the art of decorated sarcophagus in Ionia Region that was advanced in Rome is the one of the most significant indicators.

Intramural and *extramural* customs are applied together until 7th century B.C. Before that time, *intramural* burials are preferred for babies and children and then as the Necropolis culture, *extramural* tombs get notably more. Moreover, in some Necropols, specific fields that are arranged as family tombs are explored. These fields are divided by parcelization system, and among these parcels there are pathways in an architectural order.

The types of the tombs in Ionia Region consist of *simple pit*, *tumuli*, *tholoi*, *chamber tomb*, *sarcophagus*, *chest tomb*, *tile tomb*, *pithoi/amphora/pot* etc. *vessels*. Additionally, *stelai* are prevalently used in Hellenistic Period. Considering burial types, cremation was the main custom until 8th century B.C., following this; inhumation has turned into the common practice.

Tomb gifts, as various goods, are chosen to show the social and economic status of the deceased person. The most common kind of the tomb gifts are terracotta vessels. A few of these vessels are broken as the practice of the custom. In addition to this, these vessels are the important signs of the performativity of the custom.

Keywords: Ionia, Tradition, Funeral, Burial Custom, Tomb.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	xi
GİRİŞ	1
Amaç, Kapsam, Yöntem	3

BİRİNCİ BÖLÜM ANTİK DÖNEMDE ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ

1.1. Antik Yunan'da Ölü Gömme Gelenekleri	5
1.1.1. Ritüeller	7
1.1.1.1. Prothesis	7
1.1.1.2. Ekphora	9
1.1.1.3. Ölü Yemeği	10
1.1.1.4. Dokuzuncu Gün	10
1.1.1.5. Yasın Sonlandırılması	10
1.1.1.6. Yıldönümleri	11
1.1.2. Nekropol Alanları	11
1.1.3. Gömme Biçimi	13
1.1.3.1. Kremasyon	13
1.1.3.2. İnhumasyon	16
1.1.4. Mezar Tipleri	17
1.1.5. Mezar İşaretçileri	23
1.1.6. Mezar Buluntuları	26
1.2. Antik Roma'da Ölü Gömme Gelenekleri	30
1.2.1. Ritüeller	31
1.2.2. Nekropol Alanları	34
1.2.3. Gömme Biçimi	34
1.2.4. Mezar Tipleri	36
1.2.5. Mezar Buluntuları	39

İKİNCİ BÖLÜM IONIA BÖLGESİ

2.1. Ionia Bölgesinin Tarihi ve Coğrafyası	41
2.2. Ionia Bölgesinde Kazı Yapılan Antik Kentler ve Nekropol Alanları	44
2.2.1. Baklatepe	44
2.2.1.1. Geç Kalkolitik Dönem Nekropolü	44
2.2.1.2. Erken Tunç Çağı I-II Nekropolleri	44
2.2.1.3. Geç Tunç Çağı Nekropolü	45
2.2.2. Panaztepe	45

2.2.3. Miletos	46
2.2.3.1. Kazar Tepe	46
2.2.3.2. Zeytin Tepe	47
2.2.3.3. Değirmenli Tepe	47
2.2.4. Ephesos	47
2.2.4.1. Ayasuluk Tepesindeki Mezarlar	48
2.2.4.2. Arkaik Nekropol	48
2.2.4.3. Arvalya Höyük Mezarları	49
2.2.4.4. Liman Nekropolü	49
2.2.4.5. Gladyatör Mezarlığı	49
2.2.4.6. Damianus Stoa Mezarları	50
2.2.4.7. Panayır Dağındaki Mezarlar	50
2.2.5. Erythrai	50
2.2.6. Teos	51
2.2.7. Klazomenai	51
2.2.7.1. Akpınar Nekropolü	52
2.2.7.2. Kalabak Tepe Nekropolü	54
2.2.7.3. DSİ Kanalı Nekropolü	54
2.2.7.4. Yıldıztepe Nekropolü	55
2.2.7.5. Monastirakia Nekropolü	55
2.2.7.6. Tümülüsler	56
2.2.7.7. Çayır Nekropolü	56
2.2.8. Bayraklı Höyüğü/Symrna	57
2.2.9. Phokaia	57
2.2.9.1. Çifte Kayalar Nekropolü	58
2.2.9.2. Değirmenli Tepe	58
2.2.9.3. Güney Nekropol	58
2.2.10. Kolophon	59
2.2.10.1. Kuzeybatı Nekropol	59
2.2.10.2. Kuzeydoğu Nekropol	59
2.2.10.3. Güneybatı Nekropol	60
2.2.11. Notion	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

IONIA BÖLGESİNDE ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ

3.1. İonia Kentlerinin Nekropol Buluntuları	61
3.1.1. Baklatepe	62
3.1.2. Panaztepe	66
3.1.3. Miletos	73
3.1.4. Ephesos	80
3.1.5. Erythrai	92
3.1.6. Teos	95
3.1.7. Klazomenai	99
3.1.8. Bayraklı Höyük/Smyrna	108
3.1.9. Phokaia	113
3.1.10. Kolophon	117
3.1.11. Notion	122

3.2. Nekropol Buluntularına Göre Ölü Gömme Gelenekleri	124
3.2.1. İnhumasyon ve Kremasyon	124
3.2.2. Mezarlıklar ve Aile Mezarları	128
3.2.3. Mezar Tipleri	130
3.2.4. Mezar Hediyeleri	139
SONUÇ	144
KAYNAKÇA	151
LEVHALAR DİZİNİ	165
TABLolar DİZİNİ	174
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	175
LEVHALAR	177
ÖZGEÇMİŞ	252

GİRİŞ

Eski çağlarda ölümün tanımlanamayan bir olgu olması, ölüm ve sonrasına dair çeşitli inançların ortaya çıkmasını sebep olmuştur. Her toplum, ölümlerine kendi inançları doğrultusunda bir davranış örüntüsü geliştirmiş ve bu örüntüler, toplumun ölü gömme geleneklerini ortaya çıkarmıştır. Bu geleneklerin uygulanmasındaki amaç, toplumdan topluma değişmektedir. Ölünün öte dünyada huzurunu sağlamak, çoğu antik ve modern toplumun birincil amacı olmasına rağmen; bedenün çürüme sürecinde meydana gelen değişimlerin de, bazı geleneklerin ortaya çıkmasında büyük bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Ölümün bilinmezliğine, bedendeki biçim değişikliklerinin de eklenmesi; “ölüm” olgusuna duyulan korkuyu güçlendirmiş ve bu korkuyu azaltmak için -zamanla geleneğe dönüşmüş- çeşitli pratikler uygulanmıştır.

Ölü gömme gelenekleri, ölünün gömüldüğü alandan başlayıp, ölüm ikonografilerinin yer aldığı arkeolojik bir materyale kadar; geniş bir kapsamda incelenmektedir. Ancak arkeolojik kazı çalışmalarıyla ortaya çıkarılan mezarlar, iskelet kalıntıları, mezar buluntuları vb. bulgular, birincil nitelikteki kaynaklardır. Bu anlamda, geleneğin yorumlanmasındaki ilk aşama, mezar ve mezarlıklardan başlar.

Antik Yunan ve Roma dünyasının şehir dışında bulunan mezarlıkları, “ölüler kenti” anlamına gelen *nekropolis*'lerdir. Ancak daha erken dönemlerde, ölümler kent sınırları içerisinde, yerleşim tabanının altına yapılan *intramural* geleneğe göre gömülmüştür. Neolitik Dönem'e kadar uzanan bu gelenek; hem Anadolu'da hem de Yunanistan'da, Tunç Çağı'nın başlarına kadar hâkimiyetini sürdürmüştür. Erken Tunç Çağı ile birlikte gömü alanlarında değişimler başlamış ve bu değişimler, kent dışında konumlandırılan nekropolisleri doğurmuştur. Nekropolisler için çoğunlukla verimsiz toprak arazileri seçilirken; ölüyü ziyaret edenlerin zorlanmayacağı bir yol güzergâhında bulunmasına da önem verilmiştir.

Ölünün gömülme biçiminde ise iki farklı yöntemin uygulandığı bilinmektedir. Bunlardan ilki, doğrudan gömülme anlamına gelen *inhumasyon*dur. Ölünün beden bütünlüğünün korunduğu bu gömülerde; basit bir çukurdan görkemli bir anıtsal mezara kadar her mezar tipinde ölü muhafaza edilebilmektedir. Bu sebeple, erken dönemlerden itibaren tercih edilen, basit bir gömülme yöntemi olmuştur. Bir diğer yöntem ise, ölünün yakılarak bedenün kısa zamanda yok olmasını amaçlayan *kremasyon*dur. Özellikle Homeros'un anlatılarında örneklerine rastladığımız bu gömülerde, iskelet kalıntıları çeşitli şekillerde muhafaza edilmiştir. Bunların arasında; ölünün yakıldığı alanda

gömülmesi, yakıldığı alandan urnelerle taşınarak başka bir alanda gömülmesi veya bu urnelerin mezar yapıları içerisinde gömülmeden bırakılması yer alır.

Mezar tiplerinde ise Anadolu, Yunan ve Roma coğrafyasında benzer mezar yapılarının yer aldığı görülmektedir. Ancak ekonomik durum, kültürel yapı ve dini inançlar; hem toplumların hem de bireylerin mezar tiplerinde bir çeşitlilik yaratmıştır. Bunun yanında siyasi ve sosyal reformlar da; gömü biçimi, mezar yapıları ve cenaze törenlerindeki davranışların şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu anlamda ölü gömme geleneklerini, bireysel ve toplumsal şartların belirlediği bir kültürel davranışlar bütünü olarak tanımlamak; yapılacak çalışmaların niteliğini artırarak, konuyla ilgili geniş bakış açısı sağlayacaktır.

Bu tezde ele alınan konu, *Antik Dönem’de Ionia Bölgesindeki Ölü Gömme Gelenekleri*’dir. Bölgenin sınırları en kuzeyde Phokaia, en güneyde ise Miletos’la çizilmektedir. MÖ 11. yy.’ın sonundan itibaren Atina’dan başladığı düşünülen göç dalgası; bu bölgede yeni bir kültürün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu kültür, Yunan coğrafyasındaki geleneklerin bir kısmını bu topraklara taşımış; ancak zamanla kendi kimliğini oluşturan Ionia Bölgesi, Ege’nin önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bölge, MÖ 8. yy.’dan itibaren, özellikle ticari ilişkilerin bir sonucu olarak, gerek Ege’deki gerekse Doğu Akdeniz Havzasındaki etkisini artırmıştır¹. Ticari faaliyetlerin yanı sıra sosyal ve kültürel etkinliği de; Anadolu ve Yunan dünyasında hissedilir derecede kendini göstermiştir. Bu bağlamda, hem Ege dünyasının sosyal yaşamına ışık tutması, hem de Anadolu ve Yunan karakterlerini ortaya koyması açısından, bölgedeki ölü gömme geleneklerinin incelenmesi önem taşımaktadır.

¹ Boyana 2011a, 35.

AMAÇ, KAPSAM VE YÖNTEM

Amaç

Bölgenin ölü gömme gelenekleriyle ilgili yapılan daha önceki araştırmaların, gerek tarihsel gerekse materyal kapsamı sınırlıdır. Tezin asıl amacı, bu durumu ortadan kaldırmak adına daha kapsamlı bir bilgi derlemesi yapmaktır. Bu amaçla, Ionia Bölgesindeki nekropol alanlarının özellikleri, gömü biçimleri, mezar buluntuları ve ritüel nesnelere gibi geleneği oluşturan kalıntılar, bölge içerisindeki kronolojik ve tipolojik gelişimine göre incelenmiştir. Bu geleneklerin, Yunan ve Roma toplumlarındaki gömü uygulamalarıyla benzerlikleri ile; ticari ve siyasi ilişkilerden kaynaklanan sosyal etkileşimlerin gömü geleneklerine yansımaları değerlendirilmiştir. Böylelikle, bölgeye özgün karakterlerin ortaya konulması da mümkün olmuştur.

Kapsam

Tezin kapsamını, Ionia Bölgesinde yer alan Baklatepe, Panaztepe, Miletos, Erythrai, Teos, Klazomanai, Bayraklı/Smyrna, Phokaia, Kolophon ve Notion kentleri oluşturmaktadır. Bu kentlerin seçilmesindeki amaç, nekropol kazılarının yapılmış olması ve geleneğe ışık tutacak verilerin bulunmasıdır. Tezin kapsadığı dönem ise, Protogeometrik Dönem'den Roma Dönemi'nin sonuna kadarki aralıktır. Ancak bölgenin erken dönem yerleşimlerinden olan Baklatepe ve Panaztepe'nin Geç Kalkolitik-Erken Tunç Çağı'na ait nekropol ve mezar bilgilerine de yer verilmiştir. Bölgenin erken dönem gömü geleneklerine ışık tutacak zenginlikteki bu iki yerleşim, Antik dönem gömü geleneklerine bir giriş niteliği sağlamaktadır.

Yöntem

Tezin araştırma tekniğini literatür taraması oluşturmaktadır. Antik Yunan'daki ölü gömme adetlerinin değerlendirilmesinde, Kurtz-Boardman tarafından 1971 yılında yayınlanan *Greek Burial Customs* adlı esere; Antik Roma'daki ölü gömme değerlendirmeleri içinse Toynbee tarafından 1971 yılında yayınlanan *Death and Burial in the Roman World* adlı esere sıklıkla atıfta bulunulmuştur. Ionia Bölgesindeki mezar tiplerinin ve buluntuların belirlenebilmesi için *Kazı Sonuçları Toplantıları, Araştırma*

Sonuçları Toplantıları ve Müze Kurtarma Kazıları bildirilerinde yer alan bilgiler esas alınmıştır. Buradan elde edilen bilgilerle, mezar tipleri ve mezar hediyelerinin sayısal verilerinin gösterildiği tablolar oluşturulmuştur. Bu tablolarla, yoğunlukla tercih edilmiş mezar tiplerinin ve buluntularının net bir şekilde gösterilmesi amaçlanmıştır.

Tezde yer alan bazı lahit, stel ve ostohekler, İzmir Arkeoloji Müzesi ve Efes Arkeoloji Müzesi'nde, tarafımızdan fotoğraflanarak, çalışmanın sınırları dahilinde kullanılmıştır. Diğer fotoğraf, çizim ve şekillere ise, yararlanılan kaynaklar belirtilerek yer verilmiştir.

Tez, üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Antik Yunan ve Roma coğrafyasındaki ölüm sonrası ritüeller, nekropol alanları, inhumasyon ya da kremasyonla karşımıza çıkan gömü biçimleri, mezar tipleri ve mezar buluntuları ele alınmıştır. Bu bölüm, İonia Bölgesinin gömü geleneklerine giriş niteliğinde olup; Ege dünyasındaki ölüm ritüelleri hakkında genel bir fikir vermeyi amaçlamaktadır.

İkinci bölümde; ilk olarak, çalışma alanımızı oluşturan İonia Bölgesinin tarihi ve coğrafyasına yer verilmiştir. Daha sonra, kentlerin nekropol alanlarıyla ilgili bilgiler aktarılmıştır. Ancak nekropol ve mezarlarda yapılan kazı ve araştırmaların, belirli bir sistem dahilinde yayınlanmadığı kentlerde; mezar alanlarının aktarılmasıyla ilgili bazı güçlükler yaşanmıştır. Ayrıca bu durum, bölge içerisindeki ölü gömme geleneklerinin değerlendirilmesinde kaçınılmaz bir zorluk yaratmıştır. Yine de fotoğraflar, çizimler ve yayınlardan elde edilen bilgilerin derlenmesi ile, nekropol alanlarının konumu ve özellikleri ortaya konmuştur.

İki başlık altında ele aldığımız üçüncü bölümde, İonia kentlerindeki nekropol buluntuları ele alınmıştır. İlk başlıkta, kentlerin mezar tipleri ve mezar hediyelerinin niteliği ve dağılımları belirlenerek, bölgedeki ölü gömme geleneklerinin somut verileri ortaya konulmuştur. İkinci başlıkta ise bu veriler, hem kentlerin birbirleriyle hem de diğer bölge ve kentlerle kıyaslanarak, geleneklerin gelişim ve değişim süreçleri incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTİK DÖNEMDE ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ

Ölümün tarihsel süreç içerisinde ne gibi anlamlar ifade ettiği, ölüm sonrası inançlar ve sergilenen tutumlar, ölümün kabullenilişi ya da reddedilişi; hepsi, bütün toplumlarda varlık gösteren kavramlardır. Bu kavramların ortaya çıkmasında yerel inanışların geniş bir yer kapladığı yadsınamaz. Ancak kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkiler neticesinde; toplumsal değerler, inançlar ve geleneklerin farklı bölgelerde de etkisini gösterdiği görülmektedir. Bu bölümde, İonia bölgesindeki ölü gömme geleneklerinde, Yunan ve Roma kültürlerinin etkileri ortaya konulacaktır.

1.1. Antik Yunan’da Ölü Gömme Gelenekleri

Antik Yunan’da ölü gömme gelenekleri, yalnızca arkeolojik kalıntılarla değil, antropolojik veriler, edebi eserler, mitler, dönemin filozof ve düşünürlerinin ölüm ve “sonrası” hakkındaki söylemleri gibi konularla ele alındığında bir bütünlük kazanmaktadır.

Homeros’ın İliada’sı, ölü gömme gelenekleri çalışmalarında atıfta bulunulan eserlerin başında yer alır. Ölen kahraman Patroklos’un cenaze merasimi, gömü geleneklerini açıkça ortaya koyması açısından önemlidir². Hesiodos ise, gömü geleneklerine değinirse de, ölümün ne gibi bir anlam ifade ettiğinden bahseder. Prometheus’un ateşi çalmasıyla “ölüm”ün bir ceza olarak verildiği, ölümden sonra ise yer altında bu cezanın devam ettiğini anlatarak ölüme mitolojik bir anlatım katar³.

Yunan mitolojisine göre ölen kişi yeraltına, Hades’e iner. Styks adlı bir ırmaktan geçmek için, Kharon sandalıyla beklemektedir. Ölü ruhları sandalıyla karşı kıyıya geçirecek olan Kharon’a, ruhun para vermesi gerekmektedir. Antik Dönem mezarlarında görülen iskeletlerin ağız ve gözlerine bozuk para bırakma geleneği de bu inanışa dayanmaktadır⁴. Ayrıca ölen kişi toprağa gömülmezse, Hades’in bataklığını geçmesi imkânsızdır. Ölü ruhların tek amacı, toprağa kavuşmaktır. Ölü gömülmezse

² Bkz. Homeros, *İlyada*, XXIII, 125-257.

³ Bkz. Hesiodos, *Hesiodos İşler ve Günler*, 28.

⁴ Kurtz-Boardman 1985, 23.

ruhu sonsuza dek ortalıklarda dolaşacak, öte dünyaya geçemeyecektir⁵. Bu yüzden Antik Yunan’da ölüm sonrası ritüellere oldukça fazla önem verilmiştir.

Antik Yunan’daki ölüme dair inanış ve gelenekler, genel bir standart içinde ve halkın büyük kısmının uyguladığı pratikler olarak değerlendirilebilir. Ancak bazı dini öğretiler; ölüm ve ölüm sonrasıyla ilgili yorumlamalara farklılık katmıştır. Örneğin Orpheizm, “öte dünya”ya geçmek için çabalayan ruhun bedene (*soma*) hapsediği ve buradan kurtulunca, yani ölünce, ruhun özgürleşeceğini savunmaktadır⁶. Yani ölüm, özgürlüktür ve özgürlük de mutluluk getirecektir denilebilir. Orpheizmin bu öğretisi, Antik Yunan’da ölüme dair duyulan tedirginlik, ölünün *miasma*’sından (kirlilik) korunma ihtiyacı, ruhun “öte tarafa” geçmemesinden duyulan korku gibi duygularla paralel gözükmemektedir. Yalnızca dini yorumlamalar değil, dönemin ünlü düşünürleri ve filozoflarının söylemleri de, ölüme ilgili değişik yorumlamalar sağlamıştır. Ancak bu yorumlar, halka hitap etmekten ya da gelenekler üzerinde etkili olmaktan ziyade; felsefi bir söylem olarak kalmıştır.

Miken Dönemi, Yunan ölü gömme adetleri hakkında genel bir giriş bilgisi niteliğindedir. MÖ 13. yy.’a kadar, Atina ve birkaç yer dışındaki Miken saraylarının çoğu yerle bir olmuş; politik parçalanmalarla birlikte, seramiklerde bölgesel çeşitlilikler başlarken, ölü gömme adetleri gibi temel konularda belirgin değişimler yaşanmamıştır. Sarayların yıkımından sonra, ulaşılması daha zor ancak savunması kolay alanlara yerleştirilmiştir. Peloponnesos, Lefkandi’de Euboea ve Attika’nın Ege’ye bakan kıyılarına insan akını başlamış; bu merkezlerin çoğu, Miken kültüründen olan, aynı zamanda adalarla ve Küçük Asya’nın kıyılarıyla ticaret yapan insanların korunaklı bir yeri haline gelmiştir. Bunun sonucunda da ticari faaliyetler, kültürler arası etkileşimlerin önemli sebeplerinden biri olmuştur.

Miken Döneminde, hem kremasyon hem de basit çukurlara ve mezar yapılarına uygulanan inhumasyon gömüler görülürken; mezar yerini belirlemek amacıyla mezar işaretçileri de kullanılmıştır. Yaygın olarak oda mezar ve tholos mezarlar bilinmesine rağmen, toprağa çukur açılıp etrafının taş levhalara çevrelendiği *sandık* mezarlar, Orta Tunç Çağı’nın standart mezar tipidir. Argos’taki kazılarda bulunan sandık mezarlar, bu durumu destekler nitelikte, oldukça fazla sayıdadır⁷.

⁵ Erhat 2008, 173.

⁶ Erhat 2008, 231.

⁷ Kurtz-Boardman 1971, 23.

1.1.1.1. Ritüeller

Yunan dünyasında ölümle ilgili ritüeller, ölünün öte dünyaya rahat ve sorunsuz geçebilmesi için uygulanan pratikler olarak değerlendirilebilir. Ölüyü defnetmenin öneminin yanında, definden önce yapılması gereken bazı uygulamalar mevcuttur. Bu uygulamalarla, ölen kişiye duyulan saygının yanında, geride kalanların başına da aynı kötülüğün gelmesini engellemek amaçlanmıştır. Kişinin ölümünden defnedilmesine kadarki tüm işlem ve törenlerden aile bireyleri sorumludur⁸. Ailenin itibari için önem taşıyan bu sorumluluğun aile dışından birine bırakılması hoş karşılanmamış⁹; ailesi olmayan bireyler içinse en yakın arkadaşlar bu görevi üstlenmiştir¹⁰.

1.1.1.1. Prothesis

Cenaze merasimleri başlamadan önceki ilk aşama, ölünün hazırlanmasıdır. Defin için vücudu hazırlamak, ailedeki kadınların görevidir. Ancak kadınların bu görevi yapabilmesi için altmış yaşın üzerinde olması veya ölenin çok yakın akrabası olması gerekmektedir¹¹. İlk iş, ölenin ağzının ve gözlerinin kapatılmasıdır. Homeros'un *Odysseia*'sında da anlatımına rastladığımız bu uygulama¹²; eğer kişi evliyse eşi, değilse ailedeki en büyük ve en yakın akrabası tarafından yapılmaktadır¹³. Vücudun yıkanıp yağlanmasıyla sonra ölünün giydirilmesi ve varsa mücevherleri takılarak çiçeklerle süslenmesiyle vücudun hazırlanması sona ermektedir.

Platon, ölümün doğrulanması için ölünün bir gün sergilenmesinin yeterli olacağını belirtirken; MÖ 6. yy.'da yürürlüğe konulan Solon reformlarıyla birlikte, prothesisin iki gün sürmesi ve üçüncü günde ekphoranın başlaması kuralı getirilmiştir¹⁴.

Vücut (*soma*) yatakta, sedirde, klinede ya da yüksek tahta benzeri bir yapıda, başı yastık ya da benzeri bir materyalle desteklenerek yatırılırdı. Prothesisin amacı, yalnızca ölümü teyit etmek değil, aynı zamanda ölüye saygıların sunulması ve ağıtların yakılmasıydı¹⁵. Ölünün yatırıldığı yere, bir örtü (*stroma*) serildikten sonra, ceset yün

⁸ Blanck 1999, 176.

⁹ Kurtz-Boardman 1971, 143.

¹⁰ Hürmüzlü 2008, 43.

¹¹ Kurtz-Boardman 1971, 144.

¹² Homeros, *Odysseia*, XI, 427.

¹³ Hürmüzlü 2008, 44.

¹⁴ Alexiou 1974, 6.

¹⁵ Kurtz-Boardman 1971, 144.

bir kefenle (*enyma* veya *pharos*) sarılıyor ve en son üzerine bir örtü (*epiblema*) örtülüyordu¹⁶.

Ağıtlar, cenaze törenlerinin vazgeçilmez bir parçasıydı. Kadınlar saçlarını yolar, göğüslerine vurarak yırttırır, hatta kendilerini yaralardı. *Kopetos* olarak adlandırılan bu hareket, acıyı göstermenin açık bir yolu yoluydu ve ruhun huzura ermesi için oldukça önemliydi¹⁷. Ancak MÖ 6. yy.'da Solon, özellikle kadınların davranışlarını “kaba ve barbarca davranışlar” olarak değerlendirerek, daha ılımlı ve ölçülü davranılması konusunda kurallar getirmişti¹⁸.

Prothesis sahnelerinin vazolardaki betimlemeleri tekdüze olarak, bahsedilen aşamaların resmedilmiş şekliyle karşımıza çıkar. Attika'da prothesis sahneleri, MÖ 8. yy.'dan MÖ 5. yy.'ın bitimine kadar vazolara işlenmiştir. Ionia'da ise Geç Geometrik Dönem'e tarihlendirilen üç adet prothesis sahneli vazo, Samos'tan ele geçmiştir¹⁹.

Attika'da ele geçen vazolarda prothesis sahneleri, aynı temel unsurlarla bezenmiş gösterimlerle karşımıza çıkmaktadır. Ölü, yüksek bir platformun üstüne, başı sağa bakacak şekilde yatırılmaktadır. Ölünün yatırıldığı platformun etrafında ve altında yas tutan figürler bulunmaktadır. Ölüye yakın olan figürler, genellikle ölüye dokunur şekilde gösterilmiştir. Bu hareket, ölen kişiye olan yakınlığın bir göstergesidir. Vazo üzerindeki figürler, vazonun tamamını kaplayabildiği gibi, bir veya iki kişi ile de sınırlandırılmış olabilir; ayrıca bu figürler ölünün yatırıldığı yerin üstünde gösterilebileceği gibi, ayakta veya oturur pozisyonda da gösterilmektedir. Cenazenin doğal bir unsuru olan ağıt yakma, bir dizi figür olarak, vazonun ön ya da arka yüzünde işlenmiştir²⁰. Temel olarak 2 farklı ağıt figürü bulunmaktadır. İlki, her iki elini de kaldırmış olanlardır; ki bunlar büyük ihtimalle kadındır. Oturmuş ya da dizlerine çömelmiş şekilde gösterilmişlerdir. İkincisi ise, tek elini kaldırmış olan figürlerdir; diğer ellerinde de silah gösterimlerinin olmasından dolayı erkek figürler olduğu düşünülmektedir.

¹⁶ Arıhan 2007, 19.

¹⁷ Hürmüzlü 2008, 45.

¹⁸ Plutark, *Solon*, XII.

¹⁹ Hürmüzlü 2008, 46.

²⁰ Ahlberg 1971, 29.

1.1.1.2. Ekphora

Ölü bedeninin, yani somanın taşınma aşamasıdır. Prothesisin sonlandığı üçüncü günün sabahında, erken saatlerde ölünün alınıp nekropole götürülmesidir. Aşırıya kaçan davranışlar, ağıtlar ya da saç yolma gibi hareketler sınırlandırılmıştır ve cenaze alayı, halkın da katıldığı bir kortej değil, yakınları ve aile bireyleriyle gerçekleştirilen bir geçit törenidir²¹. Yunan sanatındaki ekphora sahnelerinde ölü, mezara elle veya arabalarla taşınırken; kadınlar cenaze alayının arka tarafında, erkekler ise ön sıralarda ve ellerinde silahlarla gösterilmiştir²².

Cenaze alayı mezar yerine vardığında, soma yere indirilirdi. Bu esnada, büyük bir seramoni yapılmasını ya da mezarda hayvan kurban edilmesini Solon yasaklamıştı. Ancak, defin esnasında mezar başında *ta trita* denilen bir törenin yapıldığı bilinmektedir. Yunan literatüründe de mezar başında içecek sunularının yapıldığı yer almakta, mezar etrafında bulunan kaplar ve kadehler de libasyon yapıldığını desteklemektedir. Bu nedenle, *ta trita*, “üçüncü gün töreni” olarak tanımlanabilir.

Definden sonra ölü evine dönülür ve evin girişine bir kap su bırakılırdı. Bu, evden ölü çıktığına dair bir bildirim; ayrıca *miasmaya* karşı bir uyarı anlamına gelmekteydi. Cenazeye katılanların, bu suyla temizlendiği ve saflaştığı inancı hakimdi. Kapıya bir tutam saç veya bir dal selvi asmak gibi ritüeller ise, Klasik Dönem Atina’ında bilinmemektedir²³.

Vazo resimlerinde ekphora sahneleri, prothesis sahneleri kadar sık işlenmemesine rağmen; eldeki örneklerin ikonografik tanımlamaları aydınlatıcı olmaktadır. Geometrik Dönem’e ait ekphora sahneli vazolarda, ceset mezara arabalarla taşınırken gösterilmektedir. Beden, kafa sağa gelecek şekilde yan yatırılmış ve eller kalça üzerinde durmaktadır²⁴ (Lev. I: Fig. 1a, 1b). Ayrıca Vari’de ele geçen ve MÖ 7. yy.’a tarihlenen terrakota grup da, ekphora aşamasını betimlemektedir²⁵ (Lev. II: Fig. 2).

²¹ Kurtz-Boardman 1971, 145.

²² Kurtz-Boardman 1971, 61.

²³ Kurtz-Boardman 1971, 145.

²⁴ Ahlberg, 1971, 222.

²⁵ Hürmüzlü 2008, 47.

1.1.1.3. Ölü Yemeği

Ölü defnedildikten sonra, üçüncü ve dokuzuncu günlerde mezar ziyaret edilerek yiyecek ve içecek sunusu yapıldığı bilinmektedir. *Perideipnon* denen cenaze yemeği, törenlerin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır²⁶. Homeros'un *Iliada*'sındaki anlatılarda; Patroklos'un cenaze yemeğinin yakılmadan bir gece önce²⁷, Hektor'unkinin ise daha sonra verildiği yer almaktadır²⁸.

Antik kaynaklarda, cenaze yemeğinin önemine değinilse de, buna dair ayrıntılı bir açıklama bulunmamaktadır. Mezarlarda ele geçen koyun, keçi, domuz, kuş gibi hayvan kemikleri, muhtemelen ölü yemekleri ve adaklarıyla ilişkilidir. Ayrıca sıvı adakları (*khoai*) olarak şarap, bal, süt, zeytinyağı veya su kullanılmaktadır²⁹.

1.1.1.4. Dokuzuncu Gün

Ölümün dokuzuncu gününde, ölenin ailesi ve arkadaşları mezar başında toplanarak, *ta enata* denilen dokuzuncu gün ritüellerini yerine getirirlerdi. Ancak bu ritüellerle ilgili bilgiler oldukça azdır; yalnızca mahkeme kayıtlarında böyle bir anmanın gerçekleştirildiğinden bahsedilmektedir³⁰.

1.1.1.5. Yasın Sona Ermesi

Yasın sona erdiği de bir seramoni ile duyurulmaktadır. Bazı kaynaklar otuzuncu gün törenlerini yasın sonu olarak belirtilmişse de, Arkaik ve Klasik Dönem'ler için belirli bir süre verilmemiştir. Yasın sona ermesiyle birlikte aile normal hayatına ve gündelik işlerine (*ta nomizomena*) dönmektedir³¹.

²⁶ Garland 1985, 39.

²⁷ Bkz. Homeros, *Ilyada*, XXIII, 29.

²⁸ Bkz. Homeros, *Ilyada*, XXIV, 803.

²⁹ Hürmüzlü 2008, 40- 41.

³⁰ Kurtz-Boardman 1971, 147.

³¹ Kurtz-Boardman 1971, 147.

1.1.1.6. Yıldönümleri

Yas sona ermiş olsa bile, ölen kişinin arkasından yapılması gerekenler sona ermiş sayılmaz. Ölümün yıldönümünde yapılan anma törenleri, klasik literatürden öğrendiğimiz kadarıyla, dokuzuncu ve otuzuncu gün törenlerinden çok daha önemlidir. Geç antik dönem bilginleri, bu törenin ne kadar önemli olduğunun farkındaydı; ancak bu törenler hakkında çok az şey biliyorlardı. Bunun sebebi belki de, kayıtlarda da görülen, birbirinden farklı ve çok sayıda terim olmasıdır. Ancak genel hatlarıyla, ölenlerin mezarlarının ziyaret edilmesi, çiçek sunularının yapılması, çelenk ve kurdelelerle ölüye saygının sunulması anma törenlerinin temelini oluşturur³².

1.1.2. Nekropol Alanları

Ölülerin gömüleceği yerlerin belirlenmesi, gerek Yunanistan'da gerekse diğer coğrafyalarda önem verilen bir konu olmuş; yerleşim içi (*intramural*) veya yerleşim dışı (*extramural*) alanlara gömüler yapılmıştır.

MÖ 9.- 8. yy.'larda ölüler hem kentin içine hem de şehir duvarlarının dışına gömülebilirdi. Ancak MÖ 6. yy.' dan itibaren, Yunan şehirlerindeki bütün mezarlar şehrin dışında; Sparta ve Tarentum gibi şehirlerde ise mezarlar, Klasik Dönem'e kadar şehir surlarının içinde yer almıştır³³.

Mezarlıklar, ölülerin defnedilmesi için ayrılmış alanlardır ancak bazen, mezarlıklardan ayrı olarak parsellenmiş daha küçük alanları da ifade eder. Morris³⁴, Antik Yunan'daki mezarlık alanlarını, *Kerameikos modeli* ve *Agora modeli* olarak iki tipte ele almıştır. Kerameikos modeli, Karanlık Çağ'dan Klasik Dönem'e kadar kullanılmış, oldukça geniş bir mezarlığı; Agora modeli ise, yalnızca iki ya da üç kuşak boyunca kullanılan, parsellenmiş mezar gruplarını ifade etmektedir. Ancak bazı mezarlıklar, her iki kategoriye de girmemektedir. Örneğin Atina'da bulunan Orta Geometrik Dönem'e ait Areopagus Mezarlığı, Agora tipi mezarlıklar için oldukça büyükken, Kerameikos tipi mezarlıkların hiçbir karakteristik özelliğini taşımaz.

Ölü gömme araştırmalarında, zengin buluntuları ve çeşitli mezar formlarıyla karşımıza çıkan Kerameikos nekropolü, çoğu kaynakta Antik Yunan'ın bir temsili

³² Kurtz-Boardman 1971, 147.

³³ Retief-Cilliers 2006, 56.

³⁴ Morris 1987, 75.

olarak ele alınmıştır. Atina'nın kuzeybatısında bulunan nekropolde en erken gömülerin MÖ 3. binden 2. binin başlarına, yani Erken-Orta Hellas' kadar tarihlendiği görülmektedir. Nekropol, Eridanos nehrinin bulunduğu ve dolayısıyla bataklık ve verimsiz topraklarla kaplı olan alanda konumlandırılmıştır. Gömüler, MÖ 478 yılında Themistocles kent duvarlarının inşasına kadar nehrin her iki tarafına; bu tarihten itibaren ise, şehir duvarlarının dışına, özellikle de nehrin güney kıyısına yapılmıştır. Mezarlar, şehir kapısı ve yollarının etrafında konumlandırılmıştır. Bunun sebebi, dini festivallere katılan ölen yakınlarına, mezar ziyaretlerinde ulaşım kolaylığı sağlamak ve festivallere kuzeybatı taraftan gelen ziyaretçilerin, görsel açıdan zengin mezarları görmesini sağlayarak dindarlıklarını kanıtlamaktır³⁵. Kerameikos nekropolünün bu özellikleri, diğer Yunan ve Ege nekropollerinde de görülmektedir.

Yunanistan'da özellikle Protogeometrik ve Geometrik Dönem'de, gömüler yaygın olarak şehir içinde bulunmaktadır. Atina, Argos, Nea Ionia, Asine ve Korinth'teki şehir içi gömülerde, yetişkinlerin de yer aldığı ancak bebek ve çocukların ağırlıkta olduğu mezarlar bulunmaktadır. Kıta Yunanistan'da MÖ 7. yy.'ın başlarına kadar intramural gömüler devam etmiş, MÖ 700 civarında yetişkinler için şehir içi gömüler sona ererek mezarlıklar şehir dışına taşınmıştır³⁶. MÖ 8. yy.'da gerçekleşen bu değişimi Morris³⁷, doğu ile başlayan ilişkilerle birlikte "polis" kültürünün ortaya çıkması ve bunun sonucunda tapınak ve yerleşim alanlarının düzenlenmesiyle birlikte, mezarlıkların da şehir dışına taşınmış olabileceğini belirtmektedir. Ayrıca Cicero'nun bir mektubu, Atina'da şehir içine gömü yapılmasının yasak olduğundan bahsetmiştir³⁸. Bu yasağa rağmen, Atina'da şehir duvarlarının içinde bulunan Klasik Dönem'e ait az sayıda gömü, Cicero'nun söylemine şüpheyle yaklaşılmasına sebep olmuştur.

Extramural gömüler ise, ulaşımın kolay olduğu, hatta kimi zaman kutsal yolların güzergâhında bulunan ve verimsiz toprak alanlara konumlandırılmıştır. Klasik Dönem'den itibaren, birkaç istisna dışındaki bütün gömüler, şehrin dışındaki mezarlıklarda bulunmaktadır.

³⁵ Banovetz 2012, 4.

³⁶ Hürmüzlü 2008, 4.

³⁷ Morris 2000, 306.

³⁸ Kurtz-Boardman 1971, 70.

1.1.3. Gömme Biçimi

1.1.3.1. Kremasyon

İskelette bulunan %30 oranındaki organik yapı da dahil olmak üzere, vücudun ısıya maruz kalarak yanması ve su kaybetmesi *kremasyon* olarak tanımlanmaktadır³⁹. Prehistorik dönemlerden beri karşımıza çıkan bu uygulama, ruhun özgürleşmesi, ateşin kötülüklerden arındırması, yeniden doğuş, temizlenme ve arınma, gibi ruhani inançlarla olduğu kadar, memleketi dışında ölen önemli kişilerin memleketine taşınmasında kolaylık sağlaması gibi sebeplerle de açıklanmaktadır. Ayrıca ölüm sürecinin, bedenin çürümesi ve etlerin yok olmasıyla tamamlandığı inancı bulunmaktadır. Ölüm sürecini tamamlamanın en hızlı yöntemi ise bedenin yakılmasıdır.

İnhumasyondan çok daha geç zamanlarda uygulanmaya başlayan kremasyon, iki şekilde gerçekleştirilmektedir. İlki, *birincil gömü* olarak adlandırılan, ölünün gömüleceği yerde ve doğrudan toprak üzerinde yakıldığı tiptir. Ateşin harlandırılması için odun ve yağ gibi malzemeler kullanılmıştır. Yakma işleminden sonra da kemik ve kül kalıntılarının üzeri toprak ve taşlarla kapatılarak kremasyon sonlandırılmıştır. Bu tipte, mezar etrafında kül ve yanma izlerine rastlanabilir. Nadir olarak, kalıntıların toplanarak kül kaplarına konulduğu örnekler de bulunmaktadır. *İkincil gömüler* ise, kremasyonun özel yakma alanlarında gerçekleştirilip, kalıntılarının urne veya kaplara konularak başka bir alanda gömülmesidir⁴⁰. Bu gömülerde kül ve kemik kalıntılarıyla doldurulan urnenin ağız kısmı bir taş, seramik parçası veya vazo ile kapatılmaktadır⁴¹.

Birincil gömülere edebi kaynaklar içerisinde en güzel örnek, *İliada*'da karşımıza çıkmaktadır. Patroklos arkadaşlarının saçları, kurban edilen hayvanların yağları ve bal dolu küplerle kaplanan odun yığınlarının üzerinde yakılmıştır. Ceset yandıktan sonra ateş şarapla söndürülmüş ve kalıntılar toplanarak kül kabına konulmuştur⁴².

Yunan dünyasında kremasyon, Mikenlerden önce bilinmemektedir. Miken Döneminin başlarındaki kremasyon örnekleri de oldukça düzensiz olarak ele geçmiştir. Perati'deki Miken mezarlığında, oda mezarlar ve kremasyon mezarlar birlikte bulunmaktadır. Yakın Doğu'da uygulandığı bilinen kremasyon geleneği, Yunanistan'da

³⁹ Erdal 2002, 116.

⁴⁰ Yıldız 2006, 18-19.

⁴¹ Hürmüzlü 2008, 10.

⁴² Homeros, *İlyada*, XXIII, 135-170.

da Levant kökenli objelerle birlikte bulunmuştur. Bu uygulamanın Yunanistan'a girişi aşamalı olarak gerçekleşmiş ve Protogeometrik tarzın ortaya çıkmasıyla bağlantılı olarak yaygınlaşmıştır. Argos, Perati, Kerameikos ve Salamis'te kremasyon ve inhumasyonun birlikte uygulandığı görülmektedir. Doğu ile yapılan ticaret, ki bu ilişkinin Troya VI ile olduğu düşünülmektedir, kremasyonun Yunanistan'a girmesinde önemli bir faktör olmuştur⁴³.

Miken Döneminin standart gömü şekli inhumasyon olmasına rağmen Salamis'te iki, Pompeion'da ise üç tane kremasyon gömü ele geçmiştir. Bu gömüler ikincil gömü tipine girmektedir. Salamis'teki kremasyon kalıntıları kaba yapılı büyük kül kaplarıyla gömülürken, Pompeion'dakiler Protogeometrik ve Geometrik Dönem'in popüler kremasyon kapları olan boyunlu amphoralarla gömülmüştür. Sub-Miken Dönemine ait kaplara yapılan kremasyon gömüler ve inhumasyon mezarlar arasında saptanan kremasyon mezarlar, gömü uygulamalarında aşamalı olarak büyük bir değişim yaşandığını kanıtlamaktadır⁴⁴.

MÖ 11. yy.'ın ortalarında, Protogeometrik Dönem'in başlamasıyla beraber çoğu Yunan kenti inhumasyonu tercih ederken, Atina ve Girit'te etkin gömü şekli olarak kremasyon devam etmiş; ancak yalnızca yetişkinlere uygulanmıştır⁴⁵. Kremasyonlarda ikincil gömü tipinin yaygın olduğu görülmektedir. Nea Ionia ve Kerameikos'ta yapılan kazılarda, odun yığınlarının bulunduğu yakma alanları keşfedilmiş; dolayısıyla yakma işleminin mezar alanında yapılmadığı ortaya konmuştur⁴⁶. Kremasyon mezarlar, kare veya dikdörtgen şeklinde kazılmış, içinde kremasyon urnesinin yerleştirileceği bir oyuk bulunan alanlardır⁴⁷.

Protogeometrik Dönem'in bitmesiyle, kremasyon tercih edilen gömü şekli olmaktan çıkmıştır. Geometrik Dönem'den Klasik Dönem'e kadar, Attika'da kremasyon ve inhumasyon birlikte görülürken, farklı mezarlıklarda farklı gömü şekilleri hakim olmuş; gömü şekli, kişinin ya da ailenin tercihine bırakılmıştır. Bu dönemde de kremasyon gömüler, urnenin konulacağı bir oyuğa sahip çukurlar içerisine yapılmaktadır.

Geometrik Dönem'in başlarına kadar yaygın olarak kullanılan kremasyon kapları pişmiş toprak vazolar ile boyundan ve omuzdan tutulan amphoralardır.

⁴³ Kurtz-Boardman 1971, 26.

⁴⁴ Kurtz-Boardman 1971, 33.

⁴⁵ Kurtz-Boardman 1971, 26.

⁴⁶ Kurtz-Boardman 1971, 37.

⁴⁷ Hürmüzlü 2008, 10.

Geometrik Dönem’le birlikte bunların yerini bel kısmından tutulan amphoralar almıştır. Kapların içerisindeki buluntular, kap formlarının cinsiyete bağlı olarak değiştiğini göstermektedir. Protogeometrik Dönem’de kadınlar için bel veya omuzdan; erkekler içinse boyundan tutulan amphoralar tercih edilmiştir. Geometrik Dönem amphoralarında ise boyundan tutulan tiplerde çoğunlukla silahların; omuzdan tutulan tiplerde de ağırşak ve mücevheratlar karşımıza çıkması, cinsiyete dayalı bu farklılığın kanıtları olarak değerlendirilmektedir⁴⁸.

Kremasyon, Arkaik Dönem’le birlikte yaygınlaşmaya başlamış ve Attika’da gelişmiştir. Protogeometrik Dönem’in ikincil gömüleri, MÖ 8. yy.’ın sonları - 7.yy.’ın başlarında yerini birincil gömülere bırakmıştır. Ölü, gömüleceği alanın içinde yakılmakta; dolayısıyla mezar genişliği, inhumasyon mezarlardan daha büyük olmaktadır. Ateşin sönmemesi ve bedeni yakabilecek kadar harlı olması amacıyla mezara havalandırma kanalları yapılmış; ateşin ısını ve şiddetini artıracak reçineli odunlar kullanılmıştır⁴⁹.

Klasik Dönem’de birincil kremasyon gömüler varlığını sürdürmüştür; ancak mezarlar daha basit şekilde yapılmıştır. Bu yüzden havalandırma kanalları gibi sistemler daha az mezarda bulunmaktadır. İkincil gömülerin yoğunluğu bu dönemde artmış ve kül urneleri çeşitlenmiştir. Kabaca yapılmış pişmiş toprak urneler ya da özenle boyanmış kırmızı figürlü vazolar kullanılmıştır. Ancak bu vazolar, genellikle mezarlar için üretilmemiş, bazıları yerel amaçlar için kullanılmıştır. Mezarlar için üretilenleri, ya toprak zeminin üzerine mezar işaretçisi olarak yerleştirilmiş ya da mezar içerisine muhafaza kabı olarak bırakılmıştır. Metal kül kapları (pişmiş toprak kaplardan daha az kullanılan *hydria* gibi kaplar) da, taştan yapılmış kapaklı kutulara konulmuştur. Bebek bireylerin yakılması ise, Arkaik Dönem’e göre daha kabul edilebilir olsa da, yaygın bir uygulama değildir⁵⁰.

İnhumasyon ve kremasyonun birlikte uygulanması Hellenistik Dönem’de de devam etmiştir. Ancak Hellenistik Dönem’de inhumasyonun daha yaygın olduğu, Kerameikos ve diğer kazı bulgularıyla ortaya konmuştur. Birincil gömüler, Klasik Dönem’deki şekliyle devam ederken; ikincil gömülerdeki tek fark, kremasyon urnelerinin çeşitlenmesi olmuştur. Urneler ya kayaya oyulmuş çukurlara konulmuş ya da taştan yapılmış koruyucu kutulara konularak mezar işaretçisi olarak kullanılmıştır.

⁴⁸ Kurtz-Boardman 1971, 53.

⁴⁹ Kurtz-Boardman 1971, 73.

⁵⁰ Kurtz-Boardman 1971, 98-99.

Özellikle taştan koruyucu kapların kullanıldığı ikincil kremasyon gömülerinde, kalıntılarla birlikte altın taşlar ele geçmiştir. Taçların yapraklarından bazılarında yakma belirtisi görülürken çoğunda herhangi bir ize rastlanmamıştır. Bu durum, muhtemelen *prothesis* aşamasında ölünün süslendiğini ve yakılmadan önce tacının çıkartılıp, yakıldıktan sonra kalıntıların yanına koyulduğunun göstergesidir⁵¹.

1.1.3.2. İnhumasyon

Ölen kişinin vücut bütünlüğünün korunduğu ve bedeninin doğrudan toprağa veya toprak içerisinde hazırlanmış bir muhafaza içine konulması olarak tanımlanabilecek *inhumasyon*, en eski ve yaygın gömü şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple, farklı coğrafyalarda birbirinden bağımsız olarak şekillenmiştir.

Yunan toplumunda inhumasyon gömü, çağlar boyu kesintisiz bir şekilde devam etmiş; ancak kimi dönemlerde etkinliği azalmıştır. Orta Tunç Çağı'nın standart mezar tipi, çukurlara yapılan tekli inhumasyon gömülerdir. Miken Döneminin en popüler mezar tiplerinden oda mezar ve tholos mezarlardaki çoklu gömülerle karşılaştırıldığında, tekli inhumasyon gömülerin sayısı daha fazladır⁵².

Sub Miken Döneminde kremasyon ve inhumasyon birlikte uygulanmasına rağmen, standart gömü tipi inhumasyondur. Protogeometrik Dönem'le birlikte, kremasyona ağırlık verilmiş ancak bebek ve çocuklar için inhumasyon tercih edilmiştir. Sub Miken mezarlarına yapılan inhumasyon gömüler, yeni formlarıyla Geometrik Dönem'de yeniden görülmeye başlamıştır. Levhalarla çevrili çukur mezarlar, Sub Miken Dönemine benzer şekilde Geometrik Dönem'de de uygulanmıştır. Mezarda boşluklar küçük taşlar ve çakıl taşlarıyla doldurulmuş, bazı durumlarda zemin taş levhalarla kaplanmıştır. Arkaik Dönem'de inhumasyon gömüler, kremasyon gömülere göre daha az sayıdadır. Basit inhumasyon gömüler çukur mezarlara veya pithos gibi iri kaplara yapılmaktadır. Çocuklar için, diğer dönemlerde de olduğu gibi, inhumasyon tercih edilmiş; çocuklar, yetişkinlerin yanına veya yetişkinlerle aynı alana gömülmüşlerdir. Bebek ölümleri oldukça yüksek bir orandadır; ancak bebek mezarlıkları Attika'da Eleusis, Anavyssos, Thorikos, Phaleron olarak sıralanabilecek az sayıdaki alanda bulunmaktadır. Klasik Dönem'de kremasyon ve inhumasyon birlikte uygulanmakta; defin yöntemi, kişinin veya ailesinin tercihinin bırakılmaktadır.

⁵¹ Kurtz-Boardman 1971, 163.

⁵² Kurtz-Boardman 1971, 24.

Hellenistik Dönem’de ise inhumasyon yaygın olmakla birlikte kremasyon gömüler de bulunmaktadır.

Antik Yunan dünyasında kremasyon ve inhumasyon mezarların dışında, *cenotaph* denilen boş mezarlar da bulunmaktadır. Bu mezarlar, evinden uzak yerlerde ölmüş; savaş, deniz kazası gibi bedeninin tüm parçalarının kaybolduğu durumlarda, ölen kişinin anısına yaptırılan mezarlardır. Bu mezarlar da, tıpkı diğerlerinde olduğu gibi, saygı görmüş ve ritüeller mümkün olduğunca yerine getirilmiştir⁵³.

1.1.4. Mezar Tipleri

Tümülüs: Yüksek statüye sahip kişilerin kendilerine ait alanlarda inşa edilen, bir veya birden çok mezar odasına sahip, toprak yığılarak bir tepecik şeklinde biçimlendirilmiş mezar tipidir. Bu mezar yapısı en basit anlatımıyla: çukurun kazılması, bu çukurun kenarına *dromos* denilen bir rampanın eklenmesi ve mezar duvarlarının örülmesiyle oluşturulmuştur (Lev. II: Fig. 3). İç mekânda genellikle kesme taşların kullanıldığı bu mezarların Yunanistan’daki örnekleri küçük ebatlarda olmasına rağmen, döneminin en mükemmel yapıları arasında değerlendirilmektedir⁵⁴.

Tümülüsler, önemli yolların üzerinde veya aile toprağı olan kente uzak bir alanda konumlandırılmıştır. Mezarların hemen hemen yarısında, ön cephenin arka bölümüne denk düşen alanda bir ön oda bulunmaktadır. Mezar odası ise çoğunlukla dikdörtgen planlı ve tonozlu yapıdadır. Ölüler, genellikle arka arkaya ya da yan duvarlara yerleştirilmiş klinelere konulmuştur. Klineler basit blok taşlardan olabileceği gibi; kesilmiş, sıvanmış veya boyanmış taşlardan da yapılabilmektedir⁵⁵.

Tümülüslerin Yunan coğrafyasındaki en erken örnekleri; Thebes, Lerna, Lefkas, Olympia Altis’te bulunmaktadır. Thebes ve Lefkas’daki tümülüsler, MÖ 3. binin ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlamıştır. MÖ 3. binin sonu-2. binin başlarına tarihlenen tümülüslerin basit ancak etkileyici bir yapıları vardır. Tümülüslerin çapı 8 m. ile 25 m. arasında değişmekte; ancak ortalama 14,50 m. olarak görülmektedir⁵⁶.

Hellenistik Dönem’in klasik anıtsal mezar tipi, diğer bölgelerdeki örneklerini de etkilemiş olan *Makedonya tipi* tümülüslerdir. Vergina’da MÖ 10. - 8. yy. arasında kullanılan tümülüslerdeki inhumasyon gömüler; basit çukur, sandık veya pithoslara

⁵³ Kurtz-Boardman 1971, 100, 257.

⁵⁴ Tsokas et al. 1995, 1736.

⁵⁵ Kurtz-Boardman 1971, 278.

⁵⁶ Cavanagh-Mee 1998, 21.

yapılmıştır⁵⁷. II. Philppos'un Makedonya'da bulunan tümülüsü de, dikkat çeken örneklerden biridir. Yapının ön cephesi Dorik mimariyle bezelidir ve frizlerinde av sahneleri yer alır⁵⁸ (Lev. III: Fig. 4).

Tümülüslerin yoğun olarak bulunduğu bölgelerden birisi Trakya'dır. Mansel tarafından ayrıntılı olarak araştırılan Trakya Tümülüslerinde, mezar çeşitliliğinin fazla olduğu görülmektedir. Gömüler lahitlere ya da mezar çukurlarına yapılmıştır⁵⁹. Küçük boyutlu tümülüsler, Doğu Trakya'da Demir Çağı'nın başlamasıyla ortaya çıkmış, MÖ 5. yy.'dan itibaren yaygınlaşmaya başlamış; Hellenistik Dönem'de ise büyük boyutlu örnekleriyle oldukça fazla sayıya ulaşmıştır⁶⁰. 5-15 m. arasındaki boyutları, konik biçimleri; dromoslu, kubbeli ve bir veya birkaç odadan oluşan mimarisi⁶¹ ile bölgenin en dikkat çeken mezar yapılarıdır

Tholos Mezar: Miken mimarisinde, konik, kubbeli veya kemerli bir çatıya sahip, dairesel planlı mezar tipidir⁶². Mevcut zemin üzerine ya da yamaçlara oyularak inşa edilmiştir. Yapının duvarları; zeminden veya alanda bulunan taş ocaklarından alınan yerel malzemelerle örülmüştür. Ölüler odanın zeminine, sandık mezarların içine, zemine açılmış çukurlara ya da çömlüklerin içine yerleştirilmiştir.

Tholos mezarların kökenine dair çeşitli görüşler ortaya atılmaktadır. Girit'teki dairesel mezarların, tholos mezarlara kaynak olabileceği öne sürülmektedir; fakat iki mezar tipinin birbirinden farklı ilkelerle inşa edildiği görülmektedir⁶³. İlk tholos mezarlar OH dönemin sonlarında karşımıza çıkmaktadır; ancak en erken örneğinin Koriphasion tholos mezarı olabileceği düşünülmektedir⁶⁴. GH I'de Messenia yerleşmelerinde, GH II'den itibaren ise Messenia dışında Triphylia, Elis, Laconia, Argolid, Achaea ve Attika'da görülmeye başlamıştır.

Miken'de ve Kıta Yunanistan'da bulunan tholos mezarları Wace, tipolojik ve kronolojik olarak 3 grupta sınıflandırmıştır⁶⁵. Bu tipolojiye dahil edilen dokuz kraliyet mezarı, MÖ 15.- 14. yy.'larda inşa edilmiş önemli bir mezar grubunu oluşturmaktadır

⁵⁷ Kurtz-Boardman 1971, 185.

⁵⁸ Hürmüzlü 2008, 26.

⁵⁹ Mansel 1938, 18.

⁶⁰ Yıldırım 2010, 150.

⁶¹ Mansel 1938, 17.

⁶² Er 2006, 400.

⁶³ Dirlik 2012, 8.

⁶⁴ Cavanagh-Mee 1998, 44-45.

⁶⁵ Dirlik 2012, 16.

(Tablo 1). Bunlar içerisinde anıtsal mimarisiyle ön planda olanlar, Atreus ve Clytemnestra mezarlarıdır⁶⁶.

Grup 1	Grup 2	Grup 3
1 Cyclopean, LH IIA	4 Panagia, LH IIB-III A:1	7 Genii, LH IIB-III A:1
2 Epano Phournos, LH IIA	5 Kato Phournos, LH IIA-B	8 Clytemnestra, LH III A:2-III B:1
3 Aegisthus, LH IIA	6 Lion, LH IIA-B	9 Atreus, LH III A:2-III B:1

Tablo 1. Tholos mezar kronolojisi (Fitzsimons, 2006)

Cyclopean, Epano Phoumos ve Aegisthus tholoslarından oluşan *I. Grup* mezarlar, hiçbir kesme taş kullanılmadan sert kalkerli kayaların etrafına yapılmıştır. Çapları sırasıyla 8, 11 ve 13 m.'dir. Panagia, Kato Phournos ve Lion (Aslanlı Mezar) tholoslarının bulunduğu *II. Grup* mezarların ise dromosu, sert kalkerli moloz ve kesme taşlarla kaplıdır. Üç mezarın ikisinde, dromosun dış tarafında bir engel duvarının izlerine rastlanmıştır. Stomion, çekiçle şekillendirilmiş kesme taşlardan oluşmaktadır. Aslanlı Mezarda, mezar odasına girişi kontrol altında tutabilmek için stomionun dışına bir ahşap kapı varken; diğer mezarlarda yalnızca taştan bir duvar yapılmıştır. *III. Grup* mezarlar ise Genii, Clytemnestra, Atreus tholoslarıdır. Üç mezardan ikisinde dromos, kabaca kesilmiş bloklar yerine, şekillendirilmiş taşlarla kaplanmıştır. Aynı şekilde stomionun cephelerinde de çekiçle şekillendirilmiş taşlar kullanılmıştır. Atreus ve Clytemnestra Mezarlarında, stomionun dış cepheleri, renkli kabartma heykellerle süslenmiştir. Atreus Mezarı, mezar odasına açılan dikdörtgen bir ön bölme sahiptir. Bu özellik, Arkanes'teki MÖ 14. yy.'a tarihlenen Tholos A mezarı ve Boeotia'daki MÖ 13. yy.'a tarihlenen Orchomenos mezarında da bulunmaktadır⁶⁷.

Oda Mezar: Dikdörtgen, apsidal veya eliptik planlı; düz levha veya tonozlarla inşa edilmiş, çoklu gömüler için kullanılan mezar tipidir⁶⁸. Kayaya oyularak yapılmış örnekleri bulunmasına rağmen; taş veya tuğlalarla inşa edilmiş duvarlar ve düz bir çatı,

⁶⁶ Dirlik 2012, 8.

⁶⁷ Dirlik 2012, 16-18.

⁶⁸ Papadimitriou 2001, 2.

bu mezarların genel özelliklerdendir. Miken Dönemi boyunca çoklu gömülerin yapıldığı bu mezar tipi, Attika'da oldukça popülerdir.

Korinth, Elaphonisi, Nea Makri, Manika, Hypaton, Lithares ve Loukisia yerleşmelerinde, MÖ 4. binin başlarına ait kayaya oyulmuş oda mezarlar bulunmaktadır. Mezarlar dromos, stomion ve oda kısmından oluşmaktadır. Korinth, Elaphonisi ve Nea Makri mezarları, dairesel mezar odalarına sahiptir. Manika'da ise trapezoidal, dikdörtgen ve dairesel mezarlar bulunmaktadır. Mezar planlarında ise odaların nadiren simetrik olduğu görülmektedir. Mezarların büyüklüğü Korinth, Elaphonisi ve Loukisia'da 2,4 m²'dir⁶⁹.

MÖ 2. bine ait oda mezarlar Argolis, Thebes, Laconia ve Prosymna'da karşımıza çıkmaktadır. Erken dönem mezar mimarisinde heterojen bir yapı söz konusuysen; Argolid'te bu mimari bağımsız bir şekilde gelişmiş, hatta Knossos'un Argolid'ten etkilenmiş olabileceği düşünülmüştür.

Dromoslara genellikle hafif bir eğim verilmiştir. Bu durum bazı araştırmacılara, cesetin tekerli araçlarla mezara getirilmiş olabileceğini düşündürmüştür. Ancak dromosların dar ebatlarından dolayı, bu duruma şüpheyle yaklaşılmaktadır. Prosymna'da Erken Miken Dönemine ait 21 oda mezarın dromos genişliği 1,01-1,95 m. arasında tespit edilmiştir. Yapı olarak stomiona ihtiyaç duyulmamış, dromosun sonu basitçe kapatılmıştır. Erken Miken Döneminin çoğu oda mezarı, ufak değişiklikler yapılarak, MÖ 2. binin sonlarına kadar kullanılmıştır⁷⁰.

Lahit Mezar: Yerel taşların yontulup şekillendirilmesiyle oluşturulmuş, düz veya kabartmalarla bezenmiş, sandık/ kutu benzeri mezarlardır. İnhumasyon gömüler için tercih edilen bu tipte, üretim maliyetli ve zahmetlidir. Bu yüzden toplumun her tabakasına hitap etmemiş; belirli bir kesimin tercihiyle sınırlı kalmıştır. Çoğu nekropolden oldukça az sayıda örnek ele geçirilmesi de, bu durumu kanıtlar niteliktedir.

MÖ 14. yy. başlarında, *larnaks* olarak bilinen pişmiş toprak sandıklar, Girit Adasının standart mezar tipi olmuştur. Ölü küllerinin ve kalıntılarının konulduğu Minos ve Miken larnakları, MÖ 6.- 5. yy.'larda Yunan dünyasında küçük pişmiş toprak lahit olarak yaygınlaşmıştır⁷¹. Larnakların ardından en erken tarihli lahitle,

⁶⁹ Cavanagh-Mee 1998, 16.

⁷⁰ Cavanagh-Mee 1998, 48-49.

⁷¹ Er 2006, 230.

Korinth Nekropolünden ele geçen ve MÖ 7. yy.'dan MÖ 5. yy.'a kadar kullanılmış olan taş lahitlerdir⁷².

Erken dönemlerde taş lahitler, levhalarla kaplı sanduka mezarların ve ahşap tabutların pahalı bir alternatifi durumundadır. Düz ve bezemesiz taş lahitlerin en erken örnekleri, MÖ 6. yy. ile, Korinth'te, Samos ve Rhodos'ta bulunmaktadır. Düz lahitler, sandık mezarlar gibi zemine görülmeyecek şekilde yerleştirilirken; kabartmalı lahitler mezar odalarına, ziyaretçiler ve ölenin yakınları tarafından görülebilecek şekilde konulmuştur. Taş lahitlerin yanı sıra, lahit benzeri ahşap tabutlar da kullanılmış; Chios'ta MÖ 7. yy.'a, Samos'ta ise MÖ 6. yy.'a ait örnekler bulunmuştur. MÖ 6. yy. lahitleri daha basittir; ancak kapaklarında mimari unsurlar taşırlar. Samos'taki düz lahitlerden bazıları, tıpkı Mısır mumyalarında olduğu gibi, iç kısmı kabaca biçimlendirilmiş bir vücut şeklinde üretilmiştir⁷³.

Pişmiş toprak lahitler, Doğu Yunanistan'da çoğunlukla MÖ 6.- 5. yy.'larda, kullanılmıştır. Bazılarında ağıt yakanların gösterildiği kabartmalar, boğa başları, doğrusal ve dairesel motifler işlenmiştir. Boyalı olanlar ise Klazomenai, Smyrna ve Rhodos'ta çok sayıda bulunmakta; aynı zamanda Erythrai, Ephesos, Lesbos, Pitane ve Chios'ta da örneklerine rastlanmaktadır⁷⁴.

Sandık Mezar: Toprak mezarların etrafının taş levhalarla kaplanarak kutu benzeri bir şekil aldığı mezar tipi, *sandık* veya *sanduka* mezar olarak adlandırılmaktadır. Geometrik Dönem'de sandık mezarların en basit şekli, mezar duvarlarının taş levhalar yerine alanda bulunan taş veya molozlarla kaplandığı tiptir. Bu tip; yetişkinler, çocuklar, fakir veya zengin olmak üzere herkes için kullanılmaktadır. Attika'da bulunan Eleusis'te en zengin Geometrik mezarlardan biri olan Isis Mezarı, bu tipe bir örnektir⁷⁵.

Ayios Kosmas'da yapılan kazılarda, MÖ 4.- 3. bine ait, kumtaşından dörtgen levhalarla inşa edilmiş 32 sandık mezar bulunmuştur⁷⁶. İalyssos ve Kamiros Nekropollerinde de sandık mezarlara sıklıkla rastlanmıştır. Protogeometrik Dönem'e ait sandık mezarlarda, Sub Miken mezarlarından farklı olarak, yan duvarlar taş levha ile kaplanmıştır. Lefkandi'deki Protogeometrik Döneme ait sandık mezarlarda, kayaya açılan mezar çukurları taş levhalarla kaplanmıştır. Kimi örneklerde zemin döşemesinde

⁷² Hürmüzlü 2008, 14.

⁷³ Kurtz-Boardman 1971, 267.

⁷⁴ Kurtz-Boardman 1971, 268.

⁷⁵ Kurtz-Boardman 1971, 54.

⁷⁶ Cavanagh-Mee 1998, 16

çakıl taşı kullanılırken kimilerinde ahşap malzemeye rastlanmıştır. Erken Arkaik Dönem'den itibaren, bu mezarlar yerini kum içine veya kayaya açılan çukurlara bırakmıştır⁷⁷.

Kiremit Çatma Mezar: Kiremitlerin dik olarak toprağa yerleştirilip birbirine çatılmasıyla oluşturulan mezar tipidir. Genellikle uzun kenarlarda üçer, kısa kenarlarda birer adet kiremit kullanılarak inşa edilen bu mezar yapısı, çatıyı andıran bir form göstermektedir⁷⁸.

Kiremit çatma mezarlar, Arkaik Dönem'den itibaren Attika ve Korinth'te görülmeye başlamış olsa da, Klasik Dönem'de yaygınlaşmıştır. Büyük ve düz kiremitler, gömünün üzerini koruyacak bir çadır şeklinde, dengeli ve birbirinin karşısına koyularak şekillendirilmiş; uç kısımlarda kalan boşluklara kiremitler eklenmiş ya da bu kısımlar açık bırakılmıştır. Vücut çoğunlukla toprağa, nadiren de kiremit veya benzeri döşemelerin üstüne yatırılmıştır⁷⁹. Hellenistik Dönem'de ise en yaygın kullanılan mezar tipi olmuştur.

Pithos ve Diğer Çömlek Mezarlar: Günlük kullanım kapları arasında yer alan pithos ve çömlekler, gerek inhumasyon gerekse kremasyon gömüler için de bir mezar işlevi görmüştür. Antik dönemde oldukça yüksek oranlardaki bebek ve çocuk ölümleri dolayısıyla, yetişkinlerden ziyade çocuklar gömüler için kullanılmıştır. Pithos, amphora ve hydrialar, başlıca gömü kaplarıdır. Bebek ve çocuklarda bedeninin fazla yer kaplamaması, bu kapların mezar olarak kullanımına olanak tanımıştır. Yetişkin gömüler içinse, büyük boyutlu pithoslar tercih edilmiştir. Gömü kapları çoğunlukla bezemeli ve iyi kalitede urneler değil; pithos, amphora gibi bezemesiz ve kaba çömleklerdir⁸⁰. Bu kapların ağız kısmı taş veya seramik parçasıyla kapatılmış ve genellikle yan yatırılarak mezara yerleştirilmiştir. Mezar hediyeleri ise kabın içerisine konulmuş veya kabın yanına bırakılarak üzeri toprakla örtülmüştür.

Geometrik Dönem'in en yaygın kül kapları, boyundan ve omuzdan tutulan amphoralarken; kalathos ve pyxisler de aynı amaçla kullanılmıştır. Klasik Dönem kaplarında ise çeşitlilik görülmez. Yaygın olarak kullanılan kaplar, sade pişmiş toprak vazolardır. İnhumasyon gömüler, büyük ve kaba yapıları pithoslara yapılmakta; ancak bu

⁷⁷ Hürmüzlü 2008, 18.

⁷⁸ Hürmüzlü 2008, 22.

⁷⁹ Kurtz-Boardman 1971, 97.

⁸⁰ Hürmüzlü 2008, 19.

uygulama erişkinler için nadiren karşımıza çıkmaktadır. Bunun yerine, mezar içerisinde sırt üstü (*dorsal*) yatırılarak yapılan gömüler yaygınlaşmıştır⁸¹.

1.1.5. Mezar İşaretçileri

Ölünün gömüldüğü yerin belirlenmesi, hem başka gömüler tarafından mezarın tahrip edilmemesi hem de ölünün mezar ziyaretlerinin yapılabilmesi ve ölüm sonrası ritüellerin yerine getirilebilmesi için oldukça önemlidir. Bu sebeple, mezar yerini belirleyecek çeşitli yöntemler kullanılmıştır.

En erken dönemlerden beri bilinen klasik uygulama, ölünün gömüldüğü alanın toprak veya taşlarla tümsekleştirilmesidir. Protogeometrik Dönem mezarlarında bu yöntem kullanılmıştır. Ancak Kerameikos'taki iki kremasyon mezarın üzerinde, muhtemelen mezar işaretçisi olarak kullanılmış amphoralar bulunmuştur. Attika mezarlarında da gömü, toprak yığınıyla örtüldükten sonra, yığının üzeri büyük ve bezemeli bir vazoyla işaretlenmiştir. Geometrik Dönem'de de en basit mezar işareti, mezarın tümsekleştirilmesidir. Ahşap mezar işaretçilerinin kullanıldığı kesin olarak bilinmekle birlikte, sağlam bir örnek ele geçmemiştir. Ancak en dayanıklı örnekler, mezar üzerine dikey olarak konulmuş taş levhalarıdır. Geometrik Dönem mezar taşları, hem inhumasyon hem de kremasyon gömülerde kullanılmış; örnekleri ise Atina'da bulunan Eleusis ve Anvyssos'ta ele geçmiştir. İnhumasyon gömülerde mezarın baş kısmına, kremasyon gömülerde ise urnenin üzerine dikildiği görülmektedir. Ebatları küçük ve süslemeleri bulunmayan taşlardır⁸².

Bir başka mezar işaretçisi, yine Geometrik Dönem'e ait olan pişmiş toprak vazolardır. Bazıları anıtsal bir formda ve oldukça büyüktür. Büyük olan vazolar, MÖ 800 dolaylarında Atina'da üreilmeye başlamış ve MÖ 8. yy.'da popüler hale gelmiştir⁸³.

Arkaik Dönem'le birlikte, mezar üzerine yığılan toprakların yüksekliği artmıştır. Mezar işaretleri ise, MÖ 7. yy.'dan itibaren kullanılmaya başlayan ve toprak yığınının üzerine dikilen stellerdir. Arkaik Dönem'in erken stel örnekleri kireç taşından yapılmış, yüzeyi sıvalı, alçak kabartmalı veya boyalıdır. Mermerden yapılan steller de benzer özelliklere sahiptir ancak sıvasızdır. Her iki formda da yüzey boyalıdır; ancak bu

⁸¹ Kurtz-Boardman 1971, 53, 196.

⁸² Kurtz-Boardman 1971, 57.

⁸³ Hümmüzlü Kurtz-Boardman 1971, 58.

örnekler oldukça az sayıda ele geçmiştir. Yüzey dar bir alan olduğu için, genellikle ayakta duran figürler işlenmiştir (Lev. III: Fig. 5). Sporcular ve köpekleri ile birlikte gösterilen savaşçılar en yaygın kullanılan figürlerdir ve bu sahnelerde kadınlar resmedilmez. Steller, MÖ 530 yılına kadar anthemion veya koruyucu gücüne inanılan sfenkslerle taçlandırılırken; bu tarihten itibaren daha basit süslemeler tercih edilmiştir⁸⁴.

Atina'da MÖ 6. yy.'ın sonundan itibaren figürlü kabartmalara sahip mezar taşlarının üretimi durmuştur. Bu durum, Cicero'nun *Kanunlar* adlı kitabında bahsettiği mevzuattan kaynaklanmaktadır. MÖ 6. yy.'ın anıtsal boyutlara ulaşan mezar yapıları ve heykellerin ihtişamı, bu kısıtlayıcı yasaların çıkarılmasında önemli bir rol oynamıştır. Atina'da MÖ 5. yy.'ın üçüncü çeyreğinin bitimine kadar, kabartmalı mezar taşları kullanılmamıştır⁸⁵. Mezar stellerinin Solon tarafından yasaklanması, alternatif bir mezar işaretini gerekli kılmıştır. Bu amaçla, mermer stelleri çağrıştıran beyaz zeminli lekythoslar, Klasik Dönem'in önemli mezar işaretçileri olmuştur. Pişmiş topraktan yapılmış ve çok büyük ebatlarda olmayan bu kaplar, önceleri zeytinyağıyla doldurulup ölen kişiyi onurlandırmak üzere mezar basamaklarına bırakılırken; MÖ 5. yy. sonlarında mezar hediyesi olarak değil, mezar işaretçisi olarak kullanılmaya başlamıştır⁸⁶.

Pişmiş toprak lekythoslar boyutları bir metreyi bulan, cenaze temalı sahnelerle bezenmiş vazolardır (Lev. IV: Fig. 6). Ancak çabuk kırılmaları dolayısıyla MÖ 5. yy.'dan itibaren üretimi durmuştur. Bununla birlikte pişmiş toprak lekythoslar, yerini mermerden yapılmış örneklerine bırakmıştır⁸⁷ (Lev. IV: Fig. 7).

Mermer lekythosların bezemelerinde standart kurallar mevcuttur. Örneğin omuz kısmının altında bulunan yumurta dizisi ve gövdenin altında bulunan meander şerit, bütün örneklerde işlenmiştir; ancak omuzda ve gövdenin altında yer alan bitkisel motiflerde farklılık olabilmektedir. Ağız kısımları ise nadiren ele geçmektedir. Ele geçen örneklerde de lotus ve palmet, boyun kısmının üzerinde de palmet ya da balık pulu motifleri bulunmaktadır⁸⁸. Betimlemelerde ise, pişmiş toprak örneklerinde olduğu gibi yas, cenaze töreni, veda gibi konulara yer verilerek ölen kişi ve yakınları resmedilmiştir. Attika'ya özgü olan bu kaplar, Atina ve Euboia adasındaki Eretria'da

⁸⁴ Kurtz-Boardman 1971, 85-86.

⁸⁵ Kurtz-Boardman 1971, 121.

⁸⁶ Brinkmann-Posamentir 2006, 111.

⁸⁷ Hürmüzlü 2008, 33.

⁸⁸ Brinkmann-Posamentir 2006, 111.

yoğun olarak ele geçmiş ve MÖ 5. yy.'ın ikinci yarısı ile MÖ 4. yy.'ın başlarına tarihlenmiştir⁸⁹.

Boyutları bir metrenin altında olan küçük taş levhalarla mezar yerinin belirlenmesi, özellikle ekonomik sebeplerden dolayı Demir Çağından beri kullanılan bir yöntemdir. Bu küçük levhalar, Klasik Dönem boyunca kullanılmaya devam etmiştir. Genellikle biçimsiz ve kaidesizdir. Ölen kişinin adının yer aldığı yazıt, gövde kısmına işlenmiştir. Süslemeli olanlarda renkli şeritli süslemeler yaygınken, bazen de anthemionun detayları renklendirilmiştir. MÖ 5.- 4. yy. boyunca, daha yüksek boyutlu levhalar üretilmiştir. Erken Klasik Dönem stelleri, biçim ve kompozisyon olarak Arkaik Dönem örneklerine benzer. Ancak genelde, figürlü bir sahnesi bulunmaz; yalnızca bitkisel motifler ve yazıtlar yer alır. Bu stellerin çoğu, Solon yasakları dönemindeki stel biçimine benzemektedir. Erken Klasik Dönem'in bu stel tipine en güzel örnek, Kerameikos'taki Kutsal Yolda ele geçen, süslemesiz mermer bir gövdeye sahip Pythagoras'ın stelidir. Ancak ince ve uzun bir gövdeye sahip olan bu stellerin çoğu kırılmıştır ve tipolojik analizi, bazı lekythosların üzerinde bulunan stel betimlemelerden yapılmaktadır. MÖ 5. yy.'ın üçüncü çeyreğinden itibaren ise, akanthus motifli anthemion tipi steller karşımıza çıkmaktadır. Zamanla süslemeler arasına kuşlar ve diğer hayvanlar, sirenler, yaşlı kadınlar gibi figürler eklenerek, süsleme öğeleri zenginleştirilmiştir⁹⁰.

Klasik Dönem'in kabartmalı mezar taşları, Arkaik Dönem örneklerine göre daha kısa ancak daha geniş bir formda ve Parthenon heykelleri tarzında süslenmiştir. Ancak aynı dönemde, daha eski bir stil olan; uzun boylu ve ince gövdeli, ayakta duran figüre sahip stellerin üretimi de devam etmiştir. Bunun en güzel örneklerinden biri, alınlık kısmında ismi yazılı olan ve elinde strigilis tutan bir genç erkeğin betimlendiği Eupheros'un mezar stelidir⁹¹ (Lev. V: Fig. 8).

Klasik Dönem'de, nadiren de olsa sütunlar mezar işaretçisi olarak kullanılmıştır. Sütunların kullanım amacı, özellikle vazolar ve diğer nesnelere desteklemektir. Sütunların başlıklarına ya da taban kısmına ölen kişinin adı yazılır ve tıpkı stellerde olduğu gibi şeritler veya girdanlarla süslenirdi. Kerameikos'taki Kutsal Yol'da bulunan bir yazıtlı sütun, bu kullanımın güzel bir örneğidir⁹².

⁸⁹ Şahin 1996, 145.

⁹⁰ Kurtz-Boardman 1971, 123-124.

⁹¹ Kurtz-Boardman 1971, 130.

⁹² Kurtz-Boardman 1971, 129.

Hellenistik Dönem’de steller, sütunlar ve vazolarla mezarın işaretlenmesi devam etmiştir. Ancak Phaleron’lu Demetrios’un getirdiği cenaze yasalarıyla birlikte mezarın işaretlenmesi konusunda bazı kısıtlamalara gidilmiştir. Örneğin, kabartmalı mezar stelleri kullanımdan kalkmıştır. Ayrıca bu yasalara göre mezar işaretçileri, üç kübitten yüksek olmamalıdır. MÖ 317’den sonra, Atina’da en yaygın kullanılan mezar işaretçileri⁹³, *kioniskos* veya *columella* denilen ve genellikle kireçtaşından yapılan kısa boylu sütunlar; *mensa (trapeza)* denilen yatay levha taşlardan oluşan, çeşitli büyüklük ve biçimleri olan masalar ve *labellum* olarak adlandırılan leğen⁹⁴ biçimindeki kaplardır⁹⁵.

1.1.6. Mezar Buluntuları

Mezarlarda ele geçen materyaller, ölenin öte dünyada ihtiyacı olabileceği düşünülen eşyalar ve hayattayken kullandığı ve onun için önemi olan malzemelerden oluşmaktadır. Hürmüzlü, mezar hediyelerini üç grupta ele almıştır: kişisel eşyalar, günlük kullanıma dönük eşyalar ve mezar hediyesi olarak üretilmiş eşyalar. *Kişisel eşyalar* içerisine takılar, silahlar, parfüm kapları; *günlük kullanım eşyaları* içerisine, çeşitli amaçlarla kullanılan kapları; *mezar hediyesi olarak üretilen eşyalara* ise, gündelik kullanımda bir fonksiyonu bulunmayan ve yalnızca mezara bırakmak için üretilmiş minyatür kaplar, pişmiş toprak figürinler, kernoslar gibi materyalleri dahil etmektedir⁹⁶.

Mezara hediye bırakma geleneği, ölünün öbür dünyada rahat etmesi; aksi takdirde ruhunun geride kalanları rahatsız edeceği fikrinden ileri gelmiş olabilir. Ayrıca mezara bırakılan kapların birçoğunun hatalı olması veya sıvı sunularının miktarının, kaplara açılan deliklerle azaltılması gibi uygulamalar; cenaze masraflarını azaltmaya yönelik uygulamalar olarak değerlendirilebilir.

Sub-Miken Dönemi: Sub Miken mezarlarında ele geçen buluntular, genel olarak az sayıda ve gösterişsizdir. Mezar hediyeleri ölünün etrafına yerleştirilmekte, ya da kremasyon kabının çevresine veya içine bırakılmaktadır. Mezar hediyesi olarak bırakılan kaplar arasında en yaygın olanları, yağ şişeleri ve lekythoslardır. Bunun dışında bazı mezarlarda, bronzdan yapılmış basit takılar bulunmaktadır. Kıyafetleri

⁹³ Oliver 2000, 72.

⁹⁴ Hürmüzlü 2008, 34.

⁹⁵ Kurtz-Boardman 1971, 166, 168.

⁹⁶ Hürmüzlü 2008, 35.

tutturmak için kullanılan düz, uzun iğneler ve kavisli fibulalar da buluntular arasındadır. Miken Döneminde bronz fibulalar kullanılmaya devam etmiş, düz ve uzun iğneler ise yeni bir form olarak yerini almıştır. Küçük spiraller parmak, kulak veya saçlar için kullanılmaya devam etmiştir⁹⁷.

Protogeometrik Dönem: Önceki dönemlerle kıyaslandığında Protogeometrik Dönem mezar hediyelerinde çok az bir çeşitlilik kaydedilmekte; ancak hediyeler çoğu mezarda karşımıza çıkmaktadır. Vazolar, her dönem olduğu gibi bu dönemde de mezar hediyesi olarak kullanılmıştır. En yaygın olanları lekythoslar, kalathoslar kaseler, testiler ve bardaklardır. Bu döneme özgü bir diğer kap formu ise, Attika, Korinth ve Argolid'teki mezarlarda bulunan *pyxis*lerdir. Takı ve mücevherler ise oldukça az sayıda mezarda bulunmuştur. Bir kaç iğne ve fibula, basit spiraller, yüzük ve bilezikler buluntular arasındadır ve birçoğu çocuk mezarlarından ele geçmiştir. Bronz ve demirden yapılmış iğne ve fibulalar, hem kremasyon hem de inhumasyon mezarlarda bulunmaktadır⁹⁸. Silahlar ise, Tunç Çağından beri ilk kez görülmeye başlar. Bu silahlar arasında cenaze urnelerinin içine veya dışına konulmuş, demir ve bronzdan yapılmış mızraklar, ok uçları ve bronz kalkanlar bulunmaktadır⁹⁹.

Geometrik Dönem: Geometrik Dönem'e ait mezarlarda sembolik amaçlı ve günlük kullanıma yönelik olmayan, yalnızca mezar hediyesi olarak üretilmiş vazoların sayısında artış görülmektedir¹⁰⁰. Bu vazolar arasında ilginç bir örneği, Atina'da bir kremasyon mezardan ele geçen mücevher sandığı oluşturmaktadır (Lev. V: Fig. 9). Sandığın kapağında, *granarium* olarak tasvir edildiği düşünülen beş adet koni bulunmaktadır. Hem sandık hem de *granarium*lar, Geometrik Dönem'in yaygın süslemesi olan meanderlerle desenlendirilmiştir¹⁰¹.

Bir başka önemli buluntu, kapağında atlar bulunan *pyxistir* (Lev. VI: Fig. 10). Atlar, kentin koruyuculuğunu üstlenen süvarilerle ilişkilendirilmekte; bu da, mezarın at sahibi zengin bir kişiye ait olduğunu düşündürmektedir¹⁰². Bunlar dışında, Kerameikos ve Atina Agorası'nda çok sayıda kapaklı maşrapa ele geçmiştir.

Bu dönemde altın ve mücevherler, Tunç Çağı'ndan beri ilk kez yüksek kalitede üreilmeye başlamıştır. Mezarlarda, her iki ucunda da delikler bulunan çok sayıda ince altın bant bulunmuştur. Bantlar, genellikle ölünün baş çevresinde ya da alın kısmında

⁹⁷ Kurtz-Boardman 1971, 33.

⁹⁸ Kurtz-Boardman 1971, 39-40.

⁹⁹ Hürmüzlü 2008, 37.

¹⁰⁰ Hürmüzlü 2008, 37.

¹⁰¹ http://www.agathe.gr/democracy/solon_the_lawgiver.html (06.04.2015)

¹⁰² http://www.agathe.gr/democracy/solon_the_lawgiver.html (06.04.2015)

ele geçmiştir. Attik mezarlarda ise, gövde hizasında, üst kolda ya da bilek kısmındadır. Hem inhumasyon hem de kremasyon mezarlarda ele geçen iğne ve fibulalar ise, ölünün kıyafetle veya kefen benzeri bir kumaşa sarılarak gömüldüğünü göstermektedir. Silah buluntularını ise mızrak uçları, kılıç ve bıçaklar oluşturmaktadır. Kısa hançerler ve bıçaklar birçok mezarda bulunmaktadır ve yalnızca erkek mezarlarında karşımıza çıkmaz. Küçük ve daha narin olan bıçaklar, çocuk ve kadın mezarlarında da ele geçmiştir. Ancak kadın mezarlarında bulunanlar, muhtemelen makyaj veya süslenme aleti olarak kullanılmıştır¹⁰³.

Arkaik Dönem: Arkaik Dönem mezarlarında mezar hediyeleri, çoğunlukla “adak alanı” olarak belirlenmiş özel yerlere bırakılmaktadır. Bu sebeple mezarların içinde vazo ve seramik kaplara çok sık rastlanmaz; diğer hediyeler de oldukça az sayıdadır¹⁰⁴. Kerameikos ve Vari’deki adak alanlarında, pişmiş topraktan yapılmış oyun masaları bulunmuştur. Vari’de bulunan masa, Proto-Attik stilde, bitkiler ve soyut desenlerle şekillendirilmiştir. Kerameikos’ta bulunan masada ise, siyah figür tekniğinde işlenmiş aslanlar yer almaktadır. Masanın köşelerinde, dört adet yas tutan kadın figürünü bulunmaktadır (Lev. VI: Fig. 11). Ayrıca masayla birlikte, oyunda kullanıldığı düşünülen bir zar da ele geçmiştir.

Pişmiş toprak mezar hediyelerinde önemli bir örnek, Vari’de bulunmuş ekphora gösterimli figürlerdir. Bu figürlerde, etrafı bezlerle sarılmış bir tabutun dört tekerlekli bir araçla taşındığı görülmektedir. Tabutun etrafında dört kadın ağıt yakmakta; atlı bir adam ise, cenazenin taşınmasına eşlik etmektedir¹⁰⁵ (Lev. II: Fig. 2).

MÖ 7. yy.’ın ortalarında mezar hediyesi olarak kullanılmış *thymiateria* denilen tütsü kapları, önemli bir pişmiş toprak buluntu grubunu oluşturmaktadır. Kerameikos’ta ele geçen bu buluntu grubunun iki farklı formu bulunmaktadır: sfenksliler ve kadın figürlüler. Her iki grubun hem form hem de biçim özelliklerinin, Doğu ile paralellik gösterdiği görülmektedir¹⁰⁶.

Klasik Dönem: Arkaik Dönem’de görülen hem adak alanlarına hem de mezar içerisine hediye bırakma geleneği, Klasik Dönem’de de devam etmiştir. Buluntular arasında *lekythos*, *hydria*, *chytra*, *lebes gamikos* ve çok sayıda bardak, kase ve tabak yer almaktadır. Taştan yapılmış örnekler ise, mermer kapaklı ve boyalı *pyxis*, *plemokhoe*, mermer ya da kireç taşından yapılmış *alabastron* gibi çeşitli formlarda üretilen

¹⁰³ Kurtz-Boardman 1971, 62-63.

¹⁰⁴ Hürmüzlü 2008, 37.

¹⁰⁵ Kurtz-Boardman 1971, 77-78.

¹⁰⁶ Kurtz-Boardman 1971, 79.

vazolardır¹⁰⁷. Bu vazolardan başka strigilis, ayna, oyuncak, bronz ve altından yapılmış takılar, polykrom boyalı rozetler gibi kişisel eşyalar bulunmaktadır. Ayrıca, pişmiş topraktan yapılmış oturan kadın figürinleri ve kolsuz büstler de buluntu gruplarındaki ilginç örnekler arasındadır. Bazı mezarlarda ise, boyu 10 cm. civarında olan minyatür kollar bulunmuştur. Kollar, dirseğin alt kısmından itibaren gösterilmiştir; tabanı düz ve parmaklar yukarı bakacak şekilde dik durmaktadır; ki bu, muhtemelen kötülüklerle karşı koyması inancıyla yapılan bir harekettir¹⁰⁸.

İnhumasyon mezarlarda rastlanan, kayıkçı Kharon'a verilmek üzere ölünün ağzına sikke koyma geleneği, bu dönemde görülmeye başlamıştır. Bu mitolojik anlatı, vazo süslemelerine de yansımış; MÖ 5. yy.'dan itibaren, ölülerin kayıkçı Kharon'la Hades'e taşınması sahnesi vazolara işlenmiştir¹⁰⁹ (Lev. VII: Fig. 12).

Hellenistik Dönem: Hellenistik Dönem'in en karakteristik ve yaygın mezar hediyelerini, iğ şeklindeki yağ şişeleri ve *unguanteriumlar* oluşturmaktadır. Klasik Dönem'in popüler lekythoslarının aksine unguanteriumlar, şekil ve süsleme açısından fazla çeşitlilik göstermezler. Erken örnekleri bombeli, parlak siyah boya ile kaplı; boyun ve omuz kısmı beyaz veya kırmızı çizgilerle süslenmiştir. MÖ 4. yy. sonlarına doğru vazoların gövdeleri daha ince üretilmiş, siyah boyamalar yerine gri bir yüzeyin üzerine şeritler bezenmiştir. Sonraki zamanlarda iğ biçimli *unguanteriumlar*, daha uzun ve daha ince bir form almıştır. Geç Hellenistik Dönem'le birlikte, yüksekliği oldukça artmış ve boyun kısmı şişkinleşmiştir. Diğer pişmiş toprak vazolar ise, Hellenistik Dönem mezarlarında çok zengin örneklerle temsil edilmezler. Genel olarak bardaklar, sürahiler, kaseler ve *pyxis*ler mezar buluntuları arasındadır; ancak çoğu mezarda rastlanmaz. Klasik Dönem'in oldukça yaygın kullanılan mezar hediyesi olan *alabastronlar*, Hellenistik Dönemde popülerliğini yitirmiştir. Erkek mezarlarına *strigilis*ler, kadın mezarlarına aynalar ve çocuk mezarlarına da oyuncaklar bırakılmıştır. Altından yapılan yapraklar, bantlar ve taşlar, mezar takıları arasında yer almaktadır. Bu takılar, Roma Dönemi boyunca da hem inhumasyon hem kremasyon mezarlarda kullanılmıştır. Bazı mezarlarda, muhtemelen cenaze elbisesinin süslemesi olan altın iplik parçaları ele geçmiştir¹¹⁰.

İlk örneklerini Klasik Dönemde gördüğümüz, Hades'te Kharon'a verilecek paranın mezara bırakılma geleneği, Hellenistik Dönem mezarlarında yaygınlaşmıştır;

¹⁰⁷ Kurtz-Boardman 1971, 101.

¹⁰⁸ Kurtz-Boardman 1971, 101.

¹⁰⁹ Hürmüzlü 2008, 38.

¹¹⁰ Kurtz-Boardman 1971, 165.

ancak cinsiyet tespiti yapılmış gömülere göre, erkek mezarlarında bu geleneğe daha sık rastlanmaktadır¹¹¹.

1.2. Antik Roma'da Ölü Gömme Gelenekleri

Yunan kültürü, ticaret ve kolonizasyon yoluyla, başta Akdeniz olmak üzere birçok medeniyeti etkisi altına almıştır. Roma medeniyeti ile birlikte Yunan'ın kültürel yapısına yeni katkılar eklenmiş, böylelikle Roma kültüründe hem Yunan etkileri gözlenmiş hem de kendi sosyal yapısıyla şekillendirdiği bir ritüel örüntüsü ortaya çıkmıştır. Yunan etkisinin yanı sıra, Roma'nın sosyal ve dini yapısını şekillendiren Etrüsk etkisi de, bu kültür örüntüsündeki ölü gömme adetlerinde kendini göstermektedir. Etrüsklerin öbür dünya inançları ve Roma'nın hiçbir yerinde bulunmayan mezar sanatları, belirgin özelliklere sahiptir. Başlangıçta Etrüsklerden devralınan bazı düşünce ve gelenekler, zamanla Roma dünyasında farklı gelişmeye başlamış; mezar sanatı, hem stil hem de içerik yönünden yelpazesini oldukça genişletmiştir¹¹².

Antik Roma'da ölüm ve ölümden sonraki süreçler, felsefi akımlar ve dönemin filozofları tarafından da ele alınmıştır. Örneğin Epikürcüler¹¹³, ruhun ölümsüzlüğüne inanmazken; Stoacılar¹¹⁴ bu konuyu ciddiye bile almamıştır. Felsefi akımların ölüm sonrası hayata dair bu tavrı, halkın ritüel pratiklerinde bir değişiklik yaratmamış, filozoflar arasında tartışılmasıyla kalan bir durum olarak sonuçlanmıştır. Felsefenin dışında resmi Roma dinlerinde de, ölüm sonrası hayata yer verildiğine pek rastlanmaz; aksine din, bu konudan uzak bir durumdadır. Ancak cenaze ritüelleri ve mezar sanatları, tamamen farklı bir gösterge oluşturmaktadır. İnsanların mezarlara gömdükleri eşyalar, ölümlerinde mezarlara bırakılan adaklar ve libasyonlar gibi birçok gelenek, ölümden sonra bir hayatın sürdüğüne olan inancı ortaya koyar. Ancak bu inancın temelinde, ölen kişinin "insani" ihtiyaçlarını karşılamak yerine, "ata kültüne" dönüşen bir ritüel gerekliliği olduğu düşünülebilir¹¹⁵.

Birçok toplumla gerçekleşen kültürel kaynaşmalar ve paganizmden Hristiyanlığa geçiş sürecinde ortaya çıkan inanç değişimleri, ölü gömme adetlerinde de değişimler yaratmıştır. İmparatorluğa bağlı toplumlarda hakim gömü biçimi kremasyonken,

¹¹¹ Kurtz-Boardman 1971, 166.

¹¹² Toynbee 1971, 11.

¹¹³ Timuçin 1998, 233.

¹¹⁴ Gökberk 2007, 38.

¹¹⁵ Tek 2002, 121,124.

Roma'da kremasyonun yerini inhumasyonun alması ve zamanla diğer kentlerde de inhumasyonun yaygınlaşması; ölü gömme adetlerindeki değişime verilecek güzel bir örnektir. Ancak bunun sebebi olarak yalnızca inanç değişimlerini göstermek yeterli olmayacaktır¹¹⁶. Ölümden sonra yaşamın devam ettiği inancıyla ölen kişinin ardından uygulanan ritüel ve törenler, tüm Roma dünyasında var olsa da, bu ritüellerde yerel/bölgesel farklılıklardan bahsetmek mümkündür.

1.2.1. Ritüeller

Ölüm sonrasında gerçekleştirilen bütün pratikleri *funus* terimi karşılamaktadır. Bu terim, kişinin ölüm anından başlayarak defin işlemlerinin bittiği ve cenaze merasiminin sonlandırıldığı ana kadarki uygulamaları ifade etmektedir. Bunlar, ölene karşı yapılması gereken son görevlerdir. Sosyal statüye bağlı olarak *funus* farklılıklar göstermektedir. Fakir veya orta gelirli vatandaşlar için *funus translaticum*, askerler için *funus militare*, devlete önemli hizmetler vermiş kişiler için *funus publicum*, imparator ve ailesinden bir kişi için *funus imperatorium* terimleri kullanılmıştır. *Funus* ayrıca, cenaze masraflarını kimin karşılaması gerektiğini de belirtmektedir¹¹⁷.

Cenaze törenleri, ölünün hazırlanma aşamasıyla başlamaktadır. Ölüm döşeginde olan kişinin etrafına, onu teselli etmek ve ona destek olmak için yakınları ve arkadaşları toplanmaktadır. Son nEphesosle birlikte, ruhun vücudu terk ettiğine inanılmakta; kaçan ruhu yakalamak içinse en yakın akrabası tarafından ölüye bir öpücük verilmektedir. Ölen kişinin gözleri aynı akraba tarafından kapatılarak (*oculos premere*), diğer yakınlarınca ölenin ismi söylenmektedir (*conclamare*). Ölü beden yataktan alınıp, zeminin üzerine koyulduktan sonra (*depenore*), yıkanıp yağlanmaktadır. Daha sonra beden giydirilip başına bir çelenk takıldıktan sonra, Kharon'a vermek üzere ağzına metal bir para konulmaktadır. Son olarak beden, büyük bir yatağın üzerine yerleştirilerek sergilenmektedir¹¹⁸.

Cenaze törenleri, geceleri yakılan meşaleler eşliğinde gerçekleştirilmektedir. Ceset en yakın erkek akrabalar, arkadaşlar ya da ölenin köleleri tarafından taşınmakta; eğer varlıklı bir kişiye, taşıma işlemi özenle hazırlanmış bir sedye ile kullanılmaktadır. Amiternum'da bulunan ve Aquila Müzesi'nde sergilenen mermer

¹¹⁶ Toynbee 1971, 37.

¹¹⁷ Toynbee 1971, 43.

¹¹⁸ Toynbee 1971, 43.

mezar rölyefinde, cesedin taşınması ve cenaze alayı sahnesi açıkça görülmektedir. Kısa kollu bir tunik ve toga giydirilmiş ölü, üst üste bindirilmiş şilte ve yastıkların bulunduğu bir sedyede, sol eli başını destekleyecek şekilde uzanmış; sağ elinde, mesleğiyle ilgili olabilecek amblemlerle bir asa tutmaktadır. Arka fonda, muhtemelen gölgelik olarak işlenmiş dikdörtgen bir platform; platformun köşelerinden birinde de bir başlık bulunmaktadır. Rölyefte törene katılanlar, katmanlar halinde gösterilmiştir. Alt katmanda, ölü sedirini taşıyan sekiz kişi, onların önünde sediri taşıyanları yönlendiren bir kişi, trampetçi (*tubicen*) ve dört kavalcı (*tibicines*) işlenmiştir. Üst katmanda ise, boynuz üfleyen üç kişi (*cornicines*), ağlayan ve dağılmış halde gösterilmiş iki *preaeficae*, ağıt yakanlar, dul kalan kadın ve kız çocukları bulunmaktadır. Rölyefte betimlenen bu sahne, Roma'lıların cenaze törenlerinde yer verdikleri unsurlarla bir bütünlük oluşturmakta, Etrüsk'lerden devraldıkları ritüelleri ortaya koymasından da önem taşımaktadır¹¹⁹ (Lev. VII: Fig. 13).

Cesedin defnedilmesinden sonraki aşamada, ölenin akraba ve arkadaşları cenaze evine gelerek, ateş ve suyla düzenlenen bir seremoni (*feriae denicales*) ile kendini arındırmaktadır. Cenaze ziyafetleri ise aynı gün (*silicernium*) ve dokuz gün sonra (*cena novendialis*) verilmekte; yasın tamamen sonlanmasıyla da mezarın üstüne libasyon yapılarak ritüeller sonlandırılmaktadır. Ancak doğum günleri ve ölümler onuruna düzenlenen festivaller gibi özel kutlamalarda ölü, yıl boyunca mezarı başında anılmaktadır¹²⁰.

İmparatorlar ve imparatorluk hanedanına mensup kişiler için düzenlenen cenaze törenleri (*funus imperatorium*), oldukça gösterişli uygulamaları kapsamaktadır. Birçok imparator, bu özel törenlerle defnedilmiştir. Örneğin, Roma tarihinin en ünlü imparatorlarından biri olan Caesar, öldükten sonra önce Marcus Antonius'un evine getirilmiş ve burada vasiyeti okunmuştur. Daha sonra cesedi, fildişi yapılmış bir yatağın üzerine konularak, eski ve yeni *magistratus*lar tarafından Forum'a taşınmıştır. Burada iki kişi yatağı mumlarla ateşe vermiş; törene katılanlar, ateşe mücevherlerini atmıştır. Kremasyondan sonra Caesar'ın kemikleri ve külleri toplanarak aile mezarlığına gömülmüş; Forum'a onun anısına, "Ülkenin babası için" yazılı mermer bir sütun dikilmiştir¹²¹.

¹¹⁹ Toynbee 1971, 46.

¹²⁰ Toynbee 1971, 50.

¹²¹ Meijer 2006, 24.

Roma'lı aristokrat ve soyluların cenaze törenlerinin (*funus publicum*) de Forum'da yapıldığı bilinmektedir. Ölü, bir platformun üzerinde uzanmış pozisyonda sergilenerek, vatandaşlar tarafından ölen kişiye methiyeler sunulmaktadır. Roma'lı General Sulla'nın cenazesi, *funus publicumun* ne kadar ihtişamlı yapılabileceğinin güzel bir örneğidir. Sulla'nın cesedi, altın bir sedyeye yerleştirilerek iki binden fazla altın taçla süslendirilmiş; borazan ve kaval çalınarak senatörler, yargıçlar, atlı askerler gibi geniş kitlelerin katıldığı gösterişli bir cenaze töreniyle defnedilmiştir¹²².

Sulla gibi seçkin kişilerin cenaze törenlerinde, ölenin akraba ve arkadaşlarının ölen kişiye oldukça benzeyen özel masklar takması; tören bitiminden sonra da bu maskları evin özel bir köşesinde sergilemesi, cenaze geleneklerinin bir diğer parçasıdır¹²³. Cumhuriyet Döneminin sonlarına doğru ise, bu masklara alternatif olarak cenaze büstleri de kullanılmaya başlamıştır.

Savaşta ölen askerler için düzenlenen törenlerde (*funus militare*) ise, askerler toplu halde yakılmış veya gömülmüştür. Ölen kişi bir general ise, kremasyon ateşinin etrafında yapılan askeri bir yürüyüş veya genarelin anısına inşa edilen *cenotaph*, bu törenleri temsil eden uygulamalardır¹²⁴.

Ölümden sonra aile veya arkadaşlar tarafından yapılması gereken işlemleri belirli aidatlar karşılığında üstlenen *mezar dernekleri*, Roma dünyasının talep gören toplulukları arasında yer almaktadır. Bu dernekler, zengin veya fakir gözetmeksizin, her meslek grubundan insanın üye olabileceği sosyal oluşumlardır. Ölenin düzgün bir şekilde gömülmesini sağlamak; anma törenleri, libasyonlar gibi ölüm sonrası ritüelleri gerçekleştirmek ve mezarın güvenliğini sağlamak gibi birçok hizmeti barındırmasının yanında; memleketi dışında ölenlerin memleketine getirilmesini sağlamak da, bu derneklerin yükümlülüğü altındadır¹²⁵.

İster sıradan bir vatandaşın cenazesi, isterse saygın kişiler ya da imparatorluk hanedanına mensup kişilerin cenazeleri olsun; hepsinde ortak amaç, ölen kişinin anısının yaşatılması ve ölümsüz ruhlarının mezarda rahat ettirilmesidir.

¹²² Toynbee 1971, 55.

¹²³ Pollini 2008, 237.

¹²⁴ Toynbee 1971, 55.

¹²⁵ Tek 2002, 136.

1.2.2. Nekropol Alanları

Gömu alanlarının belirlenmesinde, öncelikle toplumsal inançlar ve kültürel pratikler rol oynamaktadır. Ancak cesetlerin, şehirde yaşayan insanlar tarafından bir sağlık tehditi olarak algılanmaya başlamasıyla; şehir duvarları içerisinde hem kremasyon hem de inhumasyon yapılması yasaklanmıştır. Gömüler için *loca publicalar* (geniş halk mezarlıkları) ve *loca religiosalar* (resmi mezarlıklar) kullanılmıştır. *Loca publica*, yoksullar ve kimsesizlerin gömüldüğü alanlardır. *Loca religiosa* ise, imparatorlar, seçkin kişiler ve zenginler için ayrılan; ana yolların yanında bulunan ve aileler tarafından satın alınmış mezar arazileridir. Mezarların süslemeli, tonozlu veya anıtsal formları kişinin tercihinine göre belirlenmiştir. Bu gösterişli mezar yapıları ile birlikte alanın dini karakterine, görsel bir zenginlik de eklenmiştir¹²⁶.

Mezarlıklar (*nekropoller*) için genellikle ulaşımın rahatlıkla sağlanabildiği yol kenarları tercih edilirken; bazen de çok geniş ve sistemli bir yol ağının düzenlendiği alanlar kullanılmıştır. Yazılı kaynaklarda, nekropollerin ağaçlar ve çiçeklerle donatılmış; havuzlar ve gelen ziyaretçiler için yemek odaları bulunan bahçelere sahip olduğundan bahsedilmektedir. Bahçeleri, planı, mezarların yapısı ve mezar hediyeleriyle oldukça etkileyici olan bu alanlar, mezar sayısının artmasıyla birlikte düzensiz bir genişleme göstermeye başlamıştır¹²⁷.

Genel hatlarıyla bir Roma mezarlığında, fakirlerin toplu olarak gömüldüğü *catacomplar*; urne konulacak nişlerin bulunduğu *columbarialar*; bahçeli *cenataphialar* ve anıtsal *mausoleumlar* bulunmaktadır.

1.2.3. Gömme Biçimi

Cicero'ya¹²⁸ göre inhumasyon, Roma'daki en eski gömme biçimidir. Ancak Forum'da bulunan ve MÖ 8. - 6. yy. tarihlerine ait *Sepulcretum*, hem kremasyon hem de inhumasyonun bir arada yapıldığını göstermektedir. Ayrıca 12 Tablet Kanunları da MÖ 5. yy. dolaylarında her iki uygulamanın bir arada yapıldığına işaret etmektedir.

¹²⁶ Retief-Cilliers 2006, 134.

¹²⁷ Toynbee 1971, 73,95.

¹²⁸ Cicero, *On the Laws*, II, 56-57.

Roma'lı Lucretius'a göre ise, Geç Cumhuriyet Dönemi'nde üç çeşit gömme biçimi hakimdir: *inhumasyon*, *kremasyon* ve *mumyalama*¹²⁹.

Cicero¹³⁰, çoğu Romalı ailenin, özellikle Cornelia soyundakilerin, *inhumasyonu* tercih ettiğini belirtmesine rağmen; MÖ 400 dolaylarından MS 1. yy.'a kadar, standart gömü şekli *kremasyon* olmuştur. Hadrian dönemiyle birlikte, lahit işleme sanatında ani bir artış meydana gelmiştir. MS 2. yy.'dan itibaren de *inhumasyon*, *kremasyonun* yerini almaya başlamış; MS 3. yy.'ın ortalarında ise *kremasyon* tamamen ortadan kalkmıştır. Gömü biçimindeki bu değişimde, lahit işleme sanatının etkisi olduğu düşünülmektedir. Ancak bazı lahitherde *kremasyon* kalıntılarına da rastlanması veya aynı mezarda her iki gömü şeklinin de uygulandığı bireylerin bulunması, bu değişimin yalnızca mezar tipiyle alakalı olmadığına işaret etmektedir. Aynı zamanda, Paganizmden Hristiyanlığa geçişin yarattığı inanç değişikliği ele alındığında, *kremasyonun* ortadan kalktığı dönem, Hristiyanlığın etkileyemeyeceği kadar erkendir¹³¹. Ayrıca gizem dinlerinin etkisini artırması da, bu değişimin muhtemel sebepleri arasında ele alınmaktadır¹³².

Roma Cumhuriyetinin geç dönemlerinden itibaren bilinen bir başka gömü şekli de *mumyalama*dır. Yabancı bir gelenek olarak İtalya'da uygulanmış; ancak pahalı ve egzotik bir yöntem olduğu için, yalnızca varlıklı insanlara hitap etmiştir. İmparator Nero'nun eşi Poppaea'nın cesedi, *mumyalanan* nadir örneklerden biridir. Bu geleneğin Roma'da uygulanması, Mısır'la olan ilişkilerin Roma kültürüne olan etkisini ortaya koymaktadır¹³³.

Mumyalama dışındaki diğer gömü şekilleri, tüm vatandaşlar için uygulanmıştır. Ancak yoksul kesime yapılan *inhumasyonda*, ceset toprağa doğrudan yerleştirilirken; zenginler mermer, taş, kurşun, pişmiş toprak veya tahtadan yapılmış işlemeli lahithere konulmuştur. Bu lahithler, oda mezarlara, tümülüslerin altına ve nadiren toprağa gömülmüştür. *Kremasyonun* tercih edildiği durumlarda ise yakma işlemi, küllerin gömüleceği yerde (*butsum*) ya da özel yakma alanlarında (*ustrina* veya *ustrinum*) gerçekleştirilmiştir. Yakma işleminde öncelikle beden, üst üste dizilmiş odunların (*rogus*) üzerine yerleştirilmiş ve odunların arasına da ateşi harlayacak papirus gibi maddeler sıkıştırılmıştır. Odun yığınının yerleştirilen ölünün gözleri açılarak, etrafına hediyeler ve kendi eşyaları bırakılmıştır. Bazı durumlarda ise ölen kişinin hayvanları,

¹²⁹ Toynbee 1971, 39.

¹³⁰ Cicero, *On the Laws*, II, 57.

¹³¹ Toynbee 1971, 40.

¹³² Nock 1932, 321.

¹³³ Toynbee 1971, 42.

öbür dünyada ölüye eşlik etsin diye kurban edilmiştir. Yakınları ve arkadaşları tarafından ölüye, son kez ismiyle çağrıda bulunulduktan sonra odun yığını meşalelerle ateşe verilmiş, kremasyonun sonunda da ateş, şarap ile söndürülmüştür. Yanmış kemik kalıntıları ve küller yakınları tarafından toplanarak cam kaplara, altar şeklindeki mermer kül kaplarına, taş veya pişmiş topraktan yapılmış yuvarlak ve dikdörtgen kutulara, alabastronlara; altın, gümüş veya bronzdan yapılmış vazo veya urnelere, özellikle zenginlerin kullandığı mücevher kutularına veya fakirlerin kullandığı pişmiş toprak çömleklere toplanmıştır¹³⁴.

1.2.4. Mezar Tipleri

Roma'nın varlıklı aileleri, MÖ 1. yy.'dan MS 2. yy.'a kadarki süreçte; kendileri, aileleri, köleleri ve bazen de azat ettiği köleleri için mezar yapıları inşa ettirmiştir. Genellikle zengin bir mimariye sahip bu yapılara, gösterişli urnelerdeki ölü külleri yerleştirilmiştir¹³⁵. Yoksul kesimin mezar yapıları ise daha sade, gösterişsiz ve bazı örneklerde, zengin mezarlarını taklit eden mimari özelliklere sahiptir.

Roma dünyasının en basit ve mütevâzi mezar tipi, hem kremasyon hem de inhumasyon gömüler için kullanılan; mezarın bir taş veya pişmiş toprak kapla işaretlendiği *çukur mezar*lardır. Ostia'da bulunan *Isola Sacra* mezarlığında, zenginlerin gömüldüğü ev tipi mezarların arasında, yoksul kesime ait; libasyon amphoraları ile işaretlenmiş mezarlar bulunmaktadır. Ancak kremasyon gömüler en basit haliyle, pişmiş toprak çömleğe veya cam kavanoza konularak etrafı tuğla, kiremit veya taş levhalarla çevrelenmiştir¹³⁶ (Lev. VIII: Fig. 14).

Kremasyon gömüler için bu basit mezar tipinin dışında; tamamı ya da bir kısmı zeminin altında bulunan ve çok sayıda nişle biçimlendirilmiş *columbarium*lar kullanılmaktadır. İç cephede, kremasyon urnelerinin konulması için yarım daire, dikdörtgen ya da kare şeklinde çok sayıda niş bulunmaktadır. Roma'da Via Appia ve Via Latina arasındaki alanda çok sayıda *columbarium* ortaya çıkarılmış; ancak bunlardan sadece dört tanesi korunabilmiştir. Yapısal olarak etkileyici özellikteki üç *columbarium*, *Columbari di Vigna Codini* olarak adlandırılmıştır. Bu üç *columbarium*,

¹³⁴ Toynbee 1971, 49.

¹³⁵ Koch 2001, 1.

¹³⁶ Toynbee 1971, 101.

Julio Claudian hanedanlığının mensuplarına ve onların azat edilmiş kölelerine hizmet etmiştir¹³⁷.

Columbarium I, dikdörtgen formlu, 7,5 x 5,65 m. ölçülerinde ve duvarlarda yarım daire ve dikdörtgen biçimli nişlerin yer aldığı mezar odasıdır. Odaya dört yüz elli kremasyon gömü yapıldığı düşünülmektedir. Ayrıca iki yüz doksan sekiz tane mezar yazıtı ele geçmiştir. *Columbarium II*, küp formlu bir mezar odasıdır. Gömülerin hemen hemen hepsi; Livia, Yaşlı Drusus, I. Marcella ve II. Marcilla'nın köleleridir. Nişlerin bazılarında, ölenlerin portre ve büstleri bulunmuştur. *Columbarium III*; büyüklüğü, koridorları, yeraltında bulunan nişlerinin çoğunlukla dikdörtgen ve mermer kaplı olması, dairesel merdivenleri gibi özellikleriyle diğer *columbarium*lardan daha dikkat çekicidir. Tüm koridorlar, çiçek ve hayvan motifli tonoz çatılarla kaplanmıştır. Muhtemelen zenginler için kullanılan bu alan, stil özellikleri bakımından MS 1. yy. başlarına tarihlendirilmiştir. Dördüncü *columbarium*, *Pomponius Hylas* olarak adlandırılan gömü odasıdır. Merdivenlerin üzerinde bulunan renkli mozaik bir levhaya Pomponius'un ismi yazılmıştır. Mimari ve dekoratif özellikleriyle oldukça dikkat çekici olan mezar odası, Tiberius döneminden Antoninus Pius dönemine kadar kullanılmıştır¹³⁸.

İnhumasyon gömülerin en basit mezar tipi, ceset çukura gömüldükten sonra, üzerine kiremitlerin bir çatı oluşturacak şekilde uc uca yerleştirildiği *tuğla çatma* mezarlardır. Isola Sacra'daki amphora ile işaretlenmiş kremasyon mezarların arasında, inhumasyon gömülerin yapıldığı büyük amphoralar da bulunmaktadır. Bu amphoralar ortadan kesilerek içerisine ceset yerleştirilmiş; daha sonra bir yüzü toprağın üstünde kalacak şekilde gömülmüştür¹³⁹.

Orta sınıfa mensup kişilerin gömüldüğü mezarlar tiplerinden birisi, tuğlalarla inşa edilmiş, üzeri tamamen kapalı ve çatısı yarı silindirik formda olan mezarlardır. Mezarların çatı kısmına, libasyon yapılabilmesi için bir delik bırakılmıştır (Lev. VIII: Fig. 15). Büyük bir kutuyu andıran bu mezarlara bazen aedicula, tympanon veya sahte bir kapı eklenmiştir¹⁴⁰ (Lev. IX: Fig. 16).

Anıtsal *altar mezarlar* bir diğer mezar tipini oluşturmaktadır. Genellikle yüksek kaideli, etrafı alçak bir duvarla çevrili, mermer basamaklı ve giriş kapısı yapının

¹³⁷ Toynbee 1971, 113.

¹³⁸ Toynbee 1971, 114-115.

¹³⁹ Toynbee 1971, 101.

¹⁴⁰ http://www.ostia-antica.org/valkvisuals/html/type_04.htm (03.05.2015)

arkasında ya da yan taraflarında bulunan; altar benzeri mezar tipidir¹⁴¹. Ancak fiziksel yapıları, kullanıldığı yüz elli yıllık süreç boyunca değişim göstermiş; bu durum tipolojinin kendi içindeki çeşitliliğini artırmıştır. Toplumdaki her sınıftan insan için kullanılan ve Geç Cumhuriyet Dönemi'nden MS 79 yılına kadar popülerliğini korumuş bir grubu temsil eden altar mezarların en erken örneği, Pompeii nekropolünde bulunan Marcus Porcius'un mezarıdır¹⁴².

MS 2.- 3. yy.'larda, özellikle Isola Sacra ve Vatikan nekropollerindeki örnekleriyle, Roma dünyasının en önemli mezar tiplerinden biri *ev tipi mezar*lardır. En erken örnekleri, MS 98- 138 yıllarına tarihlenmektedir. Kare veya dikdörtgen planlı, hem inhumasyon ve kremasyon gömüler için nişleri bulunan bu yapılar, MS 2. yy. ortalarına kadar 10 x 10 veya 20 x 20 ölçülerinde inşa edilmiştir. Dış cephelerinde *opus reticulatum* ve tuğla kombinasyonu uygulanmıştır. Bu mezarlar, genellikle ince taneli kırmızı tuğlalarla kaplanan cepheleri, traverten söve ve eşiklerle çevrelenmiş bir kapısı, iç cephede ve kapının üzerinde mermer bir levhada bulunan yazıtları ile karakterize edilmektedir¹⁴³ (Lev. IX: Fig. 17).

MS 3. yy.'ın mezar tipleri arasında, gösterişli ve iddialı yapılarıyla *tapınak mezarlar* da yer alır. Bu mezarlar podiumlu, alınlıklı, arşitrav veya frizlerde yazıtların bulunduğu ve çoğunlukla Korinth düzenine sahip yapılarıdır. Genellikle dikdörtgen formlu olmasına rağmen dairesel örnekler de bulunmaktadır¹⁴⁴.

Roma dünyasının mezar tipleri arasında *lahit mezarlar*, kuşkusuz ki önemi bir yer tutar. MS 1. yy.'a kadar hakim gömü şeklinin kremasyon olması, lahitlerin kullanımını gerekli kılmamıştır. Ancak MS 1. yy. sonları ve 2. yy. başlarında gömü şeklinde meydana gelen değişimler ve MS 3. yy.'da, kremasyonun tamamen ortadan kalkmasıyla birlikte; lahitlerin sayısı, çeşitliliği ve üretiminde önemli bir artış yaşanmıştır. Varlıklı kişilerin lahitleri zengin bir stil, işçilik ve süslemeye sahipken; yoksul kesimin lahitleri daha sade ve gösterişsizdir. Bu sebeple, diğer mezar tiplerinde olduğu gibi lahitler de, sosyal statünün belirlenebilmesi için büyük bir ipucu sağlar.

Koch, *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri* adlı eserinde, Roma lahitlerini kronolojik ve tipolojik bağlamda sınıflandırmıştır. Lahitlerin mimari özellikleri, konuları ve süsleme özellikleri tüm Roma Eyaletlerinde çeşitlilik göstermektedir. Ancak merkez Roma ele alındığında erken dönem lahitleri; MÖ 3. yy.'a ait Cornelius ailesine

¹⁴¹ Toynbee 1971, 123.

¹⁴² Campbell 2015, 45.

¹⁴³ Gee 2006, 60.

¹⁴⁴ Borg 2013, 36.

ait birkaç lahit ve Villa Giulia Müzesi'nde sergilenen cehennem sahnelerinin işlendiği lahit ile ilk örnekleri oluşturmaktadır. Ayrıca kül urnaları ve klineli lahitler de bu dönem içerisindeki mezar tipleri arasındadır¹⁴⁵.

Genellikle varlıklı kesimin kullandığı *kül urnaları*, mermerden yapılmış ve kabartmalarla süslenmiş, Roma'ya özgü kremasyon kaplarıdır. MÖ 1. yy.'da ilk örneklerine rastladığımız bu urnalar, MS 70- 130 yılları arasında oldukça popüler hale gelmiş; ancak lahitlerin ön plana çıkmaya başlamasıyla sayıları giderek azalmıştır. Etrüsk etkisi ve Roma'nın kendine özgü stili ile birleşen *klineli lahitler* ise, MS 70- 150 yılları arasında yoğun olarak kullanılmıştır. Erken dönem örneklerinde, kline üzerinde yatar durumda tek kişi gösterilirken, MS 2. yy. sonlarına doğru iki kişinin yontusu yapılmaya başlamıştır. Mezar yazıtlarından, kendi yontusunu yaptıranların genellikle azat edilmiş köleler olduğu anlaşılmaktadır¹⁴⁶.

Gömmü yerinin belirlenmesi için kullanılan mezar işaretçileri, Yunan toplumunda olduğu gibi Roma toplumunda da karşımıza çıkmaktadır. Bunlar mezar stelleri ve rölyefleridir. Mezar rölyefleri, kare veya dikdörtgen formda, genişliği yüksekliğinden fazla olan, porte ve figürler işlenmiş mezar taşlarıdır (Lev. X: Fig. 18). Bir pedastal üzerine veya kare/dikdörtgen şeklindeki yapılar arasına monte edilerek, kremasyon ve inhumasyon gömülerin üzerine yerleştirilmiştir. Mezar stelleri ise, çoğunlukla genişliklerinden uzun, iki boyutlu, ön yüzünde yazıt ve kabartmalara yer verilen taşlardır. Özellikle Roma'nın kuzey ve batı eyaletlerindeki stellerde ya yalnızca yazıtlar bulunmakta ya da bu yazıtlar figürsüz motiflerle süslenmektedir. Bu figürsüz stellerin yanı sıra, av, savaş, cenaze yemeği gibi sahnelerin işlendiği gösterişli steller de bulunmaktadır¹⁴⁷.

1.2.5. Mezar Buluntuları

Mezar hediyeleri, hemen hemen bütün Roma mezarlarında bulunmaktadır. Bu hediyelerin niteliğini, kişinin inançları ve ailesinin ekonomik durumu belirlemektedir¹⁴⁸. Ölüyü onurlandırmak ve öleni öbür dünyada kendi evindeymiş gibi hissettirmek, mezar hediyelerinin kullanılmasındaki esas amaçtır.

¹⁴⁵ Koch 2001, 89-93.

¹⁴⁶ Koch 2001, 91-92.

¹⁴⁷ Toynbee 1971, 247.

¹⁴⁸ Adkins-Adkins 2004, 396.

Roma mezarlarında bulunan hediyeler standart mezar hediyeleri: mücevherler ve diğer kişisel eşyalar, silahlar ve askeri ekipmanlar, makyaj gereçleri ve kutuları, kıymetli metaller, nadiren de olsa altın, gümüş ve bronzdan yapılmış yiyecek ve içecek kapları, kandiller, oyun tezgâhları ve zarları, çocuk oyuncakları, küçük cenaze portreleri ve öbür dünyayı temsil eden tanrılara ait eserlerdir¹⁴⁹.

Mezar hediyeleri mezar sahiplerinin yaşı, cinsiyeti gibi konularda genel bir bilgi vermesi açısından önemlidir. Özellikle kremasyon veya kimlik tayininin zor yapıldığı gömülerin tespitinin yapılmasında mezar hediyeleri önemli birer ipucu kaynağıdır. Örneğin Britanya'daki Camulodunum kentinde, MS 45 yılına tarihlenen ahşap bir sandık mezarda; insan ve hayvanlardan oluşan pişmiş toprak figürinler, küçük bir Herkül heykeli ve muhtemelen mezar sahibinin gösterildiği genç bir çocuğun büstü bulunmuştur. Bu buluntularla, mezarın küçük bir çocuğa ait olduğu söylenebilir. Aynı şekilde, Yorkshire'daki bir bebek mezarında da, minyatür oyuncaklar bulunmuştur¹⁵⁰.

Bazı inhumasyon mezarlarında, öbür dünyada Kharon'a vermesi için ölünün ağzına bırakılmış paralar ele geçmiştir¹⁵¹. *Astragalus*lar (aşık kemikleri) da, mezarlara bırakılmış hediyeler arasındadır. Aşık oyunları, tabla ve kumar oyunları gibi eğlence aktivitelerinde; zar veya pul benzeri işlevlerle kullanılmışlardır. Ayrıca aşık kemiklerinin birer kehanet aracı ve dini adak olarak kullanıldığı da belirtilmektedir¹⁵².

¹⁴⁹ Toynbee 1971, 52-53.

¹⁵⁰ Toynbee 1971, 53.

¹⁵¹ Adkins-Adkins 2004, 396.

¹⁵² Bener 2008, 69-78.

İKİNCİ BÖLÜM IONIA BÖLGESİ

2.1. İonia Bölgesinin Tarihi ve Coğrafyası

İonia Bölgesi, doğuda Lydia, güneyde Karia, kuzeyde Aiolis ile sınırlanmakta, batı kısmını ise Ege Denizi oluşturmaktadır. Erken dönemlerde bir Aiol yerleşmesi olan Smyrna'nın, İonia Bölgesine dahil edilmesiyle birlikte bölgenin sınırları kuzeyde Hermos Irmağı'na çıkmıştır. Böylelikle bölgenin en kuzey ve uç sınırı, Hermos'un da kuzeyine uzanmaktadır¹⁵³. Bölgenin coğrafi konumunu Strabon şöyle belirtmiştir: “*Kıyı boyunca yapıla İonia gezisi yaklaşık üç bin dört yüz stadiadır. Bu uzaklığın bu kadar büyük oluşu körfezlerin çokluğundan ve yarımadanın aşırı derece büyüklüğündendir. Fakat berzah boyunca düz bir hat halinde bu uzaklık fazla değildir. Örneğin Ephesos'tan Smyrna'ya düz bir hat olarak gezi sadece üç yüz yirmi stadia'dır. Metropolis'e olan uzaklık yüz yirmi stadia, geri kalan ise Smyrna'ya olan mesafedir. Halbu ki kıyı yolculuğu iki bin iki yüz stadiadan az eksiktir. İonia kıyılarının sınırları şöyle çizilebilir; bu kıyılar Miletosluların Posidoneion'undan ve Karia sınırından Phokaia'ya ve Hermos nehrine kadar uzanır ki burası sonraları İonia'nın kıyı boyunun sınırı olmuştur.*”¹⁵⁴: Herodotos ise¹⁵⁵: “ ... İonlar, kentlerini bizim yeryüzünde bildiğimiz en güzel gökyüzü altında ve en güzel iklimde kurmuşlardır. Ne daha kuzeydeki bölgeler, ne de daha güneyde kalanlar İonialılar ile bir tutulamaz; hatta ne doğusu, ne de batısı: kimisi soğuk ve ıslak, kimisi sıcak ve kurak olur” sözleriyle İonia coğrafyasına övgüde bulunmuştur.

Bölgenin en belirgin engebese, Mykale Dağı'dır. Bu dağlar, Lydia ve Karia bölgelerini birbirinden ayıran Messogis silsilesinin (Aydın Dağları) güneybatı uzantılarını oluşturur. Ayrıca Thoraks (Gümüş) Dağı ile Ephesos arazisindeki Paktyes (Ovacık) Dağı, bu silsilenin diğer uzantılarıdır¹⁵⁶. Bölgenin en önemli akarsuları ise, Hitit belgelerinde *Mira* olarak anılan Hermos (Gediz), Kaystros (Küçük Menderes) ve yine Hitit belgelerinde *Seha* adıyla geçen Maiandros'tur (Büyük Menderes).

İonia adı, Hellenler tarafından *Îonia* (*Ιωνία*) biçiminde kullanılmıştır. Anadolu'da ise İonia isminin, MÖ 546-334 yıllarında bölgeye egemen olan Perslerin

¹⁵³ Sevin 2001, 83-84.

¹⁵⁴ Strabon, *Geographika*, XIV, 1, 2 .

¹⁵⁵ Herodotos, *Tarih*, I, 142.

¹⁵⁶ Sevin 2001, 84-85.

Iana/Yauna şeklinde kullanıldığı ifade edilmektedir¹⁵⁷. Mısırlılar *Uinim* adını kullanırken¹⁵⁸, doğu bölgelerinde *Jawan* olarak geçmektedir¹⁵⁹.

Antik kaynaklar, Batı Anadolu'ya gerçekleştirilen Ion göçlerinin, Atina kralı Kodros'un oğulları önderliğinde başlatıldığını bildirmektedir¹⁶⁰. MÖ 5. yy.'da Heredotos'un "*gerçek Ionlar aslı Atina'lı olanlardır*" şeklindeki vurgusu, ayrıca İonialılar ile Atinalıların sahip olduğu kültürel uygulamaların benzerliği göz önünde bulundurulduğunda; Ionların Atina'dan göç ederek Anadolu'ya yerleştikleri düşüncesi kuvvetlenmektedir¹⁶¹. Yapılan araştırmalar, Anadolu'nun batı kıyılarının Aeol ve Ionlar tarafından MÖ 10. yy.'da iskân edildiğini göstermesine rağmen; Akurgal bu göçlerin MÖ 11. yy.'a kadar tarihlendirilebileceğini savunmaktadır¹⁶². Heredotos, Ion kökenli devletlerin en güçlüsü olarak Atina'yı belirterek, Asya'daki Ion devletleri diğerlerinden daha zayıf olduğu için Atinalıların Ion ismini kullanmadığını belirtmektedir¹⁶³.

Texier'e göre Batı Anadolu (Küçük Asya) kıyılarına yapılan göç dalgası, aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. Attika'daki Ion kabileleri, eski dönemlerden beri gemicilik faaliyetleri sebebiyle deniz ötesindeki kavimlerle ilişki kurmuşlardır. Önceleri adadan adaya başlayan göç hareketi, Yunanistan'ın karşısında olan sahayı bulunca; bu kıyıya yerleşerek sonlanmıştır. Anadolu kıyılarına gelen Ionlar kendi kurumlarını burada kurarak, gelenek ve kültürlerini yerli halka yaymışlardır¹⁶⁴.

Thessalia'dan çıkan bir Akha topluluğu, Boiotia birliği ile birlikte Argolis'i ve Lakonia'yı ele geçirmiş ve Dorlar tarafından sürülünceye kadar orada kalmışlardır. Daha sonra Peloponnesos'un kuzey kıyısına gitmişler ve orada oturan Ionları topraklarından etmişlerdir¹⁶⁵. Böylece, anayurdu Kuzey Peloponnesos'daki Argolis olan Ionlar¹⁶⁶, MÖ 11. yy.sonu veya 10. yy. başlarında küçük gruplar halinde Batı Anadolu'ya gelmişlerdir. Miletos, Ephesos, Myus ve Mykale dolaylarındaki bazı yerler Kariyalıların, Phokaia'ya kadar uzanan kıyılarla Samos ve Khios ise Leleglerin

¹⁵⁷ Umar 2001, 4.

¹⁵⁸ Texier 2002, 117.

¹⁵⁹ Boyana 2011a, 36.

¹⁶⁰ Herodotos, *Tarih*, I, 147; Strabon, *Geographika*, XIV, 1, 2.

¹⁶¹ Boyana 2011a, 38.

¹⁶² Akurgal 1962, 371. Ancak İon göçleriyle ilgili Akurgal'a alternatif olarak Işık, İon halkının Helen uzantısı olmadığını; aksine bu "Helenlik" kavramının Ege göçlerinden 700 yıl sonra, MÖ 5. yy.'da milliyetçi duygularla yazılmış mitoslarla ortaya atıldığını ileri sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Işık, 2009, 53-86.

¹⁶³ Herodotos, *Tarih*, I, 143.

¹⁶⁴ Texier 2002, 117.

¹⁶⁵ Boyana 2011, 38.

¹⁶⁶ Sevin 2001, 81.

hâkimiyetindeydi¹⁶⁷. Ion kavminin gelmesiyle bölgede bir direniş başlasa da, bu direniş başarısız olmuş; hatta halktan bazı insanlar çevredeki tarım arazilerinde çalıştırılmak üzere köleleştirilmiştir¹⁶⁸.

Attika bölgesinden gelen göçmenler, İzmir körfezinin güneyinden Büyük Menderes'in denize döküldüğü kıyı şeridi boyunca yerleşimler kurmuş, MÖ 9. yy.'dan itibaren de ilk *polis*leri oluşturmaya başlamıştır. Bu tarihi takiben, Ionia kent devletleri *Panionia* adını verdikleri; Miletos, Myous, Priene, Ephesos, Kolophon, Lebedos, Teos, Klazomenai, Phokaia, Khios, Erythrai, Samos ve daha sonra 13. devlet olarak Smyrna'nın katıldığı bir konfederasyon kurmuşlardır¹⁶⁹.

Lydia Devleti'nin MÖ 7.- 6. yy.'lardaki baskısına rağmen Ion kentleri özgürlüğünü korumuş; ancak MÖ 683 yılında Kimmerler, Ephesos ve güneyini yağmalamıştır. Bu tarihten itibaren bazı Ion kent devletleri, başka devletlerin topraklarında güçlü koloniler kurmaya başlamıştır. Lydia Devletinin MÖ 546'da yıkılmasıyla birlikte Ion kentleri İranlıların eline geçmiştir. İran egemenliği boyunca Ionia, Sardeis ve Ionia satraplığına bağlanmıştır. İran hâkimiyetine son verebilmek için MÖ 499 yılında bir ayaklanma çıkarıldıysa da, bu ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmış ve denetim daha fazla artırılmıştır. İranlıların baskılarına karşı kurulan Attika-Delos Deniz Birliği'ne çoğu Ion kenti üye olmuştur. MÖ 334 yılında Büyük İskender, bölgedeki İran hâkimiyetine son vermiş; MÖ 323'te Büyük İskender'in ölümüyle birlikte bölge, MÖ 301 yılındaki Ipsos Savaşı'yla Lysimakhos'un; MÖ 281 yılından sonra da Selukos'ların yönetimi altına girmiştir. MÖ 190 yılında, III. Antiokhos ve Roma'nın Bergama Savaşı; ardından da MÖ 188'de yapılan Apameia Barışı ile Smyrna, Erythrai, Khios, Klazomenai ve Kolophon gibi özgür kentler dışındaki Ion kentleri, Bergama Kralığı'nın hâkimiyetine bırakılmıştır. Bu hâkimiyet, MÖ 133 yılında III. Attalos'un ölümüyle son bulmuş ve bölge Asia Eyaleti sınırlarına alınarak Roma hâkimiyetine geçmiştir¹⁷⁰.

¹⁶⁷ Strabon, *Geographika*, XIV, 1, 2.

¹⁶⁸ Boyana 2011b, 15.

¹⁶⁹ Sevin 2001, 82.

¹⁷⁰ Sevin 2001, 83.

2.2. İonia Bölgesinde Kazı Yapılan Antik Kentler ve Nekropol Alanları

2.2.1. Baklatepe

Baklatepe, İzmir'in Menderes ilçesinde yer almaktadır. Cumaovası sınırlarında içerisinde; Küçük Menderes Vadisi ile İzmir Körfezi arasında bulunması, Kolophon ve Klaros yerleşimleriyle komşu olması gibi özellikleriyle önemli bir konumda yer almaktadır¹⁷¹. Tepe üzerindeki yüzey araştırmalarında, Geç Kalkolitik Çağ'dan Roma Devri'ne kadar uzanan farklı dönemlere ait malzemeler bir arada bulunmuştur¹⁷².

Baklatepe yerleşiminde beş kültür tabakası belirlenmiştir. Birinci tabaka, Roma-Bizans Dönemi'ne aittir. Höyüğün üst kısımlarında bulunan mezar ve duvarlarla temsil edilmektedir. İkinci tabaka, GTÇ evresine aittir. Bu tabakaya ait bir oda mezarı ile küp mezar tespit edilmiştir. Üçüncü tabaka, bir nekropolü bulunan ETÇ II tabakasıdır. Dördüncü tabaka, höyüğün batısında bulunan ETÇ I evresine aittir. Bu yerleşimin doğusunda, Geç Kalkolitik Dönem tabakası üzerinde yerleşimin nekropol alanı bulunur. Son tabaka ise, Geç Kalkolitik Dönem'e aittir ve Baklatepe'nin tamamında kalıntıları bulunmaktadır¹⁷³.

2.2.1.1. Geç Kalkolitik Dönem Nekropolü

Bu döneme ait mezarlar, intramural gömüler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yerleşim içi taban altı gömüler, pithoslar içerisinde bulunan, çoğunlukla bebek mezarlarıdır.

2.2.1.2. Erken Tunç Çağı I-II Nekropelleri

Tepenin doğu yamacında, Erken Tunç Çağı'na ait nekropeller tespit edilmiştir. ETÇ I evresine ait mezarlar, surun dışında bulunmaktadır. Bu mezarlık, aynı zamanda

¹⁷¹ Erkanal-Şahoğlu 2012, 91.

¹⁷² Erkanal-Özkan 1997, 262.

¹⁷³ Özkan-Erkanal 1999, 13.

Geç Kalkolitik Çağ'da iskân edilen bölgededir¹⁷⁴. Geç Kalkolitik mimari tabakalar seviyesinde, ETÇ I yerleşmesinin güney ve güneydoğu kısmında yoğun olarak insan kemikleri ile karşılaşılması, ETÇ I mezarlığının geniş alanlara yayıldığını göstermektedir¹⁷⁵.

ETÇ II'ye ait mezarlar da oldukça geniş bir alan yayılmıştır. Bakla Tepe'de, doğudan güneye doğru açılan sondaj çukurlarında, 6. Sondaj çukurunun extramural bir nekropole ait olduğu belirlenmiştir. 700 m²'lik bir alana konumlanan nekropolde, düzensiz şekilde ele geçen çok sayıda pithos mezar bulunmuştur¹⁷⁶.

2.2.1.3. Geç Tunç Çağı Nekropolü

Höyüğün batı ucunda, yerleşimin kalkerli tabakası üzerinde ve tepenin en yüksek yerinde ele geçen; bir oda mezar ve bir küp mezarla temsil edilmektedir¹⁷⁷.

2.2.2. Panaztepe

Panaztepe, İzmir'in Menemen ilçesinde bulunmaktadır¹⁷⁸. Orta ve Geç Tunç Çağı'na ait yerleşmeler, Panaztepe'nin doğu yamacında bulunmaktadır. Bu döneme ait nekropol alanları ise, güneybatı ve kuzey yamaçlarda saptanmıştır. Kuzey nekropolde yapılan çalışmalar sınırlı olmakla beraber, Batı nekropol buluntular açısından oldukça zengindir.

Batı nekropol (1.nekropol), akropolün bulunduğu tepenin güneybatı yamaçlarında yer almaktadır. Orta Tunç Çağı yerleşmesinin üzerinde bulunan nekropol, daha sonra Roma ve İslami dönemlerde de aynı işlevle kullanılmıştır¹⁷⁹.

Bu alanda daha çok MÖ 2. bine ait mezarlar bulunmaktadır¹⁸⁰. MÖ 2. binin ikinci yarısına tarihlenen mezarlar, iki evrede değerlendirilmiştir. Yüzey toprağının hemen altında bulunan *A evresinde*, küp mezarların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Ancak kaçak kazılar ve tarımsal faaliyetler dolayısıyla mezar tahribatı fazladır. Bu evreye ait mezarlar, MÖ 2. binyılın son çeyreğine tarihlenmiştir. *B evresinde* ise tholos mezarlar yoğunluktadır. Daha derin seviyeden ele geçen bu mezarlar, MÖ 14.- 13.

¹⁷⁴ Erkanal-Özkan, 2000, 269.

¹⁷⁵ Erkanal-Özkan 1999, 344.

¹⁷⁶ Erkanal-Özkan 2000, 264- 265.

¹⁷⁷ Erkanal-Özkan 1998, 401.

¹⁷⁸ Erkanal 1987, 253.

¹⁷⁹ Erkanal Öktü-Karaaslan 2005, 25.

¹⁸⁰ Erkanal 1998, 460- 463.

yy.'larda kullanılmıştır¹⁸¹. Her iki mezar türünün yanında kutu mezarlar, kompozit mezarlar ve taş sanduka mezarlar da, Panaztepe nekropollerinde karşımıza çıkmaktadır.

Geç Tunç Çağı nekropolünün en önemli özelliği, parselleme sisteminin kullanılmış olması ve tekli, ikili, üçlü düzenlemelerle mezarların ada şeklini almasıdır¹⁸². Bu özellik, Klazomenai nekropolünde de karşımıza çıkmaktadır. MÖ 7. yy.'a ait Klazomenai nekropolünde, mezarlar arasında bölmeler yapılarak yürüme yolları bırakılmış, parselizasyon sistemi uygulanan alan, aile mezarlığı olarak işlev görmüştür¹⁸³.

2.2.3. Miletos

Aydın'ın Didim ilçesindeki Yeni Balat Köyünde yer almaktadır. Büyük Menderes Nehrinin (Maiandros) ağzında, eski Latmos Körfezinde bulunan kent; konumu itibariyle deniz ticaretinin geliştiği yerleşimler arasındadır¹⁸⁴.

Kentteki ilk kazılar, 1899 yılında T. Wiegand ile başlamıştır. İlk araştırmalarda, kentin en erken yerleşimlerinin Erken Tunç Çağı'na ait olduğu belirtilse de; son çalışmalar, Geç Kalkolitik Dönem'e ait yapı tabakalarının varlığını ortaya koymuştur¹⁸⁵. Kazar Tepe, Zeytin Tepe ve Değirmen Tepe'de bulunan nekropol alanları, MÖ 2. binden Roma Dönemi'ne kadar uzanan bulgularıyla, kentin bu güne kadar saptanan nekropol alanlarıdır.

2.2.3.1. Kazar Tepe

1902 yılında C.Watzinger, 1906 yılında ise A.V. Salis tarafından kazılan alanın dökümantasyon ve yayın çalışmaları yapılmamıştır. Bu sebeple 1994-95 yıllarında kazı çalışmalarına yeniden başlanmıştır.

Yeni Balat Köyü civarında yapılan kanalizasyon kazılarında ortaya çıkan mezarlar, bu alanın MÖ 6. yy.'dan Roma Dönemi'ne kadar nekropol olarak

¹⁸¹ Erkanal 2001, 271.

¹⁸² Erkanal 2001, 271.

¹⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hürmüzlü 2003, 11.

¹⁸⁴ Umar 2001, 247.

¹⁸⁵ Greaves 2002, 39.

kullanıldığını göstermektedir¹⁸⁶. Arkaik Dönem’i temsil eden mezarlar dört tanedir. Mezarların büyük bir kısmı ise bugünkü yerleşimin altında bulunmaktadır¹⁸⁷.

Arkaik nekropolün bulunduğu Kazar Tepe’de, MÖ 6. yy.’a ait bir anıt mezar bulunmaktadır. “Aslanlı Mezar” olarak isimlendirilen bu mezar yapısı, Arkaik nekropolle birlikte antik kutsal yol güzergâhında yer almaktadır¹⁸⁸. Ayrıca alanda Hellenistik Dönem’e ait mezarlar da bulunmuştur¹⁸⁹.

2.2.3.2. Zeytin Tepe

Zeytin Tepenin güney yamaçlarında ele geçen mezarlar, MÖ 4. yy. sonlarından Roma Dönemi’ne kadar bu alanın nekropol olarak kullanıldığını göstermektedir¹⁹⁰.

2.2.3.3. Değirmenli Tepe

İlk olarak 1901-1907 yıllarında yapılan Değirmen Tepe Nekropolü kazılarında, bugüne kadar yüze yakın mezar bulunmuştur. Bu mezarlar, nekropolün kullanım evresini MÖ 2. bin ile MS 1. bin yıl arasına tarihlemektedir. Miken Dönemine özgü tholos mezarları ile önemli bir nekropol alanıdır¹⁹¹.

2.2.4. Ephesos

İzmir’in Selçuk ilçesinde yer alan kentte ilk kazılar, 1863 yılında İngiliz demiryolu mühendisi John Turtle Wood’un Artemision’da açtığı sondajlarla başlamıştır¹⁹².

Bölgedeki ilk yerleşimlerin, MÖ 7. bin yıla tarihlenen; Magnesia Kapısı’na 500 m. mesafedeki Çukuriçi Höyük’te olduğu saptanmıştır¹⁹³. Ancak, Büyükkolancı başkanlığında yürütülen Ayasuluk Tepesi kazılarında; “Ephesos” adıyla kurulan ilk

¹⁸⁶ Ulusoy 2010, 65.

¹⁸⁷ Greaves 2002, 87.

¹⁸⁸ Greaves 2002, 87.

¹⁸⁹ Graeve 1997, 536

¹⁹⁰ Graeve 2010, 138.

¹⁹¹ İslam-Aslan 2014, 377.

¹⁹² <http://www.oeai.at/index.php/excavation-history.html> (25.06.2015)

¹⁹³ Ladstätter 2012, 78; Evren-İçten 1998, 112.

kentin, Ayasuluk Tepesi'nde yer aldığı ortaya konmuştur¹⁹⁴. MÖ 2. binyılın ikinci yarısında Arzawa'nın başkenti olan Apasas, MÖ 1200 dolaylarında yıkılmış; MÖ 1050 yılında ise kente başlayan İon göçleri ile Ayasuluk Tepesi'nde bulunan yerleşim "Ephesos" adıyla anılmaya başlamıştır. MÖ 560 yılında Ayasuluk Tepesi'nden Artemision çevresine taşınan kent; Hellenistik Dönem'de liman kıyısına (bugünkü Ephesos) ve MS 6. yy.'da tekrar Ayasuluk Tepesi'ne taşınmıştır¹⁹⁵.

2.2.4.1. Ayasuluk Tepesindeki Mezarlar

Ayasuluk Tepesi'nde tespit edilen ETC ve OTÇ'ye ait yerleşim tabakaları ve seramik buluntuları, bu alanın Ephesos'in en eski yerleşimlerinden biri olduğunu göstermektedir. 1963 yılında, Bizans surlarının Takip Kapısı olarak adlandırılan bölümünde bir Miken mezarı tespit edilmiştir¹⁹⁶. Bu mezar, Ayasuluk Tepesi'nin Miken yerleşmelerine sahne olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

1997 yılında, S. Erdemgil ve bugünkü Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazısı Başkanı M. Büyükkolancı tarafından Ayasuluk'un kuzey yamaçlarında bir mezar alanı saptanmıştır¹⁹⁷. Taş ocağı olarak da işlev görmüş bu alanda, Arkaik Dönem'e veya daha öncesine ait olduğu düşünülen oda mezarlar ve lahitler tespit edilmiştir. Tepenin en doğusunda ise, MÖ 8. yy. ve MÖ 5. yy.'a tarihlendirilen sekiz adet mezar ortaya çıkartılmıştır. Mezarlar kumtaşı, Belevi mermeri, kiremit gibi malzemeler kullanılarak yapılmıştır¹⁹⁸.

2.2.4.2. Arkaik Nekropol

Arkaik nekropol, agoranın kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Alanda MÖ 7.- 6. yy.'a ait taş ve pişmiş topraktan yapılmış lahitler bulunmuştur¹⁹⁹. MÖ 6. yy.'ın sonlarına kadar bu lahitler kullanılmaya devam etmiştir²⁰⁰.

¹⁹⁴ Büyükkolancı 2001, 1.

¹⁹⁵ Büyükkolancı 2008, 41-55.

¹⁹⁶ Gültekin-Baran 1964, 122-124.

¹⁹⁷ Büyükkolancı 1999, 362.

¹⁹⁸ İçten-Evren 1998, 86.

¹⁹⁹ <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0006%3Aalphabetic+letter%3DE%3Aentry+group%3D2%3Aentry%3DEphesos> (30.06.2015)

²⁰⁰ Scherrer 2000, 76

2.2.4.3. Arvalya Höyük Mezarları

Selçuk-Kuşadası yol çalışmaları sırasında bir mezar tespit edilmiş ve çalışmalara ara verilerek alanda kurtarma kazısı başlatılmıştır. Kazılar sonucunda toplam altı adet Hellenistik Dönem mezarı ortaya çıkarılmıştır²⁰¹.

2.2.4.4. Liman Nekropolü

Kentin Roma Dönemi'ne ait mezarları, Bülbül Dağı'nın yamaçlarında Antik liman kanalı boyunca uzanmaktadır (Lev. X: Fig. 19). 450.000 m²'lik bir alana yayıldığı düşünülen nekropoldeki ilk çalışmalar; kanalın kuzey ve güney tarafında, 2005- 2007 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. 2008 yılından itibaren, Avusturya Arkeoloji Enstitüsü tarafından nekropoldeki ilk sistemli kazılar başlatılmıştır. Bülbül Dağının kuzey yamaçlarında; ön cephesi liman kanalına dönük olan çok sayıda oda mezar tespit edilmiştir. Mezarlar, MS 2.- 6. yy. aralığına tarihlendirilmektedir²⁰².

2.2.4.5. Gladyatör Mezarlığı

Panayırdağı'nın kuzey eteklerinde; stadyumun 300 m. doğusunda yer almaktadır. Kutsal Alay Yolu ve kireçtaşı döşemeli anayol arasındaki bu alan, gladyatörler için ayrılmış bir gömü alanıdır²⁰³.

Ephesos'da gladyatör dövüşlerinin ilk kez MÖ 69 yılında yapıldığı ve MS 2. yy.'dan itibaren popüler hale geldiği bilinmektedir. Kazılarda ele geçen eserlerin de büyük kısmı, MS 2.- 3. yy.'lara aittir²⁰⁴. Ayrıca mezarlarda çok sayıda kemiğe rastlanmıştır. Bu kemikler üzerinde yapılan antropolojik çalışmalar, nekropolde en az 68 bireyin gömüldüğünü ortaya koymuştur²⁰⁵.

²⁰¹ Büyükkolancı 2005, 167-168.

²⁰² Steskal et al. 2011, 291-292.

²⁰³ Grossschmidt-Kanz 2002, 19.

²⁰⁴ Pietsch 2002, 9.

²⁰⁵ Kanz-Grossschmidt 2009, 211-220.

2.2.4.6. Damionus Stoa Mezarları

Stoa, Panayır Dağı'nın kuzey ve doğu kesiminde yer almaktadır. Magnesia Kapısı ve Doğu Gymnasium'dan Yedi Uyuyanlar Mezarlığı'na giden yol boyunca, stoaya ait paye blokları bulunmuştur²⁰⁶. Yapılan çalışmalarda, MS 2. yy. sonu - 3.yy. başlarında Artemision ile Hellenistik-Roma kenti arasındaki bağlantıyı sağlayan stoanın, Flavius Damionus tarafından kapatıldığı tespit edilmiştir²⁰⁷. Dr. Knibbe tarafından yürütülen stoa kazılarında, 2002 yılında üç adet lahit ele geçirilmiştir. Girland bezemeleri, portreleri, koç ve boğa başları bulunan bu lahitler, MS 3.- 4. yy.'lara tarihlendirilmiştir²⁰⁸.

2.2.4.7. Panayır Dağındaki Mezarlar

Panayır Dağının yamaçlarında çok sayıda tonozlu mezar odası bulunmaktadır. Gömüler, kayalara oyulup bir taşla kapatılmış mezarlara konulabildiği gibi; basit veya süslemeli lahitlerle bu mezar odalarına konulmuştur²⁰⁹.

2.2.5. Erythrai

İzmir'in Çeşme ilçesindeki Ildırı Köyü sınırlarında yer alan kent; kuzeyinde Aleon Çayı, güneyinde ise Axos Çayı ile çevrelenmiş bir kıyı yerleşimidir. Kentteki ilk kazı çalışmaları, 1964 yılında Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal tarafından başlatılmıştır. Kazılar, Aksos Çayı ile antik Erythrai kentinin kuzey surları arasında kalan parsellerde yapılmış; bu kazılarda çok sayıda yapı kalıntısı ve çeşitli buluntular ortaya çıkarılmıştır²¹⁰. Kentin kuzey surlarının bulunduğu bölümden Aksos Çayının ağzına kadarki alanın, Arkaik-Klasik Dönem nekropolü olarak kullanıldığı düşünülmektedir²¹¹. Aksos Çayının kıyılarında çok sayıda seramik, lahit ve lahit parçası tespit edilmiştir. Bu

²⁰⁶ Scherrer 2000, 76.

²⁰⁷ Steskal et al. 2003, 244.

²⁰⁸ Steskal et al. 2011, 241-273.

²⁰⁹ Scherrer 2000, 58.

²¹⁰ Özyiğit 1990, 137-138.

²¹¹ Akalın 2009, 150.

durum, söz konusu alanın MÖ 3. yy. sonlarına kadar seramik atölyesi; MÖ 2. yy.- MS 2. yy. arasında da nekropol olarak işlev gördüğünü ortaya koymuştur²¹².

2.2.6. Teos

İzmir'in Seferihisar ilçesindeki Sığacık Mahallesiinde yer alan kent, Isthmos olarak adlandırılan küçük bir yarımada üzerinde bulunmaktadır²¹³. Kentte ilk kazılar, 1862 yılında İngiliz Dilettanti Cemiyeti tarafından başlatılmıştır. 1962 yılında Yusuf Boysal başkanlığında devam ettirilen kazılarda, kentin nekropol alanları da çalışmalar kapsamına alınmıştır. Yapılan araştırmalarda, kentin nekropol alanlarından biri olan Batı nekropolünün, Teos'un batı tarafında, denizle şehir arasında kalan tepelerde olduğu tespit edilmiştir²¹⁴. Hellenistik Dönem kent surları dışında yer alan, akropolün kuzeybatısındaki Batı Nekropolü, Geometrik ve Arkaik; güney ve güneybatısındaki Güney Nekropolü ise Hellenistik ve Roma Dönemi'ne aittir²¹⁵.

Güney Nekropolü, antik limanın 350 m. batısında yer alır. Kurtarma kazılarında nekropolden yedi adet mezar açığa çıkarılmıştır. Ayrıca kentin çevresinde çok sayıda tümülüs bulunmaktadır. Sazlıgöl Mevkii'nde on bir, Tepecik'te iki, Çamlık'ta bir ve Karagöl'de bir adet olmak üzere on beş tümülüs tespit edilmiştir²¹⁶.

2.2.7. Klazomenai

Kentin sınırlarını, Karantina Adası'nın karşısında yer alan Liman Tepe ve batıda yer alan Ayyıldız Tepe ve Cankurtara Tepe oluşturmaktadır. Prehistorik dönemlerde kentin merkezini, Limantepe olarak adlandırılan, iki körfez arasında kalmış yarımada oluşturmaktadır. Limantepe ve batısındaki toprakların, MÖ 3. bin yıldan MÖ 4. yy.'a kadar yerleşime sahne olduğu görülmektedir²¹⁷. MÖ 1. bin dolaylarında Klazomenai kentine İon göçleri başlamıştır. Kent, MÖ 7.- 6. yy.'larda Ege ve Akdeniz bölgesi

²¹² Özyiğit 1990, 138.

²¹³ Kadioğlu 2012, 1.

²¹⁴ Boysal-Öğün 1964, 13

²¹⁵ Kadioğlu 2012, 1.

²¹⁶ Kadioğlu 2012, 14.

²¹⁷ Bakır-Anlağan 1980, 87-88.

dışında, Anadolu'nun iç kesimleri ve çeşitli ülkelerle de ilişki içerisinde olmuş; böylelikle Batı Anadolu'nun önemli yerleşimlerinden biri haline gelmiştir²¹⁸.

Kentte ilk kazılar 1921-22 yıllarında G. P. Oikonomos tarafından, Monastirakia Nekropolü ve Karantina Adası'nda başlatılmıştır²¹⁹. 2007 yılından itibaren Y. E. Ersoy tarafından devam ettirilen kazılarda, nekropol alanları ve mezarlarla ilgili ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır.

2.2.7.1. Akpınar Nekropolü

MÖ 7. yy.'dan itibaren kullanıldığı düşünülen nekropol alanı, Klazomenai kent merkezinin kuzeybatısında, çok sayıda tümülüsün bulunduğu Nalbant Tepe'nin ise güneydoğusunda yer almaktadır. Nekropolün sınırları beş bin metrekarelik bir alanı kapsamaktadır. Güney tarafında bir dere, batı tarafında ise kayalıklar bulunurken, doğu sınırı deniz altında kalmış, kuzey sınırı ise kazı çalışmalarının bitmemesinden dolayı tam olarak belirlenememiştir²²⁰.

Genel olarak nekropolde, aileler için düzenlenmiş dikdörtgen planlı bölmeler bulunmaktadır. Kremasyon mezarlar yetişkinlere aittir. İnhumasyon mezarlar ise ancak MÖ640/630'lu yıllarda ortaya çıkmıştır. İnhumasyon gömülerin yaygınlaşmasıyla lahitlerin ortaya çıkması hemen hemen aynı evreye denk gelmektedir²²¹.

Hürmüzlü, nekropol alanının kullanımını altı evrede ele almıştır. Birinci evre MÖ 7. yy.'ın ilk üç çeyreğine, ikinci evre MÖ 630-600, üçüncü evre MÖ 600-550, dördüncü evre MÖ 530, beşinci evre MÖ 4. yy.'ın ilk yarısına, altıncı evre MÖ 4. yy.'ın son çeyreği ve MÖ 3. yy. dolaylarına tarihlenmektedir²²².

Mezarlığın ilk kullanım evresinin MÖ 700-630 yılları arasında olduğunu belirtilmektedir. MÖ 7. yy.'da, mezarlık olarak kullanılmaya başlamadan önce alan tesviye edilmiştir. Kademeli zemin düzenlendikten sonra yürüme alanları elde edilmiş ve aile grupları için bölmelere ayrılmıştır²²³.

²¹⁸ Güleç vd. 1998, 133.

²¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Oikonomos 1921, 63-74.

²²⁰ Hürmüzlü 2003, 8,10.

²²¹ Bakır vd. 2004, 106.

²²² Hürmüzlü 2003, 475.

²²³ Hürmüzlü 2003, 11.

İlk evreye ait mezarlardan yalnızca bir tanesinde inhumasyon gömüye rastlanmıştır. Bu gömü, alanın tesviyesinden önce yapılmıştır. Diğer mezarlar kremasyon olmakla birlikte, tesviye işleminden sonrasına tarihlenmektedir²²⁴.

MÖ 630 yılına tarihlenen ikinci kullanım evresinde, ölü gömme biçiminde değişiklikler ortaya çıkmıştır.²²⁵ Ayrıca nekropolde aile mezarları için çeşitli alanlar düzenlenmiştir. Bu alanlarda, dikdörtgen bölmelere ayrılmış mezar grupları bulunmaktadır ve mezarlar arasında geçişi sağlamak için yürüme yolları bırakılmıştır²²⁶. Gömü gruplarının duvarlarla sınırlandırılması, bu bölmelerin aile mezarlığı olarak kullanıldığını göstermektedir²²⁷.

Hürmüzlü, nekropolün üçüncü kullanım evresi olarak MÖ 600-550 yıllarını belirtmektedir. Bu evrenin başlarında, kremasyon uygulamaları birdenbire ortadan kaybolmuştur. Ayrıca aile mezar geleneği devam etmesine rağmen, mezarlar arasındaki bağlantıyı sağlayan yürüme yollarının üstüne de yeni mezarlar eklenmiştir²²⁸. MÖ 530-500 tarihleri arasındaki dördüncü kullanım evresinin en belirgin özelliği, mezarlar arasındaki bölme geleneğinin terk edilmesidir²²⁹. Duvarlar üzerine yapılan gömüler, aile gruplarına ayrılan alanların unutulduğunu göstermektedir²³⁰. Bu döneme ait mezar hediyeleri ve buluntular oldukça az sayıdadır. Hediyeler çoğunlukla bebek mezarlarında ele geçmiştir²³¹. Hürmüzlü, MÖ 6. yy.'ın üçüncü çeyreğinde buluntuların oldukça az olmasının sebebi olarak, Perslerin Ionia'ya ilk geldikleri zaman kenti talan etmeleri sonucunda kentin ve nekropol alanının kısa bir süre için terk edilmiş olabileceğini belirtmiştir. Bu süreçte muhtemelen yerleşim Karantina Adası'na taşınmıştır²³².

MÖ 5. yy.'dan 4. yy.'a kadar Akpınar Nekropolinin kullanılmadığı düşünülmektedir. 4. yy.'ın ilk yarısına tarihlenen dönem, nekropolün beşinci kullanım evresini oluşturmaktadır. Bu evrede ele geçen tüm mezarlar basit inhumasyon mezar olmakla birlikte lahit ve pithos geleneğinin ortadan kalktığı ve mezar hediyelerinin azaldığı görülmektedir. Ayrıca bazı mezarlar çatı kiremitleriyle örtülmüştür. Aynı

²²⁴ Ulusoy 2010, 28

²²⁵ Ulusoy 2010, 29- 30.

²²⁶ Hürmüzlü 2008, 7.

²²⁷ Hürmüzlü 2008, 5.

²²⁸ Ulusoy 2010, 33.

²²⁹ Ulusoy 2010, 37.

²³⁰ Hürmüzlü 2003, 474.

²³¹ Ulusoy 2010, 37.

²³² Hürmüzlü 2003, 474.

durum, nekropolün altıncı kullanım evresini oluşturan MÖ 4. yy. sonu ve 3. yy.'ın başlarında da geçerli olmuştur²³³.

2.2.7.2. Kalabak Nekropolü

Diğer nekropol alanlarına göre az sayıda mezarın ele geçtiği Kalabak Nekropolü, yerleşim alanının doğusunda yer almaktadır. Yıldıztepe ve Monanstraki Nekropolleriyle kıyaslandığında yoğun bir gömü alanı olarak kullanılmadığı görülmektedir²³⁴. Arkaik Dönem'de kullanım gören Kalabak nekropolünde²³⁵, 1982 yılı kazılarında MÖ 6. yy.'a tarihlenen birkaç kremasyon gömü ve Klazomenai lahitleri ele geçmiştir. Yerleşim alanından oldukça uzakta bulunması ve kısa dönem kullanılmış olması nedeniyle, bu mezarlığın daha çok köylüler tarafından tercih edildiğini düşündürmektedir²³⁶.

2.2.7.3. DSİ Kanalı Nekropolü

Kalabak Mevkiisinin batısında yer almaktadır. 1985 yılında tespit edilen mezarlar, MÖ 8. yy.'dan MÖ 6. yy. sonuna kadar çeşitlilik göstermektedir²³⁷. DSİ nekropolünde de, Akpınar nekropolündenki gibi mezarlar dikdörtgen planlı alanlara yerleştirilmiştir²³⁸.

Nekropolde MÖ 7. yy. boyunca kremasyonun yaygın olarak kullanıldığı; MÖ 7. yy. sonları ve 6. yy başlarına kadar bu geleneğin devam ettiği görülmektedir. Pişmiş toprak lahit mezarlar ise, MÖ 6. yy. boyunca yaygın olarak kullanılmıştır²³⁹. Alan MÖ 8. yy. sonlarından Roma Dönemi'ne kadar işlevini korumuştur²⁴⁰.

²³³ Hürmüzlü 2003, 3.

²³⁴ Hürmüzlü 2004, 77-78.

²³⁵ Hürmüzlü 2005, s. 50.

²³⁶ Hürmüzlü 2005, 47.

²³⁷ Ulusoy 2010, 47.

²³⁸ Hürmüzlü 2003, 3.

²³⁹ Hürmüzlü 2004, 78.

²⁴⁰ Ulusoy 2010, 50.

2.2.7.4. Yıldıztepe Nekropolü

Yıldıztepe, Klazomenai-Hypokremnos-Erythrai antik yolunun yakınında, Ayyıldız Tepe'nin batı yamacında bulunmaktadır. 1979 yılı kazılarında tepede ele geçen pişmiş toprak lahit parçaları, iki adet insitu bulunan lahit ve amphora gömüler bu alanın bir nekropol olduğunu göstermektedir²⁴¹.

1979-1982 yıllarında yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılan mezarlar, MÖ 7. yy.'ın ilk yarısından MÖ 4. yy.'a kadarki zaman aralığına aittir.²⁴² Mezarların çoğu pişmiş toprak lahit veya amphoraların içine yerleştirilmiş çocuk ve bebek gömüleridir²⁴³.

Nekropol alanında belirli bir dönem tesviye çalışmalarının yapıldığı tespit edilmiştir. 1982 yılı kazılarında, anakaya üzerinde sona eren ve şekilsiz uzanan bir alanda ortaya çıkarılan yoğun keramik ve kemik buluntuları, bu tesviye işlemini kanıtlamaktadır²⁴⁴. MÖ 546 yılında Perslerin bölgeye gelmesiyle birlikte kent merkezinin yanında nekropol alanının da terk edildiği, MÖ 525 yılından sonra ise alanın tesviye edilip ikinci kez kullanılmaya başladığı belirlenmiştir²⁴⁵.

2.2.7.5. Monastirakia Nekropolü

Arkaik Dönem yerleşmesinin kuzeydoğusunda, Yıldıztepe ve Akpınar arasındaki Cankurtaran Tepe eteklerinde yer alır. 1921-22 yılları arasında Oikonomos tarafından keşfedilen Monastirakia Nekropolü, MÖ 7. yy.'dan MÖ 6. yy.'ın sonuna kadar kullanılmıştır. Oikonomos; lahit, amphora ve inhumasyon gömülerden oluşan Monastirakia nekropolünde seksenden fazla gömü incelemiştir²⁴⁶. Ancak belirtilen tarihlerde yapılan kazılara ait raporlar çok az olduğu için, nekropol ile ilgili bilgiler

²⁴¹ Anlağan-Bakır 1980, 90

²⁴² Nekropolün geç kullanım evresiyle ilgili olarak *Hürmüzlü*'nün tarihlemelerinde farklılıklar bulunmaktadır. *Hürmüzlü*, doktora tezinde nekropolün MÖ 7. yy.'dan 4. yy.'a kadar; "The Organization and Utilization of the Burial Grounds in Klazomenai" adlı makalesinde MÖ 7. yy.'dan 6. yy.'a kadar; "Burial Grounds at Klazomenai: Geometric Through Hellenistic Periods" adlı makalesinde ise MÖ 7. yy.'dan 4. yy.'a kadar kullanıldığını belirtmektedir.

²⁴³ Hürmüzlü 2005, 45.

²⁴⁴ Bakır 1983, 229.

²⁴⁵ <http://www.klazomeniaka.com/11-KLAZOMENAI-NEKROPOLEIS.html> (13.06.2015)

²⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Oikonomos 1921, 63-74.

sınırlıdır. Yoğun bir kullanıma sahip nekropolde, mezarlar düzensiz ve iç içe geçmiş durumdadır²⁴⁷.

2.2.7.6. Tümülüsler

Kenti çevreleyen Nalbant Tepe, Duba Tepe ve Değirmen Tepe'nin yamaçlarında konumlandırılmışlardır. 1982-83 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında, dört tümülüs temizlenerek açığa çıkarılmıştır. İlk tümülüste kremasyon gömü mevcuttur ve ele geçen Yaban Keçisi stilineki vazo parçaları, mezarı MÖ 7. yy. sonuna tarihlenmektedir²⁴⁸. İkinci tümülüste ise, iki pişmiş toprak lahit ele geçmiştir. Bunlardan bir tanesi, Hannover Ressamı'na aittir ve her iki lahit de ana kayaya açılmış bir çukur içerisinden ele geçmiştir. Diğer iki mezar ise taş lahittir.

Şehrin etrafını çevreleyen tümülüsler, geç Arkaik Dönem'in sosyal statüsü yüksek kişileri tarafından kullanılmıştır. Bütün tümülüslerin etrafı peribolos duvarı ile çevrilerek mezarların üstüne toprak yığılmıştır. Mezarlarda birden çok gömü yapıldığı bilinmekle birlikte, oda mezar geleneğine rastlanmamıştır²⁴⁹.

2.2.7.7. Çayır Nekropolü

2003 yılında yapılan kurtarma kazısında ortaya çıkarılan Çayır nekropolü, yerleşmenin doğusunda ve DSİ Nekropolünün batısında yer almaktadır²⁵⁰. Kanalizasyon hattı döşenirken mezarların çok büyük kısmı zarar görmüştür; ancak eldeki veriler bu nekropolün MÖ 7. yy. ortalarından MÖ 6. yy. sonlarına kadar kullanıldığını kanıtlamaktadır. Kazılar sırasında on beş tane meanderli, palmet motifli ve hayvan frizli lahit; lahtin etrafında yaklaşık otuz tane amphora gömü ve pithoslar bulunmuştur. Yanmış toprak, kemik ve çömlek parçalarından yola çıkarak bir kremasyonun varlığından söz etmek mümkündür²⁵¹.

²⁴⁷ Hürmüzlü 2005, 45.

²⁴⁸ Hürmüzlü 2004, 78.

²⁴⁹ Hürmüzlü 2003, 4; Hürmüzlü 2004, 78.

²⁵⁰ Hürmüzlü 2005, 46.

²⁵¹ Ulusoy 2010, 50.

2.2.8. Bayraklı Höyüğü/ Smyrna

İzmir'in merkezine 4 km. mesafede, bugün Tepekule olarak adlandırılan yükseltide bulunan höyük; günümüzde kıyıdan 600 m. içeride, Yamanlar Dağı eteklerinde bulunmaktadır²⁵². Buluntular, MÖ 3. bin yıla ait bir yerleşimi ortaya çıkarmakta; bu yerleşimi, MÖ 11. yy.'da kurulan ve önceleri bir Aiol yerleşimi olan Smyrna takip etmektedir. Höyükteki bu yerleşimler, MÖ 11. yy.'dan MÖ 4. yy.'a kadar devam etmiştir²⁵³. Höyüğün tarihi Tunç Çağına kadar inse de, asıl höyük dolgusu MÖ 1. bin yıla tarihlenmektedir²⁵⁴.

Smyrna kentinin nekropol alanlarından, biri Yamanlar Dağı yamaçlarında bulunmaktadır. MÖ 6.- 4. yy.'a ait olan bu nekropolde, "Tantalos'un Mezarı" olarak adlandırılan tümülüs dışında üç tümülüs daha bulunur²⁵⁵.

Diğer nekropol alanı, kent surunun önünde yer almaktadır. Erken Arkaik Dönem'e ait olan 1. Sur ile 2. Sur arasındaki alanda ortaya çıkarılan gömülerle, buranın Arkaik Dönem nekropolü olduğu anlaşılmıştır. Bu nekropol, MÖ 600-550 yılları arasına tarihlenmektedir²⁵⁶.

2.2.9. Phokaia

İzmir'in Foça ilçesinde bulunan Phokaia'da ilk kazılar, 1913-1920 yılları arasında Fransız arkeolog Felix Sartiaux tarafından yapılmıştır. Kentin en erken evresi, MÖ 3. binin ikinci yarısına tarihlendirilmektedir²⁵⁷. Bu dönemde küçük bir yerleşime sahip olan kent; MÖ 7. yy.'ın ikinci yarısından itibaren, özellikle deniz ticaretinde bir atılım gerçekleştirmiş ve bölgedeki önemini artırmıştır²⁵⁸.

Phokaia nekropolleri, modern Foça yerleşimini üç taraftan çevrelemiştir. Kentin kuzey bölümünde Çifte Kayalar, doğu bölümünde Değirmenli Tepe ve güney bölümünde de Güney Nekropolü yer alır.

²⁵² Kayan-Öner 2013, 135.

²⁵³ Akurgal 2008, 59.

²⁵⁴ Kayan-Öner 2013, 135.

²⁵⁵ Akurgal 1993, 52.

²⁵⁶ Akurgal 2008, 59.

²⁵⁷ Özyiğit 2005, 44.

²⁵⁸ Okan 2014, 27.

2.2.9.1. Çifte Kayalar Nekropolü

1.derece arkeolojik sit alanında bulunan Çifte Kayalar Tepesi, bugünkü yerleşimin kuzeyinde bulunmaktadır. Kazılarda ortaya çıkan çok sayıda çanak çömlek parçası, bu alanın daha sonra bir seramik atölyesi çöplüğü olarak kullanıldığını göstermektedir²⁵⁹.

Yapılan çalışmalar, Arkaik ve Klasik Dönem yerleşimlerinin bu tepeye kadar uzandığını ve Çifte Kayalar Tepesi'nin kent duvarları içinde kaldığını göstermektedir. Bu alan, Klasik Dönem'in sonundan Roma İmparatorluk Dönemi'nin bitimine; yani MÖ 4. yy.'ın sonlarından MS 1. yy. ortalarına kadar nekropol olarak kullanılmıştır²⁶⁰.

2.2.9.2. Değirmenli Tepe

Bugünkü yerleşimin doğusunda kalan Değirmenli Tepe'de, MÖ 5. yy.'a tarihlendirilen ve kremasyon amphoraları; MÖ 5. yy. başlarından MÖ 425 yılına kadar bu alanın nekropol olarak kullanıldığını göstermektedir²⁶¹. MÖ 5. yy.'ın son çeyreğinden itibaren, kiremit ve seramik üreten bir atölyenin çöplüğü olarak kullanılmış; Hellenistik ve Roma Dönemi'nde yine nekropol olarak işlevlendirilmiştir²⁶². Değirmenli Tepe'nin kuzeybatı yamacında yapılan bu çalışmalarda, MS 2. yy.'a ait kremasyon urneleri bulunmuştur²⁶³. Ayrıca avlulu bir evin tabanından çıkan ve MS 3. yy.'a tarihlendirilen güveç kapları, içinde küllerle birlikte ele geçmiştir; ki bu da, alanın Roma Dönemi'nde nekropol olarak kullanıldığı düşüncesini desteklemektedir²⁶⁴.

2.2.9.3. Güney Nekropol

Foça modern yerleşimi ve antik kentin güneyinde, "Büyük Deniz" olarak adlandırılan liman bölgesinin güneydoğusunda yer alır²⁶⁵. Alanda ortaya çıkarılan gömü

²⁵⁹ Özyiğit 1991, 128.

²⁶⁰ Özyiğit 2008, 494.

²⁶¹ Özyiğit 1997, 6.

²⁶² Özyiğit 1995, 8.

²⁶³ Özyiğit 1993, 6.

²⁶⁴ Özyiğit 1998, 765.

²⁶⁵ Özyiğit 2003, 337.

ve lahitler; Atatürk Mahallesi mevkiinin, MÖ 6. yy.'dan Roma Dönemi'ne kadar nekropol olarak kullanıldığını göstermektedir²⁶⁶. Arkaik Dönem'deki mezarların tümünde kremasyon; Hellenistik ve Roma Dönemi mezarlarda ise inhumasyon gömülerin yapıldığı görülmektedir²⁶⁷.

2.2.10. Kolophon

Kolophon, İzmir'in Menderes ilçesine bağlı Değirmendere ve Çamönü Köyleri arasında yer alır. Deniz kıyısından 15 km. içerde bulunan kent, Smyrna'yı Notion ve Ephesos'a bağlayan en kısa güzergâh konumundadır²⁶⁸.

Kentteki ilk kazılar, 1885 yılında C. Schuchhardt tarafından başlatılmıştır²⁶⁹. Kazılar ve yüzey araştırmalarında, kente 2 km. mesafedeki Kocabaş Tepe'de Kalkolitik Dönem ve GTÇ'ye ait kalıntılar tespit edilerek; kentin prehistorik yerleşimlere sahne olduğu belirlenmiştir²⁷⁰. Nekropol alanları ise kentin kuzey ve güney bölümlerinde bulunmaktadır.

2.2.10.1. Kuzeybatı Nekropol

Yüzey araştırmalarına dayanarak bu alan, en erken Myken Dönemine tarihlense de; Geometrik Dönem'den itibaren kesin olarak kullanıldığı ve MÖ 4. yy.'a kadar bu kullanımın devam ettiği düşünülmektedir²⁷¹.

2.2.10.2. Kuzeydoğu Nekropolü

Kurudere Vadisi'nde bulunan Kuzeydoğu Nekropolü, 1922 yılında ortaya çıkarılan tümülüslerle temsil edilmektedir²⁷². Bu tümülüsler MÖ 8.- 7. yy.'lara

²⁶⁶ Özyiğit 2000, 39.

²⁶⁷ Özyiğit 2001, 4.

²⁶⁸ Özgan vd. 2012, 263-264.

²⁶⁹ Bridges 1974, 264.

²⁷⁰ Özgan vd. 2012, 267.

²⁷¹ Özgan vd. 2012, 273.

²⁷² Akyurt 1998, 25; Özgan vd. 2012, 100.

tarihlendirilmiştir²⁷³. Yapılan son araştırmalara göre, kuzeydoğu nekropolüne ait sekiz farklı bölgeden de mezar buluntuları beklenmektedir²⁷⁴.

2.2.10.3. Güneybatı Nekropol

Kentin güneyinde, Traça/Çamönü yönüne doğru uzanan alandır. Tümülüslerle temsil edilen bu alandaki yüzey araştırmalarında, iç çapı 2-5,5 m. arasında değişen 18 adet tümülüs destek duvarı belirlenmiştir. Bu tümülüslerin MÖ 4. yy.'a ait olduğu düşünülmektedir²⁷⁵.

2.2.11. Notion

İzmir'in Menderes ilçesinde bulunan Ahmetbeyli köyünde yer almaktadır. Kent, kendisine 15 km. mesafede olan Kolophon'un limanı durumundadır. Bundan dolayı Notion'a, "*deniz Kolophonu*" denilmiştir²⁷⁶.

Kentte kazılar kesintili olarak bir kaç dönemde yapıldığı için, nekropol alanlarının sınırları net olarak verilememektedir. Ancak ilk kazılar, 1880 yılında A. M. Fontrier tarafından başlanmıştır²⁷⁷. 1985-1988 yıllarında kazıları yürüten Atalay, nekropol alanını "*Gümüldür'ü Kuşadasına bağlayacak olan sahil karayolu, Notion'un akropolü ile nekropolü arasından geçmektedir*" şeklinde belirtmiştir²⁷⁸. Akropolisin kuzeydoğusu, Klaros'un da güneydoğusuna düşen nekropol; kaya mezarları, lahitler, steller gibi mezar yapılarıyla temsil edilmektedir.

²⁷³ Özgan vd. 2013, 199.

²⁷⁴ Özgan vd. 2012, 100.

²⁷⁵ Özgan vd. 2013, 199

²⁷⁶ Atalay 1987, 69.

²⁷⁷ Lafli 2015, 10.

²⁷⁸ Atalay 1987, 71.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

IONIA BÖLGESİNDE ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ

Bu bölümde, çalışmamız kapsamındaki kentlerin ölü gömme adetleri ortaya konulacaktır. Öncelikle, “Ionia Kentlerindeki Nekropol Buluntuları” başlığı altında; kentlerin mezar tipleri, mezar hediyeleri ve varsa paleoantropolojik bulguları ele alınacaktır. “Ionia Bölgesinde Gömü Geleneklerinin Değerlendirilmesi” başlığında ise; kremasyon ve inhumasyon gömü biçimlerinin ne şekilde ve hangi dönemlerde uygulandığı, mezarlıkların konumu ve aile mezarlarının özellikleri, mezar tiplerinin ve buluntularının dönemlere göre dağılımları; Yunanistan ve Anadolu’dan örneklerle karşılaştırılarak değerlendirilecektir.

3.1. Ionia Kentlerinin Nekropol Buluntuları

Bu bölümde, Ionia Bölgesinde nekropol kazıları yapılan veya mezarlarla ilgili çalışmaların yer aldığı kentlerden Baklatepe, Panaztepe, Miletos, Erythrai, Teos, Klazomenai, Symrna, Phokaia, Kolophon ve Notion ele alınacaktır. Bölgenin iki erken yerleşimi olan Baklatepe ve Panaztepe’ye; Geç Kalkolitik ve Tunç Çağı’na ait mezar tipleri ve hediyelerinin Antik dönem gömü geleneklerine giriş niteliği sağlaması açısından yer verilmiştir. Diğer kentlerde ise; Geometrik Dönem’den başlayıp Roma Dönemi’nin sonlarına kadar ele geçirilen nekropol buluntuları aktarılmıştır.

Mezar tiplerinin dağılımını tespit edebilmek adına; Kazı Sonuçları Toplantısı, Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Araştırma Sonuçları Toplantısı ile Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu bildirimleri esas alınarak, her kent için ayrı bir tablo oluşturulmuştur. Ayrıca, mezar tipleri ile mezar hediyeleri arasındaki ekonomik temelli ilişkiyi görebilmek adına; mezar hediyelerinin mezar tiplerine göre dağılımını veren tablolar hazırlanmıştır. Tablolar, söz konusu kentte mezar kazılarının yapıldığı yılları kapsamaktadır. Çeşitli etkenlerle tahrip olmuş veya soyguncular tarafından zarar verilmiş mezarlar, araştırmacıların mezarlarla ilgili tespit yapmasını zorlaştırmıştır. Bu sebeple, sayıları tam olarak belirlenememiş mezar ve mezar hediyelerine, tablolarda işaretler konularak; net bir sayının ifade edilmediğine dikkat çekilmiştir²⁷⁹.

²⁷⁹ Hazırladığımız tablolarda yer alan “+” işareti, belirtilen sayıdaki minimum bulguya; “?” işareti ise, bulgu hakkında herhangi bir sayının belirtilmediğine dikkat çekmektedir.

3.1.1. Baklatepe

Geç Kalkolitik'ten Bizans Dönemi'ne kadar beş farklı kültür tabakasından oluşan Baklatepe'de; *pithos*, *çömlek*, *basit toprak*, *sandık*, *kiremit çatma* ve *oda mezarlar* bulunmaktadır (Tablo 2).

Mezar tipi	Adet
Pithos	49+
Çömlek	34+
Basit toprak	21
Sandık	6
Kiremit çatma	1
Oda	1

Tablo 2. Baklatepe'de 1995- 1998 yılları arasında ortaya çıkarılan mezarlar.

Baklatepe'nin en erken evresini oluşturan Geç Kalkolitik Dönem'de, *intramural* (yerleşim içi) ve *ekstramural* (yerleşim dışı) gömüler bir arada uygulanmış; bebek ve çocuklar için intramural, yetişkinler ise ekstramural gömüler tercih edilmiştir²⁸⁰. Mezarların büyük bir kısmını çömlek mezarlar oluşturmaktadır (Lev. XI: Fig. 20). Çömlek mezarlara göre daha az sayıda ele geçen küp mezarlar da bu dönemin mezar tipleri arasında yer alır. Kaplara yapılan gömülerde ceset, kabın içine yerleştirildikten sonra ağız kısmı bir taşla örtülmektedir. Ancak cesetin sığmadığı durumlarda, kapların boyun bölümleri kırılmakta; ya da kap tamamen kırılıp cesetin üzerine örtülmektedir²⁸¹.

Geç Kalkolitik Dönem'e ait, 15 tanesi amphora tipinde olmak üzere toplam 17 tane çömlek mezar açığa çıkarılmıştır. Mezarlarda iskeletlerin başı genellikle doğuya yönlendirilmiş ve vücut *hocker* (ana rahmindeki duruş) pozisyonunda yerleştirilmiştir. Gömülerin çoğu, bebek veya çocuk bireylere aittir. Birkaç mezar hediyesi dışında zengin buluntulara rastlanmamıştır. Ayrıca kalıntılardan anlaşıldığına göre de, mezarların içine buğday serpilmiştir²⁸².

²⁸⁰ Erkanal-Özkan 1999, 345.

²⁸¹ Erkanal-Özkan 1999, 344.

²⁸² Erkanal-Özkan 1999, 344.

Çömlek ve amphora mezarların dışında Geç Kalkolitik Dönem mezar tipleri arasında *basit toprak mezarlar* yer almaktadır. 2 tanesi, etrafı taşlarla çevrili olmak üzere toplam 9 adet basit toprak mezar, Geç Kalkolitik evreye tarihlendirilmiştir²⁸³.

ETÇ I evresi mezarlarını altı adet *sandık*, beş adet *pithos* ve on adet *basit toprak mezar* oluşturmaktadır. Sandık mezarlardan dört tanesi bebeklere aittir²⁸⁴. Mezarlar, levha taşların dik şekilde yan yana dizilmesiyle yapılmış ve üstü aynı şekilde bir taşla kapatılmıştır. Ancak bir sandık mezar, dört adet taş levha kullanılarak trapez şeklinde inşa edilmiştir (Lev. XI: Fig. 21). Mezarın uzunluğu 1,29 m; genişliği batı yönde 1,22 m., doğu yönde ise 0,82. m.'dir. Sandık mezarda, ortalama 45 yaşında bir erkek iskeletiyle 12 yaşlarında bir çocuk iskeleti ele geçirilmiştir. Yetişkin bireyin alın kısmında bir yara izi bulunmaktadır. İskeletler güneye dönük, hocker pozisyonunda gömülmüştür. Ayrıca mezarın doğu yönüne bir küp yerleştirilmiştir. Mezarla küpün bitişik durabilmesi için mezarın kapak taşlarından biri, küpe göre kesilmiştir. Küpün işlevi tam olarak tespit edilemese de, sunu amaçlı veya mezar yerini belirtmek için konulduğu düşünülmektedir²⁸⁵.

Pithos mezarlara baktığımız zaman, boyutları birbirine yakındır ve doğu-batı yönünde konumlandırılmıştır. Kısa boyunlu ve dışa dönük dudaklı pithosların ETÇ I evresine ait örneklerinden biri; 1,90 m. uzunluğunda ve 1,29 m. çapındadır. İki kullanım evresi olan pithosun ilk evresinde, hocker pozisyonunda yatırılmış, erişkin bir erkek birey; ikinci kullanım evresinde ise bir çocuk birey gömülmüştür. Erişkin bireyin gövdesinin altında bulunan çok sayıdaki taş, iskeletin bu bölümünün taşlarla örtüldüğünü düşündürmüştür. Gömüler yapıldıktan sonra pithos, ağız kısmından kırılan bir parçayla kapatılmıştır (Lev. XII: Fig. 22).

Bir diğer mezar tipi olan toprak mezarlar, basit bir yapıda olmalarına karşın zengin buluntularıyla dikkat çekmektedir. Dolayısıyla ETÇ I'de, mezar tiplerinin bir statü göstergesi olmadığı söylenebilir. Basit toprak mezarların tabanında, genellikle kum bulunmaktadır. İskeletler ise doğu-batı doğrultusunda ve hocker pozisyonunda yerleştirilmiştir²⁸⁶ (Lev. XII: Fig. 23).

Genel hatlarıyla ETÇ I evresinde, bütün mezarların tabanının kumla kaplandığı görülmektedir. İskeletler mezar içerisine hocker pozisyonunda ve doğu-batı yönündedir. Pithos mezarlarda küpün ağız kısmı; inhumasyon gömülerde ise iskeletin baş kısmı

²⁸³ Özkan-Erkanal 1999, 39.

²⁸⁴ Özkan-Erkanal 1999, 29.

²⁸⁵ Özkan-Erkanal 1999, 30.

²⁸⁶ Özkan-Erkanal 1999, 30.

doğuya bakacak şekilde yerleştirilmiştir. Ayrıca bütün mezarlarda buğday tanelerine rastlanması; bunların bir ritüel dahilinde ölünün üzerine serildiğini göstermektedir.

ETÇ II'ye ait mezarlarda yoğun olan grubu pithos mezarlar oluşturmaktadır (Lev. XIII: Fig. 24). 1998 yılı kazılarında toplam 43 tane pithos mezar, 17 tane çömlek mezar ve 4 tane basit toprak mezar açığa çıkartılmış; ancak toprak ve çömlek mezarların bir kısmının Geç Kalkolitik Dönem'e ait olduğu saptanmıştır. Pithos mezarlar, ETÇ I'de olduğu gibi ağız kısmı doğuya bakacak şekilde yerleştirilmiş; ağız kısmı da yassı taşlarla kapatılmıştır. Ölüler pithosun içine, tekli ya da çoklu olarak hocker pozisyonunda gömülmüşlerdir. Pithosun yerini belirlemek için, küpün ağız kısmına küçük taş duvarlar yapılmıştır²⁸⁷.

GTC Dönemi'nin en önemli mezarı; höyüğün üst kısımlarında bulunan, dikdörtgen planlı ve taş örgülü oda mezarıdır (Lev. XIII: Fig. 25). 5,15 x 2,83 m. ölçülerindeki mezar, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda konumlandırılmış ve giriş kısmı güneydoğu cepheye verilmiştir. Duvarları levha taşlarından örülmüş; iç cephedeki ön yüzleri iyi işlenmiş, yan duvarlar daha az özenli işlenmiş ve arka taraf işlenmeden bırakılmıştır. Mezar odasında ilk dikkat çeken, kuzeybatı duvarının önünde, yani giriş kapısının karşısında bulunan iri taş plakadır (Lev. XIV: Fig. 26). Yassı taşlar üst üste konulup, taş plakanın ayak kısmı oluşturulmuştur. Yerden yüksekliği ortalama 0,20-0,25 m., uzunluğu ise 2,70 m.'dir. Yüzeyle çok yakın ele geçirildiği için üst yüzeyi oldukça tahrip olmuş ve orijinalliyini yitirmiştir. Plakanın yüzeyinde birkaç tane oyuk görülmektedir. Bu oyuklarla birlikte buranın bir sunu alanı olduğu düşünülmektedir. Odanın tavanının ise, odada ele geçirilen çok sayıda taşla kapatıldığı düşünülmektedir. Ancak bir tümülüs oluşturacak şekilde toprak yığılıp yığılmadığı konusunda net bir görüş yoktur²⁸⁸.

Baklatepe'nin son kültür evresini oluşturan Roma- Bizans Dönemi, 11 mezarla temsil edilmektedir. Roma kalıntıları içerisinde çıkarılan basit toprak, kiremit çatma ve tahta kaplı mezarlar; dorsal yatırılmış ve başı batıya çevrilmiş iskeletler ve yanlarında mezar hediyeleriyle birlikte ele geçirilmiştir. Demir haç buluntusu ve kaplardan yola çıkarak mezar Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmiştir²⁸⁹.

Baklatepe'nin mezar hediyelerine baktığımızda (Tablo 3), ETÇ I Dönemi'ne ait en kıymetli hediyeler, basit toprak mezarlarda ele geçirilmiştir. 12 yaşında bir kız

²⁸⁷ Erkanal-Özkan 2000, 266.

²⁸⁸ Erkanal-Özkan 1998, 402, 404.

²⁸⁹ Erkanal-Özkan 1998, 338.

çocuğuna ait mezarda, iki adet yayvan gaga ağızlı testi ve bir tane üç ayaklı çömlek ele geçirilmiştir. Çocuğun gümüş takılarla süslenerek gömüldüğü; iskelet üzerindeki bilezik, amuleti kolye ve küpe buluntularından anlaşılmaktadır²⁹⁰ (Lev. XIV: Fig. 27). Bir diğer mezarda ise erkek bir birey; her iki kolunda birer bilezik, bronz bir hançer, bakır bir amulet ve iğneyle gömülmüştür²⁹¹ (Lev. XV: Fig. 28). Dolayısıyla ETÇ I'de, mezar yapılarıyla sosyal statü arasında belirgin bir ilişki olmadığını söylemek mümkündür.

Mezar tipi	Buluntular
Pithos	Bronz kolye (2), testi (4), ağırşak (2), kurşun spiral (1), antropomorfik kap (1), pyksis (?), bronz bıçak (1), pişmiş toprak kap (?), ok ucu(1), bakır-bronz silahlar (?), iğne (?)
Basit toprak	Testi (3), çömlek (1), gümüş bilezikler (?), gümüş küpe (2+), gümüş kolye (1), amulet (2), hançer (?), iğne (?)
Sandık	Testi (2), bronz hançer (1), metal delgi (1), metal kolye tanesi (2),
Oda	Pişmiş toprak kap (20), kaide (3), çanak (3), bronz hayvan heykelcikleri (?), tarak (1), rozetler (?), plakalar (?), kolye taneleri (?), ağırşak (1), taş mühür (1), iğne (1)

Tablo 3. Baklatepe'deki mezar buluntuları.

ETÇ II mezarlarında ise, pişmiş toprak eşyalar yoğunluktadır ve çoğunlukla pithos mezarlardan ele geçmektedir. Hediyeler pithosun içine ya da çevresine bırakılmıştır. Pişmiş toprak buluntular arasında, Batı Anadolu'nun en erken örneklerini temsil eden²⁹² depaslar, gaga ağızlı testiler, çaydanlık biçimindeki kaplar ve vazolar yer almaktadır (Lev. XV: Fig. 29). Bir diğer buluntu grubunu, metal eşyalar oluşturmaktadır. Bu eşyaları bronzdan yapılmış hançer ve bıçak gibi silahlar, başlı iğne ve süs eşyaları temsil etmektedir²⁹³.

GTÇ Dönemi'nin mezar buluntularını ise, oda mezar ve bir pithos mezardan çıkan eşyalar oluşturmaktadır. Oda mezardan yaklaşık 20 tane pişmiş toprak kap ele geçirilmiştir. Büyük kısmı yerel özellikleri göstermesine rağmen, Miken örneklerine de rastlanmaktadır. Kaplar kırık halde ele geçmiş, etrafta bulunan kül ve kemik kalıntıları da bu kaplardan etrafa saçılmıştır. Dolayısıyla bu kapların bir kısmının, kremasyon gömüler için kullanıldığını söylemek mümkündür. Erdal, oda mezardan çıkarılan yanmış kemiklerin antropolojik analizlerini yaparak, Baklatepe'deki yakarak gömme geleneğini aydınlatmaya çalışmıştır. Kemiklerin mavimsi beyaz bir renkte olması,

²⁹⁰ Erkanal-Özkan 1998, 341.

²⁹¹ Özkan-Erkanal 1999, 31.

²⁹² Yılmaz 2010, 49.

²⁹³ Özkan-Erkanal 1999, 19.

büzülme şekilleri ve kemikteki kırılmalar dikkate alınarak, yanma şiddetinin 950°C civarında olduğu tespit edilmiştir. Kalça kemiği (*pelvis*), omurgalar (*vertebrae*) ve art kafa kemiğinin (*occipital*) daha sağlam ve koyu renkli ele geçmesi; ölünün dorsal pozisyonda yakıldığına işaret etmektedir. Kemik sayısından yola çıkarak, oda mezarda bulunan birey sayısı 12 olarak saptanmıştır. Bunlardan 11 tanesi erişkin, 1 tanesi ise 5-6 yaşlarında bir çocuktur²⁹⁴. Bu bireylerin, bronz heykel parçaları ve kurban edilen hayvanlarla birlikte yakıldığı; kül ve kemik kalıntılarıyla birlikte ele geçirilmesiyle tespit edilmiştir.

Oda mezardaki buluntuları, genellikle fildişinden yapılmış eşyalar oluşturmaktadır. Bu eşyalar arasında hasır motifli bir tarak (Lev. XVI: Fig. 30), aplik (Lev. XVI: Fig. 31), kolye parçaları, ağırşak, taş mühür ve başlı bir iğne bulunmaktadır²⁹⁵.

3.1.2. Panaztepe

Panaztepe'nin MÖ 2. binden başlayıp Osmanlı Dönemi'nin sonlarına kadar uzanan tarihi; mezar sayısındaki yoğunluğun ve mezar tiplerindeki çeşitliliğin en önemli sebebidir. Ancak bu zamana kadar yapılan çalışmalarda, kentin batı; nadiren de kuzey yamaçlarında bulunan Tunç Çağı nekropollerine ağırlık verilmiştir. Ancak bu nekropollerde nadiren de olsa Roma mezarlarına rastlanmıştır. 1985- 2008 yılları arasında çok sayıda mezar tespit edilmiştir. Bu mezarlar *pithos*, *tholos*, *çömlek*, *sandık*, *kompozit*, *kutu*, *basit toprak* ve *oda mezar* tipindedir (Tablo 4).

Kentin batı yamacında bulunan GTÇ'ye ait nekropolün iki evresi olduğu saptanmıştır (Lev. XVII: Fig. 32). Yüzey toprağının altında bulunan ve çok sayıda *pithosun* yer aldığı evre "A evresi (I. Evre)"; *tholos* mezarlarla temsil edilen daha erken evre ise "B evresi (II. evre)" (Lev. XVII: Fig. 33) olarak isimlendirilmiştir²⁹⁶. B evresi, MÖ 2. binin ilk yarısına, MÖ 13.- 14. yy.'lara; A evresi ise MÖ 2. binin ikinci yarısına tarihlendirilmektedir.

²⁹⁴ Erdal 2002, 121.

²⁹⁵ Erkanal-Özkan 1998, 403.

²⁹⁶ Erkanal-Karaaslan 2010, 102.

Mezar tipi	Adet
Pithos	63
Tholos	17
Çömlek	19
Sandık	11
Kompozit	3
Kutu	2
Basit toprak	6
Oda	1
Kremasyon	?

Tablo 4. Panaztepe’de 1985- 2008 yılları arasında ortaya çıkarılan mezarlar

Nekropolün erken evresini temsil eden tholos mezarlar, genel bir mimari standarda sahiptir. Daire planlı bu mezarlarda, duvarların alt bölümlerinde iri ve düzgün taşlar tercih edilmiş; bu taş dizisinden sonra ise yassı taşlar kubbe oluşturacak şekilde dizilmiştir. Duvarlarda bindirme tekniği uygulanmış ve mezarın üst tarafında, içe doğru bir eğim ortaya çıkmıştır. Her mezarda, çok uzun olmayan ve taş levhaların gelişigüzel örülmesiyle oluşturulmuş bir dromos bulunmaktadır. Yeni gömüler yapılacağı zaman bu taşlar kaldırılmış, defin yapıldıktan sonra da taşlar tekrar örülmüştür. Mezarın üzeri ise bir ya da birkaç taş levha ile kapatılmıştır²⁹⁷. Bu özellikler, Panaztepe’nin bütün tholos mezarlarında karakteristiktir.

Tholos mezarların ölçülerinde bir standart bulunmamaktadır. 1985 yılı kazılarında açığa çıkarılan altı tholos mezardan en büyüğü 2,10 x 2,80 m., en küçüğü 1,30 x 1,50 m. ölçülerindedir²⁹⁸. 1990 yılında bulunan tholos mezarın çapı 1,93 m. olarak verilirken yüksekliği belirtilmemiştir²⁹⁹. BŞ mezarı 2,29-2,44 m. aralığında, BS mezarı ise 2,46 m. çapındayken; her iki tholosun yüksekliği 1,00-1,30 m. arasındadır³⁰⁰. CH mezarı 2,06 x 0,96 m.³⁰¹, Dİ mezarı (Lev. XVIII: Fig. 34) ise 1,30 x 1,10 m.³⁰² ölçülerindedir. Dromos kısımlarının ise kısa olduğu görülmektedir. BS ve BŞ tholoslarının dromos uzunlukları 0,60 m. ve 1,10 m.; Dİ tholosunun ise 0,60 m.’dir.

Tholos mezarların kullanıldığı dönemde, tholosun üzeri toprakla örtülüp, dromos kısmı taşlarla kapatıldıktan sonra; dromosun başladığı yere dromos genişliğinde bir

²⁹⁷ Erkanal 2002, 307.

²⁹⁸ Erkanal 1987, 255.

²⁹⁹ Erkanal 1992, 450.

³⁰⁰ Erkanal 1998, 461.

³⁰¹ Erkanal 2002, 306.

³⁰² Erkanal-Karaaslan 2010, 105.

duvar örülerek mezarın yeri işaretlenmiştir. Böylelikle tholoslarda, mezarın üzerine toprak yığılarak mezar yerinin belirginleştirildiği tümülüslerden farklı bir mezar işaretçisi kullanılmıştır³⁰³.

Çoklu gömüler, bütün tholoslardaki ortak gömü özelliğidir. Birden çok iskelet kalıntısının her mezarda saptanması, bunların aile mezarı olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu gömülerde, hem inhumasyon hem de kremasyon geleneğinin birlikte uygulandığı görülmektedir. Mezarların içerisinde bulunan urnelerden, yanmış insan kemikleri ele geçirilmiş; mezar tabanında ve duvarlarda, yüksek ısıda olmayan ateş izleri tespit edilmiştir³⁰⁴. Bu izler bir cenaze kültürüne işaret edebileceği gibi, kremasyonun bu alanda yapılmış olabileceğini de düşündürmektedir.

Kremasyon geleneği ile ilgili önemli bulgulardan biri de, yanmış insan kemiklerinin laboratuvar çalışmaları sırasında tespit edilmiş bir eserdir. Kemiklerle birlikte ele geçirilen bir iğne başı, yakma geleneğinin mezar hediyeleriyle birlikte uygulandığını³⁰⁵; veya ölünün bir kıyafet giydirilerek yakıldığını göstermektedir.

B evresine ait mezarların arasında, tek örnekle temsil edilen bir oda mezar yer almaktadır. CO olarak tanımlanan mezar, 1,55 x 1,59 m. ölçülerinde ve kare planlıdır. Tholos mezarlarda olduğu gibi bindirme tekniği ile inşa edilmiş duvarlar, yukarıya doğru bir meyil oluşturmuştur. Dromos ve stomionlu bu mezarın üst kısmı kapak taşlarıyla kapatılmıştır. Mezar, buluntularıyla birlikte değerlendirildiğinde MÖ 12. yy.'a tarihlendirilmiştir³⁰⁶. Bu tarih, Kıta Yunanistan'da tholos mezar geleneğinin azalıp, oda mezarların sıklıkla tercih edildiği GH IIC evresiyle denk olması bakımından anlamlıdır³⁰⁷.

Nekropolün üst tabakasını oluşturan A evresi ise, *pithos evresi* olarak adlandırılmıştır. Eski ve yeni tabaka arasında bir zemin farkı yaratılması için, A evresine ait tabakaya taşlar döşenerek; B evresine ait nekropol bu taş platformun altında bırakılmıştır. Taşlarla örülmüş bu platform, gerek mezar alanlarında gerekse mezarlar arasındaki yollarda görülebilmektedir³⁰⁸.

Söz konusu evreyi temsil eden pithos mezarlar, belirli bir mimari düzenlemeye göre konumlandırılmıştır. Parselasyon sisteminin belirgin olarak uygulandığı nekropolde; tekli, ikili veya üçlü gruplar halinde düzenlenmiş adalar bulunmaktadır.

³⁰³ Erkanal 1998, 460.

³⁰⁴ Erkanal 1987, 256.

³⁰⁵ Erkanal 1988, 349.

³⁰⁶ Erkanal Öktü 2004, 246.

³⁰⁷ Gür 2012, 58.

³⁰⁸ Erkanal 2001, 272.

Pithoslar alana yerleştirildikten sonra, etrafı taşlarla çevrelenmiş; daha sonra ada, tek sıra taşlarla sınırlandırılmıştır. Parsellenen bu alanlar genellikle dikdörtgendir. Adaların arasında, 1,35 m. ile 2,20 m. arasındaki genişliklerde yürüme yolları bırakılmış ve hem bu yollar, hem de parsellenen alanlar küçük taşlarla döşenmiştir³⁰⁹. 1999 yılında tespit edilen bir grup pithos, bu düzenlemelerin güzel bir örneğini oluşturmaktadır. 14,10 x 6,80 m. ölçülerinde, dikdörtgen planlı ve iri taşlarla sınırlandırılmış bir ada; üç pithos mezar alanına bölünmüştür. CB, CÇ ve CD olarak adlandırılan alanlardan CD alanında, 1,37 x 1,05 m. boyutlarında pithos bulunmuştur. Bu pithosun etrafı, U biçiminde düzenlenmiş taşlarla çevrilerek mezarın yeri ve sınırları belirlenmiştir. Diğer pithos alanları da aynı şekilde düzenlenmiş; fakat pithoslar ele geçirilememiştir. Aynı alanın güneydoğusunda ise, tekli adalar bulunmaktadır. 6,20 x 5,60 m. ebatlarındaki CE adası; etrafı taşlarla çevrilen 1,40 x 1,20 m. boyutlarındaki pithos ile, tekli adaların genel karakterini yansıtır³¹⁰. Ayrıca pithos mezarlara yapılan inhumasyon gömülerle, urne ve amphoralara yapılan kremasyon gömüler aynı alanda, yan yana bulunabilmektedir. Dolayısıyla iki geleneğin aynı anda gerçekleştirildiğini rahatlıkla söylenebilir.

Nekropolde açığa çıkarılan pithoslarda, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda bir yön birliği bulunmaktadır. Gömüler ise, çoğunlukla birden çok kişiyle temsil edilse de, tekli gömüler de ele geçirilmiştir (Lev. XVIII: Fig. 35). Çoklu gömülerin yapıldığı pithosların aile mezarı olarak kullanıldığı söylenebilir. Bu mezarlardaki iskeletler, genellikle hocker pozisyonunda yerleştirilmiştir.

Pithos mezarlar, bu standart yapılarının dışında, *kompozit mezar* olarak tanımlanan mezar tipleriyle de farklı örnekler oluştururlar. Bunlardan biri, 1986 yılında kiremit mezarlarla birlikte ele geçirilmiştir. Söz konusu mezar, GTÇ evresine değil, Roma Dönemi'ne aittir. Mezarın yapımında, pithosla birlikte tek bir çatı kiremiti kullanılmıştır. Ceset pithosun içine yerleştirilmiş; ancak cesetin ayak kısmı dışarıda kalmıştır. Dışarda kalan kısım, 0,50 x 0,67 m.'lik bir çatı kiremiti ile kapatılmış, böylelikle iki ayrı mezar tipi, tek bir mezarda birleştirilmiştir³¹¹. Pithos mezarın içerisine yapılan taş sandık mezar ise, 1991³¹² ve 2003 yılı kazılarında çıkarılan iki örnekle (AJ, CŞ) temsil edilmektedir. 2003 yılında tespit edilen CŞ mezarının (Lev.

³⁰⁹ Erkanal 2001, 271.

³¹⁰ Erkanal 2001, 270.

³¹¹ Erkanal 1988, 347.

³¹² Erkanal 1993, 497.

XIX: Fig. 36), önce pithos olarak kullanıldığı; daha sonra da içine taş sandık mezarın yerleştirildiği düşünülmektedir³¹³.

Sandık mezarlar, nekropolün A evresinde tercih edilen bir diğer mezar tipidir (Lev. XIX: Fig. 36). Kentte bugüne kadar 11 adet sandık mezar tespit edilmiştir. Büyük ve yassı taşlarla yapılmış bu mezarlar ortalama 0,90 x 0,80 m. ölçülerindedir. Mezarı kapatmak için bir ya da birden fazla yassı taş kullanılmıştır³¹⁴. Mimari özellikleri, diğer kentlerde tespit edilen sandık mezarlarla aynıdır. Ancak 2001 yılında çıkarılan CM mezarı trapezal formu ile diğer sandık mezarlardan ayrılmaktadır. Batı yöndeki genişliği 1,03 m., doğu yöndeki genişliği 0,81 m. ve uzunluğu 1,58 m. olan mezar; doğu yöne doğru daralmaktadır³¹⁵. Bu mezar gerek formu gerekse ölçüleriyle, 1992'de Baklatepe'de çıkarılan sandık mezarla³¹⁶ oldukça benzemektedir. Ancak Panaztepe'deki CM mezarı GTÇ'ye aitken, Baklatepe mezarı ETÇ I evresine tarihlendirilmiştir.

İskelet kalıntılarının bulunduğu mezarların genellikle çocuk bireylere ait olması dikkat çekmektedir. 1993 yılında çıkarılan sandık mezar³¹⁷, AZ mezarı³¹⁸, CÖ mezarı³¹⁹, DA mezarı³²⁰ (Lev. XIX: Fig. 36) iskeletlerin ele geçirildiği ve hepsinin çocuk bireylere ait olduğu mezarlardır. ETÇ I'e tarihlenen Baklatepe sandık mezarlarında da; 6 örnekten 4 tanesinde bebek gömüler bulunmuştur³²¹. Bu durum yeni buluntularla tamamen değişebileceği gibi; şuanki bulgular, Tunç Çağı sandık mezarlarının çoğunlukla bebek ve çocuk bireyler için tercih edildiğini göstermektedir.

Genellikle bebek, çocuk veya kremasyon gömüler için tercih edilen mezar tiplerinden biri çömlek mezarlardır. Pithos mezarların içinde bulunabildiği gibi, herhangi bir mezardan bağımsız olarak da ele geçirilmiştir. Genellikle, pithos mezarlarda olduğu gibi, güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda yerleştirilmiş; ağızları ise yassı taşlarla kapatılmıştır. 1990 yılında, biri pithos mezarın içerisinden; diğeri bu pithosun yanından olmak üzere 2 çömlek mezar tespit edilmiştir. Ancak içerisinden hiçbir iskelet kalıntısının çıkmaması; bu mezarların yeni doğan bebekler için yapıldığını, ya da uzakta ölenler için yapılmış birer sembolik mezar olabileceğini akla

³¹³ Erkanal-Karaaslan 2005, 28.

³¹⁴ Erkanal 1988, 254.

³¹⁵ Erkanal Öktü-Gürler 2003, 228.

³¹⁶ Özkan-Erkanal 1999, 30.

³¹⁷ Erkanal 1995, 282.

³¹⁸ Erkanal 1994, 464.

³¹⁹ Erkanal Öktü 2004, 247.

³²⁰ Erkanal-Karaaslan 2005, 28.

³²¹ Özkan-Erkanal 1999, 29.

getirmiştir³²². 1993 yılı çalışmalarında tespit edilen 2 çömlek mezarda³²³; 1997 yılında büyük boy pithosla aynı alanda, taş döşemelerin altında bulunan çömlek mezarlarda³²⁴; 2000 yılında çıkarılan CG çömlek mezarında³²⁵; 1997-2003 yıllarında ele geçirilen *intramural* çömlek mezarlarda³²⁶ ve 2004 yılında çıkarılan DÇ ve DD isimli *intramural* çömlek mezarlarda³²⁷ (Lev. XIX: Fig. 37, Lev. XX: Fig. 38) bulunan kemikler; bu mezarların bebek gömüler için kullanıldığını göstermektedir. Bütün kentlerde, bebek ve küçük çocuklar için kremasyon çok fazla tercih edilmezken; Panaztepe'deki bir çömlek mezarda, yakılmış bebeğe ait kalıntılar ele geçirilmiştir³²⁸.

Kentte iki örnekle temsil edilen *kutu mezarlar*, sembolik amaçlı kullanıldığı düşünülen bir mezar tipidir. Dört adet yassı taşın dik olarak yerleştirilip üzerinin yine bir yassı taşla kapatıldığı mezarlardır. Mezarlar, 0,70 x 0,40 m. ebatlarındadır. Dolayısıyla normal bir gömünün yapılamayacağı kadar küçüktür. Kremasyona ait herhangi bir bulgunun da saptanmamış olması, bu mezarların sembolik işlevli olabileceğini ortaya koymaktadır³²⁹. Çevik³³⁰ ve Akyurt³³¹, bu mezarları sandık mezarların erken örnekleri olarak kabul etmişlerdir.

Panaztepe nekropollerinde en fazla buluntu veren mezar tipi tholos ve pithoslardır (Tablo 5). 1993 yılında, K/16 alanında ortaya çıkarılan 6. *tholos mezar*, 97 noktada tespit edilen buluntular ile kentin en zengin mezarını oluşturmaktadır. Çok sayıda boncuk ve kolye parçası, aşık kemikleri, Miken seramikleri, kanatlı bir ok ucu, ağırşaklar, mühürler ve kurşun bir kap; en az yedi bireyin gömülü olduğu bu aile mezarından ele geçirilmiştir³³².

Pithos mezarlarda tespit edilen buluntular hem mezarın içinden hem de mezarın etrafından ele geçirilmiştir. Mezarın etrafındaki buluntuların çoğunu; cenaze yemeğiyle ilgili olduğu düşünülen, kırık haldeki kaplar oluşturmaktadır. Bu kapları, boyalı Miken seramikleri ve bunların yerli örnekleri oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu kaplar, diğer mezar tiplerinin de standartlaşmış buluntuları arasındadır.

³²² Erkanal 1992, 451.

³²³ Erkanal 1995, 284.

³²⁴ Erkanal 1999, 375.

³²⁵ Erkanal 2002, 306.

³²⁶ Erkanal 1998, 458; Erkanal-Karaaslan 2005, 27.

³²⁷ Öktü Erkanal-Karaaslan 2006, 193.

³²⁸ Erkanal-Karaaslan 2010, 104.

³²⁹ Erkanal 1988, 255.

³³⁰ Çevik 2000, 16.

³³¹ Akyurt 1998, 108.

³³² Erkanal 1995, 285.

Kaplar dışında, bronzdan yapılmış mızraklar; altın, gümüş, cam veya taş gibi malzemelerden yapılmış süs eşyaları, ağırşaklar, bıçaklar ve mühürler, Panaztepe'nin diğer mezar buluntularını oluşturmaktadır.

Dikkat çeken buluntu gruplarından birisi bronz bıçaklardır. Kentte bugüne kadar dört adet bronz bıçak ele geçirilmiştir. Bu bıçaklardan bir tanesi, *kakma saplı* bıçak tipinde değerlendirilmektedir. Benzer bir örneği Manisa civarında; dil uzantılı olan benzerleri de Kolophon, Rhodos ve Ialysos'ta bulunmuştur. Bu tipin, "*Miken'in GH I-II evrelerine ait bir bıçak formundan gelişmiş olabileceği*" ileri sürülmektedir³³³.

Mezar tipi	Buluntular
Pithos	Boyalı Miken seramiği (?), Bronz silah (?), metal, cam ve altından süs eşyaları (?), skarabe (2), boncuk (?), kabza parçası (1), gri Minyas seramiği (1), ağırşak (5+), idol iğne (6) kap (6+), halhal (2), mühür (7), çanak (2+), gri-bej çift kulplu çömlek (1), gümüş küpe (1), alabastron (1), amphora (?)
Tholos	Boyalı Miken seramiği (?), Bronz silah (?), metal, cam ve altından süs eşyaları (?), taş mühür (?), lentoid mühür (1), silindir mühür (1), matara biçimli kap (1), aşık kemikleri (?), pişmiş toprak kolye parçaları(?), bronz halka (2+), ağırşak (?), kurşun kap (1), cam diadem (1), alabastron (3), amphora (2), kylix (1), fincan (2), kabza başı (1), boncuk (?)
Kompozit	Bronz sikke (1), cam şişe (1), bronz yüzük (2), akik boncuk (1), frit boncuk (1), emzikli kap (1), ağırşak(1)
Sandık	Pişmiş toprak kaplar (?), takılar (?), bronz mühür (1), pandantif (1)
Oda	Süs eşyaları (?), ağırşak (?), pişmiş toprak kap (2), mühür (1)

Tablo 5. Panaztepe'deki mezar buluntuları.

Panaztepe'de en az sekiz, Baklatepe'de ise tek örnekle temsil edilen; ancak diğer Ionia yerleşimlerinde henüz karşımıza çıkmayan mezar hediyelerinden biri mühürlerdir. Piktografik karakterli yazı işaretleri olan bir lentoid mühür³³⁴, Filistin kökenli silindir mühür³³⁵ (Lev. XX: Fig. 39), kesik piramit biçimli mühür³³⁶ ve iki adet Mısır kökenli skarabe ele geçirilmiştir. Skarabelerden birinin yüzeyinde Mısır Kralı III. Amenophis'in adı yer alır³³⁷ (Lev. XX: Fig. 40). Bu mühürler, Panaztepe'nin Doğu Akdeniz ile ilişkilerini ortaya koyması açısından önemlidir. Bunların dışında; üzerinde iki konsantrik daire ve çivi yazısını anımsatan motifler bulunan, içi boş boru biçimindeki bilezik, bir mühüre olan benzerliğinden dolayı "bilezik mühür" olarak tanımlanmıştır³³⁸.

³³³ Erkanal-Karaaslan 2005, 29.

³³⁴ Erkanal 1992, 450.

³³⁵ Erkanal 1994, 465.

³³⁶ Erkanal 2001, 270.

³³⁷ Erkanal 1988, 258.

³³⁸ Akyurt 1998, 23.

Tholos, sandık, pithos ve kompozit mezarların hepsinde boncuklar yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumla ilgili olarak Karaaslan, Panaztepe boncuklarıyla ilgili bir çalışma yayınlamıştır. Çalışmasında taş, pişmiş toprak, cam, kemik, frit, fayans, maden ve kehribar gibi malzemelerden yapılmış 4000'den fazla boncuğu; yuvarlak, spiral, kare, yassı yuvarlak vb. 23 tipe ayırmıştır. Bunlar arasında en yoğun bulunanlar taş boncuklardır. Bu boncuklar, kadın mezarlarının yanında erkek mezarlarının da buluntu grubunu oluşturmuştur³³⁹.

Antik Dönemin en yaygın gömü uygulamalarından biri olan mezara para bırakma geleneği, bronz bir sikke buluntusuyla Panaztepe'de de karşımıza çıkmaktadır³⁴⁰. 1986 yılında açığa çıkarılan, pithos ve çatı kremitlerle oluşturulan Roma kompozit mezarında; 18-28 yaş arasındaki bir kadın iskeleti, ağzına bırakılan bronz bir sikke ile ele geçirilmiştir³⁴¹. Kentte tek örnekle temsil edilen bu mezar, Panaztepe'nin geç dönemlerine ait gömü geleneklerini aydınlatması açısından da önemlidir.

3.1.3. Miletos

Miletos nekropollerinden çıkarılan mezarlar: *oda mezar, kuyu mezar, kiremit çatma mezar, kuyu biçimli çatı kiremiti ile örtülü mezar, mimari yap elemanlı mezar, Roma Dönemi'ne ait mezar yapıları, inhumasyon, kremasyon, lahit mezar ve mezar stelleri* olarak tespit edilmiştir (Tablo 6).

Miletos kentinde bugüne kadar yapılan kazılarda, en yoğun karşılaşılan mezar tipi oda mezarlardır. Arkaik Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar kullanılan Kazar Tepe Nekropolünde 40 adet, MÖ 2. bin ile MS 1. binyıla ait Değirmentepe Nekropolünde ise 11 adet oda mezar tespit edilmiştir.

Kazar Tepe Nekropolünde bulunan oda mezarlara; üç ya da beş merdivenle inilen, dikdörtgen bir dromosla girilir. Mezar odasının girişinde, kayaya oyulmuş dikdörtgen şeklinde bir bölüm vardır. Mezar odası, kareye yakın bir planla, 2,00 x 2,20 x 2,00 m. ölçülerinde ve 1,20 m. yüksekindedir³⁴².

³³⁹ Karaaslan 2012, 70.

³⁴⁰ Erkanal 1988, 347.

³⁴¹ Erkanal 1988, 347.

³⁴² Greave 1997, 536.

Mezar tipi	Adet
Lahit	6
Oda	51
Kuyu	23
Mimari Yapı Elemanlı	8
Kuyu biçimli çatı kiremitli	15
Kiremit çatma	12
Kremasyon	17
İnhumasyon*	7
Pithos	?
Stel	3+

Tablo 6. Miletos'ta 1988-2014 yıllarında ortaya çıkarılan mezarlar.

Değirmen Tepe Nekropolünde de, içerisinde kareye yakın ve tholos planlı mezar yapısının bulunduğu oda mezarlar açığa çıkarılmıştır. Geç Hellenistik Dönem'e tarihlenen 1 no.lu oda mezar bir dromos, ön oda ve dört loculusla iki tekne mezarının bulunduğu mezar odasından oluşmaktadır (Lev. XXI: Fig. 41, 42). Mezarın giriş kapısının üzerinde, 1,28 x 0,23 m. ebatlarında bir lento taşı bulunmaktadır. Lento taşında süslemeler yerine, kazınarak işlenmiş üç satır yazı görülmektedir. Yazıtın ilk satırında: "... HEROON...", ikinci satırında ise "...SYNESIAS..." yazıları bulunmaktadır.

Mezar kapısının önünde, pişmiş toprak künklerle birlikte üç tane sunu çukuru bulunmuştur. Çukurlardan birindeki künkün uzunluğu 0.39 m.'dir. Bu künklerle sunuların mezar içerisine bırakıldığı düşünülmektedir. Yine aynı alanda, kapının her iki yanında ikişer metre uzunluğunda banklar bulunmaktadır. Bu bankların üzerinde, çok sayıda insitu mezar hediyesi ele geçmiştir. Hediyelerle birlikte mezar MÖ 2.- MS 1. yy.'a tarihlendirilmektedir³⁴³ (Lev. XXII: Fig. 43).

2 no.lu mezar ise, tipik bir Miken tholos planına sahiptir (Lev. XXII: Fig. 44). Taş duvarlarla örülmüş ve kemerli bir yapıya sahip olan mezar, GH IIIB-IIIC (MÖ 1300/1200- MÖ 1190/1130) Dönemi'ne ait kalathos ve GH IIIC (MÖ 1190/1130)

³⁴³ İslam-Aslan 2014, 378-379.

* Mezarın kiremitle mi kapatıldığı, yoksa toprakla örtülerek basit toprak gömü mü yapıldığı net olmadığı için, inhumasyon gömü olarak belirtilmiştir.

Dönemi'ne ait priform küp buluntularıyla, MÖ 2. binin ilk yarısına tarihlendirilmektedir³⁴⁴.

Bir diğer yapı, 1 ve 2 no.lu mezarların batı tarafında bulunan oda mezardır (Lev. XXIII: Fig. 45). Mezarda küçük bir dromos, dört tane loculus ve bir niş bulunmaktadır. Kısa bir koridorla mezar odasına girilmektedir. Odanın doğu tarafında farklı ebatlardaki loculuslar sıralanmaktadır. Loculuslarda ele geçen iskeletler, buraya ortalama 12-15 kişinin gömüldüğünü göstermektedir. Çok sayıda bulunan çivi ve ahşap kalıntıları ise, loculuslara tabutla gömü yapıldığını veya gömünün ahşapla kapatıldığını düşündürmektedir³⁴⁵.

Oda mezarlardan sonra en fazla bulunan grup kuyu mezarlardır. Mezarlar oval veya dikdörtgen planlıdır. Gömü yapıldıktan sonra mezar, zeminle aynı hizada olacak şekilde yerleştirilen bir kapakla kapatılmaktadır. Kapak olarak taş bloklar veya kiremitler kullanılmaktadır (Lev. XXIII: Fig. 46). Fordeck, Miletos'taki mezar tiplerini sınıflandırırken, çatı kiremitiyle örtülü kuyu mezarları ayrı bir kategoride ele almıştır. Çatı kiremitiyle örtülen kuyu mezarların, anakayanın yüksek olduğu yerlerde yamaca oyularak yapıldığını ve görüntüsünün yarım bir kuyuyu andırdığını belirtir. Bu mezarların tamamında kapak olarak çatı kiremiti kullanılmıştır³⁴⁶.

Kiremit çatma mezarlarda ise, diğer kentlerde olduğu gibi, uzun kenarlarda üçer, kısa kenarlarda birer olmak üzere toplam sekiz adet kiremit kullanılmıştır. Ölü, anakayanın üzerine yatırıldıktan sonra kiremitler bir çatı oluşturacak şekilde çatılmış ve çökmelerini önlemek için etrafı taşlarla desteklenmiştir³⁴⁷ (Lev. XXIV: Fig. 47).

Kremasyon mezarlara ise Kazar Tepe Nekropolünde rastlanmaktadır. *İkincil kremasyon* tipinin görüldüğü 17 adet mezarda; ölünün külleri, ağzı taşlarla kapatılmış pişmiş toprak urnelere konularak ana kayaya oyulan çukurlara, küçük taşlarla desteklenerek yerleştirilmiştir³⁴⁸.

Hellenistik ve Roma Dönemlerinde karşımıza çıkan mezar stelleri, Miletos'ta az sayıda örnekle temsil edilmektedir. Diğer Ionia kentlerindeki stellerle çağdaş olan bu örneklerden üç tanesi, İzmir Tarih ve Sanat Müzesi'nde sergilenmektedir. Bunlardan ilki, "000.871" env. no.'lu steldir (Lev. XXIV: Fig. 48). Atalay'ın "boyuna işlenmiş

³⁴⁴ İslam-Aslan 2014, 381-382.

³⁴⁵ İslam-Aslan 2014, 385, 387.

³⁴⁶ Greave 199, 537.

³⁴⁷ Greave 1997, 538.

³⁴⁸ Greave 1997, 537.

stel” tipine³⁴⁹ giren bu örnek; kare formlu, üçgen alınlıklı ve akroterlidir. Alınlığın orta bölümünde kalkan motifi bulunmaktadır. Khiton ve hymation giymiş oturan bir kadın figür; kadının yan tarafında ayakta duran bir çocuk ve kadının ön tarafında khiton ve hymationlu bir erkek, kadının elini tutmuş şekilde tasvir edilmiştir. Veda sahneli bu stelin üst çerçevesi, girland motifleriyle sonlandırılmıştır³⁵⁰. Bir diğeri, “002.975” env. no.’lu Hellenistik Dönem stelidir (Lev. XXV: Fig. 49). Dikdörtgen formlu ve üçgen alınlıklı stelde arşitravlar işlenerek; sahnenin kapalı bir mekânda geçtiği algısı yaratılmıştır. Kabartmalarda üç tane figür görülmektedir. En baştaki bir kadını, diğerleri de iki erkeği betimlemektedir. Figürlerin ön tarafında, etrafına yılan dolanmış bir altar bulunmaktadır. Stelin alt çerçevesinde:

*“Habrotera Uliades Moschion
Uliades’in kızı Moschion’un oğlu Dionysios’un oğlu”*

yazıtı yer almaktadır³⁵¹. “005.843” env. no.lu son stel, Roma Dönemi’ne aittir (Lev. XXV: Fig. 50). Stel; üçgen alınlıklı, akroterli ve aşağıya doğru genişleyen bir formdadır. Alınlığın orta kısmına bir kalkan motifi işlenmiştir. Stelde, khiton ve hymation giymiş genç bir kız, sol elinde kozalaklar tutarken sağ elini havaya kaldırmaktadır. Genç kız figürünün sağ arka tarafında büyük bir meşale, sol tarafında ise üzerinde kutu bulunan yüksek bir paye yer almaktadır. Figürün iki yanında da birer kız çocuğu görülmektedir. Figürün sol tarafında bulunan kız çocuğu, elinde bir sürahi taşırken; sağ tarafındaki meşaleye sarılır pozisyonda gösterilmiştir. Alınlığın alt bölümündeki bitkisel motiflerle süslü alana:

“Halk Menekrates’in Kızı Phila’yı (onurlandırdı)” yazıtı işlenmiştir³⁵².

Söz konusu steller Ionia kentlerindeki mezar stelleriyle karşılaştırıldığında, kronolojik ve tipolojik olarak aynı nitelikte oldukları görülmektedir. Bunun sebepleri arasında, stellerin üretildiği sınırlar içinde kalmayıp, başka kentlere de gönderilmesi gibi; üretim yapan sanatçıların başka merkezlerde çalışmış olması da etkilidir. Böylelikle steller arasında stil ve kompozisyon benzerlikleri; farklı üretim alanları arasındaki üslup etkileşimleriyle veya aynı sanatçının birden çok merkezde eser vermiş olmasıyla açıklanabilir.

³⁴⁹ Atalay 1988, 13.

³⁵⁰ Aybek vd. 2009, 143. (127. Mezar steli, Env. No. 000.871)

³⁵¹ Aybek vd. 2009, 155. (137. Mezar steli, Env. No. 002.975)

³⁵² Aybek vd. 2009, 136.

Miletos'un mezar tipleri içerisindeki son örnek, "Aslanlı Mezar" olarak adlandırılan anıt mezardır. Mezar, Kazar Tepe'de, 1906 yılı kazılarında ortaya çıkarılmış ve A. V. Salis tarafından çizimleri yapılmıştır (Lev. XXVI: Fig. 51). MÖ 550 yılına tarihlendirilen mezar yapısı; Arkaik Dönem nekropolüyle birlikte, kutsal üzerinde bulunmaktadır. Yapı; 25 m. uzunluğunda dar bir dromos, üçgen bir giriş kapısı, ön oda ve kaya oygu mezar odasından oluşur³⁵³. Mezar girişinin her iki yanında da Arkaik birer mermer heykel bulunmaktadır (Levha XXVI Figür 52). Mezarda, üzerinde ahşap ve demir izleri tespit edilen ve gümüş bir phiale ile birlikte yerleştirilmiş bir iskelet bulunmuştur. Duvarların dibinde, ahşap yapının nemden etkilenmemesi için kullanıldığı düşünülen kurşun levhalar ele geçirilmiştir. İskeletin, ahşap bir sandığa yerleştirildiği düşünülmekte; ancak ahşap bir klineye yatırılmış olabileceği de önerilmektedir³⁵⁴.

Mezar tipi	Buluntular
Oda Mezar	Adak levhası (?), patera (1), kandil (?), priform küp (1), kalathos (2), altın takı (?), küpe (?), amphoriskos (3), piş.top.figürin (2+), bronz sikke (?), bronz zil (?), kemik iğne (?), strigilis (4), demir çivi (?), ahşap kalıntıları, unguentarium (2), yüzük (1+), ayna (1),
Lahit	Demir yüzük (3)

Tablo 7. Miletos'taki mezar buluntuları

Kentteki mezar hediyeleri ise; kazı raporlarında, genellikle oda mezarlardaki buluntularla değerlendirilmiştir. Oda mezarların, genellikle toplumun üst tabakası tarafından kullanıldığı düşünüldüğünde, mezar buluntularının sayısında ve çeşitliliğindeki fazlalık oldukça anlamlıdır. Ancak hem antik dönemde hem de günümüzde mezar soyguncuları tarafından mezarların tahrip edilmesi, buluntuların doğru bir şekilde tanımlanmasına engel olmaktadır. 1 no.lu mezar ve dört loculuslu oda mezarda kandiller ele geçmiştir. 1 no.lu mezarda, kapı girişi ve mezar odasının zemininde bulunan kandiller, Geç Hellenistik Dönem'e tarihlenen mezarla uyuşmamakta; kandillerin büyük çoğunluğu Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir. Aynı şekilde dört loculuslu oda mezarın ana odasında bir diskli kandil bulunmuştur. Bu kandil, mezarın ilk soyulduğu dönem olan MS 1.- 2. yy.'a aittir. Bu kandillerin mezarın kullanım tarihleriyle uyuşmaması ve insitu olarak ele geçmemesi, mezar yağmacıları

³⁵³ Greaves 2002, 89.

³⁵⁴ Baughan 2013, 96.

tarafından burada bırakıldığını düşündürmektedir³⁵⁵. Dolayısıyla bu buluntular, ölü gömme ritüelinin bir parçası olarak değerlendirilemeyecek niteliktedir.

Oda mezarlardan ele geçen bir diğer buluntu grubunu ise adak levhaları oluşturmaktadır. Kossatz'ın 1977 yılı kazılarında da ortaya çıkarttığı adak levhalarının bir örneği, 2013 yılında, 1 no.lu mezarın kapı sövesi ile anakaya arasına yerleştirilmiş olarak bulunmuştur (Lev. XXVII: Fig. 53). Çerçeveleri levhanın dışına taşarak birbirini kesecek şekilde biçimlendirilmiş levhada, “*Sol tarafta matrone (yani yaşlı bilge bir kadın) ile genç bir kadın sağa dönük olarak tasvir edilmiş, sağ tarafta ise atı dörtlüneli koşan bir süvari ve atın ayaklarının altında bir yılan tasvirini yer almaktadır. İki kadının duruşundan bir tapınma sahnesi olduğunu anlıyoruz. Askerin üzerinde başlık, zırh ve uçuşan bir pelerin yer almaktadır.*”³⁵⁶

Benzerinin Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilendiği³⁵⁷, koçbaşı tutamaklı bir patera da mezar buluntuları arasındadır. 1 no.lu oda mezardaki tekne mezarda bulunan pişmiş toprak patera, ortasında bir kadın ve erkek figürü ile kaidesinde bir rozet tasvirine sahiptir. Tutamağında ise koçbaşı figürü işlenmiştir. MS 1. yy.'a ait Roma gömülerinde sıklıkla karşılaşılan bu kaplar dolayısıyla, Miletos'taki bu örnek de MS 1 yy.'a tarihlenmektedir (Lev. XXVII: Fig. 54).

Hellenistik Dönem'e ait dört loculuslu oda mezarda ise, ahşap tabutlarda kullanıldığı düşünülür demir çiviler bulunmuştur. Yoğun şekilde karşılaşılan kemikler ise, mezar odasına 12-15 arasında bireyin gömüldüğünü göstermektedir. Yeni bir gömü yapılacağı zaman var olan kemikler bir kenara itilerek yer açılmış veya yeni gömü, var olan kemiklerin üzerine yapılmıştır. Odanın ortasında insitu bulunan iskeletin ise, mezarın son sahiplerinden olduğu düşünülmektedir. Bu gömü, kolları bağlı olarak, muhtemelen kefen olarak kullanılmış bir kumaş kalıntısıyla birlikte bulunmuştur³⁵⁸.

Hellenistik Dönem'de yaygın olarak uygulanan mezara para bırakma geleneği de, iskeletlerin göz ve ağız bölgesinde ele geçen çok sayıda sikke ile bu mezarda karşımıza çıkmaktadır. Diğer buluntular arasında ise pişmiş topraktan yapılmış tanrıça ve uzanmış erkek figürinleri, değerli taşlı bir gümüş yüzük, taç olduğu düşünülen altın parçası, bronz zil, strigilis ve kemik iğnelerdir³⁵⁹.

³⁵⁵ İslam-Aslan, 2014, 381, 387.

³⁵⁶ İslam-Aslan, 2014, 380.

³⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Remzi Yağcı 1989, 20.

³⁵⁸ İslam-Aslan, 2014, 386-387

³⁵⁹ İslam-Aslan 2014, 387.

1987 yılında ortaya çıkarılan, Arkaik Dönem'e ait bir lahit ve toprak gömü içerisinde bulunan iskeletlerin antropolojik değerlendirmeleri Schultz tarafından yapılmıştır. Lahitte üç birey, toprak mezarda ise bir birey bulunmaktadır. 1 no.lu iskelet, 1.70 boylarında, yaşlı³⁶⁰ bir erkeğe aittir. Muhtemelen yaşla meydana gelmiş deformasyonlar ve kireçlenme izlerine rastlanmıştır. 12. kaburga kırığı, omurga iltihaplanması, sol baldır (*fibula*) kemikte enfeksiyon izleri, çeşitli diş hastalıkları bulguları tespit edilmiştir. 2 no.lu iskelet 1,65 m. boylarında, genç bir erkeğe aittir. Özellikle fibulalarda deformasyon ve kireçlenmeler meydana gelmiştir. Kasların az geliştiği belirlenen bu bireyde, alın (*frontal*) kemiğin sağ üst kısmında, darbeye oluşan travma izlerine rastlanmıştır; bu travma, beyin zarı iltihabı gibi ciddi enfeksiyonlara sebep olmuş ancak ölümle sonuçlanmamıştır. 3 no.lu iskelet, 1,73 m. boylarında bir erkeğe aittir. Tıpkı 2 no.lu iskelette olduğu gibi, bu bireyde de frontal kemiğin sağ kısmında darbeye oluşan bir travma ve beyin zarı iltihabı olguları bulunmaktadır. Ayrıca “göz çukuru ve alın çukuru iltihabı” olarak belirtilen sinüzit vakalarına rastlanmaktadır. 4 no.lu iskelet ise, 4-6 yaş arasındaki bir çocuğa aittir. Dişlerinde aşınma bulunması, sert besinlerle beslendiğini göstermektedir. Süt dişlerinden birinde çürük bulunmaktadır³⁶¹.

MÖ 6. yy.'dan Roma Dönemi'ne kadar nekropol alanı olarak kullanılmış Kazar Tepe'de, Hellenistik Dönem'e tarihlenen 50 mezarda bulunan toplam 150 insan iskeleti incelenmiştir. Söz konusu mezarlarda, 3-6 yaş arası çocuk sayısı 13 (%9), kadın sayısı 32 (%21) ve erkek sayısı 93 (%62) iken; 12 bireyin cinsiyeti belirlenememiştir. Kadınların ortalama yaşı 51, erkeklerin 53'tür. Ortalama boy uzunlukları ise kadınlarda 1.57 m., erkeklerde 1.67 m. olarak tespit edilmiştir. Kas yapışma izlerinin (*linea aspera*) erkeklerde oldukça fazla olması, bu bireylerin sporcu olabileceği ihtimalini düşündürmüştür. Premolar ve molar dişlerde aşınmalar vardır. Patolojik bir vaka bulunmayan bu iskelet serisinin, yüksek yaşam standardına sahip kişiler olduğu belirtilmiştir³⁶².

³⁶⁰ Yaş aralığı verilmemiştir.

³⁶¹ Graeve 1992, 14-15.

³⁶² Yalçın 1997, 4.

3.1.4. Ephesos

Ephesos'taki ilk kazılar 1895 yılında başlamıştır. Oldukça uzun bir kazı geçmişi olması, çıkarılan mezar ve buluntuların net sayısını vermeyi zorlaştırmaktadır³⁶³. Ancak kentte bulunan mezar tipleri; *lahit, ostotheke, sandık, kiremit çatma, basit toprak, kremasyon, pithos ve çömlek gömüler* ve kentin içinde ve çevresinde yer alan *anıt mezarlar* olarak sıralanabilir.

Kentin en erken mezarı, Ephesos'un erken dönem yerleşim alanı olan Ayasuluk Tepesi'nde bulunmuş bir Miken mezarıdır. St. Jean Klisesi'nin restorasyon çalışmaları sırasında, Takip Kapısının 37 m. güneybatısında ortaya çıkarılmıştır. Oldukça tahrip olmuş durumdaki mezar, Miken kökenli seramik buluntular sayesinde tarihlendirilmiştir. Kazıyı yürüten Gültekin ve Baran³⁶⁴, mezarın etrafında bulunan birkaç parça taşla herhangi bir planın çıkartılamayacağını belirtmişlerdir. Akyurt³⁶⁵, Anadolu'da Miken seramiklerinin yer aldığı mezarların genellikle sanduka mezarlar olduğuna veya bu mezarın, Panaztepe ve Kolophon'dakiler gibi, taşların örülmesiyle yapılmış kubbeli bir oda mezar olabileceğine değinmesine rağmen, mevcut bulguların her iki tanımlama için de yetersiz kaldığını belirtmiştir. Mezarda, 32.5 cm. yüksekliğinde ve içinde insan kemikleri bulunan bir krater, mezarın *çömlek mezar* tipinde değerlendirilmesini mümkün kılmıştır.

Krater, pişmiş topraktan yapılmış, krem renkli ve astarlıdır. Süsleme ve form özellikleriyle Rhodos'ta Ialysos'taki kraterlere benzetilmiştir. Bu yüzden krater, GH IIIA evresine (1400-1300) tarihlendirilmektedir³⁶⁶. İçerisinde bulunan insan kemikleriyle ilgili herhangi bir bilgi verilmemesi; bu mezarın bir kremasyon gömüye mi, yoksa bir bebek veya çocuk gömüye mi ait olduğu konusunda soru işareti bırakmıştır. Ancak kraterin 32,5 cm.'lik yüksekliği, 39,5 cm. karın genişliği, 34,5 cm. ağız genişliği ve 12 cm. dip çapına sahip ölçüleri sebebiyle, kemiklerin sonradan toplanıp bu kaba koyulduğunu; ya da kabın bebek/çocuk mezarı olarak kullanıldığını düşündürmüştür³⁶⁷ (Lev. XXVIII: Fig. 55).

³⁶³ Bu sebeple, diğer kentlerde mezar sayısı ve tipleriyle ilgili verilen tablo burada kullanılmayacaktır. Ayrıca mezar buluntuları, mezar tiplerinden ayrı olarak ele alınmayıp, söz konusu mezarın ardından buluntulara değinilecektir.

³⁶⁴ Gültekin-Baran 1964, 122.

³⁶⁵ Akyurt 1998, 26-27.

³⁶⁶ Gültekin-Baran 1964, 123.

³⁶⁷ Akyurt 1998, 27.

Söz konusu mezardan, kırık ve çoğu parçası bulunmayan bir krater, rhyton kulplu matara şeklinde kap, sürahi ve yuvarlak ağızlı bir testi ele geçmiştir³⁶⁸.

Ayasuluk Tepesinin yamaçlarında, yalnız Geç Tunç Çağı mezarı değil; Geometrik, Arkaik ve Klasik Dönem mezarları da bulunmaktadır. Tepenin doğu yamacında, 3447 no.lu parselde yapılan kurtarma kazısında, 2 tanesi mezar anıtında bulunmak üzere toplam 8 mezar çıkarılmıştır (Lev. XXVIII: Fig. 56). 1, 2, 3 ve 4 no.lu mezarlar MÖ 5. yy.'ın son çeyreğine; 7 ve 8 no.lu mezar MÖ 8. yy.'ın son çeyreğine tarihlendirilmiş; ancak 5 ve 6 no.lu mezarlarla ilgili bir tarihlendirmeye yer verilmemiştir³⁶⁹.

Mezarlar, muhtemelen Antik dönemde önemli olan bir yol kenarında bulunmaktaydı. 3448 no.lu parselde bulunan 1 no.lu mezar dışındaki diğer yedi mezar, doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmış; cesetler ise baş doğuda, dorsal ve eller gövdenin yanında bitişik olacak şekilde yerleştirilmiştir.

1 no.lu mezar, altı tane kum taşından yapılmış bir sandık mezardır. 0,64 x 0,76 x 2,10 m. ölçülerindeki mezar, iki kapak taşı ile kapatılmıştır. Mezara sızan sulardan dolayı buluntular yerinden oynamıştır. Mezardan, iki alabastron, üç amphosirkos, bir bronz ayna, bronz iğne, ahşap kalıntılarının bulunduğu bir çiviyle birlikte bir iskelet çıkarılmıştır. İskelet, 20-25 yaşlarında ve 1,54 m. boyunda bir kadına aittir³⁷⁰.

2 ve 3 no.lu mezar, “mezar anıtı” olarak adlandırılan bir yapı içerisinde bulunmaktadır. 2 no.lu mezar, yapı ve teknik olarak 1 no.lu mezarla aynı özellikleri göstermektedir. 0,61 x 0,82 x 2,06 m. ölçülerindeki mezarın sandık taşları 15 cm. kalınlığında; tabanı ise açık durumdadır. Mezarda 19-20 yaş civarında ve 1,63 m. uzunluğunda bir kadın iskeleti bulunmuştur. İskelet dorsal ve başı hafif güneye dönük konumda yerleştirilmiştir. İskeletle birlikte iki alabastron, amphosirkos, kemikten yapılmış balta şeklinde gerdanlık, bronz yüzük ve düğmeleri bulunmuştur³⁷¹.

3 no.lu mezar, söz konusu mezarlar içerisinde erkek bir bireye ait tek mezardır. 2 no.lu mezarla aynı anıtta bulunmasına rağmen bu mezar, Belevi mermerinden yapılmış bir sandık mezardır. İçerisinde bulunan iskelet, 60-65 yaşlarında iri yapılı bir erkeğe aittir. 1,73 m. uzunluğunda olan bu birey, MÖ 5. yy.'a göre oldukça fazla yaşamıştır.

³⁶⁸ Gültekin-Baran 1964, 123-124.

³⁶⁹ İçten-Evren 1998, 85.

³⁷⁰ İçten-Evren 1998, 88.

³⁷¹ İçten-Evren 1998, 88.

Kemiklerinde kireçlenme, erime ve yaşa bağlı deformasyonlar görülmüştür. Mezar hediyesi olarak yalnızca bir amphoriskos bulunmaktadır³⁷².

4 no.lu mezara iki gömü yapıldığı belirlenmiştir; ancak ikinci gömüye ait yalnızca bir çene parçası bulunabilmiştir. Bu mezar da diğerleri gibi taş sanduka mezardır. 60-65 yaşlarında bir iskelet, ikinci bir gömüye ait çene parçası ve amphoriskos dışında herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır³⁷³.

5 no.lu mezar, devşirme malzemelerle ve değişik ebatlarda birçok taş kullanılarak yapılmıştır. Mezar, semerdam şeklinde bir tüf taşı ile kapatılmaktadır. İçerisinde 55-60 yaş arasında ve 1,68 m. uzunluğunda bir kadın iskeleti bulunmuştur. İskeletin dişlerinde yoğun miktarda dişeti iltihabı saptanmıştır³⁷⁴.

6. no.'lu mezar, sekiz kiremitin kullanılarak yapıldığı kiremit çatma mezardır. Mezarda herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır³⁷⁵.

7 no.lu mezar, 0,59 x 0,60 m. ölçülerinde; dört çatı kiremitiyle yapılmış ve mezarın üstü kayrak taşıyla örtülmüştür. Mezardan bir pelike; pelikenin altından ise yanık kemikler ele geçmiştir. Kemikler üzerinde yapılan analizlerde, yakma işleminin 700°C sıcaklıkta yapıldığı; kemiklerin ise 30 yaş civarında bir kadına³⁷⁶ ait olduğu belirlenmiştir. 8 no.lu son mezar ise, 7 no.lu gömünün 0,20 m. altında saptanmıştır. Etrafı küp kırıkları ve kayrak taşları ile desteklenmiş olarak bulunan küpün ağzına, kalın cidarlı başka bir küp gövdesi geçirilmiştir. Kazı raporunda, küpün içerisinde herhangi bir iskelet veya kemik kalıntısı olup olmadığından bahsedilmemiş; ancak bir biberon ve pişmiş toprak fındandan oluşan mezar hediyelerine değinilmiştir³⁷⁷.

Tepenin kuzey yamacında ise, bir zamanlar taş ocağı olarak da işlev görmüş bir mezar alanı bulunmaktadır (Lev. XXIX: Fig. 57). Tamamı kireçtaşı kayalıklarla kaplı olan bu alanda, 2 tane oda mezar ve 3 tane kayaya oyulmuş lahit tespit edilmiştir. Oda mezarlardan biri, kayalık teraslarda, diğeri ise bugünkü ova seviyesindedir. Lahit mezarlar ise terasta bulunan oda mezarın ön tarafında ve kayalıkların aşağı tarafındadır³⁷⁸.

³⁷² İçten-Evren 1998, 89.

³⁷³ İçten-Evren 1998, 90.

³⁷⁴ İçten-Evren 1998, 90.

³⁷⁵ İçten-Evren 1998, 91.

³⁷⁶ Cesedin yakılması sırasında kemik, hızlı bir su kaybına uğrar ve kemikte hem yapısal hem de biçimsel bozulmalar gerçekleşir. Bu sebeple kremasyon yapılan gömülerde yaş ve cinsiyet tespiti yapmak zordur. Ancak 650-700°C'lik bir ısı, kemik üzerinde yaş ve cinsiyet gibi tespitlere izin verecek bir aralıktır.

³⁷⁷ İçten-Evren 1998, 91-92.

³⁷⁸ Büyükkolancı 1999, 362.

Kayalığın teras bölümünde bulunan oda mezar, 2,10 x 2,10 m. ölçülerinde, 1,37 m. yüksekliğinde ve kare planlıdır. Kuzeye bakan kapının yüksekliği de aynı olup, genişliği 0,90 m.'dir. Mezarın girişinde, muhtemelen mezar steli için yapılmış dikdörtgen bir bölüm bulunmaktadır. Mezar odasında gömü için hazırlanmış bir oyuk olmadığı için, klineli bir mezar olduğu düşünülmektedir.

Bir diğer mezar odası, tepenin altında, bugünkü zemin hizasında bulunmaktadır. Mezarın Arkaik Dönem'de, bugünkü hizasından 4 m. yukarda olduğu düşünülmektedir. Dromoslu mezar, 2,10 x 2,70 m. ölçülerinde, 1,80 m. yüksekliğindedir. Mezarın üstü, üç büyük taşla örtülmüştür. İçerisinde, kaya zemine oyulmuş yan yana iki tane lahit bulunmaktadır.

Her iki mezar odasının da kareye yakın bir plan göstermesi, birinin ise dromosa sahip olması, erken dönem oda mezarlarının özellikleri arasındadır. İçerisinde herhangi bir buluntu ele geçmediğinden dolayı net bir tarihlendirme yapılamasa da; stilistik özellikleriyle bu mezarların, Arkaik Dönem veya daha öncesine ait olduğu düşünülmektedir³⁷⁹.

Arkaik Dönem mezarlarının bulunduğu bir diğer alan, Magnesia Kapısı'ndan başlayıp Kuretler Caddesi boyunca uzanan güzergâhtır. Devlet Agorasında MÖ 6. yy.'a tarihlendirilen pişmiş toprak lahitle bulunmuştur³⁸⁰. Bu lahitle birlikte, Ephesos'taki lahit geleneğinin Arkaik Dönem'e kadar uzandığı görülmektedir. Ancak, diğer Anadolu kentlerinde olduğu gibi³⁸¹, Ephesos'ta da MÖ 6. yy.'dan MS 2. yy.'a kadar kesintisiz devam etmiş bir gelenek olduğunu söylemek için bulgular yetersizdir. Erken dönem lahitle, basit bir yapıya sahip olmalarına rağmen, İmparatorluk Dönemi'yle birlikte lahitle form ve bezemeleri zenginleşmiş; Ephesos da lahit üretim merkezlerinden birisi olmuştur.

Kentte lahit üretiminin tam olarak ne zaman başladığı bilinmese de, Koch³⁸² ostothekele lahitle öncülük etmiş olabileceğinden bahsetmektedir. Ancak kentte bulunan ostothekele çoğu zaten Roma Dönemi'ne aittir. İri grenli mermerden yapılmış bu ostothekelede koç veya boğa başını taşıyan gırlanlar işlenmiştir (Lev. XXX: Fig. 58). Gırlanların altında ve üstünde ise genellikle tek ya da çift satır halinde yazılar görülmektedir. Bu süslü örneklerin dışında, hiçbir motifin işlenmediği; ancak birkaç satır yazıyla temsil edilen ostothekele de vardır (Lev. XXX: Fig. 59). Müze envanter

³⁷⁹ Büyükkolancı 1999, 361.

³⁸⁰ Scherrer 2000, 76.

³⁸¹ Koch 2010, 1.

³⁸² Koch 2010, 4.

katalogunda bu ostotheeklerin yalnızca “Roma Dönemi” olarak tarihlendirilmesi, erken veya geç dönemlere ait bir bilginin bulunmaması; Koch’un bahsettiği “öncülük” ihtimaline net bir yorum getirmeyi zorlaştırmaktadır.

Ephesos’ta, MS 2. yy.’a tarihlendirilen, çoğu girlandlı olmak üzere, sütunlu, yivli ve frizli lahitler yoğun olarak bulunmaktadır³⁸³. Girlandlı lahitlerin kentte bilinen ilk örneği, Celsus Polemaeanus’un lahtidir (Lev. XXXI: Fig. 60). Lahit, MS 115 yılında yapılan Celsus Kütüphanesi’nin mezar odasında bulunmaktadır. Ephesos prokonsülü olan Celsus’un vasiyetiyle, oğlu C. Julius Aquila tarafından yaptırılan kütüphane, böylelikle bir mezar anıtı olarak da kullanılmıştır. Lahit, 2,68 x 1,10 x 1,75 m. ölçülerindedir ve Eros ile Nike’nin taşıdığı girlandlarla süslenmiştir³⁸⁴. Bu büyüklükte bir lahtin, mezar odasına sokulamayacağı; bu yüzden de, lahitin yapı inşaaşamasındayken getirildiği ve odanın mezar etrafına inşa edildiği düşünülmektedir³⁸⁵.

Mezar, konumu itibariyle sıra dışı bir örneği temsil etmektedir. Roma Dönemi’nde şehir içindeki gömüler, siyasi/dini liderler veya toplumun ileri gelenleri için; onların anısını yaşatmak adına dikilen mezarlardır. Celsus adına inşa edilen bu yapıyla hem halka faydalı bir hizmette bulunulmuş, hem de mezar anıtıyla anısı yaşatılmıştır.

Ephesos lahitlerinin büyük çoğunluğunu, yarı mamül ve girlandlı örnekler oluşturmaktadır. Yarı mamül lahitlerin ön yüzü tamamen işlenmiş, yan yüzler veya arka taraf tamamlanmadan bırakılmıştır. Girland taşıyıcıları genellikle boğa ve koçbaşlarıdır; ancak Eros, Nike ve Medusa’nın kullanıldığı örnekler de mevcuttur. Girlandlar çoğunlukla üç tanedir. Girland kavislerine, doldurulmuş yuvarlak levhacıklar, rozetler veya Medusa başları işlenmiştir. Ön yüzün orta bölümüne işlenen portreler ise, MS 3. yy.’ın ikinci yarısında itibaren sıkça kullanılmıştır³⁸⁶. Çatı biçiminde yapılmış alçak kapaklar, dört yüzde de lahit teknesine çıkıntı yaparak oturur³⁸⁷.

Girlandlı lahitler dışında kentte frizli ve sütunlu lahitler de kullanılmıştır. Frizli lahitlerin MS 2. yy.’ın üçüncü çeyreğinde üreilmeye başladığı ve Dokimenion lahitlerinden ilham aldıkları düşünülmektedir. Önemli bir örneği, bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde bulunan Cehennem Lahdi’dir³⁸⁸ (Lev. XXXI: Fig. 61). Ayrıca Liman Caddesinde sergilenen lahitler arasında, savaş sahnelerinin işlendiği; ancak

³⁸³ Koch 2010, 22.

³⁸⁴ Stročka 2003, 38.

³⁸⁵ Thomas 2013, 143.

³⁸⁶ Steskal et al. 2003, 257.

³⁸⁷ Koch 2010, 234.

³⁸⁸ Koch 2010, 245.

büyük bir parçası kırık ve kapaksız olarak ele geçmiş olan frizli lahit görülmektedir (Lev. XXXII: Fig. 62).

Sütunlu lahitlerin güzel bir örneği ise, bugün Efes Müzesi'nde sergilenmektedir (Lev. XXXIII: Fig. 63). Ön cephede birbirine kemerlerle bağlanmış altı adet, yan cephelerde ise ikişer adet sütun işlenmiştir. Sütunlar arasında Mousa'lar, ayakta dururken betimlenmiştir. Akroterlerde ise Eros figürü bulunmaktadır. MS 3. yy. başlarına tarihlenmektedir.

Artemis Tapınağı ile Ephesos'u birbirine bağlan kutsal yolun üzeri, Flavius Damionus tarafından MS 2. yy. sonu - 3. yy. başlarında kapatılmıştır. Damianusstoa olarak adlandırılan yolda, Geç Hellenistik Dönem'den Roma-Bizans Dönemi'ne kadar mezarlar bulunmaktadır³⁸⁹. Bu mezarlardan tanımlamaları yapılmış üç tanesi, lahit mezardır. Yerli üretim olduğu düşünülen lahitlerin üçü de girlandlıdır. 1 no.lu lahit yarı mamüldür ve ön yüzünde üç girland bezemesi vardır (Lev. XXXIV: Fig. 64). Girland taşıyıcıları boğa başlarıdır. Girland kavislerinde rozetler ve orta kısmında bir portre bulunur. Mezarın iki kullanım evresi olduğu saptanmıştır. İlk kullanımı MS 3. yy.'ın ikinci yarısı, ikinci kullanım ise MS 4. yy.'a aittir³⁹⁰. 2 no.lu lahitin ön yüzünde dört girland bezemesi vardır (Lev. XXXV: Fig. 65). Girland taşıyıcıları boğa başlarıdır. Kapakta ve girlandların alt bölümünde bulunan yazıtlardan, Geç Hellenistik ya da Erken İmparatorluk Dönem'e tarihlendirilmektedir³⁹¹. MS 2.- 3. yy.'a tarihlenen 3 no.lu lahit de yarı mamül ve girlandlıdır³⁹².

1 ve 2 no.lu lahitler, antropolojik analizlerin yapılmasına olanak sağlayan iskelet kalıntılarına sahiptir. 1 no.lu lahitte, kol kemikleri, alt çene kemiği parçaları ve dişler, kaburga ve omurga parçaları ile ayak ve parmak kemikleri bulunmuştur. Bu kemiklerin, biri çocuk olmak üzere; tamamı erkek en az beş, en fazla yedi kişiye ait olduğu saptanmıştır. 2 no.lu lahitte ise biri çocuk olmak üzere iki erkek birey tespit edilmiştir. Çocuklara ait kalıntıları ayak kemikleri ve bacak kemikleri oluşturmaktadır³⁹³.

Damianusstoa'da bulunan lahitlerden biri de, mezar odası olduğu düşünülen yapı içerisinden çıkartılmıştır (Lev. XXXVI: Fig. 66). Lahtin üç tarafı, işlenmemiş girlandlarla bezelidir. MS 3. yy.'a tarihlendirilen lahit, iki mermer plakanın üzerine yerleştirilmiştir. Ön ve yan yüzlerde bulunan yazıtlara göre, mezar "*Hilaros*" adında bir

³⁸⁹ Scherrer 2000, 76.

³⁹⁰ Steskal et al. 2003, 252-258.

³⁹¹ Steskal et al. 2003, 261.

³⁹² Steskal et al. 2003, 262.

³⁹³ Steskal et al. 2003, 270-272.

kişiye aittir ve lahitte yatan kişi de, “*karısı ve Artemis’in fülütçüsü olan Severa*”dır. Bunun yanında mezar soyguncularına karşı verilecek cezalar ve mezar bakımının altı derneğe verildiği belirtilmiştir³⁹⁴. Mezar sahibi olarak tek kişinin ismi yazılmasına rağmen, en az beş bireye ait iskelet parçaları bulunmuştur. Mezar hediyeleri ise cam unguentarium, Artemis’le ilişkili olan iki yuvarlak plaka ve altın kolye ucudur³⁹⁵ (Lev. XXXVI: Fig. 67).

Damianusstoa’da söz konusu mezalar dışında, Gladyatör mezarlarının yer aldığı bir nekropol alanı tespit edilmiştir. Stadyumun 300 m. doğusunda yer alan nekropolde, MS 2.- 3. yy.’lara ait kabartmalar ve mezar stelleri ele geçirilmiştir³⁹⁶. 20 m²’lik bir alandan oluşan nekropol, bitişik yapıda ve çok sayıda basit mezardan oluşmaktadır. Pietsch³⁹⁷, bu mezaları şöyle tanımlamıştır: “*Mezarların duvarları genelde kısa ve ince sivalıdır, uzun tarafları çoğunlukla büyük yola ya da dini alay yoluna paraleldir. Bu mezar tipinin duvarlarındaki nişlerde mezar rölyefleri bulunmaktadır.*”

Rölyef ve stellerdeki gladyatörler, ait oldukları gladyatör sınıfının kıyafetleri ve silahlarıyla; genellikle profilden işlenmiştir. Bazı kabartmalarda görülen çelenkler, gladyatörün galibiyet sayısını temsil etmektedir. Taşlar ise boyuna işlenmiş, kalınlıkları 15-45 cm; yükseklikleri 45-90 cm. ve genişlikleri 35-45 cm. arasında değişmektedir.

2002 yılında Efes Müzesi’nde gerçekleştirilen “Efes Gladyatörleri” sergisinde, mezar kabartmaları ve stellerin önemli örnekleri ziyaretçilere sunulmuştur. Milas Müzesi’nden getirilen Ephesos’a ait üç mezar steli, dikkat çekici malzemeler arasındadır.

Bunlardan ilki, 1/5/95 no.lu steldir (Lev. XXXVII: Fig. 68). 0,75 x 0,38 m. ölçülerinde ve 21 cm. kalınlığındadır. Alt ve üstten profillendirilen stel, iri grenli mermerden yapılmıştır. Miğferiyle başını kapatırken, diğer elinde *sica* (kama) tutmaktadır³⁹⁸. Bir diğeri, 2827 no.lu steldir (Lev. XXXVII: Fig. 69). 0,88 x 0,43 m. ölçülerinde ve 0,15 m. kalınlığındadır. Stelin üst profilinde 6 adet, Retiarius sınıfındaki gladyatörün her ki yanında da birer adet olmak üzere toplam 8 adet çelenk işlenmiştir. Bacakları arasından, dövüş aleti olan kurşunlu ağ sarkmaktadır. Sol ayakucunda ise bir adet palmiye yaprağı görülmektedir³⁹⁹. 2826 no.lu üçüncü stelin ise, üst profili alınlık şeklinde yapılmış ve ortasına çiçek rozeti konulmuştur (Lev. XXXVIII: Fig. 70). 0,70 x

³⁹⁴ Ladstätter 2014, 605.

³⁹⁵ Topal 2014, 349.

³⁹⁶ Grossschmidt-Kanz 2002, 19.

³⁹⁷ Pietsch 2002, 15.

³⁹⁸ Zülkadiroğlu-İçten 2002, 78.

³⁹⁹ Zülkadiroğlu-İçten 2002, 79.

0,42 m. ölçülerinde ve 0,17 m. kalınlığındaki stelde, Retarius tipindeki gladyatör; bir önceki stelde olduğu gibi, kurşunlu ağ bacaklarından sarkar şekilde gösterilmiştir. Dört kenarı da profillendirilmiş stelin uzun kenarında 9 adet, figürün arkasında ise 3 adet çelenk bulunmaktadır⁴⁰⁰.

Mezarlardan çok sayıda insan kemiği çıkartılmıştır. Paleoantropolojik çalışmalar; iskeletlerin çoğunun 19-25 yaş arası genç erişkinlerle 25-35 yaş arası geç erişkinlere ait olduğunu ortaya koymuştur. Ancak 41-60 yaş aralığında tespit edilen az sayıdaki iskelet; uzun süre hayatta kalmayı başaran bireylerin ender örneklerindedir. Dişlerin durumuna bakıldığında, genel olarak sağlıklı olduğu belirtilmiştir. Uzun kemikler, oldukça kalın kompakta tabakasına sahip olduğu için oldukça sağlamdır. Ancak antrenmanlar ve müsabakalar sırasında kemikte deformasyonlar oluşmuş; bu deformasyonlar, bazılarında patolojik vakalara dönüşmüştür⁴⁰¹.

Mezar stelleri, Roma Dönemi gladyatörleri için kullanılan örneklerle sınırlı değildir. Daha erken örnekleri, Hellenistik Dönem'de, özellikle MÖ 3. yy. ile MÖ 1. yy. arasında yoğun olarak kullanılmıştır. Demortios'un MÖ 317 yılında çıkarmış olduğu savurganlığı önleyici yasalar, mezar stellerinin kullanımını azaltsa da; MÖ 3. yy.'a gelindiğinde atölyelerde stel üretimi başlamış ve MÖ 2. yy.'dan itibaren üretim önemli ölçüde artmıştır⁴⁰².

Atalay, Hellenistik Dönem mezar stellerini, enine ve boyuna işlenmesine göre sınıflandırmış ve stellerde işlenen konuları ayrı başlıklar halinde incelemiştir. Boyuna işlenmiş stelleri, alınlıklı ve alınlıksız; enine işlenmiş stelleri ise çerçevesiz ve çerçevesiz olarak gruplandırılmıştır. Bir veya birkaç figürün gösterildiği steler genellikle boyuna işlenmişken, cenaze ziyafeti veya veda sahnesi gibi çok sayıda figürün gösterildiği steller ise enine işlenmiştir. Toplam 75 tane stel; *ayakta duran kişilerin tasvir edildiği steller, veda sahneli steller, oturan çocuk ve kadınların tasvir edildiği steller, atlı steller, cenaze ziyafetli steller ve konusu bilinmeyen steller* olarak sınıflandırılmıştır⁴⁰³.

Bülbül Dağının eteklerinde, antik liman kanalı boyunca uzanan Liman Nekropolü de, en az 300 mezar yapısı⁴⁰⁴ ile mezar çeşitliliği fazla olan alanlardan biridir. Nekropolün 2005 yılı kazılarında⁴⁰⁵ ortaya çıkarılan mezar; üç girland bezemesi,

⁴⁰⁰ Zülkadiroğlu-İçten 2002, 81.

⁴⁰¹ Grossschmidt-Kanz 2002, 21-22.

⁴⁰² Atalay 1998, 23.

⁴⁰³ Atalay 1998, 13-16.

⁴⁰⁴ Steskal et al. 2011, 291.

⁴⁰⁵ Krinzing 2007, 224.

Eros'lu girland taşıyıcıları, akroterleri, pandanit ve rozetleriyle, Ephesos'un girlandlı ve porteli lahitlerine güzel bir örnektir (Lev. XXXVIII: Fig. 71).

Liman Nekropolünde yalnızca lahit mezarlar değil; çeşitli tiplerdeki mezar yapıları da bulunmaktadır. 2008 yılı kazılarında; 5,5 x 3,2 m. ölçülerinde, güney kapı girişleri mermerden, duvar sıvaları renkli boyalara yapılmış ancak bazı yerleri mermer levhalarla kaplı, tabanı tek renk mozaikle kaplanmış bir mezar yapısı ortaya çıkarılmıştır. Yapıda, duvarları çeşitli büyüklükteki taş ve kırık tuğlalarla örülmüş 5 adet mezar bulunmuştur. Bu mezarlarda, biri toplu gömü olmak üzere, en az 55 birey tespit edilmiştir (Lev. XXXIX: Fig. 72). Mezar yapısından ele geçen buluntular ise altın yüzük, toka, küpe ve kolyelerden oluşan süs eşyaları ile mutfak kapları, koku ve merhem kapları ile kandillerdir. Mezar, MS 3. yy.'dan 5. yy.'a kadar kullanılmıştır⁴⁰⁶.

2005 yılından beri kazısı yapılan Liman Nekropolünde, mezar yapılarının bir ön odaya sahip olduğu tespit edilmiş; bu odaların gömü alanı olarak değil, bazı ritüellerin veya kültürel faaliyetlerin gerçekleştirildiği alanlar olabileceği ifade edilmiştir. Aynı zamanda oda duvarlarının, mezar yerlerini parselleme işlevini gördüğü düşünülmektedir⁴⁰⁷.

Liman Nekropolünün üst kısımlarında, 2010 yılında yapılan yüzey araştırmalarında 336 mezar yapısı tespit edilmiştir. Bu yapıların büyük kısmı, devşirme malzeme kullanılmadan, *opus vittatum* tekniğinde inşa edilmiştir. Böylelikle bu bölgedeki mezarlar, aşağı alandakilere göre erken bir döneme, MS 3. yy.'dan daha öncesine tarihlendirilmiş; hatta en eski örnekleri, MS 1. yy.'ın ileri dönemlerine verilmiştir⁴⁰⁸. Ancak yine de mezarların kronolojik skalası geniştir. Bazı mezarlar, paganizmden Hristiyanlığa geçişin ikonografik tasvirleri ile dikkat çekmektedir. Bu mezarlardan biri olan 335/10 no.lu beşik tonozlu mezar odası (Lev. XXXIX: Fig. 73), 1 m. yüksekliğinde, duvarları beyaz sıvalı ve güney duvarı üç nişlidir. Nişlerin ve yarım daire şeklindeki duvarın kenarları, kırmızı boyayla çerçevelenmiş ve nişlerin üst bölmesine motifler işlenmiştir. Duvarın sıvası döküldüğü için motifleri ayırt etmek zor olsa da, iki güvercin, güvercinlerin ön tarafında çiçek veya ağaç olabilecek bitkiler ve orta nişin hizalayacak şekilde bir haç sembolü işlenmiştir (Lev. XL: Fig. 74). Ayrıca nişlerin arasında yazıtlar bulunmaktadır. Steskal ve arkadaşları, bu mezarın iki kullanım evresi olduğunu; ilk evrenin muhtemelen MS 2. yy. civarında, ikinci evrenin ise MS 5.

⁴⁰⁶ Koder-Ladstätter 2010, 327.

⁴⁰⁷ Ladstätter 2012, 64.

⁴⁰⁸ Ladstätter 2012, 65.

yy. sonu ile 6. yy. başları olabileceğini belirtmiştir. Haç motifi ve yazıtlar, mezarın ikinci kullanım evresinde eklenen unsurlardır⁴⁰⁹.

Ephesos halkı tarafından kullanılan mezarların dışında, kent içinde ve etrafında, önemli şahsiyetler için inşa edilmiş mezar anıtları bulunmaktadır. Bunlardan biri, Kuretler Caddesinin sonunda, Celsus Kütüphanesine birkaç metre uzaklıkta bulunan Oktagon'dur (Lev. XL: Fig. 75). 1904 yılı kazılarında yapının tabanı ile karşılaşıldığında, bunun bir Hristiyanlık anıtı olduğunu düşünülmüş; ancak 1926 yılında mezar odasının keşfedilmesiyle, bunun Hristiyanlık anıtı değil bir mezar anıtı olduğu ortaya çıkmıştır⁴¹⁰.

Yüksekliği 13 m. olan anıt; kaide, ana bölüm ve çatı olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Kaide üç basamaklı, 9 m. uzunluğunda ve 3,40 m. yüksekliğindedir. Kaidenin üzerinde oktagon (sekizgen) ana bölüm bulunmaktadır. Sekizgen bir peristasis ile çevrelenmiş, sekiz köşeli büyük bir cellası bulunmaktadır. Peristasis sütunlarının kaideleri Attik; başlıkları ise Korinth düzeninde işlenmiştir. Cella duvarı, bir oturma bankıyla çevrelenmiş; duvarın üzeri ise meyveler ve boğa başlarının işlendiği gırlı frizle süslenmiştir. Çatı bölümü ise, basamaklarla piramidal bir form verilerek inşa edilmiştir. Çatının en uç kısmında da, taştan yapılmış bir küre bulunmaktadır⁴¹¹.

Mezar odasına, anıtın arka cephesinden girilmektedir. 1926 yılında mezar odasında yapılan kazılarda, mermerden yapılmış, sade bir lahit bulunmuştur. Lahitte tek bir bireye ait iskelet kalıntılarına ulaşılmış; kemikler üzerinde yapılan ilk değerlendirmelerde, iskeletin 20'li yaşlarda bir kadına ait olduğu saptanmıştır⁴¹². İlerleyen dönemlerde, iskeletin kafatasından yapılan ölçümlerle, Mısırlılara benzer (dolikosefal) bir kafa yapısı olduğu ortaya konmuştur. 1993 yılında, anıt mezardan kaldırılmamış iskelet antropologlar tarafından tekrar incelenerek, kemiklerin 15-16 yaşlarında bir kadına ait olduğu kesinleşmiştir⁴¹³.

Oktagon'dan çıkarılan iskeletin, Ephesos'ta öldürülen Cleopatra'nın kız kardeşi Arsinoe 'ye ait olduğu düşünülmektedir. İskelet, Kanz ve arkadaşları tarafından adli osteoloji, radyoloji, antik DNA ve üç boyutlu rekonstrüksiyon analizleriyle incelenmiştir. Radyo karbon analizler, iskeleti MÖ 210 ile MÖ 20 arasına tarihlendirmiş; diş gelişimi ve epifiz kapanmaları gibi yaş tespit yöntemleriyle ölüm

⁴⁰⁹ Steskal et al. 2011, 294-301.

⁴¹⁰ Kanz et al 2009.

⁴¹¹ Thuswaldner et al. 2009, 4-5.

⁴¹² Keil 1930, 41.

⁴¹³ Karwiese 1995, 422.

yaşı 15 ile 17 arasında belirlenmiş; pelvis yapısı ve diğer kemiklerin morfolojik özellikleriyle de kadına ait bir iskelet olduğu belirtilmiştir. Bu analizlerle, iskeletin Arsinoe'ye ait olduğu düşüncesini çürütecek herhangi bir veriye ulaşılmamıştır⁴¹⁴.

Ephesos'un bir diğer önemli mezar yapısı da, kente 14 km. uzaklıkta bulunan Belevi Mezar Anıtı'dır (Lev. XLI: Fig. 76). Yalnızca bir mezar olarak değil; ölenin onuruna yapılan cenaze oyunları ve diğer kült faaliyetlerle de işlevlendirilmiştir⁴¹⁵. Boyutları, Yunan ve Pers etkisinin yansıtıldığı mimari özellikleri, heykelleri ve süslemeleriyle MÖ 4. yy. sonu ile MÖ 3. yy.'ın başlarına tarihlendirilmekte; ancak mezar sahibinin kim olduğu konusunda bir netlik bulunmamaktadır. Praschniker ve Theuer, mezarın MÖ 246 yılında ölen II. Antiokhos Theos'a⁴¹⁶; Hoepfner ise MÖ 281 yılında ölen Lysimakhos'a ait olabileceğini⁴¹⁷ ifade etmektedir.

Anıt mezar, ana kayanın şekillendirilmesiyle oluşturulmuş ve dört cephesi de yontularak taş bloklarla kaplanmıştır. İki katlı ve kübik formlu anıtın tabanı 29,83 x 29,83 m. ölçülerindedir⁴¹⁸. Alt kat; üç basamaklı krepidoma üzerinde, mermerle kaplanmış kare bir podiumdan oluşur. Podiumun üst bölümü, düz metoplu Dorik frizle çevrelenmiştir. Kuzey cephede, sahte bir kapı; güney cephede beşik tonozlu mezar odası bulunur⁴¹⁹.

Dikdörtgen planlı, kısa dromoslu ve iki kapılı mezar odasında klineli bir lahit ele geçirilmiştir. Lahitin kapağında sakalsız ve sağ elinde kase tutan bir erkek figürü, uzanmış şekilde betimlenmiştir. Lahit gövdesinde ise iç içe geçmiş klineler ve sirenler işlenmiştir (Lev. XLI: Fig. 77). Mezar odasında ayrıca 1,56 m. uzunluğunda; başı, sağ alt kolu ve sağ ayakucu bulunmayan, Pers kıyafetli bir erkek heykeli ele geçirilmiştir. Frontal duruşlu ve vücut ağırlığı sol ayak üzerine verilmiş heykel; dize kadar uzanan, kollu ve belinde ince bir kuşak bulunan kıyafetle gösterilmiştir. Başında ise, uzun parçaları ense ve omuzlarında görülen bir kasket bulunmaktadır⁴²⁰. Bu heykelin, bir mezar bekçisi, yas tutan bir kişi, bir görevli veya hizmetliyi temsil ettiği düşünülmektedir⁴²¹ (Lev. XLII: Fig. 78).

Anıtın üst katına ait çok fazla parça bulunmamasına rağmen, mevcut kalıntılarla yapının iki katlı olduğu söylenebilir. Bu katta, her cephede sekiz Korinth sütunundan

⁴¹⁴ Kanz et al. 2009.

⁴¹⁵ Scherrer 2000, 234.

⁴¹⁶ Praschniker-Theuer 1979, 156.

⁴¹⁷ Hoepfner 1993, 123.

⁴¹⁸ Kaymak Heinz 2010, 208.

⁴¹⁹ Webb 1996, 76.

⁴²⁰ Webb 1996, 78.

⁴²¹ Waywell 1980, 8.

oluşan peristasis ile; 14,50 x 13,50 m.'lik bir oda ya da avluya ait olduğu düşünülen duvarlar; kuzey yöndeki duvarda ise sahte bir kapı bulunmaktadır⁴²².

Yapının çatısıyla ilgili farklı restitüsyon önerileri tartışılmaktadır. Praschniker ve Theuer, bu alanın piramidal formlu bir çatıyla kapalı olabileceğini ifade eder. Bu çatı, Halikarnassos Mausoleum'unda olduğu gibi basamaklı bir piramit şeklinde yükselerek heykelle taçlandırılmıştır⁴²³ (Lev. XLII: Fig. 79) Hoepfner ise, avlunun tamamının değil; yalnızca koridorun üstünün birkaç basamaklı bir çatıyla örtüldüğünü savunmuştur⁴²⁴ (Lev. XLIII: Fig. 80, 81).

Avlunun kuzey-güney yöndeki açıklığı, 1,2 m. fazladır. Bu sebeple avlunun kuzey duvarında fazladan bir sütun sırası bulunmaktadır (Lev. XLIV: Fig. 82). Ön sırada yer alan sütunlar Korinth başlıklı, Attik kaideli ve 24 yivlidir. Hoepfner'e göre sütunlar, iki fascialı arşitravı taşımaktadır⁴²⁵.

Sütun yükseklikleri tam olarak belirlenememesine rağmen Hoepfner, yapının etrafında bulunan tanburlardan sütun yüksekliklerinin 8,44 m. olabileceğini belirtmiştir. Avlu duvarında bulunan sütunların alt çapı 80 cm., üst çapı ise 50 cm.'dir. Bu sütunlar arasında kalan boş platformlarda ise, aşağıdan da görülebilecek şekilde heykeller yerleştirilmiştir (Lev. XLIV: Fig. 83). Anıtın etrafından ele geçirilen kol parçaları muhtemelen bu heykellere aittir ve oldukça iri boyutlu olmaları, heykellerin oturur pozisyonda olduğunu düşündürmektedir⁴²⁶.

Peristylin üzerinde, dört cepheye de dizilmiş mermer vazolar bulunmaktadır. Kuzey ve güney cephelerde yedişer, doğu ve batı cephelerde de beşer olmak üzere toplam yirmi dört tanedir. Bu vazolar, at yarışları ve kentaumachi sahnelerinin işlendiği alana; peristyl sütunlarının arasına denk gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Çatı süsü olarak kullanılan heykelleri at, aslan ve griffonlar oluşturmaktadır⁴²⁷.

Belevi Anıtı'nın mimari öğelerinde taşıdığı oryantalist özelliklerden yola çıkarak; uzun zaman Doğuda yaşamış Lysimakhos'un mezarı olabileceği düşünülmektedir. Seramik buluntularının MÖ 300 civarını vermesi; anıtın inşasının bu dönemde başlayıp, MÖ 281'de bitirildiğini göstermektedir⁴²⁸.

⁴²² Praschniker-Theuer 1979, 114.

⁴²³ Praschniker-Theuer 1979, 112-114.

⁴²⁴ Hoepfner 1993, 116.

⁴²⁵ Hoepfner 1993, 116.

⁴²⁶ Hoepfner 1993, 120.

⁴²⁷ Webb 19996, 77-78.

⁴²⁸ Hoepfner 1993, 123.

3.1.5. Erythrai

Erythrai kentinde, 1989 yılından itibaren ortaya çıkarılan mezarlar: *lahit, kiremit çatma, basit toprak, taş örgü, tekne mezar, sandık*⁴²⁹ ve *mezar stelleridir* (Tablo 8).

Mezar tipi	Adet
Lahit	3+
Kiremit çatma	2
Stel	2+
Basit toprak	1
Taş örgü*	1
Tekne	?
Sandık	1

Tablo 8. Erythrai'de 1988-2010 yılları arasında ortaya çıkarılan mezarlar.

Kentte açığa çıkarılan lahitler, pişmiş toprak ve kalker taşından üretilmiştir. Pişmiş toprak lahitler gerek kabartmaları, gerekse kalıptan çıkarılmış süslemeleri ile, Klazomenai'de üretilen pişmiş toprak lahitlerin farklı bir versiyonudur⁴³⁰. Kentin en erken lahitlerinden biri, kırık olarak ele geçirilen parçalarından tanımlanabilmiştir. Söz konusu lahite ait üç parça bulunmakta; parçalar, kiremit rengi ve az mikalı hamurlarıyla Klazomenai lahitlerinin özelliklerini taşımaktadır. Silindir bir negatif baskıyla şekillendirilen kabartmalar, çok memeli sfenks tasvirlerinden oluşmaktadır. Bayburtoğlu, çok memeli sfenks tasvirinin Grek dünyasından çok Mısır ve Fenike karakteri üzerinde durarak, bu Klazomenai lahtinin Doğuyla ilişkilerin bir yansıması olabileceğini belirterek; lahti MÖ 5. yy.'ın ilk çeyreğine tarihlendirmiştir⁴³¹. Bir başka lahit parçasında ise, dış yüzeyinde lotus ve palmet sıraları görülmekte, kenar çerçevesinde ise yumurta dizileri bulunmaktadır. MÖ 6. yy.'ın son çeyreğine tarihlendirilen bu parça, Erythrai'nin en erken lahitlerinden birini temsil etmektedir⁴³². Bezeme ve figürlerin bulunmadığı iki lahit parçasını ise Bayburtoğlu, MÖ 5. yy.'ın

⁴²⁹ Mezar, mimari özelliklerinden yola çıkarak bu tipe dahil edilmiştir.

⁴³⁰ Özgünel 2005, 246.

⁴³¹ Bayburtoğlu 1977, 25, 26, 28.

⁴³² Bayburtoğlu 1977, 30.

sonlarına tarihleyerek, bu parçaların Klazomenai lahit üretiminin son ürünleri olabileceğini belirtmiştir⁴³³.

2004 yılında yapılan yüzey araştırması ve belgeleme çalışmalarında da, Klazomenai tipi bir lahtın parçalarına rastlanmıştır⁴³⁴. Diğer örneklerin de, yine Arkaik Dönem nekropolünden ele geçirilmiş olması; Klazomenai lahitlerinin kalker taşı lahitlerden daha erken dönemlerde kullanıldığını göstermektedir.

Kalker taşından üretilen lahitlerin bir örneği, 1988 yılı kazılarında ele geçirilmiştir (Lev. XLV: Fig. 84). Doğu-batı doğrultusunda uzanan lahtın 2,08 m. yüksekliği, 0,74- 0,77 m. genişliği ve 0,69 m. derinliği vardır. Lahtın kapağı bulunamamıştır; ancak içerisinden çıkan çok sayıda stroter parçasının, lahti örtmek için kullanıldığı düşünülmektedir. Lahitte, başı batı yönüne bakan bir iskelet bulunmuştur. Ortamın nemli olması sebebiyle korunma durumu kötü olan iskeletin, erkek bir bireye ait olduğu düşünülmektedir. Çok sayıda mezar hediyesinin bulunduğu bu lahit MÖ 2. yy.'a tarihlendirilmektedir⁴³⁵.

Diğer kentlerde de sıkça karşımıza çıkan kiremit çatma mezarlar, Erythrai'de Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir. 8 adet stroterin uzun kenarlara üçer adet, kısa kenarlara ise birer adet yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. 12 no.'lu açmada yapılan çalışmalarda, iki tane kiremit çatma mezar üst üste ele geçmiştir. MS 80 yılına tarihlendirilen, üst tabakada bulunan 2A no.'lu mezar; 2 m. uzunluğunda ve 1 m. genişliğindedir. 66-70 cm. uzunluğunda ve 55-57 cm. genişliğindeki düz çatı kiremitlerinin kullanıldığı mezarda, çeşitli buluntuların yanı sıra; 6 iskelet tespit edilmiştir. Alanın darlığından dolayı bireyler zorla sığdırılmış; üç birey güney, üç birey de kuzey doğrultuda yatırılmıştır⁴³⁶. Altta bulunan ve MS 1. yy.'ın üçüncü çeyreğine tarihlendirilen 2B no.lu mezar ise, 1,90 m. uzunluğunda ve 75 cm. genişliğindedir. Her iki mezarda da, stroterler arasında kalypter kullanılmamıştır. Stroterler, üst çerçeveleri bir yukarı bir aşağı bakacak şekilde, sıralı olarak yerleştirilmiştir. Mezar buluntularıyla birlikte; başı güneye bakacak şekilde yerleştirilmiş, 1,61 m. boyunda bir erkek iskeleti ele geçirilmiştir⁴³⁷.

Aynı açmada, dördü sur duvarlarına ait olmak üzere toplam 7 blok taşın yan yana dizilmesiyle oluşturulmuş; 2,03 m. uzunluğunda ve 0,52 m. genişliğinde bir mezar

⁴³³ Bayburtoğlu 1977, 30.

⁴³⁴ Özgünel-Görkay 2006, 242.

⁴³⁵ Özyiğit 1990, 138.

⁴³⁶ Özyiğit 1990, 132.

⁴³⁷ Özyiğit 1990, 133.

açığa çıkarılmıştır⁴³⁸. Kazı raporlarında herhangi bir tipolojik sınıflandırma yapılmamasına rağmen; gerek Ionia Bölgesi kentlerinde, gerekse Yunan dünyasındaki merkezlerde karşımıza çıkan sandık mezarların özelliklerinden yola çıkarak, bu mezar da *sandık mezar* grubuna dahil edilmiştir. Toplu gömü yapılan mezarda 3 kafatası güney yönde, 4 kafatası kuzey yönde bulunmuştur. Mezar hediyelerinin stilistik özelliklerinden yola çıkarak bu mezar MS 75 yılına tarihlendirilmiştir⁴³⁹.

Hellenistik Dönem’de yoğun olarak kullanılan mezar stelleri, Erythrai’nin de aynı dönem tercih ettiği mezar tipleri arasındadır. Hellenistik nekropol olduğu düşünülen Cami Boğazı mevkiinde, klinede uzanan erkek figürün yer aldığı bir mezar steli ele geçirilmiştir. CBM5 olarak adlandırılan mezarda⁴⁴⁰ bulunan stel, MÖ 3.- 2. yy.’lara tarihlendirilmiştir. Aynı mevkiide, anakayaya oyulmuş ve üzeri kayrak taşlarından kapaklarla kapatılmış, dikdörtgen tekne mezarlar da bulunmaktadır. Bu mezarların gövdeleri, düzgün kesme bloklarla podium oluşturacak şekilde yapılmış; podiumların üzerine de yazıtlı ve kabartmalı mezar stelleri yerleştirilmiştir. Seramik buluntularından yola çıkılarak mezarlar, MÖ 4.- 2. yy.’lara tarihlendirilmiştir⁴⁴¹. Hellenistik örnekler dışında, Roma Dönemi’ne tarihlendirilen bir mezar steli ise, 2010 yılı kazılarında açığa çıkartılmıştır⁴⁴². Stelde, klinede uzanan bir erkek ve bir çocuk figür işlenmiştir (Lev. XLV: Fig. 85).

Erythrai mezarları içerisinde en geç tarihli olanlar, basit toprak mezardır. MS 1. yy.’ın sonu ve 2. yy.’ın başlarına tarihlendirilen mezarda, mezar hediyeleriyle birlikte başı güneye dönük bir iskelet ele geçmiştir. Ancak mezar oldukça tahrip olmuş ve mezar hediyeleriyle iskelet tam olarak ele geçmemiştir⁴⁴³.

Kentte açığa çıkarılan sağlam durumdaki mezarların çoğunda, mezar hediyeleri bulunmaktadır (Tablo 9). Hediyelerin büyük kısmı, Roma Dönemi’ne ait pişmiş toprak kandil ve unguentariumlardan oluşmaktadır. Kandiller kalp yapraklı veya volütlüdür. MS 75 yılına tarihlendirilen ve *sandık mezar* olarak tanımladığımız mezar içerisinden 4 adet pişmiş toprak kandil çıkarılmıştır. Bunlardan 3 tanesinin discussunda kabartma

⁴³⁸ Özyiğit 1990, 134.

⁴³⁹ Özyiğit 1990, 134.

⁴⁴⁰ Mezar mimarisi hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Yalnızca CBM5 no.’lu mezar değil, yüzey araştırmalarında tespit edilen mezar yapıları başta olmak üzere, açığa çıkarılan mezarların çoğunda oldukça az bilgi yer almaktadır. Bu da kentteki mezar tiplerinin tanımlanmasına olanak sağlamamaktadır.

⁴⁴¹ Özgünel-Görkay 2006, 241. Söz konusu tekne mezarlar, yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiş; ancak mezarlarla ilgili detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Çizim veya fotoğrafların bulunmaması, mezarların ayrıntılı olarak tanımlanmasına olanak sağlamamaktadır.

⁴⁴² Akalın 2012, 510.

⁴⁴³ Özyiğit 1990, 131.

bulunmaktadır. MS 80 yılına ait 2A no.'lu kiremit çatma mezardaki volütlü kandilde de discus kabartmaları bulunur. MS 1. yy.'ın sonu - 2. yy.'ın başına tarihlendirilen basit toprak mezarda ise, 2 adet pişmiş toprak kandil ele geçirilmiştir. Bu kandillerin ağız kısımları kalp yaprağı biçiminde ve discusları diğer mezarlardakilere göre daha sadedir⁴⁴⁴.

Mezar tipi	Buluntular
Lahit	Pişmiş toprak olpecik (5), pişmiş toprak unguentarium (4), kemik iğne (1), mermer alabastron (2), pişmiş toprak ağırşak (1), bronz strigilis parçası (1), pişmiş toprak kapak (1), aşık kemiği (1)
Basit toprak	Pişmiş toprak kandil (2), cam unguentarium (1), aşık kemiği (1)
Kiremit çatma	Pişmiş toprak unguentarium (8), pişmiş toprak kandil (2), pişmiş toprak kapak (1), kurşun kutu (1), demir sap (2), bronz sikke (1), bronz spatula (1)
Sandık	Pişmiş toprak kandil (4), bronz sikke (6), ahşap kutu parçaları (1)

Tablo 9. Erythrai'deki mezar buluntuları

Erythrai'deki bazı mezarlarda, pişmiş toprak kapaklara rastlanmıştır. Erken Roma Dönemi'ne ait 2A no.'lu kiremit çatma ve Geç Hellenistik Dönem'e ait 4 no.'lu lahit mezarda; mezarın içerisinde ve üstünde ele geçen kapaklar, bunun bir gelenek doğrultusunda bırakıldığını göstermektedir. Ayrıca, aynı lahitte çok sayıda kırık mezar buluntusunun tespit edilmesi; mezar hediyelerini kırma geleneğinin, tıpkı Klazomenai'de olduğu gibi, Erythrai'de de uygulandığını göstermektedir⁴⁴⁵.

Antik Yunan ve Roma dünyasının yaygın geleneklerinden biri olan mezara para bırakma geleneği, Erythrai'de de karşımıza çıkmaktadır. Mezarlardan ele geçirilen bronz sikkeler, genellikle ölünün ağız ve baş çevresine bırakılmıştır. Bugüne kadar açığa çıkarılan sikke buluntulu mezarlar, yalnızca Roma Dönemi'ne aittir⁴⁴⁶.

3.1.6. Teos

Teos'ta bulunan mezar tipleri: *pişmiş toprak lahitler*, *amphora*, *hydria*, *kiremit çatma*, *taş-kiremit*, *kaya oygu*, *tümülüs*, *kremasyon mezarlar* ve *mezar stelleridir*. (Tablo 10)

Teos, Arkaik, Hellenistik ve Roma Dönemi Nekropollerindeki mezarları ve kentin etrafında bulunan tümülüsler ile, gömü tiplerinin çeşitlilik gösterdiği kentlerden

⁴⁴⁴ Özyiğit 1990, 135-136.

⁴⁴⁵ Özyiğit 1990, 137.

⁴⁴⁶ Özyiğit 1990, 132, 134.

biridir. Kentteki en erken mezar tipi, Protogeometrik Dönem'e ait kremasyon mezarlar olmalıdır. Klazomenai kentinde yaygın olarak uygulanan birincil kremasyonların⁴⁴⁷ aksine; Teos'ta, kül ve kemik kalıntılarının yakma alanından toplanıp başka bir yere gömüldüğü veya kaplarda muhafaza edildiği *ikincil kremasyonlar* tercih edilmiştir. 1996 yılında, İzmir Arkeoloji Müzesi tarafından yürütülen çalışmalarda, 3.5 x 5 m.'lik bir alan içerisinde çok sayıda kırık kap çıkarılmıştır. (Lev. XLVI: Fig. 86, 87) Bir krater ve yirmi üç kotyleden oluşan bu kapların hepsi ateşe maruz kalmış; bazılarında yanma sebebiyle renk değişimleri gerçekleşmiştir. Yakılmış ve kırık halde bulunan bu kaplar, alanın bir yakma çukuru olduğunu; kraterle kotylelerin şarap sunmak için kullanıldığını ve sunudan sonra da ateşe atıldığını göstermektedir. Ancak alanda hiçbir kemik kalıntısına rastlanmamış; dolayısıyla bu uygulama *ikincil kremasyon* olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu krater ve kotylelerden yola çıkarak bu yakma çukuru, MÖ 8. yy. civarında kullanılmıştır⁴⁴⁸.

Mezar tipi	Adet
Lahit	?
Amphora	1
Hydria	1
Kiremit çatma	1
Taş- kiremit	1
Sandık	7
Kaya oygu	1
Stel	5
Tümülüs	15
Kremasyon	?

Tablo 10. Teos'ta 1963- 2013 yılları arasında ortaya çıkarılan mezarlar.

1963 yılı kazılarında ele geçirilen büyük bir amphora, Teos kazılarında tespit edilen ilk kremasyon mezarlardan biridir. Yunan dünyasında, özellikle Klasik Dönem'e kadar, bebeklerde kremasyon gömünün tercih edilmediği bilinmektedir. Ancak bu kremasyon mezar bir bebeğe aittir. Boyun kısmındaki yaprak figürleri, amphorayı Geç Protogeometrik Dönem'e tarihlemektedir⁴⁴⁹.

⁴⁴⁷ Hürmüzlü 2008, 12.

⁴⁴⁸ İren-Ünlü 2012, 316.

⁴⁴⁹ Ögün 1964, 117.

Amphora dışında, kremasyon mezar olarak kullanılmış bir diğer kap da, *bronz hydria*dır (Lev. XLVII: Fig. 88, 89). A4 no.lu açmanın, doğu batı doğrultulu duvarları arasında *in situ* olarak ele geçirilen hydria 43 cm. yüksekliğindedir. Omuz kısmında iki tane yatay, omuzla boyun arasında da bir tane dikey kulpa sahip; şişkin gövdeli, kısa boyunlu ve halka kaidelidir. Üzerinde herhangi bir süsleme yoktur. İçerisinden yalnızca yanmış kemik kalıntıları çıkmıştır⁴⁵⁰.

Hydria ile aynı alanda ve seviyede, doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmış bir taş sandık mezar bulunmuştur (Lev. XLVIII: Fig. 90). Mezar, 2 m. uzunluğunda, 0,90 m. genişliğinde ve 0,50 m. yüksekliğindedir. Mezarda kireçtaşı kullanılmış ve taşlar ayakucuna doğru daralacak şekilde yerleştirilmiştir. Üzeri de 2 adet büyük taşla örtülmüştür (Lev. XLIX: Fig. 91). Mezardan az sayıda kemik kalıntısı ve mezar hediyeleri ele geçirilmiştir. Bu buluntulardan yola çıkarak mezar MÖ 5. yy. sonu ile MÖ 4. yy. başlarına tarihlendirilmiştir⁴⁵¹. Aynı alanda bulunan bronz hydria da, dolayısıyla bu tarih aralığına ait olmalıdır.

A4 no.lu açmadaki doğu batı doğrultusunda örülmüş duvarlar (Lev. L: Fig. 92), hydria ve sandık mezarla birlikte değerlendirildiğinde, bu alanın bir aile mezarlığı olabileceği; bu duvarların da alanın sınırlarını belirlemek için inşa edildiği düşünülmektedir⁴⁵². Ionia Bölgesi kentlerinde, aile mezar geleneğinin belki de en erken örneği, Panaztepe Geç Tunç Çağı nekropolünde karşımıza çıkmaktadır⁴⁵³. Tekli, ikili ya da üçlü mezarların, bir adaya benzer şekilde, dairesel olarak düzenlenmesiyle oluşturulan bu alanlar; Klazomenai kentinde ise dikdörtgen bölmeler şeklinde düzenlenmiştir.

Taş sandık mezarların bir diğer örneği ise, Güney Nekropolde ele geçirilmiştir. Bu mezar ana kayaya oyulup, kireç harcı ve 0,30 x 0,15 x 0,065 m. ebatlarında tuğlalar kullanılarak inşa edilmiş ve üzeri 3 adet dikdörtgen kireçtaşı ile kapatılmıştır. Kapak taşlarının yerleştirilme şekli ve mezarda hiçbir buluntuya rastlanmamasından dolayı, mezarın Antik Dönemde soyulduğu düşünülmektedir⁴⁵⁴.

Güney Nekropolde taş sandık mezarın yanı sıra, oldukça kötü korunmuş bir kiremit çatma mezar; 2,00 x 0,40 x 0,25 m. ölçülerinde, ana kayaya oyulup kısa kenarlarında pişmiş toprak kiremit, uzun kenarlarında ise kayrak taşı kullanılmış bir mezar; güney ve güneydoğu kenarı pişmiş toprak kiremitten yapılmış 1,35 x 0,70 x 0,25

⁴⁵⁰ Çırak-Kaya 2007, 3.

⁴⁵¹ Çırak-Kaya, 4.

⁴⁵² Çırak-Kaya, 5.

⁴⁵³ Erkanal 2002, 271.

⁴⁵⁴ Kadioğlu vd. 2012, 449.

m. ölçülerinde, 2 adet kiremit kapaklı ana kayaya oygu mezar ele geçirilmiştir. Ana kayaya oygu mezarda, kapak olarak kullanılan kiremitlerin mezar içerisine düşerek kül urnesini kırdığı, kül ve kemik kalıntılarının da mezar içerisine dağıldığı saptanmıştır. Dolayısıyla bu mezar, bir kremasyon gömüye aittir⁴⁵⁵.

Kentin batı tepelerinde yer alan Arkaik Nekropolde, çoğu Ionia kentinde olduğu gibi, pişmiş toprak lahitler kullanılmıştır. 1962 yılında Boysal ve Ögün tarafından hazırlanan Teos kazı raporunda, kentin batı sınırlarında; bir kısmı Klazomenai tipinde olmak üzere, pişmiş toprak lahit ve parçalarına rastlandığı belirtilmiştir. Üst kısımları açık olan bu lahitler, yağmur sularından zarar görmüştür. Ayrıca herhangi bir mezar hediyesine de rastlanmaması, mezarların tarihlendirilmesini zorlaştırır da⁴⁵⁶; benzer örneklerde yola çıkarak, bu lahitlerin MÖ 6. yy. dolaylarına ait olduğu düşünülmektedir⁴⁵⁷.

Hellenistik Dönem’de ise, birçok merkezde olduğu gibi Teos’ta da mezar stelleri tercih edilmiştir. 2010 yılı kazılarında, 3 adet mezar steli açığa çıkarılmıştır. Stellerden biri, Kuzey Nekropolden ele geçirilmiş ve üzerindeki yazıtta, stelin “*Neilokrates (Nil Hükümdarı)*” isimli birine ait olduğu belirtilmiştir. Diğer iki stel ise, Doğu Nekropolde bulunmuştur. Birinde mezar şiiri; diğerinde ise “*Oumenos*” ismi yer almaktadır. Ayrıca Teos civarındaki Sığacık Köyünde de “*Asklepiades*” isminin Hellenistik karakterlerle yazıldığı bir başka mezar steli tespit edilmiştir⁴⁵⁸. 2012-2013 yılında ise, “*Artemon*” a ait üçgen alınlı bir mezar steli ile; “*Antipatros’un kızı ve Thyrsos’un eşi olan [Iskh]opolis*” yazıtlı stel ele geçirilmiştir. Alınlıklı stel Hellenistik; diğer stel ise Geç Hellenistik Dönem’e tarihlendirilmiştir⁴⁵⁹.

Kentin etrafında bulunan tümülüsleri belgeleme çalışmaları 2013 yılında başlamıştır. Kentin doğusunda bulunan Sazlıgöl Mevkiinde 11, Çamlık’ta 1, Karagöl’de 1 ve Tepecik’te 1 adet olmak üzere; kenti çevreleyen toplam 15 tümülüs tespit edilmiş; bunların denizden yükseklikleri, çapları, yükseklik ve koordinatları belirlenmiştir (Lev. L: Fig. 93). Ancak kazı ve araştırmaların yeni başlaması; mezar mimarileri ve ölü gömme gelenekleriyle ilgili bir değerlendirme yapmayı mümkün kılmamaktadır⁴⁶⁰.

⁴⁵⁵ Kadioğlu vd. 2012, 450-451.

⁴⁵⁶ Boysal-Ögün 1964, 13; Boysal 1965, 7.

⁴⁵⁷ Kadioğlu, *Teos Arkeoloji Kazısı 2013 Yılı Kazı Raporu (4. Sezon)*,

http://www.ttk.gov.tr/templates/Levheler/File/Kazilar/2013/Teos_2013.pdf

⁴⁵⁸ Kadioğlu vd. 2013, 224.

⁴⁵⁹ Kadioğlu 2014, 444.

⁴⁶⁰ Kadioğlu 2014, 440.

Hem Antik Dönem’de hem de günümüzde çoğu mezar, soyguncular tarafından talan edildiği için; Teos mezarlarından oldukça az sayıda buluntu ele geçmiştir. Ancak mevcut buluntulara bakılacak olursa, *taş-kiremit* olarak tanımlanan mezarda ele geçirilen çok sayıdaki unguentarium dikkat çekmektedir. Kırık parçalar halinde ele geçirilen bu unguentariumlar, iğ formludur. Mezar içerisinde 1 tanesi başucu kısmına; 5 tanesi ise ayakucu hizasına yerleştirilmiştir. Ayakucunda unguentariumlarla birlikte bir de demirden strigilis bulunmuştur⁴⁶¹.

Mezar tipi	Buluntular
Sandık	Oinochoe (1), skyphos (1), pyxis (1)
Taş- kiremit	Pişmiş toprak unguentatum (6), strigilis (1)
Kiremit çatma	Pişmiş toprak unguentarium (?), Bronz ayna (1)

Tablo 11. Teos’taki mezar buluntuları.

A4 no.lu açmada açığa çıkarılan sandık mezarda ise; *oinochoe* (Lev. LI: Fig. 94), şua ve damla motifli bir *skyphos* (Lev. LI: Fig. 95), bant ve yaprak motifli bir *pyxis* (Lev. LI: Fig. 96) çıkarılmıştır. Skyphosta bulunan damla ve şua bezemeleri Arkaik, kulpları Klasik Dönem özelliklerini yansıtmaktadır⁴⁶².

3.1.7. Klazomenai

Klazomenai’de en erken gömü biçiminin kremasyon olması ve MÖ 7. yy.’a kadar bu durumun devam etmesi, mezar çeşitliliğini sınırlamış; bu tarihten itibaren uygulanmaya başlayan inhumasyon geleneği ile mezar tipolojisinde de değişimler gözlenmeye başlamıştır. Kazı çalışmaları sonucunda, Klazomenai kentinde ortaya çıkan mezar tipleri: *Basit toprak, lahit, kiremit çatma, çömlek, amphora, pithos, sandık, hydria* ve *kireç mezarlar*dır (Tablo 12).

Klazomenai’nin en erken gömü biçimi olan kremasyon, kentte 28 mezarla temsil edilmektedir. Diğer nekropollerde görülen yanmış kalıntı ve küllerin toplanarak urneye konması geleneği, Klazomenai nekropollerinde görülmez. Klazomenai’de yakma işlemi, yaklaşık 6 m² genişliğinde ve 20-30 cm. derinliğindeki çukurlarda gerçekleştirilmiştir.

⁴⁶¹ Kadioğlu 2012, 450.

⁴⁶² Çırak-Kaya 2007, 4.

Yakma işleminin bitmesiyle ateş, kum veya çakıl taşlarıyla söndürülerek gömünün üzeri tümsek şeklinde kapatılmıştır⁴⁶³.

Arkaik Dönem savunma duvarının etrafında bulunan pithos ve amphora gömüler, içinde ve etrafındaki buluntular ışığında Protogeometrik Dönem'e tarihlenmiştir. Alanda ele geçen en erken gömüler, ana kayanın oyularak içine yerleştirilmiş 2 adet pithos mezardır⁴⁶⁴ (Lev. LII: Fig. 97). Pithoslar, her yaş grubundaki bireyler için kullanılmıştır. Genellikle kaba hamurludur. Kazıyarak yapılmış dalgalı çizgiler, baskı ile yapılmış küçük daireler veya ince yivler dışında genellikle bezeme unsurlarına rastlanmaz⁴⁶⁵.

Mezar Tipi	Adet
Kremasyon	28
Lahit	130
Basit toprak	53
Kiremit çatma	5
Çömlek	7
Amphora	75
Pithos	30
Sandık	8
Hydria	1
Kireç	2
Tümülüs	4

Tablo 12. Klazomenai'de 1979-2011 yılları arasında ortaya çıkarılan mezarlar

Pithos mezarlar dışında, amphora, hydria ve pişirme kapları da mezar olarak kullanılmıştır. 2007 yılı kazılarında ortaya çıkarılan 17 no.lu amphora mezar, boyundan kulplu ve omuzdan yarım konsantrik dairelerle bezenmiştir. Bu mezar, bir bebek gömüsü için kullanılmıştır. Orta/Geç Protogeometrik Dönem'e tarihlendirilmiş 18 no.lu hydria ile 19 no.lu pişirme kabı ise, ağızları taşla kapatıldıktan sonra, güneye bakacak şekilde zemine yerleştirilmiştir. 18 no.lu hydria mezar, omuzda diller ile bezenmiş ve üslup özellikleri göz önünde bulundurulduğunda MÖ 10. yy.'a tarihlenmiştir. 19 no.lu

⁴⁶³ Hürmüzlü 2008, 12.

⁴⁶⁴ Ersoy vd. 2008, 236.

⁴⁶⁵ Hürmüzlü 2003, 428.

monokrom ve el yapımı pişirme kabı da, aynı seviyede ele geçtiğinden dolayı MÖ 10. yy.'a tarihlenmiştir⁴⁶⁶ (Lev. LII: Fig. 98).

Amphora mezarlar, çoğunlukla bebek gömüler için kullanılmış ve bu durum Erken Hellenistik Dönem'e kadar devam etmiştir⁴⁶⁷. MÖ 7. yy.'a kadar yerleşim içine yapılan bebek gömüleri, bu tarihten itibaren yerleşim dışındaki nekropol alanlarına taşınmıştır. Nekropol alanında bulunan amphoraların etrafı taşlarla desteklenmiş veya üzerleri tümsekleştirilmiştir. Toprağa yerleştirilirken belirli bir yön kuralı izlenmemiştir. Amphoraların üretim merkezleri ise çeşitlilik göstermektedir. Akpınar Nekropolünde bulunan 60'dan fazla amphora, yerli üretim olmakla birlikte; Khios ve Güney İonia üretimi örnekler de bulunmaktadır⁴⁶⁸.

MÖ 7. yy.'a kadar standart gömü biçimi olan kremasyon, MÖ 7. yy.'ın ilk yarısından itibaren inhumasyonla aynı anda uygulanmaya başlamış; kremasyon zamanla yerini inhumasyona bırakmıştır. Klazomenai'deki en erken lahit örnekleri de, aynı dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır. 1998 yılı kazılarında, içerisinde Korinth *aryballosunun* bulunduğu bir lahit tespit edilmiş; *aryballos*, lahiti MÖ 630 dolaylarına tarihlenmiştir. Bu lahitle birlikte, Klazomenai'deki lahitlerin en erken tarihi ortaya konmuştur. Bakır ve arkadaşları, ölü gömme adetlerindeki bu değişimin, MÖ 7. yy.'da Mısır'la İonialıların siyasi ilişkileri sonucunda ortaya çıktığını düşünmektedir. Mısırlıların cesedi muhafaza ettiği lahit formları, bu ilişkiler aracılığıyla Klazomenai'ye de aktarılmış ve kentte Mısır lahitlerine benzer, dikdörtgen, apsidal (Lev. LIII: Fig. 99) ve sandık formlu lahitler üretilmeye başlamıştır. Bu erken dönem lahitleri, MÖ 5. yy.'a kadar, gelişerek üretilmeye devam etmiştir⁴⁶⁹.

MÖ 630 dolaylarına tarihlenen ve kentin en erken lahiti konumundaki 196 no.lu mezar, 2,95 x 1,30 m. ölçülerinde ve iki farklı lahit parçasının demir kenetlerle birleştirilmesiyle inşa edilmiştir. Lahit daha sonra, taban kısmı taşlarla desteklenerek ana kayaya yerleştirilmiştir. Lahitin iç yüzeyinde, kaya oyuğuna yerleştirilirken hasar görmüş kısımların sıvayla onarıldığı izler görülmektedir. Uzun kenarların pervazlarında, ahşap sandıklardakine benzer şekilde metal kuşaklar bulunmaktadır⁴⁷⁰ (Lev. LIII: Fig. 100, Lev. LIV: Fig. 101.).

⁴⁶⁶ Ersoy vd. 2008, 238.

⁴⁶⁷ Bakır vd. 2004, 107.

⁴⁶⁸ Hürmüzlü 2004, 82.

⁴⁶⁹ Bakır vd. 2000, 48.

⁴⁷⁰ Bakır vd. 2000, 49.

Hürmüzlü, Klazomenai Akpınar Nekropolünü çalıştığı doktora tezinde, kronolojik ve form özelliklerine göre sınıflandırdığı Klazomenai lahitlerini 4 grup altında incelemiştir. İlk grubu, MÖ 630-600 yıllarına tarihlenen lahitler oluşturmaktadır. İçerisinde 196 no.lu lahitin de bulunduğu bu grup, genellikle beyaz astarla kaplanmıştır. Dar pervazlar düz bırakılmış veya basit hayvan figürleri ve bitkisel motifler kullanılmıştır. Bu bezemelere uzun kenarlarda daha fazla yer verilmiştir. Form çeşitliliğinde ise bir zenginlik göze çarpmaktadır. Ahşap sandıklara benzeyen, dikdörtgen, kare, apsidal veya oval bir forma sahiplerdir⁴⁷¹. İkinci grup lahitler, MÖ 600-575 yıllarına aittir. Bu grupta, lahit formları ilk gruba benzemekle birlikte temel fark, bezemelerin yalnızca pervazlarda bulunmasıdır. MÖ 6. yy.'ın ikinci çeyreğinden itibaren, lahit bezemelerinde önemli bir değişiklik meydana gelmiş, bezemeler yalnızca pervazların üzerinde kullanılmaya başlamıştır. Böylece Klazomenai lahitlerinde, standart bir form yakalanmış; bezemelerde ise basit motif veya figürler tercih edilmiştir⁴⁷². Üçüncü grup lahitler, MÖ 580/570-500 yıllarına ait, figürlü bezemelerin yer aldığı ve sadece yetişkinlerin kullandığı gruptur. Bu figürlü bezemeler, MÖ 5. yy. ortalarına kadar devam etmiştir. Pervazlar genişlemiştir ve lahit formu, ayakucuna doğru daralan, trapezoidal bir yapıdadır⁴⁷³. Son gruptaki lahitler ise, *Monastiraki Tipi* olarak adlandırılan; MÖ 580-500 yıllarına ait lahit grubudur. Dikdörtgen bir forma sahiptir; ancak daha geç örneklerde kanonik bir form görülmektedir. Bu tip, bebek ve çocuklar dahil her yaş grubundan bireyler için kullanılmaktadır⁴⁷⁴. Genellikle basit bezemelerini dalgalı çizgiler oluşturmaktadır. Bu çizgiler, beyaz astar üzerine bezenmiş ve çoğunlukla kırmızı renktedir⁴⁷⁵.

Klazomenai kentinde nadir bulunan mezar tiplerinden biri sandık mezarlardır (Lev. LIV: Fig. 102). Sandık mezarların ilk örneği, 1997 yılı kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Bu mezar, erken yaşlardaki bir çocuğa aittir⁴⁷⁶. Bir başka sandık mezar, 2002 yılı kazılarında, MÖ 8. yy.'a ait dolgu tabakasında ele geçmiştir. Mezar 0,46 x 0,95 m. ölçülerinde, dik şekilde yerleştirilmiş levha taşlarla yapılmış ve mezarın üzeri kireç taşından yapılmış bir plaka ile kapatılmıştır. Mezarın batısı kısmında bulunan taş levhaları desteklemek amacıyla orta boy taşlar kullanılmıştır. Mezarın içerisinde 9 aylık

⁴⁷¹ Hürmüzlü 2003, 408, 411.

⁴⁷² Hürmüzlü 2003, 414-415.

⁴⁷³ Hürmüzlü 2003, 415, 417.

⁴⁷⁴ Hürmüzlü 2003, 419.

⁴⁷⁵ Anlağan-Bakır 1980, 90.

⁴⁷⁶ Bakır-Ersoy 1999, 69.

bir bebek iskeleti ve Geç Protogeometrik Dönem'e ait bir skyphos bulunmaktadır⁴⁷⁷. 2009 yılında da, yine bebeklere ait olan sandık mezarlar ele geçmiştir⁴⁷⁸.

Klazomenai nekropollerinde hemen hemen her dönem kullanılan mezar tiplerinden birisi basit toprak mezarlardır. Bu mezar tipinin Arkaik Dönem'den Hellenistik Dönem'e kadar yoğun olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ceset, belli bir yönlendirme olmadan, kollar gövdenin yan tarafında ya da nadiren göğsün üstünde olacak şekilde, doğrudan toprağa yerleştirilmektedir. Geç Klasik ve Hellenistik Dönem'de, yoksul kesimin tercih ettiği bu mezar tipi, MÖ 4. yy.'da çatı kiremitleriyle örtülmeye başlamıştır. Mezarlarda, uzun kenarlarda üçer adet, kısa kenarlarda birer adet kiremit olmak üzere toplam 8 adet çatı kiremidi kullanılmıştır⁴⁷⁹.

Kireç mezarlar ise, dere kumuyla çakıl taşlarının, kireçle yoğrularak, taş lahitlere benzer şekilde biçimlendirilmesiyle oluşmuştur⁴⁸⁰ (Lev. LV: Fig. 103). Ancak bu mezarlar, Klazomenai'de 2 örnekle temsil edilmekte; bu durum, mezar tipolojisiyle ilgili bir tanımlama yapmayı zorlaştırmaktadır.

Klazomenai'nin Arkaik Dönem'de kullandığı mezar tiplerinden birisi tümülüslerdir. Tümülüsler; Nalbant Tepe, Duba Tepe ve Değirmen Tepe'de olmak üzere, Arkaik Dönem'de kenti çevrelemiştir. 1982-83 yıllarında, 4 adet tümülüsün kazısı yapılmıştır. Kentin soylularına ait bu mezarlardan: *yaban keçisi stilinde* yanmış bir kapla birlikte bir kremasyon gömü, ana zemine yerleştirilmiş iki tane süslü pişmiş toprak lahit ve bir taş lahit çıkarılmıştır⁴⁸¹. Tümülüslerin hiçbirinde dromos veya mezar odası bulunmamaktadır. Gömü yapıldıktan sonra mezarın üzerine toprak yığılarak tümülüs oluşturulmuş, etrafı ise peribolos duvarlarıyla çevrelenmiştir. Klazomenai'de bu geleneğin, MÖ 6. yy. ile MÖ 4. yy.'ın son çeyreğine kadar uygulandığı görülmektedir⁴⁸².

Akpınar Nekropolünde mezarlar belirli bir plana göre konumlandırılmış ve MÖ 6. yy.'ın ilk dörtlüğünün bitimine kadar bu düzen devam etmiştir. Parselasyon sistemi uygulanarak mezar hücreleri duvarlarla sınırlandırılmış ve dikdörtgen hücrelerin arasında yürüme boşlukları bırakılmıştır. Her bir hücre, ortalama 20 m²'dir. Bu mimari düzenlemenin, aile mezar geleneği ile ilgili olduğu ortaya konmuştur⁴⁸³.

⁴⁷⁷ Bakır vd.2004, 103.

⁴⁷⁸ Ersoy vd. 2011, 174.

⁴⁷⁹ Hürmüzlü 2004, 82.

⁴⁸⁰ Bakır vd. 2008, 314.

⁴⁸¹ Hürmüzlü 2004, 78.

⁴⁸² Hürmüzlü 2008, 28.

⁴⁸³ Bakır-Ersoy 1999, 68

Antik Dönemin standart cenaze ritüellerinden biri olan mezara eşya bırakma geleneği Klazomenai mezarlarında da karşımıza çıkmaktadır. Bu eşyalar, ölünün öte dünyadaki rahatı için bırakılan mezar hediyeleri veya ölü onuruna yapılan adaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezarlarda hayvan kemikleriyle ele geçen mutfak kapları, ölünün onuruna mezar başında bir cenaze yemeği verildiğini göstermektedir.

1979-2011 yılları arasında Klazomenai mezarlarında ele geçen buluntu grupları; mutfak kapları, libasyon için kullanılmış içki kapları, koku kapları, kişisel eşyalar, oyun taşları, aşık kemikleri ve ağırşaklar şeklinde sıralanabilir (Tablo 13).

Mezar tipi	Buluntular
Kremasyon	Skyphos (71), oyun taşı (27), oinokhoe (22), aryballos (13), mutfak kabı (9), tabak (7), aşık kemiği (7), tek kulplu kase (3), gümüş yüzük (1), köşe profilli kase (4), pyksis(3), elektron spiral (3), alabastron (2), kotyle (1), ağırşak (1), rhyton (1), gümüş kolye ucu (1), kalathos (1), amphora (1), bronz kap (1)
Pithos	Aşık kemiği (14), skyphos (4), askos (3), demir tekerlek (2), boncuk (2), olpe (2), kyliks (2), kantharos (1), tek kulplu kase (1), bandlı kase (1), bilezik (1), emzikli kase (1), aryballos (1), alabastron (1)
Amphora	Askos (4), skyphos (5), tek kulplu fincan (3), aryballos (2), oinokhoe (2), alabastron (2), lekythos (2), plastik vazo (2), amphora (1), balık tabağı (1), olpe (1), figürin (1), tek kulplu kase (1), maşrapa (1), bronz küpe (1), kolye ucu (1), bronz kaşık (1)
Lahit	Skyphos (22), alabastron (14), aryballos (11), mutfak kabı (8), bilezik (6) askos (5), oinokhoe (4), tabak (4), aşık kemiği (4), lydion (3), lekythos (3), biberon (1), kyliks (3), gümüş spiral (2), küpe (2), yüzük (2), plastik vazo (2), amphoriskos (2), amulet (2), olpe (1), pyksis (1), demir bıçak (1), bronz iğne (1)
Sandık	Arybalos (2), kuşlu kase (2), boncuk (2), askos (1)
Kiremit çatma	Sikke (2), kemik saç iğnesi (1)
Kireç	Bronz sikke (1)
Basit toprak	Boncuk (13), bronz sikke (2), ayna (2), unguentarium (2), siyah firnisli kase (1), olpe (1)

Tablo 13. Klazomenai'deki mezar buluntuları

Mezar tiplerindeki dağılıma göre değerlendirdiğimizde, en yoğun buluntu grubu kremasyon mezarlarda karşımıza çıkmaktadır. MÖ 7. yy.'ın üçüncü çeyreğine kadar hâkim olan kremasyon gömülerde, hem buluntu sayısı hem de çeşitliliği oldukça fazladır. Tamamı yanmış durumda ele geçen Korinth aryballosları ve alabastronlar, bu kapların muhtemelen cesetle aynı anda ateşe verildiğini göstermektedir. Ayrıca 84/14 no.lu kremasyon mezarda ele geçen ve ısının etkisiyle kristalize olmuş bir yüzük, cesetle aynı anda yakılan eşyalar arasında takıların da yer aldığını göstermektedir. Sıvıyla dolu içki kapları, muhtemelen ateşin söndürülmesi için ateşe atılmış ve bu esnada kırılarak mezarın etrafına dağılmıştır. Mutfak kapları ise, gömü yapıldıktan sonra verilen cenaze yemeği ile ilişkilidir.

Lahit geleneğine geçişle birlikte, mezar hediyelerinde bir azalma dikkati çekmektedir. Kremasyon mezarlarda yoğun olarak bulunan kaplar, aynı yoğunlukta olmasa dahi, lahitlerde de ele geçmiştir. Şarap, yağ ve koku kapları, kremasyonlarda olduğu gibi ağırlıktadır.

MÖ 4. yy.'dan itibaren basit toprak mezarların sayısı oldukça artmış; mezar hediyeleri ise aynı derecede azalmıştır. Bunun sebepleri arasında, bu mezar tipinin yoksul kesim tarafından tercih edilmesi gösterilebilir. Mezar hediyelerinde yüksek maliyetli eşyalar bulunmamasına rağmen; kâse, unguentarium, boncuk gibi objelerle mezara hediye bırakma geleneği devam ettirilmiştir.

Pişmiş toprak ithal vazolar, sadece Korinth kökenlidir. Diğer vazo grupları ise Ionia bölgesinde üretilmiş, cenaze yemeği ve libasyonlar için kullanılan sürahiler ve kâselerden oluşmaktadır.

Kremasyon ve lahit mezarlardaki sayısıyla, önemli bir buluntu grubunu; kuşlu, rozetli, bantlı, meanderli ve lotuslu bezemeleriyle skyphoslar oluşturmaktadır (Lev. LV: Fig. 104). Skyphosların en erken örnekleri, Geç Protogeometrik Dönem'e tarihlendirilmektedir. 2002 yılı kazılarında bir sanduka mezarda, konik ayaklı ve yüksek ağızlı Geç Protogeometrik Dönem skyphosu ele geçmiştir. Ağız kısmının bir yüzünde tek sıra halinde dalgalı çizgi bulunurken, diğer yüzü ise firnislenmiştir. Skyphosta bulunan perçin delikleri, zamanında kabın bir tamire maruz kaldığını göstermektedir⁴⁸⁴.

217 no.lu kremasyon mezardan yonca ağızlı ve bantlı bir kuşlu kotyle ele geçmiştir. *Nestor kabı* olarak adlandırılan bu kuşlu kotylelerde, derin bir gövde, yuvarlak kaide, halka formunda oturma düzlemi bulunmakta ve bezemeler, neredeyse kabın tamamını kaplayan panel içerisine yapılmaktadır. Baklava dilimleri, ters üçgenler, nokta dizileri ve ince çizgiler bu bezemeler arasında yer almaktadır. Kuş figürü ise orta metopta, gövdesi silüet şeklinde bırakılmış veya çapraz taranmış halde işlenmiştir⁴⁸⁵.

Bir erkek iskeletinin bulunduğu 174 no.lu lahit mezarda, savaşçı başı şeklinde işlenmiş bir aryballos bulunmuştur⁴⁸⁶ (Lev. LV: Fig. 105). 192 no.lu kremasyon mezarda ise libasyon için kullanılmış, silindirik gövdeli, tek kulplu koç biçiminde bir rhyton ele geçmiştir (Lev. LVI: Fig. 106). Aynı mezarda 3 adet spiral, 3 adet balık pulu bezemeli Korinth aryballosu, 3 adet kuşlu skphos, 19 adet oyun taşı, 5 adet aşık kemiği, 1 adet fayans tabak, 2 adet oinokhoe ve 1 adet pyksis bulunmuştur. MÖ 630-610 yılları

⁴⁸⁴ Bakır vd. 2004, 103.

⁴⁸⁵ Bakır vd. 2002, 48.

⁴⁸⁶ Bakır vd. 2000, 70.

arasına tarihlendirilen mezar, kremasyon mezarlardaki hediyelerin zenginliği ve çeşitliliğini göstermek adına önemli bir örnektir⁴⁸⁷.

Klazomenai mezar buluntuları içerisinde ilginç bir örneği, 168 no.lu pithos mezarda bulunan demir tekerlek parçaları oluşturmaktadır. Çapları 0,45 m. olan 2 adet tekerlek, kırılarak mezarın yanına bırakılmıştır. Bu tekerleklerin, pithosu gömü alanına getirmek için kullanılan el arabasına ait olduğu düşünülmektedir⁴⁸⁸.

Ölü gömme adetlerinin değerlendirilmesinde, mezar tipi ve mezar buluntularının yanı sıra, iskelet kalıntıları da önemli bir role sahiptir. Klazomenai bireylerine ait ilk paleoantropolojik değerlendirmeler, 1995-1996 yılları kazılarında elde edilen iskeletler üzerinde yapılmıştır. Üç yıllık kazı süresince toplam 111 birey ortaya çıkarılmıştır. Yaş ve cinsiyet tayini yapılan iskeletlerin mezar tiplerindeki dağılımları belirlenmiştir⁴⁸⁹ (Tablo 14).

Klazomenai iskeletlerinde, bebek ve çocuk ölümlerinin fazla olduğu görülmektedir. 0-18 yaş arası 44 bireyde en yüksek ölüm oranı, %63,4 ile 0-1 yaş arası bebeklere aittir. Bebek ölümlerindeki bu yüksek oran, diğer antik toplumlarda da karşımıza çıkmaktadır. Biyolojik olarak oldukça zayıf olunan bu yaş aralığı; hastalık, yetersiz beslenme ve olumsuz hijyen koşulları gibi faktörlerden çok kolay etkilenmektedir. Dolayısıyla bu faktörler, popülasyondaki ölüm yüzdesini artırmaktadır. 18-25 yaş aralığında genç erişkin, 25-45 yaş aralığında orta erişkin ve 45 yaş üzerinde yaşlı olarak sınıflandırılmış iskeletlerde; orta erişkin yaş aralığında yüksek ölümler gözlenmektedir⁴⁹⁰ (Tablo 15).

İskelet serisinde yapılan analizler sonucunda Klazomenai toplumuna ait 111 bireyin boy uzunlukları hesaplanmıştır. Çeşitli ölçüm teknikleri kullanılan hesaplamalarda, Klazomenai bireylerinin ortalama boy uzunlukları kadınlarda 164,27; erkeklerde ise 166,43 olarak belirlenmiştir⁴⁹¹. Bu bireylerdeki patolojik vakalara bakıldığında, diş çürüklerinin %5,4 ile; Anadolu toplumlarına kıyasla, oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu durum, beslenme rejimlerinin şeker ve karbonhidrat ağırlıklı olmadığını göstermektedir. Periodontal rahatsızlıklar, aşınma ve çürük sebebiyle oluşan diş kayıpları, erkeklerde %4,8, kadınlarda %1,9 olarak saptanmıştır. Kansızlık sebebiyle

⁴⁸⁷ Bakır vd. 2000, 49.

⁴⁸⁸ Bakır-Ersoy 1999, 70.

⁴⁸⁹ Güleç vd. 1998, 137.

⁴⁹⁰ Güleç vd. 1998, 138-140.

⁴⁹¹ Güleç vd. 1998, 137.

ortaya çıkan porotoic hyperostosis, Klazomenai iskelet grubunda %17 civarında görülürken cribra orbitalia daha yüksek oranda bulunmuştur⁴⁹².

Gömu Tipi	Bebek	Çocuk	Kadın	Erkek	Belirsiz	TOPLAM
Amphora	11	-	-	-	-	11
Pithos	4	1	-	1	-	6
Lahit	9	7	5	12	2	35
İnhumasyon	-	8	21	13	1	43
Kremasyon	-	-	-	-	6	6
Belirlenemeyen	5	-	3	-	2	10
TOPLAM	29	16	29	26	11	111

Tablo 14. 1979-1982 yıllarında çıkarılan Klazomenai iskeletleri

Güleç, 1979-1982 yılları arasında ortaya çıkarılan 19 iskelet üzerinde yaptığı çalışmada, patolojik bulguları 3 başlık altında değerlendirmiştir. İlki, daha çok yaşlılıkla birlikte ortaya çıkan osteofitlerdir. Eklemlerde meydana gelen anormal kemik gelişimleri için tanımlanan osteofitler, 10 no.lu iskeletin sırt omurlarında ileri derecede gözlenmiştir. İkinci patolojik bulgu, kemik deformasyonlarıdır. Bu deformasyona, osteomyelit denilen kemik iliği iltihabı ve periostit denilen kemik zarı iltihapları neden olmaktadır. 4 no.lu erişkin bir erkeğe ait olan iskelette, kemik enfeksiyonu sonucu fibulada osteomyelit olgusu saptanmıştır. Üçüncü patolojik grupta ise, kırıkların iyileşmesiyle oluşan yeni kemik yapılarını ele almıştır. 16 no.lu iskelete ait fibulada, iç ve orta bölümde farklı renkte gözlenen bir kemik oluşumu, iyileşen bir kırığı göstermektedir⁴⁹³.

Yaş grupları	Kadın	Erkek	TOPLAM
18-25 yaş	4 (%13.79)	1 (%3.85)	5 (%9.09)
25-45 yaş	22 (%75.86)	18 (%69.23)	40 (%72.73)
45+	3 (%10.35)	7 (%26.92)	10 (%18.18)

Tablo 15. Erişkin ölüm oranları (Güleç vd., 1997)

⁴⁹² Güleç vd. 1998, 143-149.

⁴⁹³ Güleç 1985, 133.

3.1.8. Bayraklı Höyük/Smyrna

Bayraklı mezarları, Yamanlar Dağı eteklerinde ve Arkaik Dönem kent surlarının önünde yer almaktadır. Her iki bölgede ele geçen mezar tipleri: *lahit*, *çömlek*, *tümülüs* ve *oda mezar* ile Hellenistik Dönem *mezar stelleri*dir (Tablo 16).

Mezar tipi	Adet
Lahit	17+
Pithos	8+
Stel	?
tümülüs	3+

Tablo 16. Bayraklı'da 1950- 2010 yılları arasında ortaya çıkarılan mezarlar.

Bayraklı kazılarında çıkarılan lahit mezarlar, pişmiş toprak ve taştan yapılmıştır. Ionia Bölgesinde, Arkaik Dönem'de yaygın olarak kullanılan pişmiş toprak lahitler, Bayraklı'da Klazomenai tipi örneklerle temsil edilmektedir. Bu örnekler, 1948-1951 yılları arasında, Akurgal ve Cook tarafından yapılan araştırmalarda, kentin kuzeydoğusundaki Arkaik nekropolde ele geçirilmiştir. Nekropolde toplam 12 adet lahit; bazıları tam bazıları ise parçalı halde, zeminden yaklaşık 0,80 derinlikte tespit edilmiştir (Lev. LVI: Fig. 107). Kapakları taş levhalardan yapılmış bu lahitler, alçak bir tümülüs oluşturacak şekilde toprakla çevrelenmiş ve etrafına blok taşlar dizilmiştir (Lev. LVII: Fig. 108). Ortalama 2,02 m. uzunlukta, 0,70/60 m. genişlikte ve 0,36 m. derinliktedirler. Söz konusu lahitlerin hepsi boyalıdır. Lahitte geometrik motifler; insan ve hayvan figürleri ile mitolojik karakterler bulunmaktadır. İşlenen konular ise genellikle savaş sahneleri ve hayvan dövüşleridir. Stil özelliklerinden yola çıkarak lahitler MÖ 6.- 5. yy. civarına tarihlendirilmektedir⁴⁹⁴.

Bir diğer lahit grubunu, kireçtaşından yapılmış örnekler oluşturmaktadır. Sur duvarlarının önündeki antik çeşmede yapılan kazılarda, 8 adet çömlek mezarla birlikte 5 adet kireçtaşı lahit ele geçirilmiştir (Lev. VII: Fig. 109). Zengin buluntularından dolayı bu mezarların soylulara ait olduğu; soyulmalarını önlemek amacıyla da kent nekropolünden ayrı bir alana gömüldükleri düşünülmektedir⁴⁹⁵. Antik çeşmenin 40 m. güneybatısında ise, 2 adet taş lahit çıkarılmıştır. 1 no.'lu lahit, 2,00 x 0,60 m.

⁴⁹⁴ Cook 1974, 55-60.

⁴⁹⁵ Akurgal 1999, 56.

ölçülerinde ve 0,60 m. yüksekliğindedir. 2 no.lu lahit ise 1,80 x 0,60 m ölçülerinde, 0,08 m. kalınlıkta ve kapağı lahit teknesinden daha büyük boyuttadır. Höyüğün güneydoğusunda bulunan bu lahitle, soyguncular tarafından talan edilmiş; ancak 2 no.lu mezarda gözden kaçırılan bazı küçük buluntular ele geçirilmiştir. Mezar, bu buluntularla birlikte değerlendirildiğinde MÖ 7.- 6. yy. aralığına tarihlendirilmiştir⁴⁹⁶. Bu bulgularla, taş lahitlerin pişmiş toprak lahitlerden daha erken bir dönemde kullanılmaya başladığı düşünülebilir. Ayrıca söz konusu mezarlıkta, pithos mezarlar ve taş lahitlerin arasında tek sıra dizilmiş taşlar tespit edilmiştir. Bu taşların, mezarlar arasında bir yürüme alanı oluşturmak için dizilmiş olabileceği belirtilmiştir⁴⁹⁷.

Çömlek mezarlar ise, hem Arkaik Dönem nekropolünde hem de soyluların gömüldüğü alanda karşımıza çıkmaktadır. Soylular nekropolünde tespit edilen 1 no.lu lahitin yanında; antik çeşmenin yaklaşık 10 m. güneybatısında bir pithos mezar bulunmuştur. Pithos, dibe doğru sivrilen bir formadır. Kabın konik dip bölümü kesilerek, pithosa kapak yapılmıştır. Oldukça parçalı olduğu için tam profili çıkartılamasada; astarsız ve gövdesinde kabartmaların işlendiği belirlenebilmiştir. Aynı alandan, çeşmeye 2 m. uzaklıkta bir pithos mezar daha çıkarılmıştır. 1,94 m. yükseklikte ve 1,05 m. çapındaki bu pithosa; kafatası, omur ve bacak kemiklerinin bulunduğu bir gömü yapılmış; daha sonra da pithosun ağzı, 0,70 m. yükseklikte bir kraterle kapatılmıştır⁴⁹⁸. Pithosu kapatmak için kullanılan krater, çift kulpludur ve kiremit renginde bezemelere sahiptir (Lev. LVIII: Fig. 110). Kulplar arasında aslan avı sahneleri yer alır; ki bu sahneler, MÖ 7.- 6. yy. Korinth vazolarındaki en sık işlenen konular arasındadır. Av sahnelerinin altında ise, spiral ve palmet sıralarından oluşan bir kuşak, kabın tamamını sarmaktadır. At ve insan figürlerinin Kyklad, bitki bezemesinin Adalar üslubunda işlendiği görülmektedir. Kraterin kompozisyon özellikleri ve işlenen sahne göz önüne alındığında bu krater, MÖ 7. yy. sonları ile MÖ 6. yy. başlarına tarihlendirilmiştir⁴⁹⁹.

MÖ 6.- 4. yy.'lara ait mezarların bir kısmını, Yamanlar Dağı yamaçlarındaki tümülüsler oluşturmaktadır. Akurgal, 1950 yılında yayınladığı raporda, Yamanlar Dağı yamaçlarında polygonal ve rectogonal taşlarla inşa edilmiş birçok tümülüsün varlığından söz etmiştir. Hepsinde de krepidoma, dromos ve taş örgülü bir mezar odası bulunmaktadır. Bu özellikleriyle, Miken tipi tümülüslere benzerler. Söz konusu

⁴⁹⁶ Akurgal 1999, 36.

⁴⁹⁷ Akurgal 1999a, 36.

⁴⁹⁸ Akurgal 1999a, 33-34.

⁴⁹⁹ Akurgal 1999b, 54-55.

tümülüslerin bilinen örneklerinden biri, Tantalos'un Mezarıdır. Oldukça kötü korunmuş durumdaki mezar odası; Isopota tipinde, sivri kemerli ve bindirme tekniğiyle yapılmıştır. Polygonal taşların yerleşim içindeki yapılarda MÖ 7. yy.'da kullanımasını referans olarak Akurgal, bu yapıyı MÖ 7. yy.'a tarihlemektedir⁵⁰⁰. Aynı alanda bulunun diğer üç tümülüs, yapı olarak farklılık gösterir. Bu tümülüslerin mezar odaları, büyük taşlarla kaplanmış bir çukur şeklinde; oldukça basit ve küçük ebatlarda inşa edilmiştir. Dış yüzleri işlenmeden bırakılmasına rağmen; iç kısımlarında düzgün taş bloklar kullanılmıştır. Bu tümülüsler, MÖ 5.-4. yy.'a tarihlenmektedir⁵⁰¹.

Hellenistik Dönem'le birlikte Ephesos, Erythrai, Teos kentleri başta olmak üzere, çoğu Ionia kentinde karşımıza çıkan mezar stelleri; Smyrna'da da birçok örnekle temsil edilmektedir. Yaylalı, "*Hellenistik Devir İzmir Mezar Stelleri*" adlı çalışmasında, yaklaşık yüz kırk stelin tipolojik sınıflandırmasını yapmıştır. Öncelikle stelleri *naiskos şeklinde, normal alınlıklı ve çerçevesiz* olmak üzere üç ana grup altında toplamıştır. *Naikos şeklinde* olan stellerde, podyum şeklinde yüksek bir kaide; düz köşeli bant biçiminde veya silmeli iki pervazla alt ve üst kısımlardan bölünmüştür. Kabartmaların yanlarında ante duvarları veya korinth başlıklı sütunlar bulunmaktadır. Alınlıkların ortasında genellikle kalkan veya plastik bir rozet işlenmiştir. Stellerin genel görünümü ince, uzun ve zariftir. Oldukça iyi bir işçilik ve kaliteye sahip olduğu için; Yaylalı, bu grubun varlıklı kişilere ait olabileceğini düşünmektedir⁵⁰². *Normal alınlıklı* grupta kendi içerisinde üç alt kategoride incelenmiştir. Çoğu stelin de dahil olduğu ilk grubu, geniş tabanlı ve yukarıya doğru incelen örnekler oluşturmaktadır. İkinci grubu çok kaliteli olmayan, kabartma alanı figürlere göre küçülen ancak kabartmanın alt ve üst kısımlarındaki işlenmesiz alanın genişlediği örnekler oluşturmaktadır. Figürler bir heykel görünümünde işlenmiştir. Son grupta da, ikinci grubun özelliklerinde olduğu gibi kabartma alanı biraz daha küçülüp stelin boyu uzamıştır. *Çerçevesiz* steller ise oldukça az sayıdadır. Bu stellerde heykel görünümlü figürlerin belirginleştiği görülmektedir⁵⁰³.

Stellerdeki kabartmalarda kadın figürler genellikle genç ve idealize edilerek gösterilirken, erkek figürlerin her yaş aralığına göre işlenebildiği görülmektedir⁵⁰⁴. Kadın tasvirleri, erkek tasvirlerine göre daha basmakalıp işlenmiş; Hellenistik Dönem'de oldukça popüler olan *pudicitia* tipi, Smyrna kadın figürlerinde yaygın olarak

⁵⁰⁰ Akurgal 1950, 34; Akurgal 1946, 60-61; Akurgal 1993, 52.

⁵⁰¹ Akurgal 1950, 34-35.

⁵⁰² Yaylalı 1986, 474-476.

⁵⁰³ Yaylalı 1986, 472-476.

⁵⁰⁴ Zanker 1994, 217.

kullanılmıştır. Atribütler ve ikonografik tasvirlerde, genellikle hizmetçi kızlar tarafından tutulan ağzı açık mücevher kutuları, ayna, alabastron ve tarak gibi kişisel süs eşyaları veya yün sepetleri gibi cinsiyet belirleyici simgeler kullanılmıştır⁵⁰⁵. Kadın tasvirlerinde bir diğer tip ise *Demeter rahibeleri* 'dir. 12 stelde rastlanan bu tipte, kadın figür tek ya da ikinci bir figürle gösterilmekte; bir elinde uzun bir meşale, diğer elinde de başak ve kozalaklı bir demet tutmaktadır. Bu tipin İzmir'e özgü olduğu düşünülmektedir. Bu iki tip dışında, ayakta duran, vedalaşan veya (özellikle de) oturan figürlerin işlendiği steller çoğunluktadır⁵⁰⁶.

Erkek figürlerindeki tipolojik sınıflandırmayı Yaylalı, genel olarak hymationların duruş şekillerine göre yapmıştır. İlki, *normal erkek tipi* olarak isimlendirilen; bacakların hareketli, ancak bir birlik olmadan gösterildiği tiptir. Figürler hymationu sağ kola sarar. İkinci tip, *normal erkek tipinin değişimi*, figürlerin uzun kollu khiton ve hymation giydiği; hymationun vücudun sağ yarısını açıkta bırakıp, uç kısmının sol omuza indiği tiptir. Sol omuzdan düşen uç kısmı, sağ elle göğüs hizasında tutulmaktadır. Bu tip, Ionia bölgesinde yaygındır. Üçüncü tip her ikisinin özelliklerini barındırır. *Kos tipi* olarak adlandırılan tipte ise, sol omuzdan düşen hymationun sağ elle göğüs hizasında değil, göğüs üzerinde tutulduğu tiptir. Beşinci tipte, hymationun ucu karın üzerinde bağlanan ellerle tutulmaktadır. Altıncı tipte hymation vücudu sıkı bir şekilde sarmış; yedinci tipte ise *ephastis* giyen gençler, bu uzun kıyafeti omuzlardan tutturmuştur⁵⁰⁷.

Bu örneklerden 11 tanesi, İzmir Tarih ve Sanat Müzesi'nde sergilenmektedir. Stellerde, üçgen alınlıklar (Lev. LVIII: Fig. 111), pilasterler (Lev. LIX: Fig. 112), arşitravlar ve Korinth sütun başlıkları (Lev. LIX: Fig. 113) gibi mimari elemanların kabartmalarda işlendiği görülmektedir⁵⁰⁸. Stellerin hepsinde figürler, khiton ve hymationludur; ki bu durum, Hellenistik-Roma Dönemi'ne ait bir karakter olarak değerlendirilebilir. Veda ve ziyafet gibi sahneler; heykel kopyası mı yoksa özgün kabartmalar mı olduğu tam olarak belirlenemeyen⁵⁰⁹ figürlerle aktarılmıştır.

⁵⁰⁵ Zanker 1994, 222-223.

⁵⁰⁶ Yaylalı 1986, 481.

⁵⁰⁷ Yaylalı 1986, 482-483.

⁵⁰⁸ İzmir Tarih ve Sanat Müzesi'ndeki *üçgen alınlıklı* mezar stelleri: Env. No. 015.317, Env. No. 006.420, Env. No.001.241, Env. No. 000.164, Env. No. 015.824, Env. No. 006.259, Env. No. 000.165; *pilasterli* steller: Env. No. 001.026, Env. No. 003.266; *Korinth sütun başlıklı* steller: Env. No. 001.241, Env. No. 006.420.

⁵⁰⁹ Yaylalı 1986, 480.

Bayraklı/Smyrna nekropollerinden açığa çıkarılan mezar sayısının çok fazla olmaması; açığa çıkarılanların ise tahrip olmuş veya soyulmuş halde bulunmasından dolayı, mezar buluntuları da sınırlı örnekle temsil edilmektedir (Tablo 17).

Mezar tipi	Buluntular
Lahit	Altın küpe (5), altın astragal (2), altın boncuk (1), pinax (1), askos (1), olpe (?), krater (?), kuşlu kase (1), lydion (1), mermer alabastron (1), aryballos (1)
Tümülüs	Alabastron (1), amphoriskos (1), vazo (1)

Tablo 17. Bayraklı'daki mezar buluntuları

Akurgal, Bayraklı nekropolünde yer alan üç küçük tümülüste yaptığı çalışmada, mezarların tarihlenmesine yardımcı olacak ilk buluntuları ele geçirmiştir. Bu buluntular, pişmiş toprak Fenike alabastronu, Attik amphoriskos ve Attik vazodur. Stil özelliklerinden yola çıkarak alabastron ve amphoriskosu MÖ 5. yy.'ın sonlarına, Attik vazoyu ise MÖ 4. yy.'a tarihlendirmiştir⁵¹⁰.

Soylular mezarlığında açığa çıkarılan 2 no.lu kireçtaşı lahit, en kıymetli mezar hediyelerinin bulunduğu mezardır. Mezardan 5 çift küpe, iki astragal ve bir boncuk olmak üzere; tamamı altından oluşan bir buluntu grubu ele geçirilmiştir (Lev. LX: Fig. 114). Kúpeler, üst üste dizilip küpe etrafında çevrelenerek oluşturulmuş granüllerle süslenmiştir (Lev. LX: Fig. 115). Astragaller ise, 2 adet içbükey makara yan yana birleştirilerek yapılmıştır. Ephesos'ta da benzerlerinin yer aldığı astragallerin, oyun aracı olarak mezara bırakıldığı düşünülmektedir. Söz konusu buluntu grubu, MÖ 6. yy.'a tarihlendirilmektedir⁵¹¹. Ayrıca lahtin etrafında pinax, olpe, tabak ve askos gibi kaplara ait parçalar bulunmuştur⁵¹². Cenaze yemeği ile alakalı olduğunu düşündüğümüz bu kaplar, Klazomenai lahitlerinin etrafında da ele geçirilmiştir.

Bir diğer kireç taşı lahtin buluntuları ise kuşlu bir kâse, mermerden yapılmış bir alabastron, Korinth aryballosu ve gri renkli bir lydiondur. Kuşlu kâse MÖ 7. yy.'ın ikinci yarısına; alabastron MÖ 7. yy. sonuna; aryballos MÖ 570 dolaylarına ve lydion MÖ 6. yy. başlarına tarihlendirilmektedir⁵¹³.

⁵¹⁰ Akurgal 1950, 33.

⁵¹¹ Akurgal 1999b, 52-54.

⁵¹² Akurgal 1999a, 36.

⁵¹³ Akurgal 2012, 134.

3.1.9. Phokaia

Phokaia'da 1989 yılından itibaren ortaya çıkarılan mezarlar, *lahit, osteothek, basit toprak, kiremit çatma, çömlek, amphora, sandık* ve mezar tipi belirtilmemiş otuz adet mezardan oluşmaktadır (Tablo 18).

Arkaik Dönem'de kremasyonun yaygın olarak uygulandığı Phokaia'da, MÖ 3. yy. boyunca taş lahitler, kiremit mezarlar, basit toprak mezarlar içerisinde; hem kremasyon hem de inhumasyon birlikte uygulanmış⁵¹⁴. Ancak Hellenistik ve Roma Dönemleriyle birlikte inhumasyon baskın gömü şekli olmuştur. Çömlek mezarlarda bulunan yakma kalıntıları, bu mezarların kremasyon gömüler için kullanıldığını göstermektedir. İnhumasyon gömüler ise, sandık, kiremit, lahit veya basit toprak mezarlara yapılmıştır.

Kentte çıkarılan mezarlar içerisinde en yoğun grubu çömlek mezarlar oluşturmaktadır⁵¹⁵. Çömlek mezarlar, kremasyon gömü için kullanılmıştır ve hepsinde yakma kalıntıları vardır. Erken Roma Dönemi'ne ait seramik çöplüğü içerisinde, 20 adet çömlek ve 1 adet amphora mezar bulunmuştur. Mezarların büyük kısmı, MS 2. yy.'a tarihlenmektedir⁵¹⁶ (Lev. LXI: Fig. 116). Bunların dışında, 3 adet amphora da, yine kremasyon gömüler için kullanılmıştır. Khios, Samos ve yerel tipte üretilmiş bu amphoralar, söz konusu nekropolün kullanım evresi olan MÖ 5. yy.'ın ortalarına tarihlenmektedir⁵¹⁷.

⁵¹⁴ Özyiğit 1991, 137.

⁵¹⁵ Tablo 6'da çömlek mezarların sayısı 37 olarak verilmiştir. Ancak bu sayıda bir netlik bulunmamaktadır. Çünkü Özyiğit, 2004 yılı kazı raporunda: "8 adet de mezar olarak kullanılan çömlek, amphora gibi pişmiş toprak kaplara rastlandı" ifadesiyle, çömlek ve amphoraların sayısını ortak vermiştir (Bkz. Özyiğit 2003, 338). Bu 8 mezar, Tablo 6'da çömlek mezar kategorisine dahil edilmiştir.

⁵¹⁶ Özyiğit 1993, 6.

⁵¹⁷ Özyiğit 1997, 8.

* *Sandık mezar* grubunda yer verdiğimiz mezarlar; kazı raporlarında, "taş blokların yan yana getirilmesiyle oluşturulmuş mezar" olarak tanımlanmıştır (Bkz. Özyiğit 2000, 35). Bu tanımlama; söz konusu mezarların sandık mezarlarla aynı mimari özellikler taşıdığına işaret etmektedir. Dolayısıyla bu mezarlar; tarafımızca, Ionia Bölgesi mezar tipleri arasındaki "sandık mezar" grubuna dahil edilmiştir.

Mezar Tipi	Adet
Belirtilmemiş	30
Lahit	25
Ostothek	1
Basit toprak	1
Kiremit çatma	6
Çömlek	37
Amphora	4
Sandık*	3
Taş örgü	1
Tümülüs	1

Tablo 18. Phokaia’da 1989- 2011 yıllarında ortaya çıkarılan mezarlar

Çömlek ve amphora mezarlardan sonra yoğun olarak ele geçen grup lahitlerdir. Ortaya çıkarılan lahitlerin çoğu, Foça(tüf) taşından yapılmıştır ve beşik çatı biçiminde kapaklara sahiptir. 2 no.lu lahit dışındaki tüm örneklerde, lahit içine inhumasyon gömü uygulanmıştır.

İlk olarak, 5 adet tüf taşından yapılmış lahit ortaya çıkarılmıştır. Mezarlarda ele geçen sikkelerden yola çıkarak, MÖ 3. yy başlarına tarihlenmektedir. Lahitlerde, diğer Phokaia lahitlerinde olduğu gibi, beşik çatılı kapaklar kullanılmıştır. Boyları, ortalama 2,10-2.20 cm.; enleri ise 0,80-0,90 m. civarındadır. Kapaklar, üzerine 20-30 cm. kalınlığında toprak atılarak örtülmüştür. Mezarların üst hizalarında ve etrafında, muhtemelen cenaze töreninde mezara atılmış olan, kırık halde unguentarium parçaları bulunmaktadır⁵¹⁸.

2 no.lu lahit, içinde bulunan kremasyon gömü ile farklı bir örneği yansıtmaktadır. Mezarın kuzey tarafında bulunan yanık izleri, kremasyonun mezar başında yapıldığını, daha sonra da kalıntıların lahit içerisine yerleştirildiğini düşündürmektedir⁵¹⁹. Antik Roma’da da, kremasyondan inhumasyona geçilen MS 2. yy. dolaylarına ait bazı lahit mezarların içerisinde kremasyon gömülere rastlanmıştır⁵²⁰. Bu durum, kremasyon geleneğinin, yeni bir mezar tipi olan lahit mezarlara taşınması; yani gelenekler arası bir geçiş sürecinin olağan karmaşası olarak değerlendirilebilir. Söz konusu mezar, Phokaia’daki kremasyonlu tek lahittir.

⁵¹⁸ Özyiğit 1991, 130.

⁵¹⁹ Özyiğit 1991, 131.

⁵²⁰ Toynbee 1971, 40.

Roma seramik çöplüğünün altında bulunan bir başka mezar grubu, Hellenistik Dönem'e ait 9 mezardır (Lev. LXI: Fig. 117). 2,05 x 0,80 m. ölçülerinde, içerisinde seramik ve iskelet parçalarının yer aldığı 1 no.lu lahit, tahrip edilmiş şekilde bulunmuştur. 1 no.lu mezarla aynı özelliklere sahip olan 2 no.lu mezar, doğu-batı yönünde konumlandırılmıştır. Ancak çok tahrip olmuştur. İçerisinden bir adet gümüş sikke ele geçmiştir. 3 no.lu mezar, doğu-batı yönlü kiremit çatma mezardır. Mezarda parçalanmış bir kafatası ve parçalanmış kemikler bulunmaktadır. 4 no.lu mezar, 1,63 x 0,62 m. ölçülerinde bir lahittir. Kapaksız halde bulunmuş ve oldukça tahribat görmüştür. 5, 6 ve 7 no.lu lahitler ise tüf taşından yapılmış ve kuzey-güney yönlü yerleştirilmiştir. 8 no.lu mezarda, 1,65 uzunluğunda, başı güney yönünde bir erkek; 9 no.lu mezarda da 1,45 m. uzunluğunda bir kadın iskeleti bulunmuştur⁵²¹ (Lev. LXII: Fig. 118).

Kiremit çatma mezarlar, 6 ya da 8 adet kiremitin mezar üzerinde bir çatı oluşturacak şekilde yerleştirilmesiyle oluşmuştur. İkişer veya üçer adet kiremit uzun kenarlarda, birer adet kiremit baş ve ayak kısımlarında kullanılmıştır. 6 no.lu kiremit çatma mezarda, üçer adet stroter uzun kenarlara, birer adet stroter de damlalıkları yukarı gelecek şekilde; açıkta kalan baş ve ayak kısımlarına dizilmiştir. Kırmızı, kahverengi ve siyah firnisli stroterler, 0,67-0,68 m. uzunlukta 0,58-0,60 m. genişlikindedir. Mezar, MÖ 4. yy.'ın ikinci yarısına tarihlenmektedir⁵²². 2011 yılında bulunan kiremit mezarda ise, uzun kenarlarda ikişer adet, kısa kenarlarda birer adet stroter kullanılmıştır. Mezar 1,20 m. uzunluğunda ve 0,60 m. genişliğindedir. Kırmızı firnisli stroterlerin stil özellikleriyle mezar MÖ 2. yy.'a tarihlendirilmektedir⁵²³.

Phokaia'da tek örnekle temsil edilen mezar tiplerinden birisi, kremasyon gömüler için kullanılan, E3 plankaresinde bulunmuş ostotheştir (Lev. LXII: Fig. 119). Tüf taşından yapılmış, 0,67 m. uzunluğunda, 0,37 m. genişliğinde, 0,36 m. yüksekliğinde ve etrafı taşlarla çevrili şekildedir. Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen bu mezar, kapaksız olarak ele geçmiştir⁵²⁴.

Phokaia'da, bahsedilen mezar tipleri dışında, önemli bir anıt mezar bulunmaktadır (Lev. LXIII: Fig. 120). Ionia Bölgesinde Perslere ait tek eser olma özelliğini taşıyan "Pers Mezar Anıtı" (Taş Kule), Foça'ya 7 km. uzaklıktadır. MÖ 546 yılında, Perslerin kenti ele geçirdiği dönemde yapıldığı düşünülen mezar anıtı; İranlı ve Anadolu'lu ustalarca, monoblok bir tüf kayanın oyulmasıyla şekillendirilmiştir. İki katlı

⁵²¹ Özyiğit 2008, 500-502.

⁵²² Özyiğit 1991, 135.

⁵²³ Özyiğit 2013, 180.

⁵²⁴ Özyiğit 2013, 179.

olan yapının alt katı dikdörtgen, 8,8 x 6,2 m. ölçülerinde ve 2,7 m. yüksekliğindedir. Üst kat ise 2,9 x 2,9 m. ölçülerinde, 1,9 m. yükseliğinde ve kübik formudur. Alt ve üst kat birbirine 4 basamakla bağlanmaktadır. İkinci katın üzerinde de daralarak yükselen 3 basamak bulunmaktadır. Ana gövdeye, öte dünyaya geçişi temsil eden, 2,3 x 2,1 m. ölçülerinde, sembolik bir giriş kapısı yapılmıştır. Ana giriş kapısı ise batı yöndedir. Yapının içerisinde bir antre ve mezar odası yer alır (Lev. LXIV: Fig. 121). Mezar odasının sonunda bulunan bir adet mezar, taş zemin oyularak yapılmıştır. Mezar, 2,1 m. uzunluğunda, 0,9 m. genişliğinde ve 0,9 m. derinliğindedir. Mezarın kapağı bulunmamaktadır⁵²⁵.

Mezar tipi	Buluntular
Lahit	Bronz sikke (4), gümüş sikke (1), bronz bıçak (2), piş. top.unguentarium (1), cam unguentarium (2+), cam kase (1), cam bardak (1), piş.top.kase (1), lekythos (1), bronz iğne (1), Aphrodite heykelcikleri (9), figürinli şişe (3),
Ostothek	Tek kulplu kase (1)

Tablo 19. Phokaia'da mezar buluntuları

Mezar buluntularına baktığımız zaman, özellikle Hellenistik Dönem mezarlarından çok sayıda unguentarium ele geçmiş (Lev. LXV: Fig. 122); ancak kazı raporlarında genellikle net bir sayı verilmemiştir. Unguentariumlar, mezarların içinde veya etrafında; çoğunlukla kırık parçalar halinde bulunmaktadır. Bu durum, cenaze töreni sırasında mezarın üzerine atılmasıyla alakalı olmalıdır.

İskeletlerle birlikte ele geçen lahitlerde, genellikle ölünün ağzına sikkeler konulduğu görülmektedir. Mezara konulan bu sikkeler, Hades'in dünyasına geçebilmek için kayıkçı Kharon'a verilmek üzere mezara konmuş olmalıdır. 1, 3, 5 no.lu lahit ve 7 no.lu toprak mezarda birer adet sikke ele geçmiştir. 1, 3 ve 7 no.lu mezardaki sikkeler Erken Hellenistik; 5 no.lu mezardaki sikke ise Erken Roma Dönemi'ne aittir. Tüm sikkeler, Phokai kenti sikkesidir⁵²⁶.

1999 yılı kazılarında ortaya çıkarılan tuf lahitte, oturur durumda ve çıplak olarak gösterilmiş dokuz tane Aphrodite heykelciği bulunmuştur. Yine aynı yıl, başka bir tuf lahit içerisinden üç tane küçük şişe ele geçmiştir. Bu şişeler, kucağında yaban

⁵²⁵ Cahill 1988, 481-484; Özyiğit 2003, 334.

⁵²⁶ Özyiğit 1991, 135.

keçisi tutan oturur pozisyonda bir kadın; aslan ve kucağında bebeğini emziren kadın formunda yapılmıştır. Üç şişe de MÖ 6. yy.'a tarihlendirilmiştir⁵²⁷.

2 örnekle temsil edilen bronz bıçaklar ise, 2 ve 4 no.lu mezarlardan ele geçmiştir. Her iki örnekte de bıçaklar sapsız ve parçalanmış haldedir. 2 no.lu mezarda, mezarın orta bölümünde; 4 no.lu mezarda ise, iskeletin sağ bacağının iç kısmında bulunmuştur⁵²⁸.

3.1.10. Kolophon

Kolophon'un GTC'den başlayıp, Geç Antik çağa kadar uzanan tarihi boyunca kullanılan mezar tipleri: *tümülüs*, *sandık*, *kaya oygu mezarlar* ve *mezar stelleridir*. (Tablo 20, Lev. LXV: Fig. 123)

Mezar tipi	Adet
Tümülüs	18
Sandık	17
Kaya oygu	1
Stel	1
Tholos	1

Tablo 20. Kolophon'da 1922- 2013 yılları arasında ortaya çıkarılan mezarlar

Kalabacık Tepesinin kuzeybatısında tespit edilen Miken tholosu, kentte bulunan en erken mezarı temsil etmektedir (Lev. LXVI: Fig. 124). Bu mezar, 1922 yılında Goldman tarafından ortaya çıkarılmış; 1974 yılında ise, yapılan çalışmalar Bridges tarafından yayınlanmıştır⁵²⁹. Tahrip olmuş durumda ele geçirilen tholosun 1,90 uzunluğunda, 1,50 m. genişliğinde ve korunan duvarları 1,30 m. ölçülerinde olan bir girişi vardır (Lev. LXVI: Fig. 125). Tholosun kuzeydoğu yönlü girişi ile mezar odasının zemini aynı seviyede tutulmuştur. Mezar odasının çapı 3,87 m., korunan duvar yüksekliği 1,70 m.'dir. Bu ölçüler, Kıta Yunanistan'daki örneklerle karşılaştırıldığında küçük; ancak Girit'teki Geç Minos Dönemi'ne ait örneklerle karşılaştırıldığında ortalamanın üzerinde değerlendirilebilir. Bindirme tekniği ile inşa edilmiş mezar odası, kubbe oluşturacak şekilde içe meyillidir. Bridges'in belirttiğine göre, oda

⁵²⁷ Özyiğit 2001, 4.

⁵²⁸ Özyiğit 1991, 132, 133.

⁵²⁹ Bridges 1974, 264-267.

içerisinde lahit veya pithos çukuru gibi herhangi bir mezar izi bulunmamaktadır⁵³⁰. Kubbe biçiminde yükselen mezar odasının üst kısmının nasıl kapatıldığı ise belirlenememiştir. Ancak Akyurt, tavan boşluğunun Girit tholoslarındaki gibi tek bir yassı taşla, ya da Panaztepe tholoslarında olduğu gibi blok taşlarla örtülmüş olabileceğini ileri sürmektedir⁵³¹ (Lev. LXVII: Fig. 126).

Kuzeydoğu nekropolde MÖ 8.- 7. yy.'a; güneybatı nekropolde ise Arkaik-Hellenistik Dönem arasındaki tarihlere ait olduğu düşünülen çok sayıda tümülüs ve dairesel planlı temel kalıntıları bulunmaktadır⁵³² (Lev. LXVII: Fig. 127, Lev. LXVIII: Fig. 128). 1922 yılında, Kurudere Vadisi'ndeki Geometrik Dönem mezarlarının yer aldığı kuzeydoğu nekropolünde, dört adet tümülüs tespit edilmiştir. Kazıları yürüten Blegen, 3 no.lu tümülüste hiçbir buluntu elde edemediklerini; 4 no.lu tümülüsün ise tamamının kazılmış ve tahrip edilmiş olduğunu belirterek bu iki tümülüsteki kazıları durdurmuş ve yalnızca 1 ve 2 no.lu tümülüsleri araştırmıştır. 5-9 m. arası bir yüksekliğe ve 30 m. çapa sahip 1 no.lu tümülüs, bunlar arasında en büyükleridir (Lev. LXVIII: Fig. 129). 2 no.lu tümülüs 1-2 m. arasında bir yükseklikte ve 25 m. çapındadır. Mariaud, gerek insanların müdahaleleri, gerekse erezyon gibi etkenlerle bu tümülüslerin yüksekliklerinin azaldığını; ancak buna rağmen, Yunan dünyasının Klasik Dönem öncesi tümülüslerinden daha büyük ve etkileyici olduklarını savunmaktadır⁵³³.

Söz konusu tümülüslerin hepsinde çoklu gömü uygulanmıştır. 1 no.lu tümülüste beş birey tespit edilmiştir. Bunların iki tanesini çömlek mezara yapılmış çocuk gömüler; diğer üçünü ise birincil kremasyon uygulanan yetişkin gömüler oluşturmaktadır. 2 no.lu tümülüs ise beş mezarın üzerine inşa edilmiştir. Bunların bir tanesi yetişkin kremasyon, diğerleri ise çömleklere yapılmış çocuk gömülerdir. Tümülüslerdeki mezarlar, bir küme şeklinde; birbirine yakın olarak yerleştirilmiştir. Her iki mezar tipinin de aynı dönemden olup olmadığı bilinmese dahi, 2. tümülüsteki inhumasyon gömülerden biri, kremasyon gömülerin üzerinde tespit edilmiştir. Dolayısıyla, inhumasyon gömülerin daha geç döneme ait olması söz konusu olabilir. Ayrıca en büyük tümülüslerden biri olan 1 no.lu tümülüsün ise, birbiri ardına inşa edilen üç ayrı küçük tümülüsün birleştirilmesiyle yapılmış olabileceği düşünülmektedir⁵³⁴.

⁵³⁰ Bridges 1974, 264-265.

⁵³¹ Akyurt 1998, 25.

⁵³² Özgan vd. 2013, 199; Özgan vd. 2015, 274.

⁵³³ Mariaud 2011, 688.

⁵³⁴ Mariaud 2011, 689.

Büyük tümülüslerin dışında, aynı nekropolün doğu kısmında 8 tümülüs daha bulunmaktadır. Ancak bunların, üzeri toprak yığılmış ve bazen etrafı taşlarla çevrilmiş; kremasyon çukurunu örten tümülüsler olduğu saptanmıştır. Bu özelliği ile güneybatı nekropolü tümülüsleriyle farklılık gösterirler⁵³⁵.

Güneybatı nekropolünde ise, üst üste inşa edilmiş iki tümülüs dikkat çekmektedir. İç çapları ortamama 5,5 m.'yi bulan tümülüslerin, MÖ 4. yy. kenti ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir⁵³⁶. Aynı nekropolde, çapları 5-10 m. arasında değişen ve 10 ila 40'ar metre aralığında konumlandırılmış 18 adet tümülüs bulunmaktadır (Lev. LXIX: Fig. 130). Bunlar arasında en sağlam olanlar, diğerlerinden farklı olarak birbirlerine birkaç metre mesafede inşa edilmiş 6 ve 7 no.lu tümülüslerdir (Lev. LXIX: Fig. 130, 131). Her iki tümülüsün de ortalama çapı 9 m.dir. Ölçüleri ve form özellikleri benzer olmasına rağmen, 7 no.lu tümülüsün duvar işçiliği daha özenlidir. Ayrıca 7 no.lu tümülüste bir dromos ya da mezara geçişi sağlayan herhangi bir bölüm görülmezken; 6 no.lu tümülüste, sonradan da eklenmiş olabilecek bir dromos bulunmaktadır⁵³⁷. 7 no.lu tümülüste 2,0 x 0,4 m. ölçülerinde, kayaya oyulup aynı zamanda küçük taşlar kullanılarak yapılmış ve tümülüsün duvarına bitişik şekilde üç mezar bulunmuştur. 6 no.lu tümülüste herhangi bir mezar kalıntısı ele geçmemiş; ancak tümülüsün kuzeybatı duvarına neredeyse bitişik olarak, dış cephesinde inşa edilmiş dikdörtgen bir kaya oygu mezar tespit edilmiştir⁵³⁸. Tümülüslerin yapım teknikleri farklı dönemlere işaret etse bile; kaya oygu mezar dahil aynı kodda bulunmaları ve tarihlendirmeye yardımcı olacak bir buluntu içermemeleri, spesifik bir yorum yapmayı zorlaştırmıştır.

Kentin nekropol alanlarında bulunan bu çok sayıdaki tümülüs; araştırmaların tek bir mezar tipine yoğunlaşmasına sebep olmuş; diğer mezar tiplerinin belirlenmesi henüz mümkün olmamıştır. Ancak 1981 yılında çıkarılan bir mezar steli, gerek Yunanistan'da, gerekse Anadolu'da yaygın olarak tercih edilen Hellenistik Dönem mezar stellerinin, Kolophon'da da temsil edildiğini göstermektedir.

Atalay tarafından tanımlamaları yapılan stel, 0,53 x 0,75 m. ölçülerinde, dikdörtgen ve kline sahnelidir (Lev. LXX: Fig. 132). Stelin her iki kenarında da, yukarıdan aşağıya doğru genişleyen pilasterler bulunmaktadır. Kabartmaların üst kısmı arşitrav şeklinde işlenmiştir. Kabartmalarda, kline üzerine uzanmış olarak gösterilen

⁵³⁵ Özgan vd. 2015, 274.

⁵³⁶ Özgan vd. 2012, 199.

⁵³⁷ Özgan vd. 2015, 272.

⁵³⁸ Özgan vd. 2015, 273.

khiton ve manto giyimli ölü, sağ elinde bir ryhton, sol elinde de tabak benzeri bir kap tutmaktadır. Ölünün ayakucunda ise, trajik bir maske durmaktadır. Atalay, Grek mezarlarında da görülen bu maskeleri Dionysos kültü ile ilişkilendirerek, ölen kişinin tiyatro oyuncusu olabileceğini önermektedir⁵³⁹. Ölünün sol tarafında, MÖ 2. yy. karakteri olarak tek kolunu klineye dayamış, sol elinde küçük bir testi tutan, khiton giyimli hizmetlisi gösterilmiştir. Ölünün ayakucu hizasında, Doğu Grek klineli mezar stellerinin bilinen ögelerinden olan bir at ile seyis; başucu hizasında ise duvara asılmış miğfer ile göğüslük bulunmaktadır⁵⁴⁰. Atalay, bu stelin Samos'taki örneklerle benzerliğine vurgu yaparak; stelin oradan getirilmiş olabileceğini belirtmiş ve steli MÖ 2. yy.'a tarihlemiştir⁵⁴¹.

Kolophon'daki gömü biçimlerine baktığımızda, inhumasyon ve kremasyon geleneğinin çeşitli dönemlerde uygulandığını görmekteyiz. İnhumasyon gömüler, diğer kentlerde de olduğu gibi, bebek ve çocuklar için tercih edilen bir uygulamadır. Pithos veya amphora içerisine yapılan gömüler (*enchytrismo*), 2 no.lu tümülüsün C mezarındaki vazo ile D mezarındaki amphorada bulunmuştur. Kapların ağzı bir seramik parçasıyla kapatılıp, zemine yan yatırılarak genellikle batı-doğu doğrultusunda konumlandırılmıştır⁵⁴². Kremasyon mezarlarda *birincil kremasyon* uygulanmıştır. Yanmış kemik kalıntıları ve küllerin toplanarak urneye konulması yerine, yakılan alan toprakla kapatılarak mezar haline getirilmiştir. 2 no.lu tümülüsteki E mezarı, bu alanların güzel bir örneğini oluşturmaktadır (Lev. LXX: Fig. 133). 2 m. uzunluğunda, 2 m. genişliğinde ve 1,25 m. derinliğindeki yakma çukurunun duvarları küçük taşlarla örülmüş ve yakma sırasında çökmemesi için kayalarla desteklenmiştir. 1 no.lu tümülüsteki 3 no.lu mezar da yakma çukurundan oluşmaktadır. Ancak E mezarından farklı olarak 3 no.lu mezarda, çukurun dört köşesinde de 0,23 m. çapında yuvarlak çukurlar bulunmuştur (Lev. LXXI: Fig. 134). Bu çukurlar, odun yığınlarının çukurdan daha yüksek bir yapı şeklinde hazırlandığını göstermektedir. Böylelikle hem yanma için gereken hava akışı sağlanmış, hem de bedenin yakılması görülebilir bir yükseklikte gerçekleşmiştir. Ayrıca yanma esnasında vücutta patlamalar meydana geldiği için, bunu önlemek amacıyla bedenin ıslak hasır veya tahtayla kaplandığı düşünülmektedir⁵⁴³.

⁵³⁹ Atalay 1990, 15.

⁵⁴⁰ Atalay 1990, 11.

⁵⁴¹ Atalay 1990, 17.

⁵⁴² Mariaud 2011, 691.

⁵⁴³ Mariaud 2011, 690.

Mezar tipi	Buluntular
Tümülüs	Fibula (14+), seramik kaplar (?), bronz yüzük (?), boncuk (3+), pişmiş toprak ağırşak (1).

Tablo 21. Kolophon'daki mezar buluntuları

Kolophon mezarlarının mezar hediyelerinden günümüze ulaşmış az örnek bulunmakta; bilinen örneklerin çoğuna da, 1922'de Blegen tarafından kaydedilmiş kazı raporlarından ulaşılmaktadır. Çıkarılan hediyeler, genellikle basit niteliklidir. Kremasyon ile amphora veya pithos mezarlara yapılmış gömülerin mezar hediyeleri arasında, sayıca az olmasından da kaynaklı olarak, belirgin bir farklılık bulunmamaktadır. Özellikle 1 ve 2 no.lu tümülüslerden elde edilen hediyeler, başka buluntular eklenene kadar kentteki mezar hediyelerinin temsili olacaktır.

Fibulalar, mezarlardaki önemli bir buluntu grubunu oluşturmaktadır. 2 no.lu tümülüsün, inhumasyon gömülü C pithosunda 14; kremasyon gömülü E mezarında ise 6 adet fibula ele geçirilmiştir (Lev. LXXI: Fig. 135). Her biri yarım daire formundadır. Ebatlarına göre iki grupta ele alınan fibulalarda, küçük olanların yay şeklindeki ark kısmı 0.025 m.; büyük olanların ise 0,045 m. çapında tespit edilmiştir. Fibulaların, ölünün kefen işlevindeki bir örtüyle sarılabilmesi veya ölüye giydirilen bir kıyafetin tutturulabilmesi amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir⁵⁴⁴.

Fibulalar dışında, C pithosunda bir kolyeye ait kehribardan ve pişmiş topraktan yapılmış boncuklar ve 2 adet bronz yüzük; E mezarında ise vazolar ve 1 adet pişmiş toprak ağırşak ele geçirilmiştir. Ayrıca Blegen, bazı kremasyon mezarlarda karbonlaşmış buğday ve üzüm kalıntıları tespit ettiğini; bunların kremasyondan önce alana serpiştiğini kaydetmiştir⁵⁴⁵. Bu geleneğe ayrıca Baklatepe'nin Geç Kalkolitik Dönem mezarlarında da rastlanmaktadır⁵⁴⁶.

3.1.11. Notion

Kolophon'un denizle bağlantısını sağlayan Notion'da ilk kazılar 1880'li yıllarda başlamasına rağmen, nekropol alanları ve mezarlarla ilgili detaylı bir çalışma

⁵⁴⁴ Mariaud 2011, 692.

⁵⁴⁵ Mariaud 2011, 692.

⁵⁴⁶ Erkanal-Özkan 1999, 344.

bulunmamaktadır. Ancak bu zamana kadar tespit edilen mezarlar: *kaya* ve *lahit* mezarlarla *mezar stelleridir*.

Mezar tipi	Adet
Kaya mezar	3
Lahit	3
Stel	11+

Tablo 22. Notion’da 1985- 2015 yılları arasında ortaya çıkarılan mezarlar.

Notion’un mezar tiplerinden biri kaya mezarlardır. Bunlardan üç tanesi, 1985 yılı kazılarında tespit edilmiştir⁵⁴⁷. Roma İmparatorluk Dönemi’ne ait kalıntıların rastlandığı bu mezarlar Hellenistik Dönem’e aittir; Roma Dönemi’nde ise boşaltılarak oturma mekânları olarak kullanılmıştır.

Mezarlar soyguncular tarafından tahrip edildiği için, alandan elde edilen parçaların tayin edilmesi zor olmuştur. Ancak 1 ve 3 no.lu mezarlarda, kabaca işlenmiş birer lahit bulunmuştur. 2 no.lu mezarda ise lahit yerine yüksek bir platform oluşturularak ölü buraya konulmuştur. Aynı mezarda, üzerinde haç motifine benzeyen bir kabartması bulunan ve üst kısmı alınlık şeklinde işlenmiş mezar kapısı mevcuttur⁵⁴⁸.

Hellenistik Dönem mezar tipleri arasında, kaya mezarların dışında mezar stelleri bulunmaktadır. Açığa çıkarılan örnekler; ayakta duran figürlerin işlendiği, veda sahneli, cenaze ziyafeti sahneli ve yazıtlı steller şeklindedir.

Ayakta duran figürlerin işlendiği stellerden biri, İzmir Tarih ve Sanat Müzesi’nde, 000.031 Env. No. ile sergilenmektedir⁵⁴⁹ (Lev. LXXII: Fig. 136). Geç Hellenistik Dönem’e ait stelde ana figür, khiton ve hymaiton giymiş; “pudicitia”⁵⁵⁰ tipinde bir kadındır. Figürün sağ tarafında, elindeki kutuyu açmış ve ana figüre uzatan bir hizmetçi kız; onun arkasında da bir ağaç bulunmaktadır. Ana figürün sol tarafında ise, sarmaşık yaprağı tutan bir kız görülmektedir. Arka tarafında ise, gövdesine yılan dolanmış dor başlıklı bir sütun ve sütun üzerine yerleştirilen heykel görülmektedir.

Tipolojik ve ikonografik değerlendirmeleri Çam tarafından yapılmış, Efes Müzesi’nde sergilenen 1/2/08 Env. No.lu stelde de; biri ayakta duran, diğeri oturur pozisyonda iki yetişkin ve yanlarında da birer hizmetçi figürü görülmektedir (Lev.

⁵⁴⁷ Atalay 1987, 71.

⁵⁴⁸ Atalay 1987, 71.

⁵⁴⁹ Aybek vd. 2009, 138. (121. Mezar steli, Env. No. 000.031)

⁵⁵⁰ Pudiciata tipi, üzüntülü duruş biçimidir. MÖ 2. yy.’dan sonra, kadın ve erkek hizmetçilerin genel duruş biçimi olarak işlenmiştir.

LXXII: Fig. 137). Ayakta duran hymationlu erkek; sağ elini hymationa dolamış oturur pozisyonda bir kadın; kadın figürünün yanında peplos giymiş bir kız; erkek figürünün yanında ise kısa bir tunik giymiş erkek hizmetçisi gösterilmiştir. Çam, figürlerin stilistik özelliklerinden yola çıkarak bu steli MÖ 2. yy.'ın ilk çeyreğine tarihlendirmiştir⁵⁵¹.

2 no.lu kaya mezarının etrafından çıkarılan sporcu steli ise, Notion'daki tek sporcu betimlemeli stel olması bakımından önemlidir. Her iki yanda, kaideleri ve başlıklarıyla birer pilaster bulunmakta; arşitrav kısmında ise ölen sporcunun adı yazmaktadır. Sahnede hymation giymiş, ayakları çıplak bir erkek figür, sırtında sadağı ile gösterilmiştir. Yan tarafında ise okları bulunmaktadır. Diğer figür ise hizmetçisine aittir. Khiton giymiş bu figür; sağ eli göğsü üzerinde, sol elinde de bir palmye dalı tutar şekilde gösterilmiştir. Bu figürün arka tarafında ise duvara asılmış boks eldivenleri görülmektedir. Hem bu eldivenler hem de sadaktan yola çıkarak bunun bir sporcuya ait olduğu düşünülen stel, MÖ 1. yy.'ın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir⁵⁵².

1985 ve 1986 yıllarında da dörder tane stel ortaya çıkartılmıştır. 1985 yılında çıkarılan veda sahneli stelde, khiton ve hymation giymiş iki figür; figürlerin sağ tarafında khiton giymiş bir kız çocuğu ile hizmetçi, sol tarafında ise khiton giymiş bir kız çocuğu bir hizmetçi görülmektedir (Lev. LXXIII: Fig. 138). İki ana figür, göğüs kısmından itibaren korunmuştur⁵⁵³. Gerek hymationların diz üzerinde oluşturduğu yay biçimindeki kıvrımlar; gerekse çocuk ve hizmetçi figürleri (MÖ 2. yy.'da yoğun olarak kullanıldığı düşünüldüğünde), steli MÖ 2. yy. ortalarına tarihlemektedir. Cenaze ziyafetinin işlendiği stelde, tipik olarak ölen kişi bir klinede uzanmış olarak gösterilmektedir (Lev. LXXIII: Fig. 139). Üst kısmı çıplak gösterilen figürün sağ elinde bir rhyton vardır. Ayakucunda, hymation ve khiton giymiş bir kadın oturmakta; baş kısmında ise khiton giymiş kadın hizmetçi ayakta durmaktadır. Ön tarafta üçayaklı bir masa ve üzerinde duran üç parça yiyecek, ziyafetin işlendiği bu stel; MÖ 2. yy.'ın üçüncü çeyreğine tarihlendirilmiştir⁵⁵⁴. Yazıtlı mezar stelinde ise, “*Antipatros kızı ve Deinon'un karısı Metrophile'nin*” yazısı bulunmakta; yazı karakterlerinden yola çıkarak stel Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmektedir (Lev. LXXIV: Fig. 139). 1985 yılında çıkarılan son stelin yalnızca alt bölümü korunabilmiştir. Yazıtlı olan bu stel de Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmiştir⁵⁵⁵.

⁵⁵¹ Bağdatlı Çam 2010, 179-192.

⁵⁵² Atalay 1987, 73.

⁵⁵³ Atalay 1987, 74.

⁵⁵⁴ Atalay 1987, 75

⁵⁵⁵ Atalay 1987, 74.

1986 yılında çıkarılan stellerden N 18/86 env. no.lu stelde, “*Zopyros’un oğlu Zopyros*” yazısıyla mezar sahibi belirtilmiş ve stel Geç Hellenistik Dönem’e tarihlendirilmiştir. 21/86 Env. No.lu stel klinelidir. Stelin büyük bölümü eksik halde ele geçmiş; ancak “*Artemidoros’un kızı Nikostratis, Artemidoros’un karısı Timeas’ın kızı Artemisia*” yazısı tespit edilebilmiştir. 24/86 Env. No.lu; üç adet akroteri bulunan, alınlıklı ve alınlık kısmında rozet işlenmiş stelde, “*Yaşlılar derneği, Mithreas’ın torunu ve Apollonios’un oğlu Attinas’ı onurlandırdı*” yazısı bulunmaktadır. 25/86 no.lu stel, bir önceki gibi üç akroterlidir. “*Kraton’un evlatlığı ve Paramonos’un öz oğlu olan Demetrios (burada yatıyor)*” şeklinde, iki satırlık bir yazı; yazının altında da bir çelenk bulunmaktadır⁵⁵⁶.

Notion mezarlarının çok az bir bölümün açığa çıkarılması; açığa çıkarılan kaya ve lahit mezarların da soyguncular tarafından boşaltılmış olması sebebiyle, mezar hediyeleri konusunda bir bilgi bulunmamaktadır.

3.2.Nekropol Buluntularına Göre Ölü Gömme Gelenekleri

Ölü gömme geleneklerinin pratikte nasıl uygulandığı, şüphesiz mezar tipleri ve buluntularla ortaya konmaktadır. Ancak bu geleneklerin, Ionia kentlerinde yaşayan insanlarca nasıl ve neden uygulandığı sorusunun cevabı, süreçsel gelişim/değişimleri ve bu değişimlere sebep olan etkenlerle ele alınmalıdır. Burada, kentlerde belirlenen gelenek ve gömü biçimlerinin genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

3.2.1. İnhumasyon ve Kremasyon

Ölünün toprağa veya gömüleceği alana doğrudan yerleştirildiği inhumasyon geleneğinde beden, dorsal, yarı hocker (bacakların diz hizasından kırılması) veya hocker pozisyonunda gömülmüştür. Dorsal pozisyon tüm mezar tiplerinin hâkim yatış şekliyken; hocker pozisyon pithos mezarlar için bir standart durumundadır. “*Rigor motris*” denilen ölü katılığı gelmeden önce vücut hocker pozisyonuna getirilerek pithos içerisine yerleştirilmektedir⁵⁵⁷.

⁵⁵⁶ Atalay 1988, 149-150.

⁵⁵⁷ Uhri 2010, 83.

İnhumasyon geleneğinin en basit ve masrafsız şekilde uygulandığı mezar tipi toprak mezarlardır. Bu sebeple gerek İonia Bölgesinde gerekse Anadolu ve Yunan kentlerinde, erken dönemlerden itibaren yoğun olarak tercih edilmiştir. Mezar yapısı ve buluntuların zayıflığından dolayı, alt statüden kişilerin gömüldüğü düşünülen bu mezar tipi; Baklatepe’de ETC I dönemine ait kıymetli eşyaların bulunduğu bir mezarla, bu durumun dışında bir örnek oluşturmaktadır⁵⁵⁸.

İnhumasyon ve kremasyon geleneği aynı nekropol alanlarında, hatta aynı mezarın içerisinde de görülebilmektedir. Panaztepe’deki MÖ 2. binin ilk yarısına ait bazı tholos mezarlarda, hem inhumasyon hem de kremasyon geleneğini birlikte uygulanmıştır⁵⁵⁹. Bu durum, İonia’da Roma Dönemi’ne kadar devam etmiştir. Ancak iki gelenek, her zaman aynı yoğunlukta uygulanmamış; inhumasyon Arkaik Dönem’in sonlarına doğru artış göstermeye başlamıştır. Attika’da Protogeometrik ve Geometrik Dönem boyunca hakim gömü tipi kremasyonken; Arkaik Dönem’in başından itibaren, Attika ve Korinth’te inhumasyon gömüler, kremasyonla paralel seviyede uygulanmaya başlamıştır⁵⁶⁰.

Kaplara yapılan inhumasyon gömülerde genellikle yetişkinler için pithoslar, bebek ve çocuklar için amphoralar veya benzer nitelikteki kaplar tercih edilmektedir. Doğrudan zemine yatırılarak yapılan gömülerde ise cesetin üstü ve etrafı yerel/ithal taşlar, çatı kiremiti veya ahşap ile örtülebildiği gibi; kayaların oyularak hazırlandığı alanlara yerleştirilebilmektedir. İonia kentlerinden elde edilen veriler, mezarların çoğunlukla doğu-batı yönlü uzandığını ve cesetin başı doğuya gelecek şekilde mezara yerleştirildiğini göstermektedir.

Kremasyon uygulamasının Anadolu’daki en eski örneği, Akeramik Neolitik Dönem’e kadar uzanmakta; bu döneme ait ilk bulgularsa Aşıklı Höyük yerleşiminde karşımıza çıkmaktadır. Aşıklı’da bebek veya yetişkin ayırt etmeksizin, toplumdaki her bireye, *birincil kremasyon* geleneği uygulanmıştır⁵⁶¹. Aşıklı’yı kronolojik olarak takip eden Kaklık ve Gedikli/Karahöyük’te, ETC III evresine tarihlenen gömüler *ikincil* kremasyona uygun olarak, kaplar içerisinde ele geçmiştir⁵⁶². MÖ 2. binden itibaren yaygınlaştığını gördüğümüz kremasyon uygulaması, her yerleşimde farklı zaman aralıklarında ve farklı sıklıklarda devam ettirilmiştir.

⁵⁵⁸ Özkan-Erkanal 1999, 30.

⁵⁵⁹ Erkanal 1987, 256.

⁵⁶⁰ Hürmüzlü 2008, 11.

⁵⁶¹ Özbek 1993, 206.

⁵⁶² Uhri 2010, 59.

İonia Bölgesinde kremasyon geleneği, ilk olarak GTÇ’de görülmeye başlamıştır. En erken Baklatepe ve Panaztepe yerleşimlerinde karşımıza çıkan kremasyon mezarlar, *birincil* ve *ikincil* tipteki yakma biçimleriyle temsil edilmektedir. *Birincil* tipte değerlendirilebilecek Panaztepe’nin GTÇ evresine ait kremasyon mezarında, ölü yakılarak kalıntıları urneye konulmuş ve aynı alana da gömülmüştür⁵⁶³. Baklatepe’de ise *ikincil* tipte kremasyon uygulanmış, yakma işlemi başka bir alanda gerçekleştirilerek kalıntılar urnelerle mezarlara bırakılmıştır⁵⁶⁴.

Aynı dönemde Batı Anadolu’da; Troia VI yerleşiminde⁵⁶⁵, Beşiktepe ve Müskebi’de urneler içerisinde yanmış insan kemikleri ele geçmiştir. Troia’da VI’da bulunan yakma çukurları, *ikincil* kremasyona işaret ederken, kemiklerin testilere sığdırılabilmesi için uzun kemiklerin kesilmesi, ölü gömme geleneklerindeki özgün uygulamalardandır. Beşiktepe’de ise, gövdenin alt ve üst kısımlarının ayrı çömleklere konularak tek bir küpe yerleştirildiği örnek, ilgi çeken bir diğer uygulamadır⁵⁶⁶.

Yunan dünyasında Miken Döneminden önce çok fazla rastlanmayan kremasyonlar, İonia Bölgesi GTÇ kremasyonlarıyla paralel zamanlarda; Perati oda mezarlarında bulunan urnelerin içinde ve gömü çukurlarında; Rhodos’ta urnelerin içinde ve zeminde; Peloponnesos’taki Agrapidochori’de, kül tabakasıyla vazo parçalarının bulunduğu alanda ve Kos’ta oda mezar içindeki bir sürahide ele geçirilmiştir⁵⁶⁷. Miken sonrası dönemde Salamis’te, Lefkandi’de ve Argos’ta yapılan kremasyonların *ikincil* tipte olduğu saptanmıştır. Yanmış kemiklerin konulduğu urneler, çukurların içerisine yerleştirilerek etrafı toprakla çevrilmiş veya üzerleri bir tümsek oluşturacak şekilde tamamiyle kapatılmıştır⁵⁶⁸.

Protogeometrik ve Geometrik Dönem’le birlikte, kremasyon İonia kentlerinde yaygınlaşmaya başlamıştır. Bunun en güzel örneği Klazomenai’de görülmektedir. MÖ 7. yy.’da lahit geleneği ile birlikte inhumasyonlar popüler hale gelene kadar, kent standart gömü tipi yakmadır; ancak MÖ 7. yy.’dan sonra kremasyon gömüleri azalmaya başlamıştır. Klazomenai’de *birincil* kremasyonlar uygulanmış, urne içinde kalıntıların toplanması yerine, ölünün yakıldığı alan kum veya taş yığınlarıyla kapatılarak yakma çukuru mezar haline getirilmiştir⁵⁶⁹. Bu mezarlarda ölü hediyeleri kremasyon ateşine

⁵⁶³ Erkanal 1987, 256.

⁵⁶⁴ Erdal 2002, 123.

⁵⁶⁵ Korfman 1995, 174.

⁵⁶⁶ Akyurt 1998, 123.

⁵⁶⁷ Lewartowski, 1998, 138.

⁵⁶⁸ Kurtz-Boardman 1971, 26.

⁵⁶⁹ Hürmüzlü 2008, 13.

atılmış, dolayısıyla hepsi yanık ve kırık olarak ele geçirilmiştir⁵⁷⁰. Protogeometrik Dönem'deki Teos kremasyonları ise, yakma çukurlarında libasyon kaplarıyla birlikte yakılmış; daha sonra kalıntılar toplanarak mezar alanına gömülmüştür⁵⁷¹. Geometrik Dönem kremasyonlarını temsil eden Kolophon'da Klazomenai'de olduğu gibi, yakma çukurlarının toprakla örtüldüğü *birincil* tipte kremasyon uygulanmış; ancak Klazomenai'den farklı olarak, kalıntılar bir urne içerisinde toprağa verilmiştir⁵⁷².

Hellenistik ve Roma Dönemi'ndeki kremasyonlar ise Phokaia, Miletos ve Ephesos kentlerindeki mezarlarla temsil edilmektedir. MÖ 3. yy.'a kadar yakma uygulanan Phokaia gömüleri, Ionia kentlerindeki kremasyon bulgularının en geç örneklerindedir. Arkaik Dönem'den itibaren yoğun olarak tercih edilmesine rağmen, MÖ 3. yy.'dan sonra inhumasyonla birlikte görülmeye başlamıştır. Kremasyon mezar olarak çoğunlukla çömlekler kullanılırken; yanmış kemiklerle ele geçirilen Phokaia'daki 2 no.'lu lahit, özel bir uygulamanın Ionia Bölgesindeki tek örneğini temsil etmektedir. Aynı zamanda Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen bir ostotheke, yakılan kemiklerin yalnızca çömlek ve urnelerde muhafaza edilmediğini göstermektedir. Ephesos'ta da çok sayıda örneği bulunan bu kemik kutuları, Ionia Bölgesinde ele geçirilen sınırlı sayıdaki buluntulardır.

Genel olarak, kremasyon gömüler yakıldığı alanda gömülmüş ya da kalıntıları urneler içerisine konularak çeşitli alanlarda muhafaza edilmiştir. Bu alanlar tümülüs, tholos ve oda mezarları kapsayan mezar yapıları; pithoslar, urnenin etrafının taşlarla desteklenerek yerleştirildiği toprak zemin, inhumasyon gömülerin yapıldığı mezar tipleri veya kayaya oyulan çukurlar olmak üzere çeşitlilik göstermektedir.

Kremasyon gerek Anadolu'da, gerekse Yunan dünyasında bebek ve çocuklar için tercih edilen bir gömü biçimi olmamıştır. Attika'da bebek ve çocukların yakıldığı bilinmekte; ancak bir gelenek olarak değerlendirilebilecek standardı sağlamamaktadır⁵⁷³.

3.2.2. Mezarlıklar ve Aile Mezarları

Anadolu'nun Neolitik ve Kalkolitik Dönemlerinden başlayan ve ETÇ I'den itibaren azalarak devam eden geleneği, yerleşim veya mekân içerisine yapılan

⁵⁷⁰ Bakır-Ersoy 1999, 71.

⁵⁷¹ İren-Ünlü 2012, 316.

⁵⁷² Mariaud 2011, 690.

⁵⁷³ Kurtz-Boardman 1971, 73.

intramural gömülerdir⁵⁷⁴. İnamural gömülerle birlikte ektramural mezarlıklar da kullanılmış; ancak ektramural mezarlıkların standartlaşması, İonia Bölgesi için Geometrik Dönem'in sonlarına denk gelmiştir.

Geç Kalkolitik Dönem mezarlarının bulunduğu Baklatepe'de, bebek ve çocukların intramural geleneğe uygun olarak gömüldüğü, ancak yetişkinler için hem intramural hem de nadiren de olsa ektramural mezarlıkların tercih edildiği görülmektedir⁵⁷⁵. ETÇ I evresiyle birlikte, yerleşim içine yapılan yetişkin gömülerde azalma dikkat çekerken; bebek ve çocuklar için her iki uygulamanın devam etmesi, bu tercihin sebeplerini sorgulatmaktadır. Özgüç intramural gömüleri, Bittel'in önerisi olan; öleni gündelik hayata dahil etmek ve ölüyü yaşadığı alandan koparmamak olarak açıklamakta; şehir dışına yapılan gömülerin ise, ölüden korkma ve ölüyü hayatlarına dahil etmek istememek şeklinde açıklamaktadır⁵⁷⁶.

İonia'nın GTÇ evresindeki intramural gömüler; birisi, ağız kısmı kuzeybatıya⁵⁷⁷, diğeri kuzeydoğuya yönlendirilmiş iki çömlek mezarla Panaztepe yerleşiminde temsil edilmektedir. Klazomenai'de Geometrik Dönem'in başlarına kadar bebek ve çocuklar yerleşim içine; bu tarihten itibaren yetişkinlerle birlikte şehir dışındaki mezarlara gömülmüşlerdir. Aynı şekilde Symrna'da da, MÖ 7. yy.'dan itibaren çocuklar da dahil olmak üzere bütün gömüler şehir dışına yapılmıştır.

Gözü alanlarındaki bu değişiklik, Kıta Yunanistan ve adalarda da İonia Bölgesiyle benzer zamanlarda gerçekleşmiştir. Protogeometrik ve Geometrik Dönem boyunca intramural gelenek, ektramural gelenekle aynı anda uygulanmıştır. Attika'daki Kerameikos Nekropolü ve Agoradan çıkarılan mezarlar; intramural ve ektramural geleneğin eş zamanlı gerçekleştiğinin güzel bir kanıtıdır.

Arkaik Dönem'le birlikte kent surları dışına taşınan mezarlıklar, konum olarak kolay ulaşılabilen ve verimsiz toprakların bulunduğu alanlarda düzenlenmiştir. Kutsal yol güzergâhları üzerinde bulunması ise; ölü ziyaretlerinin aksamaması, ölünün ruhunun özel bir alanda varlığını sürdürmesi veya gösterişli mezarlarla kentin ölülerine verdiği önemi kanıtlaması şeklinde yorumlanabilir. Ephesos'ta bulunan Damianusstoia; Artemis Tapınağı ile kenti birbirine bağlayan kutsal yol üzerindeki Geç Hellenistik ve Roma Dönemi mezarlarıyla⁵⁷⁸, bu geleneğin en güzel temsillerinden biridir.

⁵⁷⁴ Uhri 2010, 68.

⁵⁷⁵ Erkanal-Özkan 1999, 345.

⁵⁷⁶ Özgüç 1948, 65.

⁵⁷⁷ Erkanal 1998, 458.

⁵⁷⁸ Scherer 2000, 76.

Şehir dışında konumlandırılan bazı mezar gruplarında özel düzenlemelerin yapıldığı dikkat çekmektedir. Bir kentte aynı döneme ait birden çok nekropol alanının veya az sayıda mezarla temsil edilen küçük mezarlıkların bulunması, nekropollerdeki bazı mezar gruplarının duvarlarla sınırlandırılması veya aynı mezara çoklu gömü yapılması gibi uygulamalar, bu alanların aileler için tahsis edildiğine işaret etmektedir. Aile bireylerinin aynı alana gömülmesi, Ionia Bölgesinde her dönem kesintiye uğramadan devam ettirilmiş gelenekler arasındadır. Geleneğin aynı kaldığı, ancak mezar yapılarının dönemin mimarisine ya da popüler gömü geleneklerine bağlı olarak değiştiği söylenebilir. Çoklu gömülerin yapıldığı mezar ya da mezar yapıları, öncelikle aile mezarlığını akla getirmektedir. Bunların en güzel örnekleri arasında tümülüs ve oda mezarlar yer alır. Panaztepe tholos mezarlarında genellikle beş ya da altı birey bulunmaktadır. İlk gömülerin kemikleri ve kalıntıları, sonraki kullanımlarda kenara itilerek yeni gömüler için yer hazırlanmıştır. Baklatepe'deki bir oda mezarda ise, urne içerisinde yanmış hayvan kemikleri, insan kemikleri ve mezar eşyalarının bulunması; ölünün adak hayvanları ve mezar hediyeleriyle birlikte yakıldığını göstermektedir⁵⁷⁹.

Aynı mezar içerisine yapılan çoklu gömüler dışında, aile bireylerine ayrılmış ayrı mezarların aynı alanda düzenlendiği mezarlıklar bulunmaktadır. Ionia kentlerinde, mezarlıkların aileler için düzenlendiği bilinen en eski örnek Panaztepe'dir. MÖ 2. binin son çeyreğinde, Panaztepe'de belirli bir parselasyon sistemi oluşturularak tekli, ikili ya da üçlü gruplar halinde konumlandırılmış pithoslar, aile bağlarının ölümden sonra da devamlılığı amaçlanarak aynı alan içerisine yerleştirilmiş olmalıdır. MÖ 7 yy.'dan MÖ 6. yy.'ın ilk dörtlüğü bitene kadar, aynı parselasyon sistemi Klazomenai Akpınar Nekropolünde de uygulanmıştır. Mezarlar, duvarlarla çevrilmiş dikdörtgen hücreler içine konumlandırılmış; bu hücreler arasında yürüme alanları bırakılmıştır.

Kıta Yunanistan'da mezar gruplarının duvarlarla sınırlandırılarak düzenlenmesi OH Dönemin sonlarına denk gelmektedir⁵⁸⁰; ki bu dönem, Panaztepe'deki mezar gruplarıyla kronolojik bir yakınlık göstermektedir. Kerameikos ise Yunan'daki aile mezarlıklarının en dikkat çektiği alanlardan biridir. MÖ 4. yy.'da Klazomenai'dekine benzer şekilde mezar grupları peribolos duvarıyla sınırlandırılarak aileler için özel gömü alanları oluşturulmuştur.

Roma'da ise aile mezar geleneğinin varlığı, özellikle hanedan mensupları için inşa edilmiş özel mezar yapılarıyla karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan en dikkat çeken, Via

⁵⁷⁹ Erkanal-Özkan 1998, 403.

⁵⁸⁰ Garland 1985, 106.

Appia ve Via Latina arasında, *Columbari di Vigna Codini* olarak adlandırılan üç columbariumdur. Julio Claudian hanedanlığına mensup aile bireyleri ve köleleri için inşa edilmiş bu yapılarda; hanedan üyelerinin külleri, urneler içinde nişlere yerleştirilerek bir arada muhafaza edilmiştir⁵⁸¹.

3.2.3. Mezar Tipleri

Ölen kişinin gömüleceği yer dönemin dini inançları, toplumsal kuralları veya popüler mezar yapılarına bağlı olarak değişmesine rağmen; öncelikle kişinin veya ailesinin ekonomik ve sosyal statüsüne göre şekillenmektedir. Mezar tiplerindeki çeşitlilikler veya aynı mezar tiplerindeki morfolojik farklılıklar; gömü geleneklerindeki geçişler veya revaçta olan mezar tiplerinin dönemsel olarak değişmesi şeklinde açıklanabileceği gibi, sınıf farkı bulunan insanların aynı mezar tipini kullanması ile de sebeplendirilebilir.

Ionia kentleri içerisinde en erken tarihli mezarlar, Geç Kalkolitik Dönem’le Baklatepe’de bulunmaktadır. İnamural ve ektramural geleneğin bir arada uygulandığı bu dönemde, bebek ve çocuklar için intramural gömüler yaygın olduğu için, çömlek ve amphora mezarların yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Kalkolitik Dönem’de Batı Anadolu’da Beycesultan ve Kuruçay dışında, çömlek mezarların kullanıldığı alanlar sınırlıyken; Doğu bölgelerde bu alanlar Değirmentepe, Hassek Höyük, Korucutepe, Gözlükule ile temsil edilmektedir⁵⁸². Yalnızca yetişkinler için kremasyon tercih edildiği için, söz konusu bebek ve çocuk gömüler inhumasyon tipindedir.

Yetişkinler içinse pithos mezarlar tercih edilmiştir. Ceset pithosun içine yerleştirilmekte ya da pithos kırılarak parçaları cesedin üstüne serilmektedir⁵⁸³. Benzer bir uygulama, Kusura’daki Kalkolitik Dönem pithos mezarlarında karşımıza çıkmaktadır. Kusura’da da, Baklatepe’dekine benzer şekilde, cesedin üzeri kırık çömlek parçalarıyla örtülmüş; ya da ortadan ikiye ayrılan pithos, zemine yatırılan iskeleti kaplayacak şekilde cesedin üzerine yerleştirilmiştir⁵⁸⁴.

MÖ 2. binde çömlek ve pithos mezarlar, ektramural mezarlıklarda artmaya başlamıştır. Bayraklı/Symrna’daki küp mezarlar MÖ 1800-1200 (Troia VI) yıllarına⁵⁸⁵;

⁵⁸¹ Toynbee 1971, 114.

⁵⁸² Uhri 2010, 107.

⁵⁸³ Erkanal-Özkan 1999, 344.

⁵⁸⁴ Özgüç 1948, 16.

⁵⁸⁵ Akyurt 1998, 24.

Panaztepe'dekiler ise nekropolün A evresine, yani MÖ 2. binin ikinci yarısına tarihlenmektedir. Kaplar yan yatırılarak toprağa yerleştirilmekte ve ağzı yassı taşlar veya seramik parçalarıyla kapatılmaktadır.

Protogeometrik Dönem'de pithos, amphora veya çömlek gibi kaplara yapılan gömüler Klazomenai'de bulunmaktadır. Bebek ve çocukların gömüldüğü amphoralar MÖ 7. yy.'ın üçüncü çeyreğinden başlayarak Arkaik ve Klasik Dönem boyunca kullanılmıştır. Genellikle basit yapıdadır. Tüm dönemlerde olduğu gibi, ağızları bir taşla kapatılmış, çevreleri küçük taşlarla desteklenerek üzerleri kapatılmıştır⁵⁸⁶. Akpınar Nekropolündeki amphoralar Khios, Güney İonia ve yerli üretimden oluşan örneklerdir⁵⁸⁷. Arkaik Dönem çömlek ve pithos mezarları Klazomenai dışında Bayraklı/Symrna'daki soylular mezarlığında da kullanılmıştır. Klasik Dönem'de ise bu kentlere Kolophon da eklenmiştir.

Batı Anadolu'da Pitane, Assos, Antandros ve Tenedos'ta pithoslar yetişkin ve çocuk gömüler için kullanılırken; Batı Anadolu ve adalarda bebek ve çocuk amphora gömüleri Pitane, Assos, Ialyssos ve Kamiros kentlerinde bulunmaktadır⁵⁸⁸.

İonia Bölgesindeki mezarlarda çoklu gömülerle temsil edilen; bu sebeple birer aile mezarı olarak ele aldığımız iki mezar tipi tholos ve tümülüslerdir. Tholos mezarlar Panaztepe, Kolophon ve Miletos'ta bulunmaktadır. İonia yerleşimlerinin en erken alanlarından biri olan Panaztepe'de, MÖ 14.- 13. yy.'lara (GH IIIA) ait 17 tholos mezarın genel karakterini; 0,60- 1,10 m. arasında kısa bir dromos, yassı kireç taşının kullanıldığı ve bindirme tekniğiyle inşa edilen duvarlar ve taş levhalarla kapatılan tavan açıklığı oluşturmaktadır. Dromos, taş levhalarla harç kullanılmadan örülerek kapatılmakta; her yeni gömüde bu taşlar kaldırılıp tekrar örülmektedir. Mezarlar, toprakla örtüldükten sonra dromosun başladığı yere bir duvar inşa edilerek mezarın yeri işaretlenmiştir. En büyük tholosun ölçüleri 2,10 x 2,80 m.⁵⁸⁹, en küçük tholosunki ise 1,30 x 1,10 m.'dir⁵⁹⁰.

Kolophon'da bulunan ve GH IIIB ya da IIIC'ye ait olduğu düşünülen⁵⁹¹ tholos, 3,87 m.'lik çapı ve 1,70 m.'lik korunan yüksekliği ile Panaztepe tholoslarından daha geniş bir yapıdadır. Mezar odasının kubbe şeklinde yükselen üst kısmı, Panaztepe'de

⁵⁸⁶ Hürmüzlü 2003, 249.

⁵⁸⁷ Hürmüzlü 2004, 82.

⁵⁸⁸ Hürmüzlü 2008, 19-21.

⁵⁸⁹ Erkanal 1987, 255.

⁵⁹⁰ Erkanal-Karaaslan 2010, 105.

⁵⁹¹ Bridges 1974, 265.

olduğu gibi tek bir taşla ya da taşlarla kapatıldığı düşünülmektedir⁵⁹². Miletos'ta bulunan tholos mezar ise, *priform* küp buluntusundan⁵⁹³ yola çıkarak GH IIIB ile GH IIIC arasına tarihlendirilmektedir. Bu bulgularla, MÖ 2. binde Ionia Bölgesinde bir tholos mezar geleneğinin varlığından söz etmek mümkündür.

Tholos mezarların kökenini araştıran Canavagh ve Laxton, Girit'in *Mesera tip* dairesel mezarlarının Miken tholoslarının atası olabileceği düşüncesini, her iki tipteki mezarların mimari özellikleri ve kronolojik gelişimlerini ele alarak araştırmış; ancak bindirme tekniğiyle inşa edilen tonozlu tholos mezarların kökeninin, Girit dairesel mezarlarına dayanmadığını ortaya koymuştur⁵⁹⁴. Mee ise, Ege'deki dairesel mezar yapılarından yalnızca Mykonos ve Tenos'taki iki mezarda Miken etkisinin bulunduğunu belirlemiştir⁵⁹⁵. Panaztepe'deki tholosların çoğunun da, Yunanistan'ın doğu kıyısındaki örneklerden ziyade; Peloponnesos'un güneyinde bulunan Laconia ve Messenia'daki tholoslara benzediğini belirtmektedir.

Yunanistan'da tholos mezarların ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı tartışmalı bir konu olsa bile, OH Dönemin sonlarında kesin olarak kullanıldığı; GH I Döneminde Messenia yerleşimlerinde, bu tarihten itibaren de Messenia dışında Laconia, Triphylia, Elis, Attika başta olmak üzere çeşitli bölgelere yayıldığı düşünülmektedir⁵⁹⁶. Kıta Yunanistan'da, GH IIIA ve IIIB'de yoğun olarak tercih edilen tholos mezarlar, GH IIIC'den itibaren oldukça azalmıştır⁵⁹⁷.

Tholoslarla dairesel yapısı itibariyle benzeyen, ancak Ionia Bölgesindeki kullanım aralığı Arkaik Dönem'den Hellenistik Dönem'e kadar uzanan mezar tipi tümülüslerdir. Kentlerdeki en erken örnekleri Kolophon'da MÖ 8.-7. yy.'a, Smyrna'da MÖ 7. yy.'a, Klazomenai'de MÖ 6. yy.'a tarihlenirken; Teos'taki tümülüslerin kesin tarihi henüz saptanmamıştır. Hellenistik Dönem'e kadar kullanıldığı saptanan alan ise Kolophon'dur.

Arkaik Dönem'in mezar tipleri arasında yer alan tümülüslerin boyutlarında bir standart yoktur. Kolophon'da, Geometrik Dönem nekropolünde bulunan 6 ve 7 no.lu tümülüsler, Arkaik-Hellenistik Dönem nekropolündeki örneklerden daha büyük ebatlarda inşa edilmiştir. 7 no.lu tümülüsün dromossuz, 6 no.lu tümülüsün ise sonradan eklenmiş olabilecek bir mezar girişine sahip olması; 7. No.lu tümülüsün taş işçiliğinin

⁵⁹² Akyurt 1998, 25.

⁵⁹³ İslam-Aslan, 2014, 381-382.

⁵⁹⁴ Canavagh-Laxton 1981, 109-140.

⁵⁹⁵ Mee 1998, 140.

⁵⁹⁶ Canavagh-Mee 1998, 44.

⁵⁹⁷ Gür 2012, 58.

daha düzenli olması gibi özellikler, yapım tekniklerinde farklılıklar olduğunu göstermektedir. Ancak bu iki mezarın stratigrafik bağlantılarından dolayı kronolojik ayrımları yapılamamıştır⁵⁹⁸.

Smyrna'da ise MÖ 7. yy.'a tarihlendirilen Tantalos'un Mezarı ile MÖ 4. yy.'a tarihlendirilen polygonal, rectogonal ve çifte tümülüsler; farklı yapım teknikleriyle Smyrna tümülüslerindeki çeşitliliği ortaya koymaktadır. Tantalos Mezarı *Isopata* tipinde inşa edilmiştir ve bu tip, Girit'in Minos Dönemi'nde yoğun olarak görülmektedir⁵⁹⁹. Akurgal, bu mezar tipine bir Hitit anıtı olan Gavurkale Mezarı'nı örnek vererek; Tantalos Mezarı'nın, Gavurkale'nin Arkaik Dönem'deki başka bir versiyonu olduğunu belirtmiştir⁶⁰⁰. 2015 yılında kaçak kazılarla oldukça tahrip edilen bir tümülüs tespit edilerek, Laflı tarafından değerlendirilmeleri yapılmıştır⁶⁰¹. "Küçük Ovacık Tepe Tümülüsü" olarak adlandırılan bu mezar yapısında, 2,22 x 0,83 cm.'lik, yarı işlenmiş iri duvar taşları kullanılmıştır. Dromos ise yaklaşık 4,5 x 2 m. ölçülerindedir. MÖ 5. yy. sonu-4. yy. başlarına tarihlendirilen bu mezar; krepisli, dromoslu ve taş örgülü mezar odasıyla Tantalos Mezarı ve kentte sözünü ettiğimiz diğer tümülüslerle ortak özelliklerdir.

Klazomenai tümülüslerinin kazısı yapılan 4 örneğinde, dromos veya mezar odasının bulunmadığı; yalnızca mezarın üzerine toprak yığılıp, etrafının peribolos duvarlarıyla çevrildiği belirtilmektedir⁶⁰². Ersoy; bu tümülüslerin, Lydia'daki aristokrat sınıfa ait tümülüslerin bir imitasyonu olarak, Klazomenai soylularınca yaptırılmış olabileceğini öne sürmektedir⁶⁰³.

Ionia Bölgesinin erken mezar tiplerinden biri de, taş sandık mezarlardır. Özgüç, Anadolu'daki sandık mezarları yapım tekniğine göre iki grupta ele almıştır⁶⁰⁴. Birincisi, "Dört veya en çok altı iri, yassı taşla çevrelenen, üstü tek veya çift taşla örtülen gerçek sandık mezarlar"; ikincisi ise "Dört yanı irili ufaklı ve düzensiz taşlarla çevrelenen, üstü açık bırakılan mezar". Ionia Bölgesindeki sandık mezarlar, her iki kategoriye de uygun örnekler vermektedir.

Sandık mezarlar, hem intramural gömülerde taban altına; hem ekstramural gömülerde nekropol alanlarına konumlandırılmıştır. Ancak taban altına yerleştirilmesi

⁵⁹⁸ Özgan vd. 2015, 272-273.

⁵⁹⁹ Bu örnekler için bkz. Preston 2004, 321-348.

⁶⁰⁰ Akurgal 1946, 61.

⁶⁰¹ Laflı 2015, 10-11.

⁶⁰² Hürmüzlü 2008, 28.

⁶⁰³ Ersoy 1999, 175.

⁶⁰⁴ Özgüç 1948, 31.

görece daha zor olduğu için ekstramural mezarlıkların tercih edilen mezar tiplerinden biri olmuştur⁶⁰⁵. Baklatepe’de ETÇ I’e ait 5 adet, Panaztepe’de GTÇ’ye ait 11 adet, Klazomenai’de Protogeometrik-Geç Protogeometrik Dönem’e ait 8 adet, Ephesos’ta MÖ 5.yy.’ın son çeyreğine ait 4 adet, Teos’ta biri MÖ 5. yy sonu - MÖ 4. yy başına ait biri de tarihi belirlenemeyen olmak üzere toplam 2 adet taş sandık mezar tespit edilmiştir. Mezarların her biri, iri blok taşlarla inşa edilmiş ve üzerleri iki ya da üç adet iri taşla kapatılmıştır. Mimari özellikleri ortak olan bu mezarlardan yalnızca Baklatepe’nin ETÇ I’e ve Panaztepe’nin GTÇ’ye ait iki sandık mezarı, trapezal formu ile diğer mezarlardan ayrılmaktadır.

Yunan kentlerinde sandık mezarların en erken örnekleri, EH Dönem’de Ayios Kosmas ve Marathon’da bulunmaktadır. Ayios Kosmas’daki otuz iki mezardan bazıları, Baklatepe ve Panaztepe’deki gibi trapezal formdadır⁶⁰⁶. MH Dönem’de Argos, Lerna, Kythera, Anavysos gibi birçok merkezde tespit edilen sandık mezarlar, LH Dönem’de Kokla, Argos, Krini, Pylos, Salamis, Olympos gibi kentlerde; sıklıkla oda mezarların çevresinde bulunmuştur⁶⁰⁷. Protogeometrik Dönem’de Lefkandi’de⁶⁰⁸, Geometrik Dönem’de Vari ve Phaleron’da⁶⁰⁹ olmak üzere kullanım alanlarındaki genişliğini korurken; Arkaik Dönem’de yaygınlığı azalmış, Klasik Dönem’le birlikte etrafı taşla çevrilen sandık mezarlar yerine, lahitler yükselişe geçmeye başlamıştır⁶¹⁰.

Kremasyonun terk edilmeye başlayıp inhumasyonun yaygınlaştığı MÖ 7. yy.’da, lahitlerin popülerlik kazandığı görülmektedir. Mısır ile Ionia arasında gerçekleşen siyasi ilişkilerle, Mısır’ın lahit formlarının bölgeye girdiği ve ölü gömme adetlerinde değişikliklere sebep olduğu düşünülmektedir⁶¹¹. Ionia Bölgesindeki lahitler, yerel taşlardan ya da pişmiş topraktan üretilmişlerdir. Bölge içerisindeki en erken örnekleri, Klazomenai kentinde MÖ 630 yılında kullanılmaya başlayan pişmiş toprak mamullerdir (Lev. LXXIV: Fig. 140).

MÖ 6. yy.’dan itibaren pişmiş toprak lahitler yalnızca Klazomenai’de değil, bir kısmı Klazomeai tipinde bir kısmı ise yerel özellikte olmak üzere, çoğu Ionia kentinde kullanılmaya başlamıştır. Ephesos’ta Arkaik Dönem nekropol alanı olarak kullanılan

⁶⁰⁵ Uhri 2010, 117.

⁶⁰⁶ Cavanagh-Mee 1998, 16.

⁶⁰⁷ Cavanagh-Mee 1998, 37, 62.

⁶⁰⁸ Hürmüzlü 2008, 18.

⁶⁰⁹ Kurtz-Boardman 1971, 54.

⁶¹⁰ Kurtz-Boardman 1971, 71, 97.

⁶¹¹ Bakır vd. 2000, 48.

Devlet Agorası'nda MÖ 6. yy.'a⁶¹², Erythrai'de MÖ 6. yy.'a⁶¹³, Teos'ta MÖ 6. yy.'a⁶¹⁴ ve Bayraklı/Smyrna'da MÖ 6.- 5. yy.'a⁶¹⁵ tarihlendirilen pişmiş toprak lahitlerin; Ionia kentleri içerisinde kronolojik bir uyum sergilediği görülmektedir. Bu kentler arasında Erythrai; Klazomenai tipi lahitlerin yanında, kabartmalı lahitleriyle dikkat çekmektedir. Pişirilmeden önce silindirik bir baskıyla şekillendirilerek kabartmalar yapılan Erythrai örneklerinde sfenksler, volüt ve lotuslar, yumurta dizileri gibi motifler bulunmaktadır⁶¹⁶.

Pişmiş toprak lahitlerle ilgili önemli bir çalışma, Evren tarafından 1985 yılında yayımlanmıştır. Evren, Küçük Menderes Havzasından getirilip Tire Müzesi'nde sergilenen lahitleri form ve stilistik özelliklerine göre tanımlamıştır. MÖ 2. yy. ile MS 2.- 3. yy. arasına tarihlendirilen, ancak üretim merkezlerinin belirlenemediği bu lahitler, simetrik iki ana parçadan oluşmaktadır. Taban ve kapakları yarım küre şeklindedir. Baş, gövde, ayak ve sırt kısımlarına band kuşaklar yapılarak lahitte paneller oluşturulmuş; bu panellere de geyik, kartal ve yılan, büyük ve küçük yıldızlar ve kabara (meme) şeklinde rozetler aplike edilmiş veya çember ve nokta bordürlü negatif baskı tekniğinde rozetler yerleştirilmiştir⁶¹⁷. Boynuz (ay) motiflerinin de yer aldığı bu süslemeleri Evren, Ephesos'un Kybele ile başlayıp, Roma Dönemi ile Artemis'e evrilen, bereket ve doğurganlık kültürünün somut birer yansıması olarak görmekte; söz konusu lahitlerin, bu kült etkisiyle şekillendirilmiş olabileceğini önermektedir. Diğer kentlerdeki pişmiş toprak lahitlerle ne form ne de kronolojik olarak bir uyumluluğu bulunmaması, ayrı bir inanç veya etki çerçevesinde kullanılmış olabileceklerini düşündürmektedir.

Bulunulan coğrafyanın sağladığı taş cinslerinden üretilen lahitlerin erken dönem örnekleri genellikle basit bir yapıdadır. Erythrai ve Smyrna'da kalker taşı, Phokaia'da ise Foça (tüf) taşı kullanılmıştır (Lev. LXXV: Fig. 141, 142). Ancak özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'yle birlikte, mermerden üretilen lahitler; konu ve süsleme zenginliğiyle adeta birer sanat eseri haline gelmiştir. Ionia Bölgesinde bu nitelikteki en dikkat çeken kent Ephesos'tur. Kente yaklaşık 15 km. mesafede bulunan Belevi'ndeki mermer ocakları, mermerin yakın bir bölgeden teminini sağladığı için üretimin daha

⁶¹² Scherrer 2000, 76.

⁶¹³ Özyiğit 1990, 129.

⁶¹⁴ Kadioğlu, *Teos Arkeoloji Kazısı 2013 Yılı Kazı Raporu (4. Sezon)*,

http://www.ttk.gov.tr/templates/Levheler/File/Kazilar/2013/Teos_2013.pdf

⁶¹⁵ Cook 1974, 55-60.

⁶¹⁶ Bayburtoğlu 1977, 25-26.

⁶¹⁷ Evren 1985, 4-15.

kolay ve yoğun olarak yapılmasını sağlamış olmalıdır. Üretilen bu lahitler de Kilikia'ya, Megiste'ye ve Yukarı İtalya'ya ihraç edilmiştir⁶¹⁸.

Ephesos lahitlerinin büyük bir kısmı MS 2. yy.'a aittir. İşlemeleri daha sonra tamamlanmak üzere yarım bırakılmış -ya da hiç işlenmemiş- yarı mamul girlandlı lahitler çoğunluktadır. Arka ve yan yüzlerinin genellikle perdahlanmadan bırakıldığı görülmektedir⁶¹⁹. Yarı mamul üretimler Ephesos dışında Anadolu'da Prokonnesos, Aphrodisias ve Karia bölgesinde -muhtemelen Aphrodisias'ta- yapılmaktadır⁶²⁰. Üretim, her üç bölgede de MS 2. yy.'da başlamıştır. Prokonnesos'ta, diğer üretim merkezlerinden farklı olarak, yalnızca girlandlı lahitler değil, birçok tipte lahit teknesi ve kapağı üretilmiştir. Prokonnesos'tan Bithynia, Aşağı Moesia, Ravenna, Yukarı İtalya, Dalmaçya, Roma'ya; Ephesos'tan ise Roma, Yukarı İtalya ve Kilikia'ya bu üretimler ihraç edilmiştir. Prokonnesos'ta ihracatın bu kadar yoğun olmasını Koch, nakliyenin Prokonnesos'tan gemilerle kolayca yapılabilmesi ve lahitte yarım bırakılan süslemelerin, farklı işçiliklerle bitirilebilecek nitelikte olmasıyla açıklamaktadır⁶²¹.

Ephesos'ta girlandlı lahitler dışında frizli ve sütunlu lahitler de üretilmiş; ancak bunlar, girlandlı lahitler kadar yaygınlaşmamıştır. Frizli lahitlerden en popüler olanı, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen Cehennem Lahti'dir.. Bunun dışında Liman Caddesi üzerinde sergilenen lahitlerden iki tanesi, frizli lahitlerin Ephesos'taki temsilcilerindedir. Lahitlerden birinde, dört cephede de işlenen savaş sahneleri ve at figürleri yer alırken; diğer lahtin ön cephesinde insan figürleri, yan ve arka cephelerde de girland bezemeleri işlenmiştir. Koch, Ephesos'daki frizli lahitlerin kaide çıkıntılarında yola çıkarak bunların Dokimion lahitlerinin örnek alınarak üretildiğini; ancak MS 3. yy.'dan itibaren üretimin durarak Atina'da ithal edilen frizli lahitlerin kullanıldığını belirtmektedir⁶²².

Ephesos Müzesinde sergilenen sütunlu lahit ise, kentteki tek örneği oluşturmakla beraber; Aphrodisias'ın sütunlu lahitleriyle benzerliği ile dikkat çekmektedir. Müzede bulunan lahit, sütunlar arasına dizilen Mousalardan oluşmakta ve bu özellik Aphrodisias lahitlerinin çoğunda bulunmaktadır.

Özellikle Hellenistik Dönem'e ait oldukça fazla örneğin bulunduğu, tipolojik ve stilistik özellikleriyle belirli standartlara sahip; ancak yerel karakterleriyle birbirinden

⁶¹⁸ Koch 2010, 22.

⁶¹⁹ Koch 2001, 244.

⁶²⁰ Koch 2001, 230-236.

⁶²¹ Koch 2001, 14-18.

⁶²² Koch 2001, 245.

ayrılan bir diğer grup ise mezar stelleridir. Anadolu'daki en erken örnekleri, Pitane (Çandarlı) Nekropolünde bulunmuş; kaba ve uzun bir formla Arkaik Dönem'e tarihlendirilmiştir⁶²³. Ancak Ionia Bölgesinden ele geçirilen steller, Hellenistik Dönem'e aittir. Steller, Klazomenai ve Phokaia dışında, bütün Hellenistik kentlerde kullanılmıştır ve örneklerin çok büyük kısmı, MÖ 2. yy.'a aittir. Bu durum, Roma Dönemi'yle birlikte yükselişe geçen lahit geleneğinin, mezar stellerini geri planda bıraktığını düşündürmekte; ancak kesin bir yargıya varmak mümkün olmamaktadır.

Bölgedeki steller genel olarak akroterli, alınlıklı, alınlığın alt kısmında veya kaidede yazıtları bulunan, genellikle hizmetçilerle tasvir edilmiş bir veya iki ana figürü bulunan, kare veya dikdörtgen formdaki mezar taşlarıdır. Ancak bölgesel/yerel farklılıklarla karakteristik özellikler kazanmışlardır. Bu sebeple, kentlerin stel tipolojileri birbirlerinden farklı olarak ele alınmıştır.

Ionia'da Ephesos ve Smyrna atölyelerinde üretilen steller, karakteristik özellikleriyle ayrı bir yere sahiptir. Ephesos, Smyrna, Miletos gibi merkezlerde, stellerin aşağıdan yukarıya doğru incelendiği görülmektedir. Ephesos'un *alınlıklı* stellerinde, alınlık kısmı genellikle boş bırakılmakta; boş bırakılmadığı durumlarda da rozet ve kalkan motifleriyle doldurulmaktadır. Çoğunlukla akroterlerlidir. Ephesos'ta oldukça az sayıda bulunan *alınlıksız* stellerin ise Rhodos, Khios ve Samos'ta yaygın olduğu düşünülmekte; kente yabancı etkilerle girmiş olabileceği ifade edilmektedir⁶²⁴. *Çerçevesiz* steller Ephesos'ta ziyafet sahneli veya at figürlü olarak işlenmiştir. Ancak Smyrna'da çerçevesiz steller, yalnızca 3 örnekle temsil edilmekte; at ve ziyafet tasvirleri de nadir görülmektedir⁶²⁵.

Attika stellerinde MÖ 4. yy.'dan itibaren işlenmeye başlayan veda sahnesi; Delos, Kyklad adaları ve Ionia stellerine de konu olmuştur. Ölen kişi ayakta, otururken veya klinede uzanmış olarak gösterilmektedir. Cenaze ziyafeti sahnelerinde de ölü klinede uzanmış olarak tasvir edilmektedir. Veda sahneli stellerde olduğu gibi ziyafet sahneleri de Attika'da MÖ 4. yy.'dan itibaren kullanılmaya başlamış ve Doğu Yunan stellerini etkileyerek zaman içerisinde kendi karakterini oluşturmasını sağlamıştır⁶²⁶.

Smyrna stellerinin büyük kısmında, kabartma üzerindeki boş alanda plastik rozet ve çelenk motifleri bulunur. Dolayısıyla bu motifler, Smyrna stellerinin karakteristik

⁶²³ Karagöz 1984, 7.

⁶²⁴ Atalay 1988, 11-13.

⁶²⁵ Yaylalı 1986, 479.

⁶²⁶ Atalay 1988, 17-20.

özelliklerinden birisi olarak değerlendirilebilir. Figürlerin heykel görünümünde ve hareketli olarak işlenmesi ise, ayırıcı özelliklerden bir diğeridir⁶²⁷.

Ionia Bölgesine ait stellerde, kadın figürler genellikle *pudiciata* tipinde işlenmiştir. Smyrna stellerinde, *pudiciata* dışında *Demeter rahibesi* olarak adlandırılan kadın figürülü stellerin, kente özgü bir tip olduğu düşünülmektedir.

Yunan dünyasında mezar stelleri çok daha erken dönemlerden itibaren kullanılmaya başlamıştır. MÖ 6. yy.'ın üçüncü çeyreğinde Attika'da üretilen steller, gövdeden ayrı bir taban ve taç kısmından oluşmaktadır. Aynı yüzyılın son çeyreğinde, taban kısmı aynı yapıda bırakılırken taç kısmı da gövdeye eklenmiştir. Kabartma alanı dardır; bu yüzden genellikle tek bir figür işlenmiştir. Savaşçı ve atletler, köpeği ile gösterilen erkekler, yaygın olarak kullanılan figürler arasındadır. Erken örneklerin taç kısmında sfenksler bulunmaktadır⁶²⁸.

MÖ 5. yy. başlarından MÖ 430 yılına kadar, Attika'da stel üretimi durmuş; dolayısıyla kabartmaların MÖ 5. yy.'daki gelişimi kesintiye uğramıştır. Ancak genel hatlarıyla Arkaik Dönem özelliklerinde devamlılık hâkimdir⁶²⁹. MÖ 4. yy. ile birlikte, kabartmalarda birden çok figürün işlendiği; bu yüzyılın sonunda da boyalı stellerin popülerlik kazandığı görülmektedir. Hellenistik Dönem kabartmalarında genel hatlarıyla ayakta duran ya da oturan figürler, hizmetçi veya köleleriyle birlikte gösterilmiştir. Bu gösterimlerde statü farkı, figürlerin ebatlarıyla orantılı olarak verilmiş; hizmetçiler mezar sahibinden daha küçük ölçüde işlenmiştir. Aynı zamanda bu, ölünün kahramanlaştırılmasının bir ifadesidir. Kabartmadaki sahnede genellikle hayvanlar, kutular, vazolar, Hermeler ve altarlar bulunmaktadır⁶³⁰.

3.2.4. Mezar Hediyeleri

Mezarlardan ele geçirilen buluntular, ölünün yaşı, cinsiyeti, mesleği ve sosyal statüsü hakkında aydınlatıcı bilgiler sağlamaktadır. Gündelik yaşam içerisinde kullanılan eşyaların mezarlara bırakılması geleneğinin, öte dünyaya geçiş için önemli bir işlevi olduğuna inanılmaktadır. Bu geçişle birlikte, öte dünyadaki “yaşamını”, bu dünyadaki gibi idame ettirebilecek nesnelere mezarlara konularak; bir anlamda ölünün

⁶²⁷ Yaylalı 1986, 480.

⁶²⁸ Kurtz-Boardman 1971, 85-86.

⁶²⁹ Boardman 2005, 68.

⁶³⁰ Kurtz-Boardman 1971, 234.

rahat ettirilmesi amaçlanmış olmalıdır. Bu bağlamda, mezar buluntularını; *gündelik eşyalar, kişisel eşyalar* ve *simgesel eşyalar* olarak gruplandırabiliriz.

Ionia Bölgesinde ele aldığımız yerleşimlerde ilk grubu; mutfak kapları, içki kapları ve koku kaplarından oluşan buluntular oluşturmaktadır. Mutfak kapları ve içki kapları, çalışmamızda ele aldığımız her dönemde kullanılan; mezar başında ölünün onuruna verilen cenaze ziyafeti ve libasyon ile ilişkilendirilebilecek malzemelerdir. Bilindiği gibi Antik Yunan'da *perideipnon* olarak adlandırılan ölü yemeği; ölünün onuruna yapılan hayvan adaklarıyla mezar başında gerçekleştirilen bir ziyafetten oluşmaktadır⁶³¹. Baklatepe'de, GTÇ'ye ait bir oda mezarda ele geçirilen kremasyon kabında, yanmış insan ve hayvan kemiklerinin bir arada bulunması⁶³²; aynı şekilde Klazomenai'de mezarların etrafından ele geçirilen kaplarda tespit edilen keçi, oğlak ve koyun kemikleri⁶³³; ölü adağı ve yemek seramonisinin GTÇ'den itibaren devamlılık gösteren bir gelenek olduğunu ortaya koymaktadır. Cenaze yemekleriyle ilişkilendirdiğimiz bu kapları tabak, balık tabağı, kase (emzikli, tek kulplu, bandlı, meanderli), khtyra, krater gibi malzemeler oluşturmaktadır.

Bir diğer kap grubu ise, Yunan geleneğinde *khoai* olarak adlandırılan içecek sunuları için kullanılmış olan kaplardır. Ionia mezarlarındaki bu kaplar; amphora, amphoriskos, skyphos, askos, kantharos, kylix, rhyton, oinokhoe ve çeşitli formlardaki örneklerle temsil edilmektedir. Bir örneği, Ephesos'un Ayasuluk Tepesinde bulunan Miken çömlek mezarında ele geçirilen⁶³⁴ dibi delik şişeler de, içerisine sıvı konularak mezarlara libasyon amacıyla bırakılmıştır.

Libasyon geleneğinin Yunan edebi metinlerdeki en güzel temsili, İliada'da karşımıza çıkmaktadır:

*“Rüzgarlar bir arada esti bütün gece,
yığını yakan alevler bütün gece canlı durdu,
bütün gece hızlı Akhilleus iki kulplu bir tasla
şarap aldı altın bir çanaktan,
şarabı yere döktü, ıslattı toprağı,
ruhunu andı talihsiz Patroklos'un”*⁶³⁵.

⁶³¹ Garland 1985, 39.

⁶³² Erkanal-Özkan 1998, 404.

⁶³³ Hürmüzlü 2008, 41.

⁶³⁴ Gültekin-Baran 1964, 122.

⁶³⁵ Homeros, *İlyada*, XXIII, 216-221.

Akhilleus'un Patroklos'un anısına yaptığı bu sunuyu; cesedin yakıldığı odun yığınının ateşi söndürmek için şarap dökülmesi izlemektedir:

*“ ‘Atreusoğlu, öbür Akhalı yiğitler,
ilkın ateşi söndürün kızıl renkli şarapla,
her yerde kırın alevin gücünü’ ”*⁶³⁶.

Kremasyon ateşinin şarapla söndürülmesi geleneği, Hektor'un cenazesinin anlatıldığı dizelerde de işlenmiştir:

*“ünlü Hektor'un ölüsü çevresinde toplandı bütün halk.
Hepsi geldi bir araya, topluluk kuruldu,
Parıldayan şarapla söndürdüler odun yığınını”*⁶³⁷.

Homeros'un dizelerinde geçen kremasyon ateşinin şarapla söndürülmesi geleneği; Ionia mezarlarında da karşımıza çıkmaktadır. Klazomenai'de, birçoğunda ateşin etkisiyle oluşan yanık izlerinin bulunduğu içki kapları, içinde bulunan sıvıyla birlikte ateşe atılmış, bu esnada parçalanmış ve kremasyon ateşini söndürmüştür⁶³⁸. Teos'ta da aynı şekilde, bir şarap kraterinin kremasyon ateşine atılarak, libasyonun sonlandırılıp ateşin söndürüldüğü tespit edilmiştir⁶³⁹.

Mezar hediyeleri, yalnızca mezarın içine değil, mezar kapağına ve etrafına da bırakılmıştır. Panaztepe'deki pithos mezarlarda, cenaze ziyafeti ile ilgili olabilecek kaplar, pithosun etrafına yerleştirilmiştir⁶⁴⁰. MÖ 6. yy.'dan itibaren içki ve mutfak kapları; Smyrna, Ephesos ve Klazomenai nekropollerinde lahit dışına ve kapağına bırakılmıştır⁶⁴¹. Phokaia'da ise bu uygulamanın izlerine, MÖ 2. yy.'a ait lahitte rastlanmaktadır⁶⁴². Yunan coğrafyasında ise Ialysos'ta ve Korinth'te içki ve mutfak kapları; Boeotia'da ise pişmiş toprak figürinler mezarın üzerine yerleştirilmiştir⁶⁴³. İçki ve mutfak kaplarının mezar dışına konulması, bir kural olarak değil; defin sonrasındaki ritüellerin bir parçası olarak uygulanmıştır.

⁶³⁶ Homeros, *İlyada*, XXIII, 235-237.

⁶³⁷ Homeros, *İlyada*, XXIV, 789-791.

⁶³⁸ Hürmüzlü 2003, 244.

⁶³⁹ İren-Ünlü 2012, 317.

⁶⁴⁰ Erkanal 1993, 498.

⁶⁴¹ Hürmüzlü 2008, 39.

⁶⁴² Özyiğit 1990, 137.

⁶⁴³ Kurtz-Boardman 1971, 205.

Mutfak ve içki kapları dışında diğer bir diğer grubu parfüm ve yağ kapları oluşturmaktadır. *Lydion, aryballos, alabastron, unguentariumlar* ve formu belirtilmemiş şişeler, bu grubun Ionia mezarlarından çıkarılan örnekleridir.

Çanak çömlek ve çeşitli kaplardan oluşan pişmiş toprak buluntu grubu, genel olarak bütün mezar tiplerinde kullanılmıştır. Dolayısıyla ölenin yaşı, cinsiyeti sosyal statüsü gibi bireysel niteliklerin yalnızca mezar hediyelerinden yorumlanması zordur. Kişisel eşyaların ölüyle birlikte gömüldüğü durumlarda bu belirlemeler daha rahat yapılabilmekte; iskeletten yapılan yaş ve cinsiyet tayinleriyle birlikte hediyelerin dağılımları değerlendirilerek; bu hediyelerin genel bir tablosu çizilebilmektedir.

Ionia yerleşmelerinde, yaş ve cinsiyet belirleyici hediyeler arasında altın, gümüş ve cam takılar, boncuklar, fibula ve iğneler, silahlar, aynalar, tarak, ağırşaklar, strigilisler, astragaller, aşık kemikleri ve oyun taşları bulunmaktadır. Ancak işlevi belirlenemeyen bazı buluntular, yalnızca yorumsal değerlendirmelerle sınırlı kalmıştır.

Kadın mezarlarından ele geçirilen takı buluntularının en erken ve zengin örneği, Baklatepe’de ETÇ I’e ait bir kız çocuğu mezarında tespit edilen; gümüş bir kolye, bilezik küpelerden oluşan buluntu grubudur⁶⁴⁴. GTÇ’de ise Panaztepe yerleşiminde altın süs eşyaları çok sayıda bulunmaktadır⁶⁴⁵. Altın madenlerinin bölgede yoğun olarak bulunmasından dolayı, kuyumculuğun önemli bir yeri bulunmakta⁶⁴⁶; deniz kıyısındaki konumu itibarıyla Panaztepe’nin, ticareti daha çok altına dayanan bir merkez olabileceği ifade edilmektedir⁶⁴⁷. Aynı zamanda Panaztepe’de, hemen hemen her mezarda çeşitli tipte ve nitelikte boncuklar ele geçirilmiştir. Sert taşlardan yapılan “karneol tipi” boncukların Panaztepe’de yoğun olarak bulunduğunu belirten Karaaslan, GTÇ’de Ege bölgesinde bu tip boncukların koruyucu ve simgesel bir değere sahip olduğunu; bu sebeple çoğunlukla mezar hediyesi olarak kullanıldığını ifade etmiştir⁶⁴⁸. Kehribar boncukların ise Ege dünyasındaki popülerliğine değinerek, bu boncukların GTÇ’nin önemli ticari metalleri arasında yer aldığını ve Kıta Yunanistan’da daha çok üst tabakaya ait kontekslerden ele geçirildiğini belirtmiştir⁶⁴⁹.

Kadın mezarlarına atfedilen bir diğer buluntu grubu ağırşaklardır. Kalkolitik Dönem sonları ile birlikte gelişen iplik eğirme teknolojisi, pişmiş topraktan yapılan

⁶⁴⁴ Erkanal-Özkan 1999, 341.

⁶⁴⁵ Akyurt 1998, 138.

⁶⁴⁶ Erkanal-Erkanal 1986, 72.

⁶⁴⁷ Akyurt 1998, 139.

⁶⁴⁸ Karaaslan 2012, 71.

⁶⁴⁹ Karaaslan 2012, 72.

ağırşakların ortaya çıkmasına sebep olmuştur⁶⁵⁰. Dokumacılığın günümüzde de kadınlarla eş tutulması, eski çağlarda da aynı durumun geçerli olabileceğini düşündürmektedir. En erken örnekleri Baklatepe’de, ETÇ II’ye ait bir küp mezarda bulunmuş⁶⁵¹; bunu GTÇ ile Panaztepe⁶⁵², MÖ 8.- 7. yy. ile Erythrai⁶⁵³, MÖ 7. yy.’ın son dörtlüğü ile Klazomenai⁶⁵⁴ izlemiştir.

Erkek mezarlarındaki cinsiyet belirleyici nesnelerin başında silahlar gelmektedir. Baklatepe’de bulunan Geç Kalkolitik- ETÇ I tarihleri arasına ait bir ok ucu, Anadolu’nun bilinen en eski silahları arasında yer almaktadır⁶⁵⁵. Bunu, ETÇ I’den bronz bir hançer⁶⁵⁶, bronz bıçak ve ETÇ II’den basit görünümlü bir silah izlemektedir⁶⁵⁷. ETÇ’ye ait bu silahların tamamı bronzdan yapılmıştır. Panaztepe’de ise, yoğun olarak I. Evreye ait mezarlıkta ele geçirilen bronzdan yapılmış mızraklar ve bıçaklar, yerleşimin silah grubunu oluşturmaktadır. Her iki alanda da silahlar, Antik yerleşmelerden daha fazla sayıda ele geçirilmiştir. Klazomenai’de MÖ 7. yy.’a ait bir bıçak, yetişkin bir erkek mezarında bulunmuştur⁶⁵⁸. Biri MÖ 3. yy.’a ait, lahit içi kremasyon gömüyle Ionia’nın tek örneğini oluşturan 2 no.lu lahitte; diğeri 4 no.lu lahitte olmak üzere iki adet parçalı ve sapsız bronz bıçak da Phokaia’da ortaya çıkarılmıştır⁶⁵⁹. Diğer kentlerde ise böyle bir buluntuya rastlanmamıştır. Uhri, mezarlardan ele geçirilen bazı metal buluntuların yalnızca silah olarak değil, dokumacılık gibi başka alanlarda da işlevlendirilmiş olabileceğine değinerek; bunları erkek mezarlarının birer simgesi olarak görmenin yanıltıcı olabileceğini vurgulamaktadır⁶⁶⁰.

Erkek mezarlarındaki buluntulardan biri de, strigilislerdir. Ölen erkeğin sporcu kimliğine işaret eden bu mezar hediyeleri, Miletos⁶⁶¹, Erythrai⁶⁶² ve Teos⁶⁶³ kentlerinde ele geçirilmiştir.

⁶⁵⁰ Uhri 2010, 157.

⁶⁵¹ Erkanal-Özkan 1999, 338.

⁶⁵² Erkanal 1995, 285.

⁶⁵³ Mariaud 2011, 687-703.

⁶⁵⁴ Bakır vd. 2000, 49.

⁶⁵⁵ Erkanal-Özkan 1998, 408.

⁶⁵⁶ Erkanal-Özkan 1999, 341.

⁶⁵⁷ Erkanal-Özkan 2000, 266, 269.

⁶⁵⁸ Hürmüzlü 2003, 464.

⁶⁵⁹ Özyiğit 1990, 131.

⁶⁶⁰ Uhri 2010, 156.

⁶⁶¹ İslam-Aslan 2014, 387.

⁶⁶² Özyiğit 1990, 137.

⁶⁶³ Kadioğlu vd. 2012, 450

Genellikle çocuk mezarlarını karakterize eden; ancak yetişkin mezarlarında da kullanılmış hediyeler ise astragaller, aşık kemikleri ve oyun taşlarıdır. Panaztepe’de çok sayıda aşık kemiği; Bayraklı/ Smyrna’da iki içbükey makaranın yan yana birleştirilmesiyle yapılmış 2 adet astragal⁶⁶⁴; Klazomnai’de ise MÖ 7.- 6. yy. boyunca kullanıldığı saptanan, dama benzeri bir oyunda kullanılmış mantar biçimli oyun taşları ve astragaller bulunmuştur⁶⁶⁵. Aşık kemiklerinin ise, günümüzdeki beş taş oyununa benzer bir oyunda zar olarak kullanılmış olduğu düşünülmektedir⁶⁶⁶. Bunun yanında, 4 adet kemikle oynanan barbut benzeri bir oyunda, kemiklerin her yüzüne bir puan verilmiş ve kemikler zar gibi ortaya atılarak en yüksek puanı elde eden oyunu kazanmıştır⁶⁶⁷.

Yaş veya cinsiyet belirleyici nitelikte olmayıp; simgesel eşyalar grubunda değerlendirilebileceğimiz mezar hediyelerinden biri mühürlerdir. Bölgenin erken dönem mezar hediyelerinden biri olarak yalnızca Baklatepe ve Panaztepe mezarlarından ele geçirilmiştir. Baklatepe’de GTÇ’ye ait mermer mühür⁶⁶⁸, yerleşimdeki tek örneği oluştururken; Panaztepe’de en az sekiz adet mühür ele geçirilmiştir. Panaztepe’de ilginç bir örneği, boncuklarla birarada bulunan 4 adet mühür oluşturmaktadır. 5-6 yaşlarında bir çocuğun göğsünde kolye olarak taşıdığı düşünülen bu mühürlerin, “hasta bir çocuğa derman düşüncesi” ile bırakılmış olabileceği belirtilmiştir⁶⁶⁹. Böylelikle mühürlerin ticari işlevlerinin yanında, sihirsel işlevlere de sahip olduğu düşünülebilir. Öyle ki Collon, bazı mühürlerin tıpkı muskalarda olduğu gibi koruyucu bir anlam taşıdığını belirtmiştir⁶⁷⁰.

Mezarlara bırakılan sikkeler de, simgesel anlam taşıyan mezar hediyelerindedir. Antik Yunan’ın mitolojik karakterleriyle anlamlandırılmış bu gelenekte; Styx ırmağını geçirmesi için kayıkçı Kharon’a verilmesi gereken *obolos*, ölüyle birlikte mezara bırakılmaktadır⁶⁷¹. Bu gelenek, iskeletlerin Panaztepe’de ağzına; Phokaiia’da ağzına, Miletos’ta göz ve ağız çevresine, Erythrai’de baş ve ağız çevresine bırakılan sikkelerle Ionia Bölgesinde temsil edilmektedir.

⁶⁶⁴ Akurgal 1999, 36.

⁶⁶⁵ Hürmüzlü 2003, 466-467.

⁶⁶⁶ Kurtz-Boardman 1971, 208.

⁶⁶⁷ Bozbay 2013, 149.

⁶⁶⁸ Özkan-Erkanal 1999, 15.

⁶⁶⁹ Erkanal-Karaaslan 2005, 28.

⁶⁷⁰ Collon 1997, 18-19.

⁶⁷¹ Garland 1985, 23.

SONUÇ

Ionia Bölgesi, kuzeyde Phokaia, güneyde ise Miletos kentleriyle sınırlandırılmıştır. MÖ 11. yy.'dan itibaren Atina üzerinden geldiği düşünülen göç dalgasıyla bölgede yeni bir kültür ortaya çıkmış; bu kültürün taşıyıcıları “Ionlar” olarak adlandırılmıştır.

Antik kaynaklarda, Ion halkının Yunan kökenli olduğuna dair anlatılara yer verilmiştir. Hatta Herodotos, bunu bir adım öteye taşıyarak, gerçek Ionların Atina kökenli olduklarına dair kesin bir görüş ortaya koymuştur. Dolayısıyla bölgede uygulanan ölü gömme geleneklerinin Yunan kültüründen beslendiği söylenebilir. Ionia kentlerinin Yunan merkezleriyle kronolojik ve sistematik olarak benzer özellikler taşıdığı da açıkça görülmektedir. Bu durum, yalnızca Ion halkının Yunan kökenli olduğu teziyle değil; halk yerli kimliğini kazandıktan sonra da devam eden kültürel ve ticari ilişkilerin bir sonucudur.

Ölü gömme gelenekleri kapsamında ele aldığımız ilk konu, mezarların konumudur. Bölgenin en erken evresini oluşturan Geç Kalkolitik Dönem’de, intramural ve ektramural gelenek bir arada uygulanmıştır. Bebek ve çocuklar yerleşim içine gömülürken, yetişkinler için genellikle yerleşim dışındaki alanlar tercih edilmiştir. ETÇ I ile birlikte bebek ve çocuklar için aynı durum devam ederken, yetişkin mezarları yerleşim dışında yoğunluk göstermeye başlamıştır. MÖ 7. yy.’dan itibaren de, bütün mezarlar şehir dışında konumlandırılarak, bölgede intramural gelenek tamamen sonlandırılmıştır. Arkaik Dönem’in başlarında ortaya çıkan bu değişimi, MÖ 7. yy.’da yükselmeye başlayan *polis* kültürü ile açıklamak mümkün gözükmemektedir. *Polis* kültürü, mimari yapılarıdaki yenilikleri de beraberinde getirmiştir. Kentlerin belirli plan sistemlerine göre düzenlendiği; idari, siyasi, dini binaların ve sosyal alanların da bu düzenlemelerle yeni bir karaktere büründüğü görülmektedir. Söz konusu bu değişimler, ölümlerin gömüleceği alanları da kapsamıştır. Ölümler için kent sınırları dışında özel alanlar ayrılmış, böylelikle “ölüler şehri” anlamına gelen *nekropolis*ler doğmuştur. İnamural geleneğin sonlandırılması da bu değişimlerle gerçekleşmiş olmalıdır. Ayrıca artan nüfus ve Yunan dünyasında ölünün “kirletici” (*miasma*) etkisinin olduğu inancı da, mezarların kent dışına taşınmasındaki muhtemel sebeplerdir.

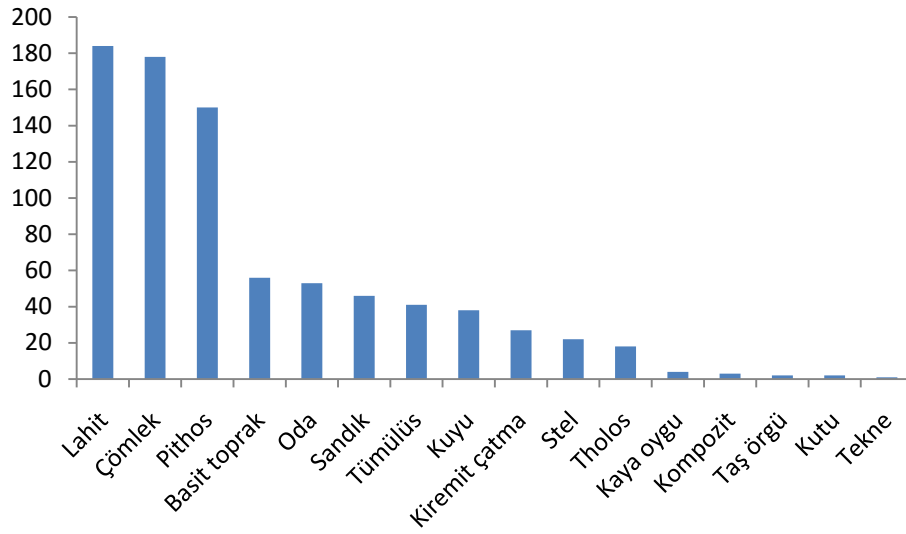
Ionia Bölgesindeki gömü biçimlerini ise *inhumasyon* ve *kremasyon* oluşturmaktadır. Her iki gömü biçiminin de, Geç Kalkolitik Dönem'den itibaren uygulandığı görülmektedir. Kremasyon gömüler, lahit mezarların dışında her mezar tipinde tespit edilmiştir. Bölge içerisindeki en erken örnekleri GTÇ'ye tarihlendirilmektedir. Panaztepe, Klazomenai ve Kolophon'da *birincil*; Baklatepe, Teos, Phokaia ve Ephesos'ta *ikincil* tipte kremasyon uygulanmıştır. Protogeometrik Dönem'in sonları ve Geometrik Dönem'in başlarında, Ionia kentlerinde kremasyon hızla yaygınlaşmıştır. Arkaik Dönem'de ise inhumasyonun yavaş yavaş kremasyonun yerini aldığı görülmektedir. Bu değişim, MÖ 630 yılında Klazomenai'de ilk örneklerini veren; zamanla kendine has stili ile hem Klazomenai'de hem de bütün Ionia kentlerinde yaygınlaşan pişmiş toprak lahithler ile ilişkilendirilebilir. Bilindiği gibi lahit kelimesinin Yunanca karşılığı olan *sarcophagus*, “et yiyici” anlamına gelmekte⁶⁷²; etimolojik bağlamın ulaştığı yer, inhumasyonu ifade etmektedir. Dolayısıyla Klazomenai'de başlayan lahit geleneğinin inhumasyon gömülerde bir artış yarattığı söylenebilir.

Ionia Bölgesindeki bu değişim, Roma'daki inhumasyona geçiş sürecini ve lahithlerin yaygınlaşmasında öne sürülen fikirleri çağrıştırmaktadır. Roma Cumhuriyeti'nin MÖ 400'lerden MÖ 1. yy.'a kadar hâkim gömü biçimi kremasyonken; Hadrian dönemiyle birlikte aniden yükselen lahit işleme sanatı, oldukça göz alıcı örnekler ortaya çıkarmıştır. Bu örneklerin popüler olmasıyla birlikte, kremasyona talebin azaldığı ve gömü ritüelinde inhumasyona kayan bir değişimin yaşandığı önerilmektedir. Bu öneri, Klazomenai lahithlerinin bölgedeki gömü biçiminde yaratmış olabileceği etkiyle aynı niteliktedir.

İnhumasyon gömüler, bedeninin dorsal, yarı hocker ve hocker pozisyonunda yerleştirildiği örneklerle karşımıza çıkmaktadır. Pithos mezarlarda iskeletlerin genelde hocker pozisyonunda olduğu görülmektedir. Bu durum, hem pithosların form özellikleriyle, hem de pithoslara yüklenen “anne rahmini anımsatan mezar ve cenin pozisyonundaki gömü” ilişkisiyle açıklamak mümkündür.

Çalışmada ele aldığımız yerleşimlerin geniş bir zaman aralığında bulunması, mezar tiplerindeki çeşitliliğin en önemli sebebidir. Bölgede kullanılan mezar tiplerini verdiğimiz grafikte (Tablo 23); lahit, çömlek ve pithos mezarların bölgede yoğun olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Diğer mezarların kullanım oranları ise kentlere göre değişkenlik göstermektedir.

⁶⁷² Er 2006, 349.

Tablo 23. Ionia Bölgesindeki mezar tipleri ve dağılımları

Bölgedeki en erken mezar tipini oluşturan pithos ve çömlek mezarlar, Geç Kalkolitik Dönem'den Tunç Çağı'nın sonuna kadar en fazla kullanılan mezar tipi olmuştur. Dolayısıyla Ion yerleşimlerinden önce bölge halkının kullandığı yerel mezar tiplerini yansıması açısından önem taşımaktadır. Çömlek ve amphora gibi pişmiş toprak kaplar ise, bebek ve çocukların gömüldüğü veya kremasyon kalıntılarının muhafaza edildiği mezar tipleridir. Bu kapların yetişkin bir bireyin rahatlıkla gömülemeyeceği ebatlarda olması; yakılan bireyler ve bebek-çocuklar için tercih edilen bir mezar tipi olmasını sağlamıştır. İnamural geleneğin ön planda olduğu Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı'nda, çömlek mezarların sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durum, intramural gelenek ile çömlek gömüler arasında senkronize bir ilişki olduğunu; çömlek gömülerin daha az yer kaplaması ve muhafaza şartlarının daha elverişli olması sebebiyle taban altı gömüler için tercih edildiğini düşündürmektedir. MÖ 7. yy.'dan itibaren intramural mezarların yerini ekstramural mezarlara bırakmasıyla mezar alanları genişlemiş ve çömlek mezarların yer tasarrufu sağlayan avantajlı konumu geri planda kalmıştır. Ancak yine de, nekropollerde tekil olarak, grup halinde veya diğer mezar tipleriyle iç içe kullanılmaya devam etmiştir. Ayrıca, MÖ 7. yy.'dan MÖ 3. yy.'a kadar kremasyon geleneğinin yavaş yavaş gerilemesi, kremasyon çömlerindeki azalmanın sebepleri arasında değerlendirilebilir.

Çömlek mezarların yüksek oranda tespit edilmesi, antropolojik bulgularla da açıklanabilecek niteliktedir. Antik toplumlarda, bebek ve çocuk bireylerin ölüm oranları

diğer yaş gruplarına göre daha yüksektir. Çünkü emzirmeden ek gıda alımına geçilen 0-3 yaş aralığı, yetersiz beslenme ve hastalıklara maruziyetin en yoğun olduğu dönemdir. Dolayısıyla bebek ve çocuklar için kullanılan çömlek mezarlar, yüksek oranlı bebek-çocuk ölümleriyle ilişkili olarak Ionia Bölgesinde yoğun olarak kullanılmıştır.

Geç Tunç Çağı'nda kullanılan mezar tipleri arasında *tholos*lar yer alır. Baklatepe, Panaztepe, Kolophon ve Miletos'ta karşımıza çıkan tholoslar, bindirme tekniğiyle inşa edilmiş; kubbeli, taş örgülü duvarlarla çevrilmiş, dromoslu ve stomionlu yapıdadır. Bu özellikleri ile Miken tholoslarının karakterini yansıtırlar. Bilindiği gibi, Yunan coğrafyasında Minos saraylar sisteminin çöküşüyle ortaya çıkan boşluk Mikenlerce doldurulmuş ve Miken etkisi, istikrarlı bir yükselişle LH III Döneminde bütün Ege'de hissedilecek düzeye ulaşmıştır⁶⁷³. Anadolu'nun GTÇ evresine denk gelen bu tarihlerde, Ionia Bölgesindeki mezar yapılarında da bu etki görülmeye başlamış; en belirgin örneği ise tholos mezarlarda ortaya çıkmıştır. Yalnızca mezar yapıları değil, mezar içi buluntularda da bu etkiden söz etmek mümkündür. Panaztepe'de, tholos mezarlardan çıkarılan çok sayıda yerli ve ithal Miken seramikleri mevcuttur. Diğer kentlerdeki mezarlarda da, Miken buluntularının tespit edildiği görülmektedir.

Sandık mezarlar, Tunç Çağı'ndan itibaren kullanılmış mezar tiplerinden biridir. Genellikle çocuk bireylerin gömüldüğü tespit edilen bu mezarlar, belirli bir dönemle sınırlı kalmayıp, Roma da dahil olmak üzere bütün dönemlerde kullanılmıştır.

Protogeometrik ve Geometrik Dönem'de, pithos, çömlek vb. kap mezarlar, sandık mezarlar ve basit toprak mezarlar kullanılmaya devam etmiştir. Geometrik Dönem'in sonlarına doğru, bölgedeki mezar tipleri arasına tümülüsler eklenmiştir. En erken örnekleri, MÖ 8.-7. yy.'lara tarihlendirilen Kolophon tümülüsleridir. Diğer örnekler ise Arkaik ve Klasik Dönem'e tarihlendirilen Smyrna, Klazomenai, Teos tümülüsleridir. Hellenistik Dönem'le birlikte, Kolophon dışında başka bir kentte tespit edilmemiştir.

Arkaik Dönem, gerek mezar alanlarında gerekse gömü biçimlerinde gerçekleşen değişimlerle, ölü gömme geleneklerindeki önemli bir süreci yansıtmaktadır. Bu dönemde, Klazomenai'de pişmiş toprak lahit geleneğinin başladığı görülmektedir. Bu geleneğin bölgeye girmesi, Mısır'la gerçekleşen siyasi ve askeri ilişkilerin bir sonucu olarak gözükmektedir. MÖ 7. yy.'dan itibaren Klazomenai'de pişmiş toprak lahit üretiminin başladığı; MÖ 5. yy.'a kadar da çoğu Ionia kentinde Klazomenai tipi

⁶⁷³ Mee 1998, 138.

lahitlerin kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, mezar tiplerinin belirlenmesinde dini inançlar, ekonomik ve sosyal statü gibi belirleyiciler rol oynasa da; popüler akımların etkisinin olduğu da kaçınılmazdır.

Hellenistik Dönem’de, Klazomenai ve Phokaia dışındaki bütün kentlerde mezar stellerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kentlerin başında, stel üretim atölyeleriyle bilinen Ephesos ve Smyrna gelmektedir. Bölge içerisinde ele geçirilen örneklerin çok büyük bir bölümü, MÖ 2. yy.’a aittir. Roma Dönemi örneklerinin, Hellenistik Dönem örneklerinden daha az olması; aynı tarihlerde süslemeli taş lahitlerin, başta Ephesos olmak üzere çoğu Ionia kentinde yaygın olarak kullanılmasıyla açıklanabilir.

Roma Dönemi’yle birlikte; Arkaik Dönem’in lahit üretim merkezi statüsünde olan Klazomenai, yerini yarı mamul girlandlı lahitleriyle ünlü Ephesos’a bırakmıştır. Mermer ocaklarının kent civarında bulunması üretim kolaylığı sağlayarak; lahitlerin gerek Anadolu’ya, gerekse Anadolu dışında Megiste’ye ve Yukarı İtalya’ya ihraç edilmesinde etkili olmuştur. Ancak bu etki, yalnızca hammaddeye yakınlıkla değil, lahitlerin işçiliklik ve stilleriyle de alakalıdır. Çünkü Ephesos lahitlerinde yalnızca yerel malzeme değil, Prokonnesos’tan getirilen özel mermerler de kullanılmıştır. Kentte lahit üretimi ve ticaretinin bu kadar yoğun yapılmasında; Ephesos’un “Asya Eyalet Başkenti” statüsüyle sahip olduğu prestijin etkisi olduğu muhakkaktır.

Mezar buluntularında ise, MÖ 2. binden Erken Arkaik Dönem’e kadar yoğun bir kullanım gözlenirken; bu durumu, Arkaik Dönemle başlayıp Klasik ve Hellenistik Dönem’le devam eden bir azalma takip etmiştir. Bu azalma, erken dönem gömü geleneklerinde asıl odağın mezar içinde olduğunu; ilerleyen dönemlerde ise mezar dışına kayarak mezar yapılarında kendini gösterdiğini düşündürmektedir.

Üç grup altında topladığımız mezar buluntularının ilk grubunu; mutfak kapları, içki kapları, yağ ve parfüm kaplarının bulunduğu *gündelik eşyalar*; ikinci grubunu takılar, fibula ve iğneler, silahlar, aynalar, ağırşaklar, strigilisler, astragaller, aşık kemikleri ve oyun taşları gibi *kişisel eşyalar*; üçüncü grubunu ise sikke, mühür ve kandillerden oluşan *simgesel eşyalar* oluşturmaktadır. İlk gruptaki buluntular, hemen hemen bütün mezarlarda karşımıza çıkmaktadır. Mezar başında yapılan adaklara, ölü yemeklerine ve libasyon ritüeline işaret etmektedir. Ayrıca bazı mezarlarda bu kapların kırılarak mezara bırakıldığı düşünülmektedir. Bu kaplar Erythrai’de⁶⁷⁴, Teos’ta⁶⁷⁵ ve

⁶⁷⁴ Bkz. Özyiğit 1990, 137.

⁶⁷⁵ Bkz. Kadioğlu vd. 2012, 450.

Phokaia'da⁶⁷⁶ tespit edilmiştir. Anadolu'da MÖ 2. binden beri varlığı bilinen bu geleneğin benzer bulguları, Anadolu'da Beşiktepe, Gordion, Yanarlar, Altıntepe III, Dedeli, Adilcevaz gibi yerleşimlerde de tespit edilmiştir⁶⁷⁷. Prehistorik dönemlerde Orta Avrupa ve Yunanistan'da da uygulanan bu gelenek, Canavagh ve Mee tarafından “nesnelerin sembolik olarak öldürülmesi” olarak değerlendirilmiştir⁶⁷⁸. Bu görüşü destekleyen bir başka görüş ise Mellink'e aittir. Öteki dünyada bu nesnelerin ölen kişinin yanında olabilmesi için, eşyaların da kırılarak “öldürülmesi” gerektiğini belirtmektedir⁶⁷⁹. Thomson ise, eşyaların içinde bulunan büyüün salınması için kırılmış olabileceğini düşünmektedir⁶⁸⁰. Thomson'a ait bu öneri, kırılan eşyanın ardından söylenen “nazar çıktı” deyişiyle, günümüzde de yer etmiş bir inancın Antik dönemdeki uyarlaması olarak kabul edilebilir.

İkinci grupta ele alınan buluntular; kişinin yaş, cinsiyet veya mesleğiyle ilgili bilgiler barındırması açısından önemlidir. Son grupta değerlendirdiğimiz simgesel eşyaların ilki, mühürlerdir. Mühürler, ticari işlevinin yanında amulet benzeri koruyucu bir anlam içerisinde mezarlara bırakılarak, ölüyü kötülüklerden uzak tutma amacına hizmet etmiş olmalıdır. Bir diğer simgesel nitelikteki buluntu grubu kandillerdir. Mezarlarda yanmış örneklerin yanında, çok sayıda yanmamış kandil de ele geçirilmiştir. Bu durum, kandillerin “öteki dünyanın karanlığına ışık tutması” inancıyla mezara bırakıldığı şeklinde yorumlanabilir. Sikkeler ise, ölünün öteki dünyada Styx ırmağını geçirmesi için Kharon'a ödeyeceği *obolos* olarak mezara bırakılmıştır. Bu gelenek, köklerinin Yunan mitolojisindeki anlatılara dayanmasıyla, diğer buluntulardan ayrı bir anlam taşımaktadır. Birinci ve ikinci grupta ele aldığımız buluntular, geride kalanlar tarafından ölenin huzuru ve rahatı düşünülerek mezara bırakılırken; sikkeler, Yunan inancını yansıtan mitler kapsamında mezarlara yerleştirilmiştir.

Sonuç olarak, bu tezde; İonia Bölgesinin nekropollerini, mezar tipleri, mezar buluntuları, -varsa- iskelet kalıntıları ve inançları doğrultusunda uyguladıkları çeşitli ritüeller ele alınmıştır. Bölgenin ölü gömme geleneklerinin, belirlenen 11 yerleşimdeki bulgularla değerlendirilip bütüncül bir yaklaşımla ortaya konması, bu çalışmanın temel amacı olmuştur. Söz konusu yerleşimlerin bir kısmında, ölü gömme geleneklerine ışık tutacak çalışmalar yapılmış; ancak bölgedeki geleneklerin uzun bir tarihsel süreçte

⁶⁷⁶ Bkz. Özyiğit 1991, 130.

⁶⁷⁷ Beşiktepe, Gordion ve Yanarlar'daki örnekler için bkz. Akyurt 1998, 141; Altıntepe III, Dedeli ve Adilcevaz örnekleri için bkz. Çevik 2000, 80.

⁶⁷⁸ Canavagh-Mee 1998, 112.

⁶⁷⁹ Mellink 1967, 254.

⁶⁸⁰ Thomson 1988, 254.

değerlendirilmesi pek mümkün olmamıştır. Çıkış noktamızı oluşturan bu durum, bölgedeki ölü gömme geleneklerini Geç Kalkolitik Dönem'den itibaren ele almamızın asıl sebebidir. İlerde yapılacak yeni kazılar ve ortaya çıkarılacak yeni bulgularla da, İonia Bölgesindeki ölü gömme geleneklerinin daha kapsamlı bir şekilde yorumlanması mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

- Cicero M. T. Cicero, *On the Republic and On the Laws*, Trs. D. Fott, Cornell University Press, USA, 2014.
- Herodotos Herodotos, *Tarih*, Çev. M. Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- Hesiodos Hesiodos, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, Çev. S Eyüboğlu-A Erhat, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- Homeros Homeros, *İlyada*, Çev. A. Erhat,-A. Kadir, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2009.
- Plutark Plutarkhos, *Koşut Yaşamlar I, THESEUS VE ROMULUS, LÜKURGUS VE NUMA, SOLON VE POPLICOLA*, Çev: M. Mete, İdea Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Strabon Strabon *Geographika:XII-XII-XIV*, Çev:A. Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1993.

Modern Kaynaklar

- Adkins-Adkins 2004 L. Adkins - R. A. Adkins, *Handbook to Life in Ancient Rome*, Facts on File Publishing, USA, 2004.
- Ahlberg 1971 G. Ahlberg, *Prothesis and Ekphora in Greek Geometric Art I*, Paul Åströms Förlag, Göteborg, 1971.
- Akalın 2009 G. A. Akalın, “Erythrai Kazısı 2007 Sezonu Çalışmaları”, 30. KST, 4, 2009, 139-158.
- Akalın 2011 G. A. Akalın, “Erythrai Kazısı 2009 Sezonu Kazı ve Araştırmaları”, 32. KST, 4, 2011, 342-259.
- Akalın 2012 G. A. Akalın, “Erythrai Kazısı 2010 Sezonu”, 33. KST, 4, 2012, 509-534.
- Akurgal 1946 E. Akurgal, “Arkaik ve Klasik Çağlarda İzmir”, *Belleten*, 10(37/38/39/40), 1946, 56-64.
- Akurgal 1950 E. Akurgal, “Bayraklı Kazısı Ön Rapor”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 8(1/2), 1-51.
- Akurgal 1962 E. Akurgal “The Early Period and the Golden Age of Ionia”, *American Journal of Archaeology*, 66/4, 369-379.

- Akurgal 1993 E. Akurgal, *Eski İzmir I Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2007.
- Akurgal 1999a M. Akurgal, “Bayraklı Kazısı 1997”, *20. KST*, 2, 1999, 33-48.
- Akurgal 1999b M. Akurgal, “Bayraklı Höyüğünde Arkaik Döneme Ait Küçük Bir Mezarlık ve Bazı Buluntular”, *TÜBA-AR*, 2/3, 1999, 51-69.
- Akurgal 2008 M. Akurgal, “Bayraklı Kazısı”, *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nun 30.Yılı Anısına Türkiye Arkeolojisi*, 2008, 58-59.
- Akyurt 1998 M. Akyurt, *MÖ 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.
- Alexiou 1974 M. Alexiou, *The Rituel Lament in Greek Tradition*, Cambridge University Press, England, 1974.
- Anlağan-Bakır 1980 Ç. Anlağan-G. Bakır, “Klazomenai Kurtarma Kazıları”, *2. KST*, 1980, 87-90.
- Arıhan Karaöz 2007 S. Karaöz Arıhan, *Karia Bölgesi Ölü Gömme Adetleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Atalay 1987 E. Atalay, “1985 Yılı Notion Kazıları”, *8. KST*, 2, 1987, 69-92.
- Atalay 1988 E. Atalay, *Hellenistik Çağ'da Ephesos Mezar Stelleri Atölyeleri*, Hitit Color Matbaası, İstanbul, 1988.
- Atalay 1990 E. Atalay, “Kolophon'da Bulunan Hellenistik Mezar Steli”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji- Sanat Tarihi Dergisi*, 5, 1990, 9-24.
- Aybek vd. 2009 S. Aybek-M. Tuna-M. Atıcı, *İzmir Tarih ve Sanat Müzesi Heykel Kataloğu:Orjinaller, Roma Kopyaları, Portreler ve Kabartmalar*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 136, Ankara,2009.
- Bakır-Anlağan 1980 G. Bakır-Ç. Anlağan, “1979 Yılı Klazomenai Kazısı” *2. KST*, 1980, 87-90.
- Bakır 1983 G. Bakır, “Klazomenai Kazıları”, *5.KST*, 1983, 221-230.
- Bakır-Ersoy 1999 G. Bakır-Y. Ersoy, “1997 Yılı Klazomenai Kazıları”, *20. KST*, 2, 1999, 67-76.
- Bakır vd. 2000 G. Bakır-Y. Ersoy-B. Hürmüzlü-N. Aytaçlar-N. Hasdağlı, “1998 Yılı Klazomenai Çalışmaları”, *21. KST*, 2, 2000, 44-56.
- Bakır vd. 2002 G. Bakır-Y. Ersoy-İ. Fazlıoğlu-N. Aytaçlar-B Hürmüzlü-F. Özbay-Y. Sezgin-G. Özbilen, “2000 Klazomenai Kazısı”, *23. KST*, 1, 2002, 41-54.

- Bakır vd. 2004 G. Bakır-Y. Ersoy-M. Zeren-F. Özbay-B. Hürmüzlü, “2002 Yılı Klazomenai Kazısı”, 25. *KST*, 2, 2004, 101-110.
- Bakır vd. 2005 G. Bakır-Y. Ersoy-B. Özer-K. Uzun-M. Zeren, “2003 Yılı Klazomenai Kazısı”, 26. *KST*, 2005, 2, 1-12.
- Bakır vd. 2008 G. Bakır-Y. Ersoy-H. Cevizoğlu-Ü. Güngör-İ. Hasdağlı, “2006 Yılı Klazomenai Kazısı”, 29. *KST*, 3, 2008, 313-332.
- Baughan 2013 P. E. Baughan, *Couched in Death: Klinai and Identity in Anatolia and Beyond*, The University of Wisconsin Press, ABD, 2013.
- Bayburtoğlu 1977 C. Bayburtoğlu, *Erythrai II Pişmiş Toprak Eserler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1977.
- Blanck 1999 H. Blanck, *Eski Yunan ve Roma’da Yaşam*, Çev. İ. Tanrıku, Arion Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Banovetz 2012 E. M. Banovetz, *The Late 6th and 5th Century Kerameikos Necropolis at Athens: A Theoretically Informed Interpretation*, University of Cincinnati, Ohio, 2012, (Unpublished Master’s Thesis),
- Bener 2008 S. S. Bener, *Eski Yunan ve Roma’da Oyun ve Oyuncaklar*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Boardman 2005 J. Boardman, *Yunan Heykeli: Klasik Dönem*, Çev. G. Ergin, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005.
- Bozbay 2013 H. Bozbay, “Geçmişten Günümüze Aşık Oyunları”, *Folklor/Edebiyat*, 19/73, 2012, 147-161.
- Brinkmann-Posamentir 2006 U. K. Brinkmann-R. Posamentir, “Bir Attik Mezar Lekythosunun Renklendirilmesi ve Bezemeleri”, Ed.V. Brinkmann-R. Wünsche, Çev. I. Işıklıkaya, *Renkli Tanrılar İstanbul Arkeoloji Müzesi*, 2006, 111-119.
- Borg 2013 B. E. Borg, *Crisis and Ambition: Tombs and Burial Customs in Third-Century CE Rome*, Oxford University Press, United Kingdom, 2013.
- Boyana 2011a H. Boyana, “İonialılar ve İonia’daki Kabile Teşkilatlanması”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 26/1, 2011, 35-49.
- Boyana 2011b H. Boyana, “Panİonia Birliği”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30/49, 2011, 13-27.
- Boysal-Öğün 1964 Y. Boysal-B. Öğün, “Teos Kazısı 1962 Kısa Raporu”, *TAD*, 12/1, 1964, 12-13.
- Boysal 1965 Y. Boysal, “1962 Senesi Teos Kazıları Hakkında Kısa Rapor”, *TAD*, 12/2, 1965, 5-7.

- Bridges 1974 A. R. Bridges, "The Mycenaean Tholos Tomb at Kolophon", *Hesperia*, 43/2, 1974, 264-267.
- Büyükkolancı 1999 M. Büyükkolancı, "Selçuk-Ayasuluk Tepesi (Eski Ephesos) 1997 Yılı Kazı ve Araştırmaları", 9.MKS, 1999, 361-370.
- Büyükkolancı 2001 M. Büyükkolancı, "Selçuk Ayasuluk Tepesi 1999 Yılı Kazıları", 11. MKS, 2001, 1-4.
- Büyükkolancı 2005 P. Büyükkolancı, "Arvalya Orman Kampı Nekropol Alanı Kurtarma Kazısı", 15. MKS, 2005, 167-170.
- Büyükkolancı 2008 M. Büyükkolancı, "Selçuk Ayasuluk Tepesi (Eski Ephesos) 'Apasas' mı?", Eds. A. Erkanal Öktü-S. Günel-U. Deniz, *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara,2008, 41-55.
- Cahill 1988 N. Cahill, "Taş Kule: A Persian-Period Tomb near Phokaia", *American Journal of Archaeology*, 92/4, 1988, 481 -501.
- Campbell 2015 V. L. Campbell, *The Tombs of Pompeii: Organization, Space and Society*, Routledge, Newyork, 2015.
- Canavagh-Laxton 1981 W. Canavagh-R. Laxton, "The Structural Mechanics of the Mycenaean Tholos Tomb", *The Annual British School at Athens*, 26, 1981, 109-140.
- Cavanagh-Mee 1998 W. Cavanagh-C. Mee, "A Private Place: Death in Prehistoric Greece", *Studies in Mediterranean Archaeology*, 125, Paul Aström, Uppsala, 1998.
- Cook 1974 R. M. Cook, "Old Smyrna: The Clazomenian Sarcophagi." *The Annual of the British School at Athens*, 69, 1974, 55-60.
- Collon 1997 D. Collon, "Ancient Near Eastern Seals", Ed. D. Collon, *7000 Years of Seals*, British Museum Press, 1997, 11-30.
- Çam 2010 F. B. Çam, "Notion'dan Bir Mezar Steli", *Anadolu/ Anatolia*, 36, 2010, 179-198.
- Çapar 1990 Ö. Çapar, "Homeros Destanları Işığında Anadolu-Hellas Ölü Gömme Adetleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 33(1.2), 1990, 65-75.
- Çevik 2000 N. Çevik, *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*, TTK Yayınları, Ankara, 2000.
- Çırak-Kaya 2007 N. Çırak-S. Kaya, "İzmir, Seferihisar İlçesi, 3021 Ada, 4 Parseldeki Sondaj Kazısı Çalışmaları", 15. MKS, 2007, 1-12.
- Dirlik 2012 N. Dirlik, *The Tholos Tombs of Mycenaean Greece*, Uppsala University, Sweden, 2012. (Unpublished Master's Thesis)

- Er 2006 Y. Er, *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006.
- Erdal 2002 Y. S. Erdal, “Bakla Tepe Geç Tunç Çağı Mezarından Gün Işığına Çıkarılan Yanmış İnsan İskelet Kalıntılarının Antropolojik Analizi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2, 2002, 115-130.
- Erhat 2008 A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.
- Erkanal-Erkanal 1986 A. Erkanal-H. Erkanal, “A New Archaeological Excavation in Western Anatolia: Panaztepe”, *Turkish Review Quarterly Digest*, 1986, 67-76.
- Erkanal 1987 A. Erkanal, “Panaztepe Kazısının 1985 Yılı Sonuçları”, *8.KST*, 1, 1987, 253-262.
- Erkanal 1988 A. Erkanal, “Panaztepe Kazıları 1986 Yılı Sonuçları”, *9.KST*, 1, 1988, 345-350.
- Erkanal 1992 A. Erkanal, “1990 Panaztepe Kazısı Sonuçları”, *13. KST*, 1, 1992, 447-456.
- Erkanal 1993 A. Erkanal, “1991 Panaztepe Kazısı Sonuçları”, *14. KST*, 1, 1993, 495-502.
- Erkanal 1994 A. Erkanal, “1992 Panaztepe Kazısı Sonuçları”, *15. KST*, 1, 1994, 461-466.
- Erkanal 1995 A. Erkanal, “1993 Panaztepe Kazıları Sonuçları”, *16. KST*, 1, 1995, 281-286.
- Erkanal 1998 A. Erkanal, “1996 Yılı Panaztepe Kazıları Sonuçları”, *19. KST*, 1, 1998, 455- 466.
- Erkanal 1999 A. Erkanal, “1997 Yılı Panaztepe Kazıları Sonuçları”, *20. KST*, 1, 1999, 371-382.
- Erkanal 2001 A. Erkanal, “1999 Panaztepe Kazısı Sonuçları”, *22. KST*, 1, 2001, 269-278.
- Erkanal 2002 A. Erkanal, “2000 Yılı Panaztepe Kazısı Sonuçları”, *23. KST*, 1, 2002, 305-312.
- Erkanal Öktü 2004 A. Erkanal Öktü, “2002 Yılı Panaztepe Kazıları”, *25. KST*, 2, 2004, 245-252.
- Erkanal-Karaaslan 2005 A. Erkanal-N. Ç. Karaaslan, “Panaztepe 2003 Yılı Kazıları”, *26. KST*, 1, 2005, 25-36.
- Erkanal Öktü-Karaaslan 2006 A. Öktü Erkanal-N. Ç. Karaaslan, “Panaztepe 2004 Yılı Kazıları”, *27. KST*, 1, 2006, 191-204.

- Erkanal Öktü-Karaaslan 2008 A. Öktü Erkanal- N. Ç. Karaaslan, “Panaztepe Kazıları 2006 Yılı Çalışmaları”, *29.KST*, 2, 2008, 19-38.
- Erkanal-Karaaslan 2010 A. Erkanal-N. Ç. Karaaslan, “Panaztepe 2008 Yılı Çalışmaları”, *31. KST*, 2, 2010,101-116.
- Erkanal-Özkan 1997 H. Erkanal-T. Özkan, “1995 Baklatepe Kazıları”, *18.KST*, 1, 1997, 261-280.
- Erkanal-Özkan 1998 H. Erkanal-T. Özkan, “1996 Baklatepe Kazıları”, *19.KST*, 1, 1998, 399-426.
- Erkanal-Özkan 1999 H. Erkanal-T. Özkan, “1997 Baklatepe Kazıları”, *20. KST*. 1, 1999, 337-356.
- Erkanal-Özkan 2000 H. Erkanal-T. Özkan, “1998 Baklatepe Kazıları”, *21.KST*, 1, 2000, 263-278.
- Erkanal-Şahoğlu 2012 H. Erkanal-V. Şahoğlu, “Baklatepe (1995-2001)”, *Anatolia Anı/Armağan Serisi*, 3/2, 2012, 91-98.
- Ersoy 1999 Y. Ersoy, “Notes on History and Archaeology of Early Clazomenae”, *Frühes Ionien Eine Bestandsaufnahme,Panionion-Symposion Güzelçamlı 26 September- 1 October 1999, Milesische Forschungen*, 5, 1999, 149-178.
- Ersoy vd. 2008 Y. Ersoy-H. Cevizoğlu-Ü. Güngör-İ. Hasandağlı-P. Ulusoy, “2007 Yılı Klazomenai Kazısı”, *30. KST*, 3, 2008, 233-254.
- Ersoy vd. 2011 Y. Ersoy-Ü. Güngör-H. Cevizoğlu, “2009 Yılı Klazomenai Kazısı”, *32.KST*, 4, 2011, 169-182.
- Evren 1985 A. Evren, *Tire Müzesi ve Çevresinde Bulunan Pişmiş Toprak Lahitler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul,1985.
- Evren-İçten 1998 A. Evren-C. İçten, “Ephesos Çukuriçi ve Arvalya (Gül Hanım) Höyükleri”, *8. MKS*,1998, 111-134.
- Garland 1985 R. Garland, *The Greek Way of Death*, Cornell University Press, Newyork, 1985.
- Gee 2006 R. Gee, “From Ancestor: The Role of Tombside Dinning in the Transformation of the Body in Ancient Rome”, *European Association of Archaeologist, 12th. Annual Meeting*, 2006, 59-68.
- Gökberk 2007 M. Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitanbevi, İstanbul, 2007.
- Graeve 1992 V. V. Graeve, “1990 Yılı Milet Çalışmaları”, *13. KST*, 2, 1992, 9-20.
- Graeve 1997 V. V. Graeve, “1994/95 Yılı Milet Çalışmaları”, *18. KST*, 1, 1997, 529-554.

- Graeve 2010 V. V. Graeve, "2007-2008 Yılı Milet Çalışmaları", *31. KST*, 4, 2010, 135-158.
- Graves 2002 A. M. Graves, *Miletos A History*, Routledge, London, 2002.
- Grossschmidt-Kanz 2002 K. Grossschmidt-F. Kanz, "Kemiğin Belliği: Antropolojik Rapor", *Öğleden Sonra Ölüm: Efes Gladyatörleri*, Selçuk 2002, 19-24.
- Güleç 1985 E. Güleç, "Klazomenai İskeletlerinin Antropolojik ve Demografik İncelemesi", *1. AKT*, 1985, 131-138.
- Güleç vd. 1998 E. Güleç-A. Sevim-İ. Özer-M. Sağır, "Klazomenai'de Yaşamış İnsanların Sağlık Sorunları", *13. AKT*, 1998, 133-159.
- Gültekin-Baran 1964 H. Gültekin-M. Baran, "Selçuk Tepesinde Bulunan Miken Mezarı", *TAD*, 13/2, 1964, 122-124.
- Günel 1999 S. Günel, *Panaztepe II: MÖ 2. Bine Tarihlendirilen Panaztepe Seramiğinin Batı Anadolu ve Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi*, TTK Yayınları, Ankara, 1999.
- Gür 2012 B. Gür, "Anadolu'da Geç Hellas IIIC Dönemi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, 2012, 55-75.
- Heinz 2010 G. K. Heinz, "Kültürel Mirasın Yapı Malzemeleri Tarihine Katkı Boyutu: Belevi Mausoleumu Örneği", *5. Ulusal Yapı Malzemesi Kongresi ve Sergisi*, 2010, 205-218.
- Hoepfner 1993 W. Hoepfner, "Zum Mausoleum von Belevi", *Archäologischer Anzeiger*, 108, 1993, 111-123.
- Hürmüzlü 2003 B. Hürmüzlü, *Klazomenai-Akpınar Nekropolü*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2003, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Hürmüzlü 2004 B. Hürmüzlü, "Burial Grounds at Klazomenai: Geometric Through Hellenistic Periods", *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony Proceedings of the International Symposium Held at the Archaeological Museum of Abdera*, 2004, 77-95.
- Hürmüzlü 2005 B. Hürmüzlü, "The Organization and Utilization of the Burial Grounds in Klazomenai," *Olba*, 12, 2005, 39-68.
- Hürmüzlü 2008 B. Hürmüzlü, *Eski Yunan'da Ölü Gömme Gelenekleri*, Türk Eskiçağ Bilimleri Yayınları, İstanbul, 2008.
- Hürmüzlü 2011 B. Hürmüzlü, "Die Früheste Gruppe Klazomenischer Sarkophage aus Klazomenai", *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, 125, 2011, 89-153.
- Işık 2009 F. Işık, "Anadolu-İon Uygarlığı 'Kolonizasyon' ve 'Doğu Hellen Kavramlarına Eleştirel Bir Bakış'", *Anatolia*, 35, 2009, 53-86.

- İçten-Evren 1998 C. İçten-A. Evren, "Selçuk-Ephesos 3447 Parsel Kurtarma Kazısı", 8. *MKS*, 1998, 85-93.
- İren-Ünlü 2012 K. İren-A. Ünlü, "Burning in Geometric Teos", *Stephanèphoros De L'économie Antique À L'asie Mineure: Hommages À Raymond Descat*, 2012, 309-333.
- İslam-Aslan 2014 H. A. İslam-A. Aslan-"Milet Nekropolü, Değirmentepe Mevkii Kazı Çalışmaları (2012-2013)", 23.*MKS*, 2014, 377-396.
- Kadioğlu vd. 2012 M. Kadioğlu-M. Adak-C. Özbil-Ö. D. Yalçın-Y. Polat, "2010 Yılı Teos Kazı Raporu (İlk Sezon)", 33. *KST*, 3, 2012, 429-460.
- Kadioğlu vd. 2013 M. Kadioğlu-M. Adak-C. Özbil-H. S. Öztaner H. S-T. R. Polat-Y. Polat Y, "2011 Yılı Teos Kazı Çalışmaları (2. Sezon)", 34. *KST*, 2, 2013, 211-232.
- Kadioğlu 2014 M. Kadioğlu, "2012-2013 Teos Kazı Çalışmaları (3.-4. Sezon)", 36. *KST*, 3, 2014, 437-472.
- Kanz-Grossschmidt 2009 F. Kanz-K. Grossschmidt, "Dying in the Arena: The Osseous Evidence from Ephesian Gladiators." *In Roman Amphitheatres and Spectacula: a 21st century perspective. Papers from an international conference held at Chester. 16th-18th February 2007*, 2009, 211-220.
- Kanz et al. 2009 F. Kanz-K. Grossschmidt-J. Kiesslich, "Arsinoe IV of Egypt, Sister of Cleopatra Identified? Osseous and Molecular Challenges", *78th Annual Meeting of the American Association of Physical Anthropologist*, 2009, (Poster presentation).
- Karaaslan 2012 N. Ç. Karaaslan, "Panaztepe: Geç Tunç Çağı Boncuk Üretimi ile İlgili Bir Tartışma", *Anadolu/Anatolia*, 38, 2012, 67-87.
- Karagöz 1984 Ş. Kazagöz, *Anadolu'dan Mezar Stelleri: Arkaik-Greko Pers-Hellenistik-Roma Bizans Çağları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1984.
- Karwiese 1985 S. Karwiese, "1984 Yılında Yapılan Avusturya Kazı ve Onarım Çalışmaları", 7. *KST*, 1985, 333-341.
- Karwiese 1995 S. Karwiese, "1993 Yılında Avusturya Arkeoloji Enstitüsü Tarafından Ephesos'da Sürdürülen Kazı ve Onarım Çalışmaları", 16. *KST*, 1, 1995, 419-424.
- Kayan-Öner 2013 İ. Kayan-E. Öner, "Bayraklı Höyüğü (İzmir) Çevresinin Holosen'deki Jeomorfolojik Gelişimi", *Ege Üniversitesi Prof. Dr. Asaf Kaçman'a Armağan Kitabı*, 180/28, 2013, 135-158.
- Keil 1930 J. Keil, "XV. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos", *ÖJH*, 26, 1930, 5-66.

- Koch 2001 G. Koch, *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, Kanaat Basımevi, İstanbul, 2001.
- Koch 2010 G. Koch, *Türkiye'deki Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2010.
- Koder-Ladstätter 2010 J. Koder-S. Ladstätter, "Ephesos 2008", *31. KST.*, 3,2010, 321-336.
- Krinzinger 2007 F. Krinzinger, "Ephesos 2005", *28.KST*, 2, 2007, 223-242.
- Kurtz-Boardman 1971 D. C. Kurtz-J. Boardman, *Greek Burial Customs*, Cornell University Press, Newyork, 1971.
- Ladstätter 2012 S. Ladstätter, "Ephesos 2010", *33. KST*, 4, 2012, 59-92.
- Ladstätter 2012 S. Ladstätter, "Ephesos Ana Tanrıça Kenti", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 28, 2012, 74-93.
- Ladstätter 2014 S. Ladstätter, "Ephesos 2013", *36. KST*, 2, 2014, 601-615.
- Lafli 2015 E. Lafli, "Notion'dan Yeni Buluntular", *Güncel Sanat Dergisi*, 14, 2015, 10-11.
- Lewartowski 1998 K. Lewartowski, "Cremation and the End of Mycenaean Culture", *Światowit*, 41, 1998, 134-145.
- Mansel 1938 A. M. Mansel, *Trakya'nın Kültür ve Tarihi*, Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, İstanbul, 1938.
- Mariaud 2011 O. Mariaud, "The Geometric Graves of Colophon and the Burial Customs of Early Iron Age Ionia", Ed. A. M. Ainian, *The Dark Ages to the Rise of the Polis. Proceedings of the International Symposium in Memory of William D. E. Coulson, June 2007*, 2011, 687-703.
- Mee 1998 C. Mee, "Anatolia and the Aegean in the Late Bronze Age", Ed. E. H. Cline-D. H. Cline, *The Aegean and the Orient in the Second Millenium, Aegaeum*, 18, 1998, 137- 146.
- Meijer 2006 F. Meijer, *İmparatorlar Yataklarında Ölmez*, Çev. G. Ergin, Homer Yayınları, İstanbul, 2006.
- Mellink 1967 M. Mellink, "Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1966", *AJA*, 71/3, 1967, 251-267.
- Morris 1987 I. Morris, *Burial and Ancient Society The Rise of the Greek City-State*, Cambridge University Press, England, 1987.
- Morris 2000 I. Morris, *Archaeology as Cultural History, Words and Things in Iron Age Greece*, Blackwell, Oxford, 2000.

- Nock 1932 A. D. Nock, "Cremation and Burial in the Roman Empire", *The Harvard Theological Review*, 24/4, 1932, 321-359.
- Okan 2014 E. Okan, "Phokaia'da Ele Geçen Etrüsk Ticari Amphoraları", *CEDRUS: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, 2, 2014, 27-40.
- Oikonomos 1921 G. P. Oikonomos, "Anaskafi en Klazomenais", *Praktika tes en Athenais Archailogikos Hetaireias*, Athen, 1921, 63-74.
- Oliver 2000 G. J. Oliver, *The Epigraphy of Death: Studies in the History and Society of Greece and Rome*, Liverpool University Press, Liverpool, 2000.
- Öğün 1964 B. Öğün, "Teos Kazıları 1963", *Türk Arkeoloji Dergisi*, 13/1, 1964, 115-121.
- Özbek 1993 M. Özbek, "Aşıklı Höyük Neolitik İnsanları", 8. *AKT*, 1993, 201-212.
- Özcan 2007 R. Özcan, *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Veriler Işığında MÖ 2. Binyıl Batı Anadolu Tarihi Coğrafyası*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),
- Özdoğan 2008 E. Özdoğan, "Trakya'da Bir Tümülüs Mezarlığı: Dokuzhöyük", Ed. İ. Delemen-S. Çokay Kepçe-A. Özdizbay-Ö. Turak, *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı*, 2, *Euergetes: Festschrift für Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu zum 65. Geburtstag*, 2, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 2008, 873-882.
- Özgan vd. 2012 C. Özgan-H. M. Özgen-K. Eren-A. Polat- Ö. Çınar, "Kolophon Antik Kenti 2010 Yılı Yüzey Araştırmaları", 29. *AST*, 1, 2012, 263-284.
- Özgan vd. 2012 C. Özgan-H. M. Özgen-K. Eren-A. Polat-B. B. Aykanat, "Kolophon Antik Kenti 2011 Yılı Yüzey Araştırmaları", 30. *AST*, 1, 2012, 195-206.
- Özgan vd. 2015 C. Özgan-V. Gassner-U. Muss-E. Draganits-Ö. Tereman-B. Grammer, "Kolophon Antik Kenti 2013 Yılı Yüzey Araştırmaları", 32. *AST*, 2015, 269-282.
- Özgünel 1987 C. Özgüneş, "Selçuk Arkeoloji Müzesinde Saklanan Miken Pyxisi ve Düşündürdükleri", *Bellekten*, 51/200, 1987, 535-547.
- Özgünel 2005 C. Özgünel, "Erythrai Antik Yerleşimi 2003 Sezonu Yüzey Araştırmaları", 22. *AST*, 2, 2005, 245-250.
- Özgünel-Görkay 2006 C. Özgünel-K. Görkay, "2004 Yılı Eythrai Antik Yerleşimi Arkeolojik Araştırmaları", 23. *AST*, 2, 2006, 239-248.
- Özkan-Erkanal 1999 T. Özkan-H. Erkanal, *Tahtalı Barajı Kurtarma Kazısı Projesi*, Ed. T. Özkan, İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü, İzmir, 1999.
- Özyiğit 1990 Ö. Özyiğit, "1988 Yılı Erythrai Sondaj Çalışmaları", 11. *KST*, 1, 1990, 125-150.

- Özyiğit 1991 Ö. Özyiğit, “1989 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları”, *12. KST*, 1, 1991, 127-154.
- Özyiğit 1993 Ö. Özyiğit, “1991 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları”, *14. KST*, 2, 1993, 1-22.
- Özyiğit 1998 Ö. Özyiğit, “1996 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları”, *19. KST*, 1, 1998, 763-794.
- Özyiğit 2000 Ö. Özyiğit, “1998 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları”, *21. KST*, 2, 2000, 33-46.
- Özyiğit 2001 Ö. Özyiğit, “1999 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları”, *22. KST*, 2, 2001, 1-14.
- Özyiğit 2003 Ö. Özyiğit, “2000-2001 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları”, *24. KST*, 2, 2003, 333-350.
- Özyiğit 2005 Ö. Özyiğit, “2003 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları”, *26. KST*, 2, 2005, 43-50.
- Özyiğit 2008 Ö. Özyiğit, “2006 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları”, *29. KST*, 2, 2008, 489-512.
- Özyiğit 2013 Ö. Özyiğit, “2011 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları”, *34. KST*, 2, 2013, 173-190.
- Papadimitriou 2001 N. Papadimitriou, *Built Chamber Tombs of Middle and Late Bronze Age Date in Mainland Greece and the Islands*, BAR International Series 925, England, 2001.
- Pietsch 2002 W. Pietsch, “Roma İmparatorluğu’nun Doğusunda Gladyatörler ve Gladyatör Oyunları”, *Öğleden Sonra Ölüm: Efes Gladyatörleri*, Selçuk, 2002, 9-14.
- Pollini 2008 J. Pollini, “Ritualizing Death in Republican Rome: Memory, Religion, Class Struggle, and the Wax Ancestral Mask Tradition’s Origin and Influence on Veristic Portraiture”, Ed. Nicola Laneri, *Performing Death: Social Analyses of Funerary Traditions in the Ancient Near East and Mediterranean*, University of Chicago Oriental Institute Seminars, 3, 2008, 237-285.
- Praschniker-Theuer 1979 C. Praschniker-M. Theuer, “Das Mausoleum von Belevi”, *Forschungen in Ephesos*, 6, 1979.
- Preston 2004 L. Preston, “A Mortuary Perspective on Political Changes in Late Minoan IIIB Crete”, *AJA*, 108/3, Newyork, 2004, 321-348.
- Price 1930 R. E. Price, “Kjellberg's New Class of Clazomenian Sarcophagi”, *The Journal of Hellenic Studies*, 50, 1930, 80-88.

- Retief-Cilliers 2006 F. P. Retief-L. Cilliers, "Burial Customs, the Afterlife and the Pollution of Death in Ancient Greece", *Acta Theologica*, 26/2, 2006, 44-61.
- Retief-Cilliers 2006 F. P. Retief-L. Cilliers "Burial Customs and the Pollution of Death in Ancient Rome: Procedures and Paradoxes", *Acta Theologica*, 26/2, 2006, 128-146.
- Scherrer 2000 P. Scherrer, *Ephesos Rehberi*, Ege Yayınları, İstanbul, 2000.
- Sevin 2001 V. Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.
- Steskal et al. 2003 M. Steskal-K. Grossschmidt-M. Heinz-F. Kanz-H. Taeuber, "Die Damianosstoa in Ephesos Bericht Über Die Ausgrabung 2002 IM Abschnitt Kathodos III", *ÖJH*, 72, 2003, 241- 273.
- Steskal et al. 2011 M. Steskal-H. Taeuber-N. Zimmermann, "Psalmenzitat, Paradieskreuze und Blütenmotive Zu zwei neu entdeckten Grabhäusern mit spätantiker Malerei in der Hafennekropole von Ephesos", *ÖJH*, 80, 2011, 291-308.
- Strocka 2003 M. V. Strocka, "The Celsus Library in Ephesus", *Ancient Libraries in Anatolia: Libraries of Hattusha, Pergamon, Ephesus, Nysa*, (24th Annual Conference Libraries and Education in the Networked Information Environment, 2003, 33-43.
- Şahin 1996 N. Şahin, "Beyaz Lekythos'lar Işığında Klasik Devirde Atina'da Ölüm İkonografisi ve Ölü Kültü", *Arkeoloji Dergisi*, 4, 1996, 143-167.
- Tek 2002 A. T. Tek, "Antik Literatür ve Yazıtlardan Örneklerle Roma Dünyasında Ölüm", *Anadolu Sanat Dergisi*, 12, 2002, 121-148.
- Texier 2002 C. Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Çev: A. Suat, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002.
- Thuswaldner et al. 2009 B. Thuswaldner-S. Flöry-R. Kalasek-M. Hofer-Q. Huang-H. Thür " Digital Anastylosis of the Octagon in Ephesos", *Digital Anastylosis of the Octagon in Ephesos*", *Journal on Computing and Cultural Heritage*, 2/1, 2009, 1-30.
- Thomas 2013 E. Thomas, 'Nero's Tomb' and The Crisis Of The Third Century: Roman Sarcophagi As Public and Private Monuments", Ed: F. Pellizi-W. Hung, J. Elsner, *Res: Anthropology and Aesthetics: Sarcophagi*, , 61/62, 2013, 132-142.
- Thomson 1988 G. Thomson, *Eski Yunan Toplumunu Üstüne İncelemeler: Tarih Öncesi Ege II*, Çev. C. Üstüner, Payel Yayınları, İstanbul, 1988.
- Timuçin 1998 A. Timuçin, *Felsefe Sözlüğü*, İnsancıl Yayınları, İstanbul, 1998.
- Topal 2014 C. Topal, "Efes Örenyeri 2013 Yılı Bakım, Onarım ve Gezi Güzergâhları Düzenleme Uygulamaları", 23. *MKS*, 2014, 345-354.

- Toynbee 1971 A. J. Toynbee, *Death and Burial in the Roman World*, Cornell University Press, Newyork, 1971.
- Tsokas et al. 1995 N. G. Tsokas-C. B. Papazachos-A. Vafidis-M. Z. Loukoyiannakis-G. Vargemezis-K. Tzimeas, "The Detection of Monumental Tombs Buried in Tumuli by Seismic Refraction", *Geophysics*, 60/6, 1995, 1735-1742.
- Ulusoy 2010 P. Ulusoy, *Burial Customs of Clazomenae in the Iron Age (1100-500 BC)*, Bilkent University The Institute of Economics and Social Sciens, Ankara, (Unpublished Master's Thesis)
- Umar 2001 B. Umar, *Ionia*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2001.
- Yağcı 1989 R. Yağcı, "Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden İki Patera Sapı", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1988 Yılı*, 1989, 16-26.
- Yalçın 1997 Ü. Yalçın, "Milet'te Bilimsel Araştırmalar", *12. AST*, 1997, 1-28.
- Yaylalı 1986 A. Yaylalı, "Hellenistik Devir İzmir Mezar Stelleri", *IX. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, 1, 1986, 473-489.
- Şahin 2010 Y. Şahin, "Askertepe Tümülüsü", *Anadolu/Anatolia*, 36, 2010, 149-178.
- Yıldız 2006 Ö. Yıldız, *MÖ I. Binde Antandros Antik Kenti'nde Kremasyon: Ölü Gömmü Geleneği Açısından İncelenmesi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Yılmaz 2010 D. Yılmaz, "Erken Tunç Çağı'nda Batı ve Orta Anadolu Kültürel İlişkileri Işığında Depas ve Tankard Kültürü", *Anadolu/Anatolia*, 2010, 45-64.
- Waywell 1980 B. G. Waywell, "Mausolea in South-West Asia Minor", *YAYLA: Third Report of the Northern Society for Anatolian Arhcaeology*, 3, 1980, 4-11.
- Webb 1996 A. P. Webb, *Hellenic Architectural Sculpture: Figural Motifs in Western Anatolia and The Aegean Islands*, The University of Wisconsin Press, USA, 1996.
- Zanker 1994 P. Zanker, "The Hellenistic Grave Stelai from Smyrna: Identity and Self-Image in the Polis", Ed. A. Bulloch-E. S. Gruen-A. A. Long-A. Stewart, *Images & Ideologies: Self Definition in the Hellenistic World*, , 1994, 212-231.
- Zülkadiroğlu-İçten 2002 A. Zülkadiroğlu-C. İçten, "Ephesos Gladyatörleri Sergisi Gladyatör Kabartmaları", *Öğleden Sonra Ölüm: Efes Gladyatörleri*, Selçuk 2002, 75-82.

İnternet Kaynakları

- A. Bammer-E. Dranagits-V. Gassner-B. Grammer-M. Gretscher-O. Mariaud-U. Muss,
<https://homepage.univie.ac.at>. (16.10.2015)
- M. Kadioğlu, <http://www.teosarkeoloji.com/teos-rehber-kitap> (12.07.2015)
- M. Akurgal, http://www.izmirkitap.com/meral_akurgal.htm (08.07.2015)
- http://www.agathe.gr/democracy/solon_the_lawgiver.html (06.04.2015)
- http://www.ostia-antica.org/valkvisuals/html/type_04.htm (03.05.2015)
- <http://www.klazomeniaka.com/11-KLAZOMENAI-NEKROPOLEIS.html> (13.06.2015)
- <http://www.kultur.gov.tr/TR,72740/urla.html> (13.06.2015)
- <http://www.oeai.at/index.php/excavation-history.html> (25.06.2015)
- <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0006%3Aalphabetic+letter%3DE%3Aentry+group%3D2%3Aentry%3Dephesos>
 (30.06.2015)
- [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=337&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=337&html=ages_detail_t.html&layout=web) (07.07.2015)
- <http://ankusam.ankara.edu.tr/bakla.html>, (08.07.2015)
- [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=10112&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=10112&html=ages_detail_t.html&layout=web) (09.07.2015)
- <https://homepage.univie.ac.at> (14.12.2015)

LEVHALAR DİZİNİ

Lev. I: Fig. 1. Ekphora sahneli krater, Geç Geometrik Dönem, Atina Ulusal Müzesi, No.990,Atina (http://semieh.com/dipylon-funerary-vase/) (04.03.2015)	165
Lev. II: Fig. 2. Ekphora gösterimli Terrakota grup, Atina Ulusal Müzesi, No. 2674, Atina	166
Lev. II: Fig. 3. Tümülüslerin inşa aşamaları (Tsokas vd 1995, 1738, fig. 1)	166
Lev. III: Fig. 4. II. Philippos'a ait tümülüsün maketi (http://jpgtrips.free.fr/grecenord/10vergina/index.html) (15.03.2015)	167
Lev. III: Fig. 5. Küçük bir çocuk ve genç bir erkeğin gösterildiği mezar steli, MÖ 530, Metropolitan Müzesi (http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/11.185ac,f,g) (17.03.2015)	167
Lev. IV: Fig. 6. İki gencin bantlarla mezarı süslemesi. Beyaz zeminli <i>lekythos</i> , Akhilleus Ressamı, MÖ 440, Metropolitan Müzesi (http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/1989.281.72) (21.03.2015)	168
Lev. IV: Fig. 7. Uzun saçlı kızın ailesinden ayrılma sahnesi. Beyaz zeminli mermer <i>lekythos</i> , MÖ 375/350, Metropolitan Müzesi (http://www.metmuseum.org/collection) (06.04.2015)	168
Lev. V: Fig. 8. Eupheros'un mermer mezar steli, MÖ 420, Kerameikos Arkeoloji Müzesi, Atina. (http://www.greece-athens.com/page.php?page_id=68) (15.04.2015)	169
Lev. V: Fig. 9. Granariumlu Attik sandık, MÖ 9. yy. ortaları, Agora Müzesi, Atina (http://www.agathe.gr/democracy/solon_the_lawgiver.html) (22.04.2015)	169
Lev. VI: Fig. 10. Attik Geometrik pyxis, MÖ 8.yy. ortaları, Agora Müzesi, Atina (http://www.agathe.gr/democracy/solon_the_lawgiver.html) (11.05.2015)	170
Lev. VI: Fig. 11. Minyatür oyun masası ve zar, MÖ 580, Kerameikos Müzesi. (http://www.ceramicsartorscience.co.uk) (15.05.2015)	170
Lev. VII: Fig. 12. Kharon betimli beyaz <i>lekythos</i> , Metropolitan Müzesi (http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/21.88.17) (28.05.2015)	171

- Lev. VII: Fig. 13. Amiternum'dan ele geçen cenaze alayı sahneli mermer rölyef, MÖ 1.yy, Abruzzo L'Aquila Müzesi, İtalya
(<https://classconnection.s3.amazonaws.com/520/flashcards/2430520/jpg/image151355181907295.jpg>) (09.06.2015)171
- Lev. VIII: Fig. 14. İnsan yüzü süslemeli kremasyon kabı, Colchester Castle Müzesi, İngiltere (13.06.2015)172
- Lev. VIII: Fig. 15. Mezara libasyon için açılan delik, *Isola Sacra* Nekropolü, Roma
(http://www.ostia-antica.org/valkvisuals/html/type_05.htm)
(15.06.2015)172
- Lev. IX: Fig. 16. Ön tarafta Hadrian Dönemine tarihlendirilen 52 no.'lu mezar ; arka tarafta Hadrian/Antoninus Pius Dönemine tarihlendirilen, giriş kapısı eklenmiş 53 no.'lu mezar, *Isola Sacra* Nekropolü, Roma
(http://www.ostia-antica.org/valkvisuals/html/type_04.htm)
(28.06.2015)173
- Lev. IX: Fig. 17. Ev tipi mezar, MS 2.yy. başları, *Isola Sacra* Nekropolü, Roma
(http://www.ostia-antica.org/valkvisuals/html/html_fotos/tomb_46_01.htm)
(30.06.2015)173
- Lev. X: Fig. 18. Lucius Antistius Sarculo ve karısı Antistia Plutia'nın mermer mezar rölyefi, MÖ 30- MS 10, British Müzesi
(<http://ancientrome.ru/art/artworken/img.htm?id=5041>) (11.07.2015)174
- Lev. X: Fig. 19. Liman Nekropolünün konumu
(<http://www.oelai.at/>) (12.07.2015)174
- Lev. XI: Fig. 20. Baklatepe'de Geç Kalkolitik Dönem'e ait iki çömlek mezar
(Özkan-Erkanal 1999,197, res. 36)175
- Lev. XI: Fig. 21. Baklatepe'de trapez şeklindeki sandık mezar
(Özkan-Erkanal 1999, 193, res. 26)175
- Lev. XII: Fig. 22. Baklatepe ETÇ I Dönemi ne ait küp mezar
(Özkan-Erkanal 1999, 193, res. 27)176
- Lev. XII: Fig. 23. Baklatepe ETÇ I Dönemi'ne ait basit toprak mezar
(Özkan-Erkanal 1999, 193, res. 28)176
- Lev. XIII: Fig. 24. Baklatepe ETÇ II Dönemi'ne ait küp mezarlar
(Özkan-Erkanal 1999, 188, res. 15)177
- Lev. XIII: Fig. 25. Baklatepe'deki ETÇ I yapıları ve GTÇ oda mezarı
(Özkan-Erkanal 1999, 185, res. 8)177
- Lev. XIV: Fig. 26. Baklatepe'deki GTÇ oda mezarı
(Özkan-Erkanal 1999, 185, res. 10)178
- Lev. XIV: Fig. 27. Baklatepe ETÇ I Dönemi çocuk mezarındaki gümüş takılar
(Özkan-Erkanal 1999, 194, res. 29)178

Lev. XV: Fig. 28. Baklatepe ETÇ I Dönemi erkek mezarındaki metal buluntular (Özkan-Erkanal 1999, 194, res. 30)	179
Lev. XV: Fig. 29. Baklatepe ETÇ II Dönemi'ne ait pişmiş toprak mezar buluntuları (Özkan-Erkanal 1999, 189, res. 17)	179
Lev. XVI: Fig. 30. Oda mezarda bulunan hasır motifli tarak (Özkan-Erkanal 1999, 187, res. 14)	180
Lev. XVI: Fig. 31. Oda mezarda bulunan fildişi aplik (Özkan-Erkanal 1999, 187, res. 13)	180
Lev. XVII: Fig. 32. Panaztepe Batı Nekropolü (Erkanal-Karaaslan 2005, 33, res.2)	181
Lev. XVII: Fig. 33. Panaztepe nekropolü B evresi, <i>tholos</i> , <i>oda</i> ve <i>sandık mezarlar</i> (Erkanal-Karaaslan 2010, 116, pl 3)	181
Lev. XVIII: Fig. 34. Panaztepe'deki Dİ <i>tholos</i> mezarı (Erkanal-Karaaslan 2010, 112, fig. 4)	182
Lev. XVIII: Fig. 35. Panaztepe'deki DF <i>pithos</i> mezarındaki tekli gömü (Erkanal-Karaaslan 2010, 111, fig. 2)	182
Lev. XIX: Fig. 36. Panaztepe'deki CŞ <i>kompozit</i> mezarı ve yanındaki DA sandık mezarı (Erkanal-Karaaslan 2005, 35, res.7)	183
Lev. XIX: Fig. 37. Panaztepe'deki intramural DÇ çömlek mezarı. (Erkanal-Karaaslan 2006, 202)	183
Lev. XX: Fig. 38. Panaztepe'deki intramural DÇ ve DD çömlek mezarları. (Erkanal-Karaaslan 2006, 204)	184
Lev. XX: Fig. 39. Panaztepe'de bulunan silindir mühür (Özcan 2007, res. 3a)	184
Lev. XX: Fig. 40. III. Amenophis'in adının bulunduğu skarabe (Özcan 2007, res. 3b)	184
Lev. XXI: Fig. 41. Miletos'taki 1 no.lu mezarda bulunan loculus ve tekne mezarlar. (İslam vd. 2014, 393, res. 4)	185
Lev. XXI: Fig. 42. Miletos'taki 1 no.lu oda mezarın planı (İslam vd. 2014, 391, pl. 1)	185
Lev. XXII: Fig. 43. Miletos'taki 1 no.lu mezarın girişinde bulunan sunu çukuru ve banklar (İslam vd. 2014, 392, res. 1)	186
Lev. XXII: Fig. 44. Miletos'taki 2 no.lu tholos mezarın planı (İslam vd. 2014, 391, pl. 2)	186

Lev. XXIII: Fig. 45. Miletos'taki dört locuslu oda mezar (İslam vd. 2014, 396, res. 11)	187
Lev. XXIII: Fig. 46. Miletos'ta çatı kiremitiyle örtülü 33 no.lu kuyu mezar (http://www.ruhr-uni-bochum.de/milet/in/nekropol.htm) (04.08.2015)	187
Lev. XXIV: Fig. 47. Miletos'taki 38 no.lu kiremit çatma mezar (http://www.ruhr-uni-bochum.de/milet/in/nekropol.htm) (15.08.2015)	188
Lev. XXIV: Fig. 48. "000.871" Env. No.lu Hellenistik Dönem mezar steli, İzmir Tarih ve Sanat Müzesi (Aybek vd. 2009, 143)	188
Lev. XXV: Fig. 49. "002.975" Env. No.lu <i>Habrotera, Uliades ve Moskion'un Mezar Steli</i> , İzmir Tarih ve Sanat Müzesi (Aybek vd. 2009, 155)	189
Lev. XXV: Fig. 50. "005.843" Env. No.lu <i>Phila'nın</i> mezar steli, İzmir Tarih ve Sanat Müzesi (Aybek vd. 2009, 136)	189
Lev. XXVI: Fig. 51. Aslanlı Mezar'ın 1906 yılında A. V. Salis tarafından yapılan çizimi (http://www.ruhr-uni-bochum.de/milet/in/nekropol-m.htm#kazar) (24.08.2015)	190
Lev. XXVI: Fig. 52. Aslanlı Mezar'da bulunan heykel (Greaves 2002, 89, res. 39)	190
Lev. XXVII: Fig. 53. Miletos'ta bulunan pişmiş toprak adak levhası (İslam-Aslan 2014, 393, res. 2)	191
Lev. XXVII: Fig. 54. Miletos'ta bulunan koçbaşı tutamaklı patera (İslam-Aslan 2014, 393, res. 3)	191
Lev. XXVIII: Fig. 55. Ephesos'ta bulunan "çömlek mezar" krater (Akyurt 1998, şek. 22b)	192
Lev. XXVIII: Fig. 56. Ayasuluk Tepesi doğu yamacında Geometrik ve Klasik Dönem'e tarihlenen mezarlar. (İçten-Evren 1998, 94, çiz. 1)	192
Lev. XXIX: Fig. 57. Ayasuluk Tepesinin kuzey yamacındaki mezar alanı	193
Lev. XXX: Fig. 58. Efes Müzesi'ndeki 635 Env. No.lu girlandlı ostotheke	194
Lev. XXX: Fig. 59. Efes Müzesi'ndeki 114/19/06 Env. No.'lu yazıtlı ostotheke	194
Lev. XXXI: Fig. 60. Celsus Polemaeanus'un lahti, Celsus Kütüphanesi (Strocka 2003, 38, fig.5)	195
Lev. XXXI: Fig. 61. Ephesos'tan "Cehennem Lahdi", İstanbul Arkeoloji Müzesi	195
Lev. XXXII: Fig. 62. Liman Caddesindeki frizli lahtin ön (a) ve yan (b) cephesi	196

Lev. XXXIII: Fig. 63. Sütunlu lahtin, ön (a) ve yan (b) cephesi, Efes Müzesi	197
Lev. XXXIV: Fig. 64. Damianusstoa'dan 1. No.lu lahtin ön (a) ve arka (b) cephesi ...	198
Lev. XXXV: Fig. 65. Damianusstoa'dan 2. No.lu lahtin ön (a) ve yan (b) cephesi	199
Lev. XXXVI: Fig. 66. Ephesos'tan çıkarılan yarı işlenmiş lahit, MS 3.yy (Ladstätter 2014,614)	200
Lev. XXXVI: Fig. 67. Ephesos'tan çıkarılan yarı işlenmiş lahtin mezar hediyeleri (Ladstätter 2014,614)	200
Lev. XXXVII: Fig. 68. Ephesos'tan 1/5/95 no.lu mezar steli (Zülkadiroğlu-İçten 2002, 79)	201
Lev. XXXVII: Fig. 69. Ephesos'tan 2827 no.lu mezar steli (Zülkadiroğlu-İçten 2002, 80)	201
Lev. XXXVIII: Fig. 70. Ephesos'tan 2826no.lu mezar steli (Zülkadiroğlu-İçten 2002, 81)	202
Lev. XXXVIII: Fig. 71. Liman Nekropolünden çıkarılan girlandlı lahit, Efes Müzesi	202
Lev. XXXVIII: Fig. 72. Liman Nekropolünde bulunan toplu gömü (http://www.oelai.at) (29.08.2015)	203
Lev. XXXIX: Fig. 73. 335/10 no.lu mezar odası (Steskal vd. 2011, 295)	203
Lev. XL: Fig. 74. 335/10 no.lu mezar odasındaki motifler (Steskal vd. 2011, 299)	204
Lev. XL: Fig. 75. Wilberg tarafından yapılan Oktagon'un çizimi (Thuswaldner vd. 2009, 4)	204
Lev. XLI: Fig. 76. Belevi Anıt Mezarı	205
Lev. XLI: Fig. 77. Belevi Anıt Mezarındaki lahit, Efes Müzesi	205
Lev. XLII: Fig. 78. Belevi Anıtının mezar odasında bulunan heykel (Praschniker-Theuer 1979, 92)	206
Lev. XLII: Fig. 79. Theuer'e göre Belevi Anıtı'nın restitüsyonu (Praschniker-Theuer 1979, 72)	206
Lev. XLIII: Fig. 80. Hoepfner'e göre Belevi Anıtı'nın restitüsyonu (Hoepfner 1993, 117)	207
Lev. XLIII: Fig. 81. Hoepfner'e göre Belevi Anıtı'nın kesiti (Hoepfner 1993, 117)	207

Lev. XLIV: Fig. 82. Hoepfner'e göre Belevi Anıtı'nın plan restitüsyonu ve kuzey cephesindeki çift sıra sütunlar (Hoepfner 1993, 116)	208
Lev. XLIV: Fig. 83. Hoepfner'e göre Belevi Anıtı'ndaki iç sütunların restitüsyonu (Hoepfner 1993, 119)	208
Lev. XLV: Fig. 84. Erythrai'de bulunan Hellenistik Dönem lahtinin çizimi (Özyiğit 2001, 145)	209
Lev. XLV: Fig. 85. Erythrai'deki Roma Dönemi'ne ait mezar steli. (Akalin 2012, 527)	209
Lev. XLVI: Fig. 86. Teos'taki kremasyon alanının konumu (İren-Ünlü 2012, 322, fig. 1)	210
Lev. XLVI: Fig. 87. Teos'taki kremasyon alanının çizimi (İren-Ünlü 2012, 322, fig. 2)	210
Lev. XLVII: Fig. 88. Teos'ta bronz <i>hydria</i> nın bulunduğu alan (Çırak-Kaya 1999, 9, res.8)	211
Lev. XLVII: Fig. 89. Teos'ta bulunan bronz <i>hydria</i> (Çırak-Kaya 1999, 10, res.9)	211
Lev. XLVIII: Fig. 90. Teos'ta <i>hydria</i> nın güneyinde bulunan taş sandık mezar (Çırak-Kaya 1999, 7, res.3)	212
Lev. XLIX: Fig. 91. (a)Teos'ta A4 no.lu açma, taş sandık mezarın kapakları, (b). A4 no.lu açma, taş sandık mezar (Çırak-Kaya 1999, 10, res.10)	213
Lev. L: Fig. 92. Teos'ta mezar alanındaki taş duvarlar (Çırak-Kaya 2007, 9, res. 7)	214
Lev. L: Fig. 93. Teos tümülüslerinin verileri	214
(http://www.ttk.gov.tr/templates/Levhaleler/File/Kazilar/2013/Teos_2013.pdf)	
Lev. LI: Fig. 94. Teos'taki sandık mezar buluntusu <i>oinochoe</i> . (Çırak-Kaya 2007, 11, res. 12)	215
Lev. LI: Fig. 95. Teos'taki sandık mezar buluntusu <i>skyphos</i> (Çırak-Kaya 2007, 11, res. 13)	215
Lev. LI: Fig. 96. Teos'taki sandık mezar buluntusu <i>pyxis</i> (Çırak-Kaya 2007, 12, res. 14)	215
Lev. LII: Fig. 97. Klazomenai'deki. Protogeometrik Dönem pithosları (Ersoy vd. 1997, 249)	216
Lev. LII: Fig. 98. Klazomenai'deki 17 no.lu amphora, 18 no.lu <i>hydria</i> ve 19 no.lu çömlek mezar (Ersoy vd.1997, 249)	216

- Lev. LIII: Fig. 99. Klazomenai’de baş kısmı apsis formlu pişmiş toprak lahit, MÖ 7. yy. sonu
(<http://www.klazomeniaka.com/11-10Levha.html>) (15.07.2015)217
- Lev. LIII: Fig. 100. Klazomeai’deki 196 no.lu Pişmiş toprak lahit, MÖ 630.
(<http://www.klazomeniaka.com/11-06Levha.html>) (15.07.2015)217
- Lev. LIV: Fig. 101. Klazomenai’deki 196 no.lu pişmiş toprak lahitin iç cephesi ve parçalarının çizimi
(Hürmüzlü 2004, 98.)218
- Lev. LIV: Fig. 102. Akpınar Nekropolü, sandık mezar, MÖ 630-620
(<http://www.klazomeniaka.com/11-09Levha.html>) (15.07.2015)218
- Lev. LV: Fig. 103. Klazomenai’deki 3 no.lu kireç mezar
(Bakır vd. 2006, 325)219
- Lev. LV: Fig. 104. Klazomenai’den kuşlu skyphos, MÖ 7. yy.’ın üçüncü dörtlüğü.
(<http://www.klazomeniaka.com/11-03Levha.html>) (26.07.2015)219
- Lev. LV: Fig. 105. Klazomenai’den savaşçı başı biçiminde aryballos, MÖ 7. yy
(<http://www.klazomeniaka.com/11-22Levha.html>) (29.07.2015)219
- Lev. LVI: Fig. 106. Klazomeai’den koç biçiminde rhyton, MÖ 7. yy
(<http://www.klazomeniaka.com/11-04Levha.html>) (29.07.2015)220
- Lev. LVI: Fig. 107. Bayraklı’da bulunan Klazomenai tipi lahitler
(Cook 1974, lev. 8)220
- Lev. LVII: Fig. 108. Bayraklı Arkaik Nekropolde lahitlerin bulunduğu tümülüs
(Cook 1974, lev. 13)221
- Lev. LVII: Fig. 109. Bayraklı’da antik çeşme ve sur duvarlarının önünde bulunan pithos ve lahitler
(Akurgal 1999, şek. 2)221
- Lev. LVIII: Fig. 110. Pithos mezarın kapak krateri.
(Akurgal 1999, 69)222
- Lev. LVIII: Fig. 111. “000.164” Env. No.lu, üçgen alınlıklı mezar steli, İzmir Tarih ve Sanat Müzesi
(Aybek vd. 2009, 147)222
- Lev. LIX: Fig. 112. “001.026” Env. No.lu, pilasterli mezar steli, İzmir Tarih ve Sanat Müzesi
(Aybek vd. 2009, 159)223
- Lev. LIX: Fig. 113. “006.420” Env. No.lu, Korinth sütun başlıklı mezar steli, İzmir Tarih ve Sanat Müzesi
(Aybek vd. 2009, 142)223

Lev. LX: Fig. 114. Bayraklı'da 2 no.lu lahitte bulunan altın mezar hediyeleri (Akurgal 1999, 62)	224
Lev. LX: Fig. 115. Bayraklı'da granül tekniğiyle yapılmış altın küpeler (Akurgal 1999, 63)	224
Lev. LXI: Fig. 116. Phokaia'daki pişmiş toprak çömlek mezarların çizimi (Özyiğit 1991, 14, çiz. 7-9)	225
Lev. LXI: Fig. 117. Phokaia'da İsmet Paşa Mahallesi 62 no.lu parseldeki Hellenistik Dönem mezarları (Özyiğit 2006, 511, res. 10)	225
Lev. LXII: Fig. 118. İsmet Paşa Mahallesi 62 no.lu parseldeki 8-9 no.lu lahitler (Özyiğit 2006, 511, res. 11)	226
Lev. LXII: Fig. 119. Phokaia'da E3 plankaresindeki ostotheke (Özyiğit 2011, 179, res. 4)	226
Lev. LXIII: Fig. 120. Pers Mezar Anıtı'nın girişi (a) ve sahte kapısı (b)	227
Lev. LXIV: Fig. 121. Pers Mezar Anıtının mezar girişi (a) ve mezar odası (b)	228
Lev. LXV: Fig. 122. Phokaia'daki 10 ve 11 no.lu mezar buluntuları, MS 1. yy.'ın ilk yarısı (Özyiğit 1999, 9, çiz. 3-4)	229
Lev. LXV: Fig. 123. Kolophon'un topografik planı ve gömü alanları (https://homepage.univie.ac.at) (10.09.2015)	229
Lev. LXVI: Fig. 124. 1922 yılında Kolophon'daki, Miken <i>tholos</i> mezarı kazıları (Bridges 1974, 267)	230
Lev. LXVI: Fig. 125. R. A. Bridge'nin tholos mezar planı (Bridge 1974, 267)	230
Lev. LXVII: Fig. 126. Akyurt'a göre Miken tholosunun üst kısmı (Akyurt 1998, şek. 20c)	231
Lev. LXVII: Fig. 127. Kolophon'da Kuzeydoğu Nekropoldeki tümülüsler (Özgan vd. 2014, 107, pl.4)	231
Lev. LXVIII: Fig. 128. Kolophon'da Güneybatı Nekropolündeki tümülüsler (Özgan vd. 2014, 108, pl.5)	232
Lev. LXIII: Fig. 129. Goldman'ın arşivinden, Geometrik nekropoldeki 1 no.lu tümülüs (Mariaud 2011, 698, fig. 4.)	232
Lev. LXIX: Fig. 130. Kolophon'da Güneybatı Nekropoldeki 6 no.lu tümülüs (https://homepage.univie.ac.at/elisabeth.trinkl/forum/forum0614/71kolophon.htm #6) (8.10.2015)	233

Lev. LXIX: Fig. 131. Kolophon'da Güneybatı Nekropoldeki 7 no.lu tümülüs (https://homepage.univie.ac.at/elisabeth.trinkl/forum/forum0614/71kolophon.hm#6) (8.10.2015)	233
Lev. LXX: Fig. 132. Kolophon'dan klineli mezar steli (Atalay 1990, 9. çiz. 1)	234
Lev. LXX: Fig. 133. Kolophon'da 2 no.lu tümülüsün E kremasyon mezarı (Mariaud 2011, 698, fig. 3.)	234
Lev. LXXI: Fig. 134. Kolophon'da 1 no.lu tümülüsteki 3 no.lu kremasyon mezar (Mariaud 2011, 699, fig. 6b.)	235
Lev. LXXI: Fig. 135. Kolophon'da 2 no.lu tümülüsteki C pithosunda bulunan fibula (Mariaud 2011, 702, fig. 10.)	235
Lev. LXXII: Fig. 136. Notion'dan "000.031" Env. No.lu mezar steli, İzmir Tarih ve Sanat Müzesi (Aybek vd. 2009, 138)	236
Lev. LXXII: Fig. 137. Notion'dan "1/2/08" Env. No.lu stel, Efes Müzesi (Çam 2010, 196, res. 1)	236
Lev. LXXIII: Fig. 138. Notion'dan veda sahneli stelin çizimi (Atalay 1987, 89, res. 13)	237
Lev. LXXIII: Fig. 139. Notion'dan ziyafet sahneli stelin çizimi (Atalay 1987, 90, res. 15)	237
Lev. LXXIV: Fig. 140. Notion'dan yazıtlı mezar stelinin çizimi (Atalay 1987, 91, res. 16)	238
Lev. LXXIV: Fig. 114. Klazomenai lahitleri İzmir Arkeoloji Müzesi	238
Lev. LXXV: Fig. 142. Erythrai'nin Hellenistik Dönem taş lahti (Özyiğit 1990, res.14)	239
Lev. LXXV: Fig. 143. Smyrna'daki 2 no.lu taş lahit (Akurgal 1999, res.13)	239

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Tholos mezar kronolojisi	19
Tablo 2. Baklatepe’de 1995- 1998 yılları arasında ortaya çıkarılan mezarlar	62
Tablo 3. Baklatepe’deki mezar buluntuları	65
Tablo 4. Panaztepe’de 1985- 2008 yılları arasında ortaya çıkarılan mezarlar	67
Tablo 5. Panaztepe’deki mezar buluntuları	72
Tablo 6. Miletos’ta 1980-2014 yıllarında ortaya çıkarılan mezarlar	74
Tablo 7. Miletos’taki mezar buluntuları	77
Tablo 8. Erythrai’de 1988-2010 yılları arasında ortaya çıkarılan mezarlar	92
Tablo 9. Erythrai’deki mezar buluntuları	95
Tablo 10. Teos’ta 1963- 2013 yılları arasında ortaya çıkarılan mezarlar	96
Tablo 11. Teos’taki mezar buluntuları	99
Tablo 12. Klazomenai’de 1979-2011 yılları arasında ortaya çıkarılan mezarlar	100
Tablo 13. Klazomenai’deki mezar buluntuları	104
Tablo 14. 1979-1982 yıllarında çıkarılan Klazomenai iskeletlerinin dağılımı. (Güleç vd. 1998)	107
Tablo 15. Erişkin ölüm oranları (Güleç vd., 1998)	107
Tablo 16. Bayraklı’da 1950- 2010 yılları arasında ortaya çıkarılan mezarlar	108
Tablo 17. Bayraklı’daki mezar buluntuları	112
Tablo18. Phokaia’da 1989- 2011 yıllarında ortaya çıkarılan mezarlar	114
Tablo 19. Phokaia’da mezar buluntuları	116
Tablo 20. Kolophon’da 1922- 2013 yılları arasında ortaya çıkarılan mezarlar	117
Tablo 21. Kolophon’daki mezar buluntuları	121
Tablo 22. Notion’da 1985- 2015 yılları arasında ortaya çıkarılan mezarlar	122
Tablo 23. Ionia Bölgesindeki mezar tipleri ve dağılımları	146

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

AJA	American Journal Archaeology
AST	Araştırma Sonuçları Toplantısı
AKT	Arkeometri Sonuçları Toplantısı
BSA	Annual of the British School at Athens
ETÇ	Erken Tunç Çağ
KST	Kazı Sonuçları Toplantısı
GH	Geç Helladik Dönem
GTÇ	Geç Tunç Çağı
MKS	Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
OH	Orta Helladik Dönem
ÖJH	Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes
TTK	Türk Tarih Kurumu
TÜBA-AR	Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi

LEVHALAR

LEVHA I

a

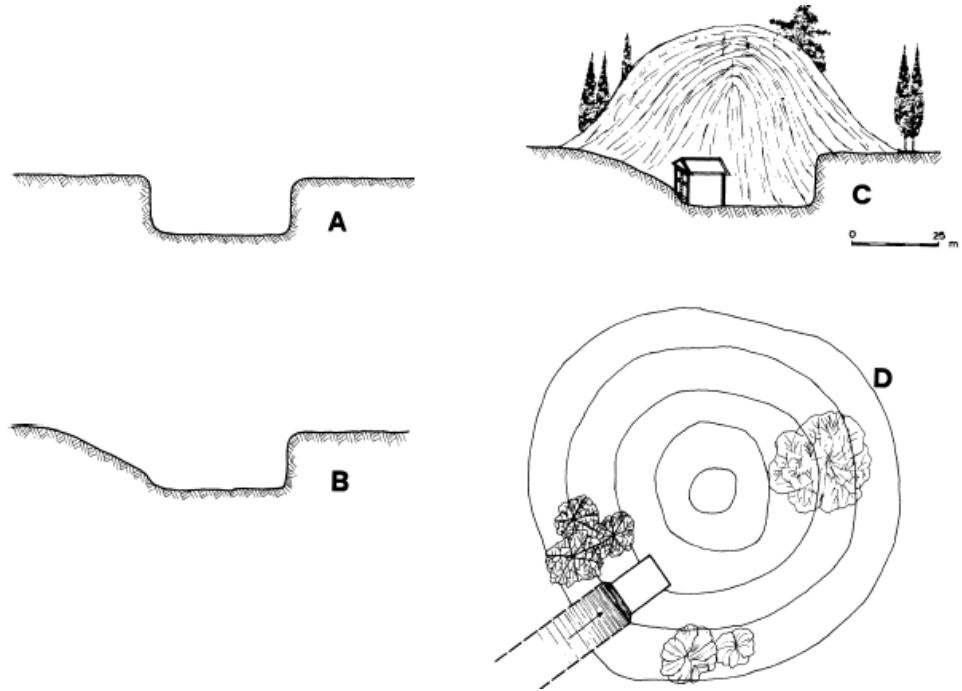
b

Figür 1. (a,b) *Ekphora* sahneli krater, Geç Geometrik Dönem, Atina Ulusal Müzesi, No.990, Atina

LEVHA II

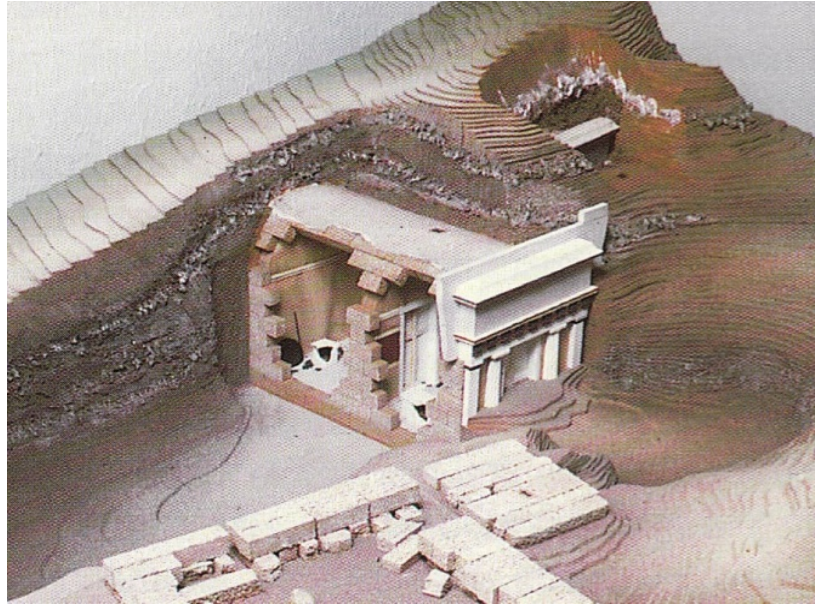

Figür 2. *Ekphora* gösterimli Terrakota grup, Atina Ulusal Müzesi, No.26747, Atina

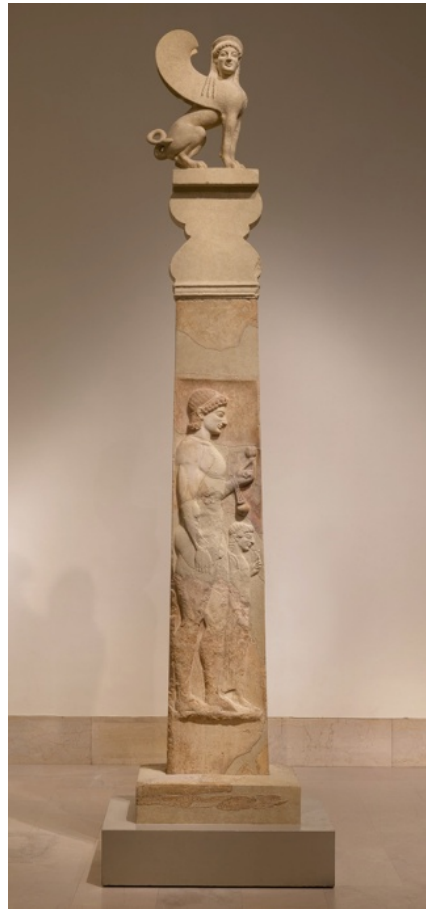

Figür 3. Tümülüslerin inşa aşamaları

LEVHA III

Figür 4. II.Philippos'a ait tümülüsün maketi

Figür 5. Küçük bir çocuk ve genç bir erkeğin gösterildiği mezar steli, MÖ 530, Metropolitan Müzesi

LEVHA IV

Figür 6. İki gencin bantlarla mezarı süslemesi sahnesi. Beyaz zeminli *lekythos*, Akhilleus Ressamı, MÖ 440, Metropolitan Müzesi

Figür 7. Uzun saçlı kızın ailesinden ayrılma sahnesi. Beyaz zeminli mermer *lekythos*, MÖ 375/350, Metropolitan Müzesi

LEVHA V

Figür 8. Eupheros'un mermer mezar steli, MÖ 420, Kerameikos Arkeoloji Müzesi, Atina

Figür 9. Granariumlu Attik sandık, MÖ 9. yy. ortaları, Agora Müzesi, Atina

LEVHA VI

Figür 10. Attik Geometrik *pyxis*, MÖ 8.yy. ortaları, Agora Müzesi, Atina

Figür 11. Minyatür oyun masası ve zar, MÖ 580, Kerameikos Müzesi

LEVHA VII

Figür 12. Kharon betimli beyaz lekythos, Metropolitan Müzesi

Figür 13. Amiternum'dan ele geçen cenaze alayı sahneli mermer rölyef, MÖ 1.yy., Abruzzo L'Aquila Müzesi, İtalya

LEVHA VIII

Figür 14. İnsan yüzü süslemeli kremasyon kabı, Colchester Castle Müzesi, İngiltere

Figür 15. Mezara libasyon için açılan delik, *Isola Sacra* Nekropolü, Roma

LEVHA IX

Figür 16. Ön tarafta Hadrian Dönemine tarihlendirilen 52 no.'lu mezar; arka tarafta Hadrian/Antoninus Pius Dönemine tarihlendirilen, giriş kapısı eklenmiş 53 no.'lu mezar, *Isola Sacra* Nekropolü, Roma

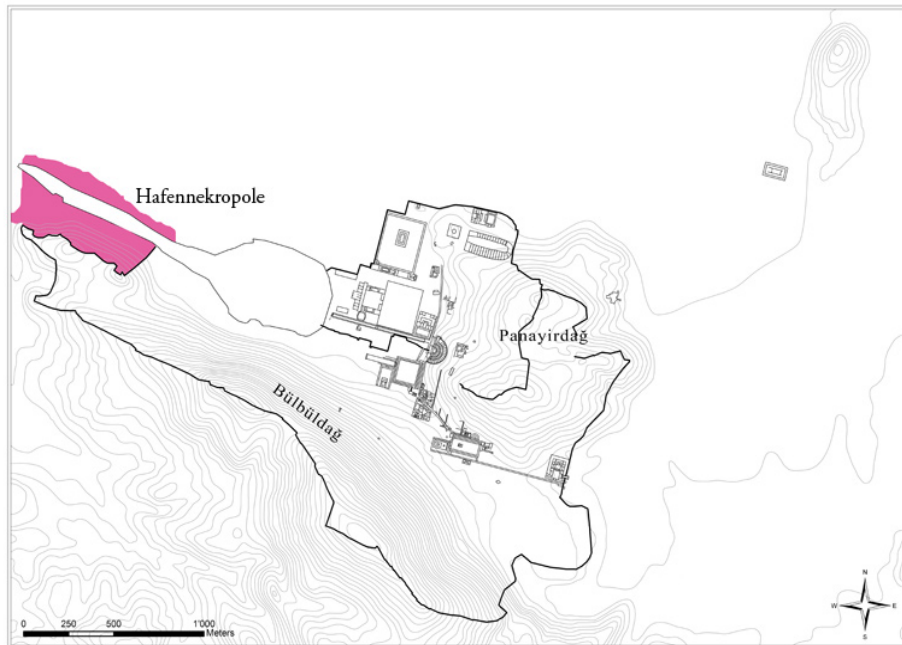

Figür 17. Ev tipi mezar, MS 2.yy. başları, *Isola Sacra* Nekropolü, Roma

LEVHA X

Figür18. Lucius Antistius Sarculo ve karısı Antistia Plutia'nın mermer mezar rölyefi, MÖ 30- MS 10, British Müzesi

Figür 19. Liman Nekropolünün konumu

LEVHA XI

Figür 20. Baklatepe’de Geç Kalkolitik Dönem’e ait iki çömlek mezar

Figür 21. Baklatepe’de trapez şeklindeki sandık mezar

LEVHA XII

Figür 22. Baklatepe ETÇ I Dönemi'ne ait küp mezar

Figür 23. Baklatepe ETÇ I Dönemi'ne ait basit toprak mezar

LEVHA XIII

Figür 24. Baklatepe ETÇ II Dönemi'ne ait küp mezarlar

Figür 25. Bakletepe'deki ETÇ I yapıları ve GTÇ oda mezarı

LEVHA XIV

Figür 26. Baklatepe'deki GTÇ oda mezarı

Figür 27. Baklatepe ETÇ I Dönemi çocuk mezarındaki gümüş takılar

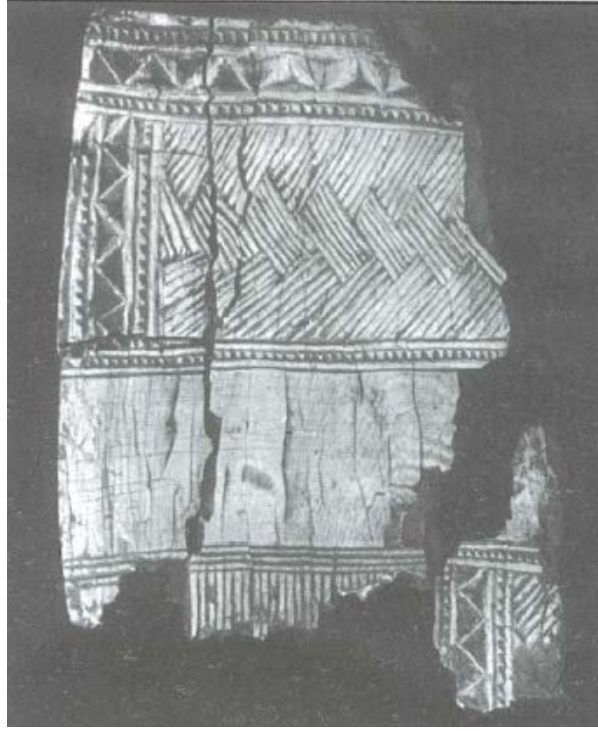
LEVHA XV

Figür 28. Baklatepe ETÇ I Dönemi erkek mezarındaki metal buluntular

Figür. 29. Baklatepe ETÇ II Dönemi'ne ait pişmiş toprak mezar buluntuları

LEVHA XVI

Figür 30. Oda mezarda bulunan hasır motifli tarak

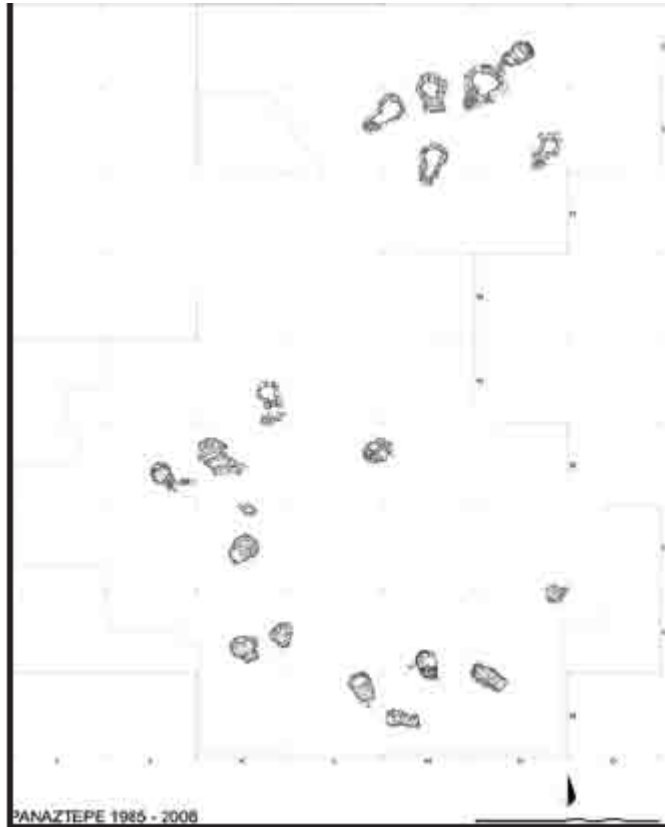

Resim 31. Oda mezarda bulunan fildişi aplik

LEVHA XVII

Figür.32. Panaztepe Batı Nekropolü

Figür 33. Panaztepe nekropolü B evresi, *tholos*, *oda* ve *sandık mezarlar*

LEVHA XVIII

Figür 34. Panaztepe’ki Dİ *tholos* mezarıFigür 35. Panaztepe’ki DF *pithos* mezarındaki tekli gömü

LEVHA XIX

Figür 36. Panaztepe'deki CŞ kompozit mezarı ve yanındaki DA sandık mezarı

Figür 37. Panaztepe'deki intramural DÇ çömlek mezarı.

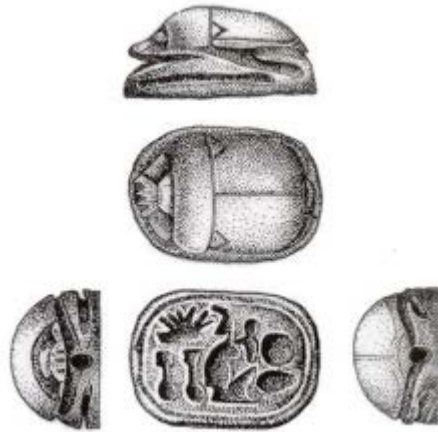
LEVHA XX

Figür 38. Panaztepe'deki intramural DÇ ve DD çömlek mezarları

Figür 39. Panaztepe'de bulunan silindir mühür

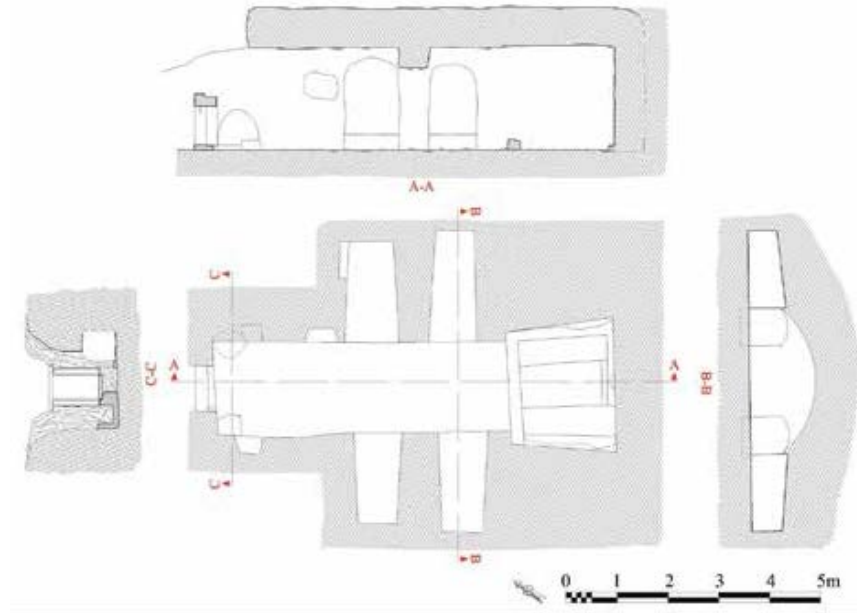

Figür 40. III. Amenophis'in adının bulunduğu skarabe

LEVHA XXI

Figür 41. Miletos'taki 1 no.lu mezarda bulunan loculus ve tekne mezarlar.

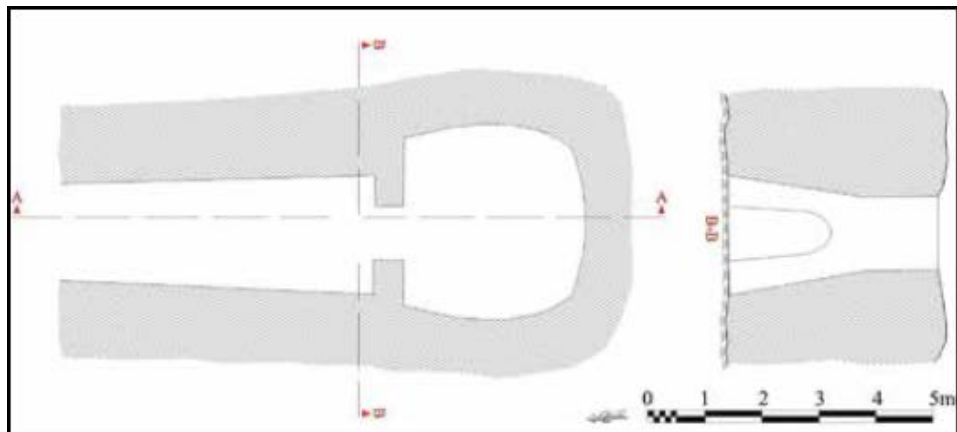

Figür 42. Miletos'taki 1 no.lu oda mezarın planı

LEVHA XXII.

Figür 43. Miletos'taki 1 no.lu mezarın girişinde bulunan sunu çukuru ve banklar.

Figür 44. Miletos'taki 2 no.lu tholos mezarın planı.

LEVHA XXIII

Figür 45. Miletos'taki dört loculuslu oda mezar

Figür 46. Miletos'ta çatı kiremitiyle örtülü 33 no.lu kuyu mezar

Figür 47. Miletos'taki 38 no.lu kiremit çatma mezar.

Figür 48. "000.871" env. no.lu Hellenistik Dönem mezar steli, İzmir Tarih ve Sanat Müzesi

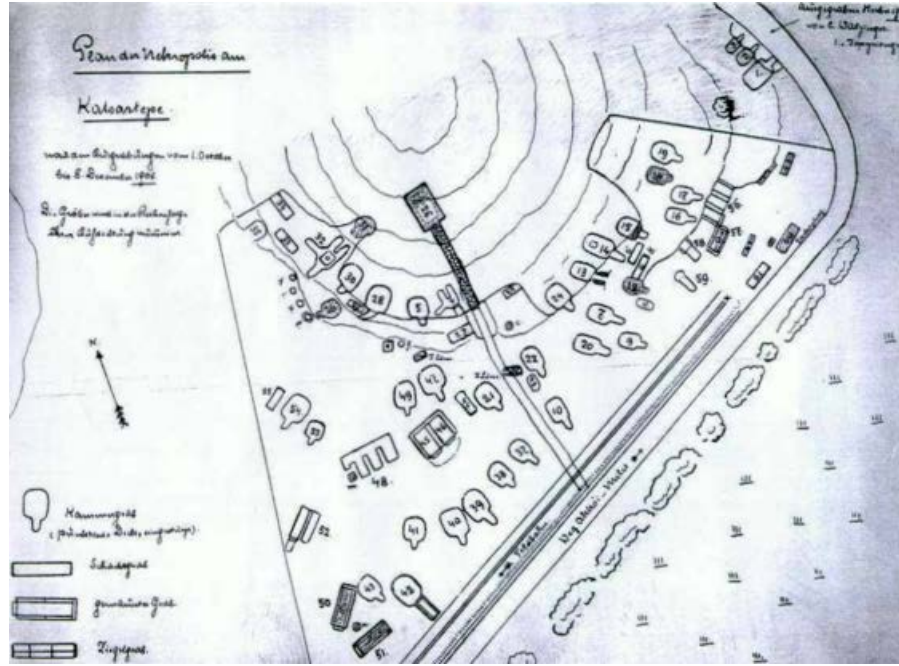
LEVHA XXV

Figür 49. "002.975" env. no.lu *Habrotera, Uliades ve Moskion'un Mezar Steli*, İzmir Tarih ve Sanat Müzesi

Figür 50. "005.843" env. no.lu *Phila'nın mezar steli*, İzmir Tarih ve Sanat Müzesi.

LEVHA XXVI

Figür 51. Aslanlı Mezar'ın 1906 yılında A. V. Salis tarafından yapılan çizimi.

Figür 52. Aslanlı Mezar'da bulunan heykel.

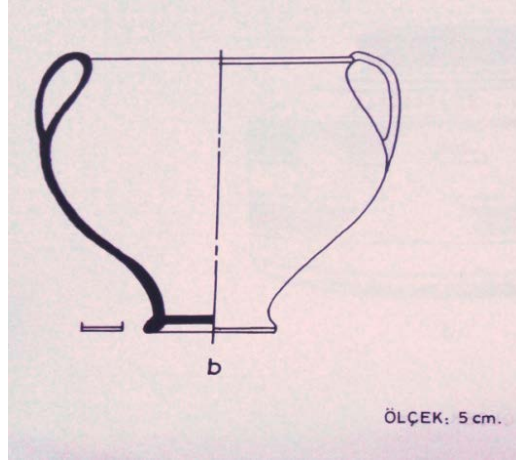
LEVHA XXVII

Figür 53. Miletos'ta bulunan pişmiş toprak adak levhası.

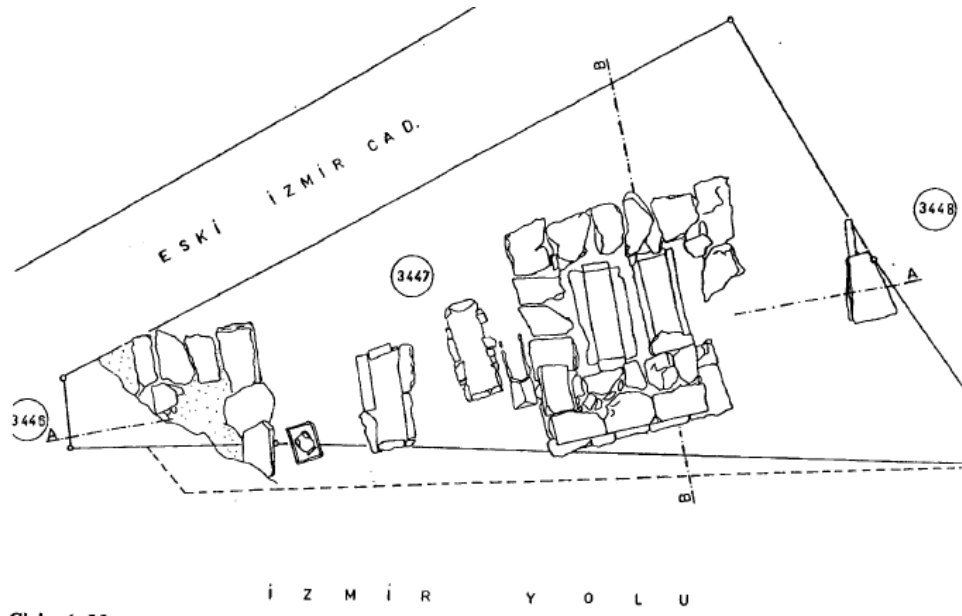

Figür 54. . Miletos'ta bulunan koç başı tutamaklı patera

LEVHA XXVIII

Figür 55. Ephesos'ta bulunan "çömlek mezar" krater.

Figür 56. Ayasuluk Tepesi doğu yamacında Geometrik ve Klasik Dönem'e tarihlenen mezarlar.

Figür 57. Ayasuluk Tepesinin kuzey yamacındaki mezar alanı.

LEVHA XXX

Figür 58. Ephesos Müzesi 'ndeki 635 env. no.lu gırlanlı ostothek.

Figür 59. Ephesos Müzesi'ndeki 114/19/06 env. no.'lu yazıtlı ostothek

LEVHA XXXI

Figür 60. Celsus Polemaeanus'un lahti, Celsus Kütüphanesi.

Figür 61. Ephesos'tan "Cehennem Lahdi", İstanbul Arkeoloji Müzesi.

LEVHA XXXII

a

Figür 62. Liman Caddesindeki frizli lahtin ön (a) ve yan (b) cephesi.

LEVHA XXXIII

a

b

Figür 63. Sütunlu lahtın, ön (a) ve yan (b) cephesi, Efes Müzesi.

LEVHA XXXIV

a

b

Figür 64. Damianussto'a'dan 1. No.lu lahtin ön (a) ve arka (b) cephesi.

LEVHA XXXV

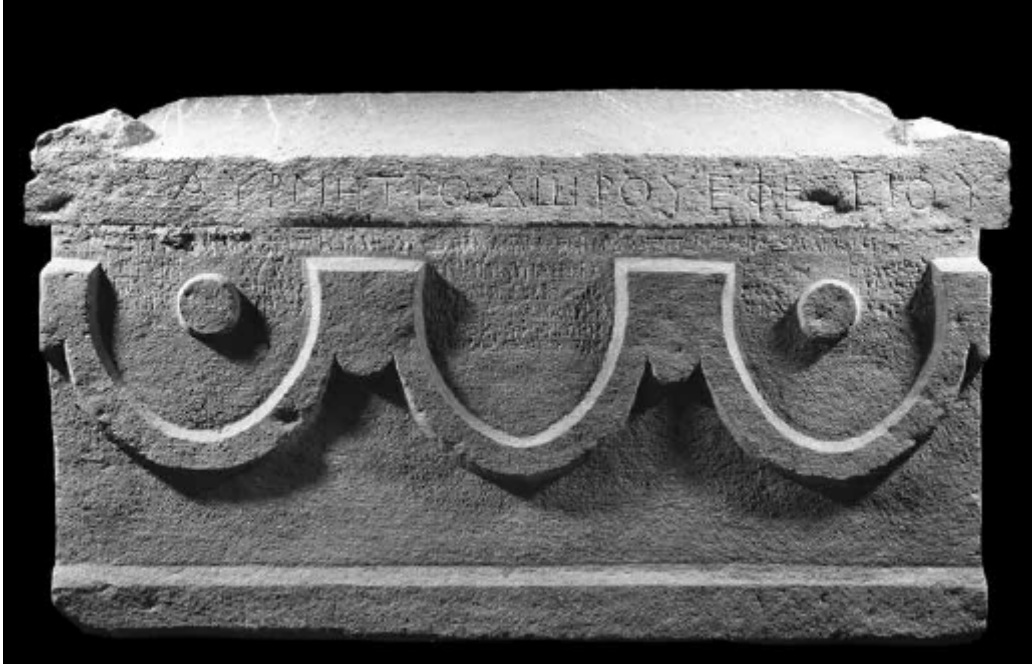
a

b

Figür 65. Damianusstoa'dan 2. No.lu lahtin ön (a) ve yan (b) cephesi.

LEVHA XXXVI

Figür 66. Ephesos'tan çıkarılan yarı işlenmiş lahit, MS 3.yy.

Figür 67. Ephesos'tan çıkarılan yarı işlenmiş lahitin mezar hediyeleri

LEVHA XXXVII

Figür 68. Ephesos'tan 1/5/95 no.lu mezar steli

Figür 69. Ephesos'tan 2827 no.lu mezar steli

LEVHA XXXVIII

Figür 70. Ephesos'tan 2826 no.lu mezar steli

Figür 71. Liman Nekropolünden çıkarılan girlandlı lahit, Efes Müzesi

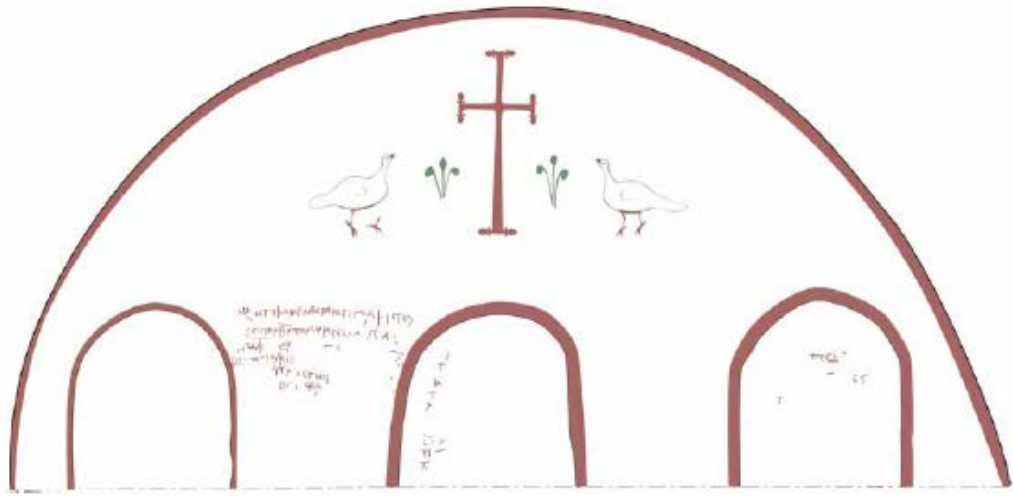
LEVHA XXXIX

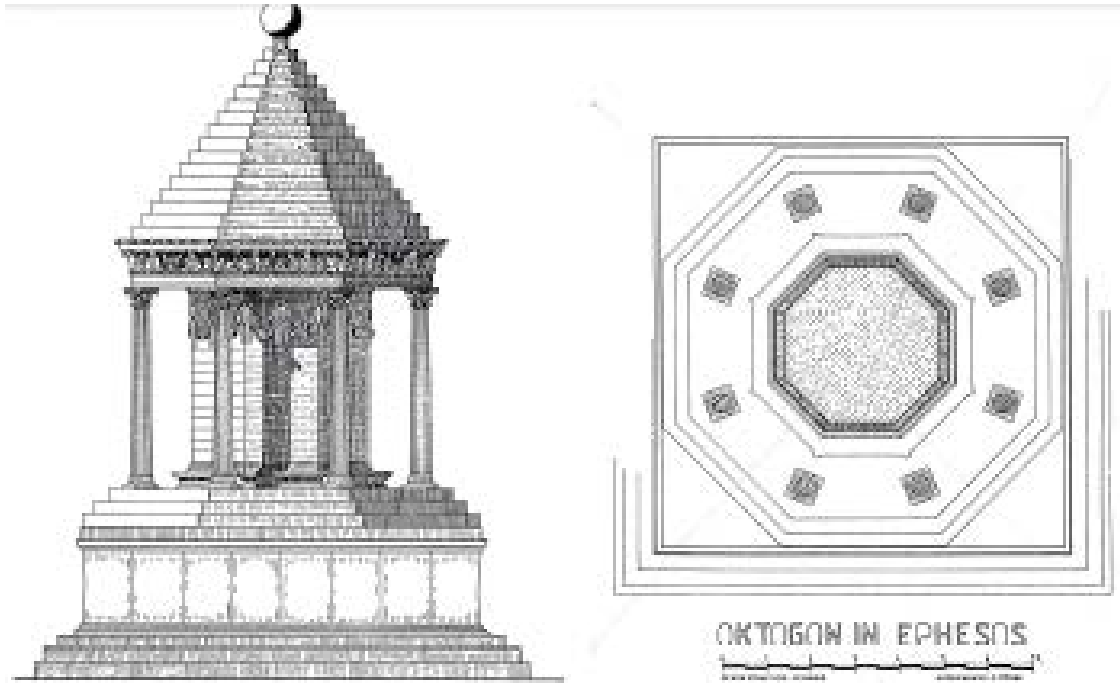
Figür 72. Liman Nekropolünde bulunan toplu gömü.

Figür 73. 335/10 no.lu mezar odası.

Figür 74. 335/10 no.lu mezar odasındaki motifler.

Figür 75. Wilberg tarafından yapılan Oktagon'un çizimi.

LEVHA XLI

Figür 76. Belevi Anıt Mezarı.

Figür 77. Belevi Anıt Mezarındaki lahit, Efes Müzesi.

LEVHA XLII

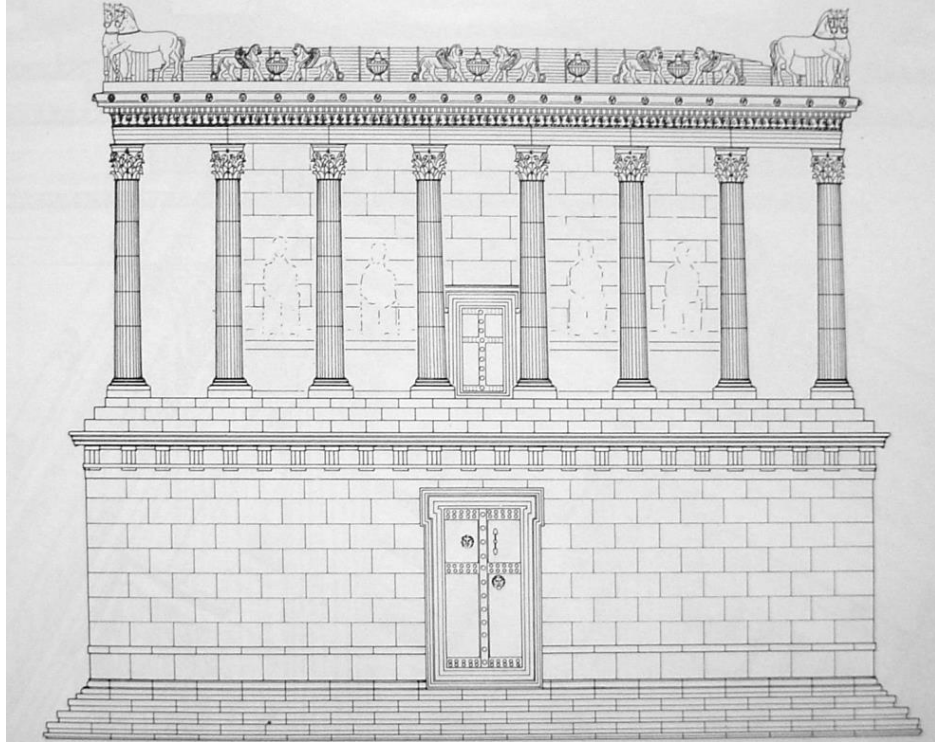

Figür 78. Belevi Anıtının mezar odasında bulunan heykel.

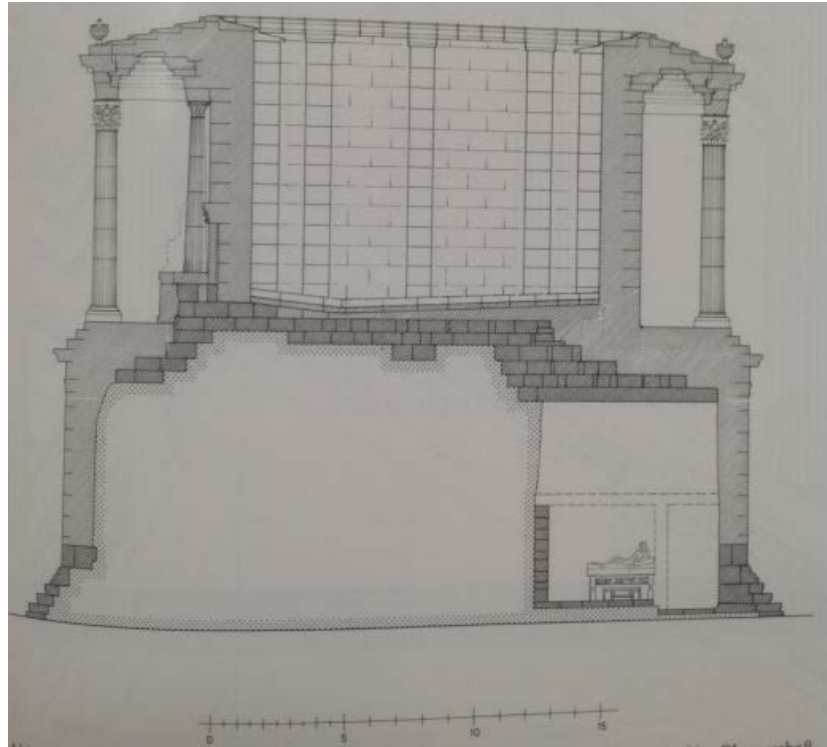

Figür 79. Theur'e göre Belevi Anıtı'nın restitüsyonu.

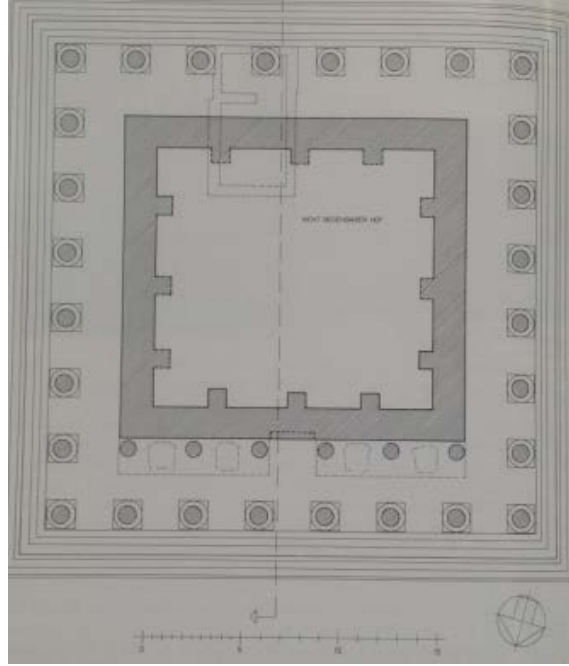
LEVHA XLIII

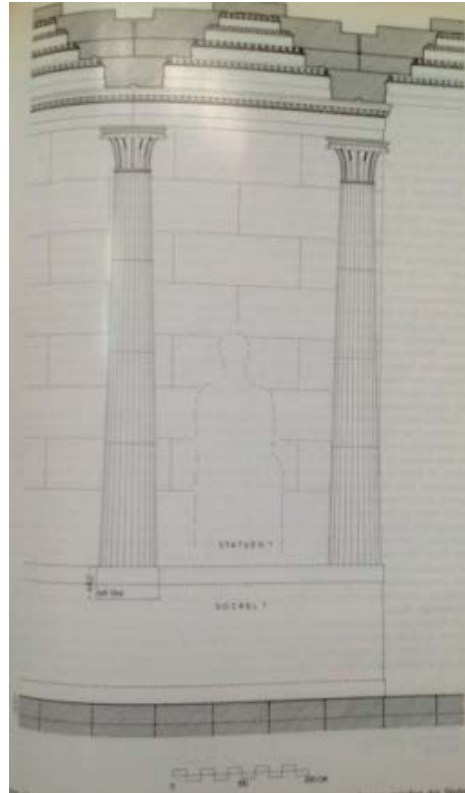
Figür 80. Hoepfner'e göre Belevi Anıtı'nın restitüsyonu

Figür 81. Hoepfner'e göre Belevi Anıtı'nın kesiti.

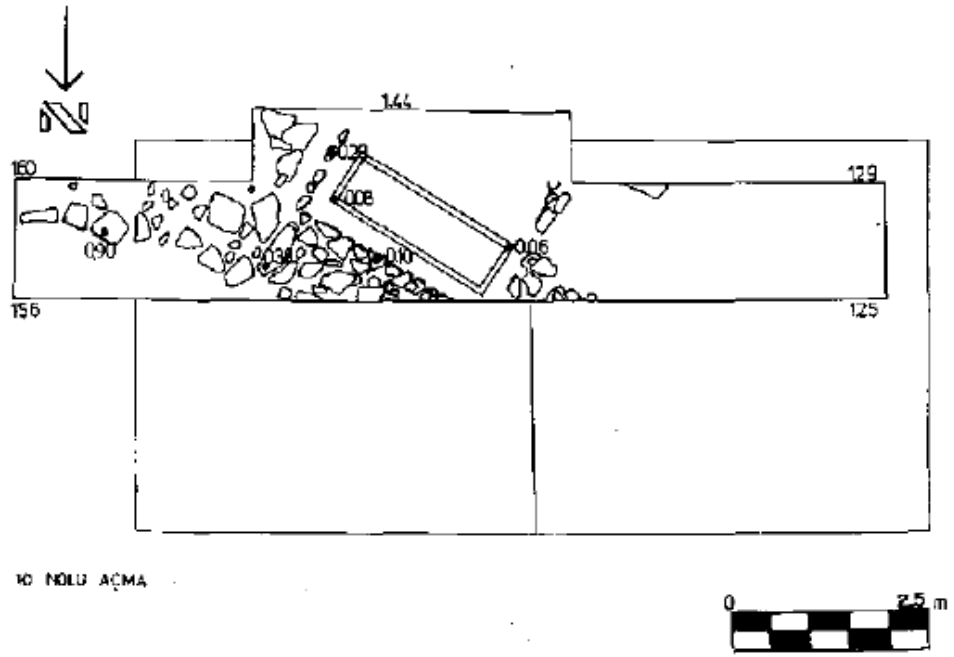
LEVHA XLIV

Figür 82. Hoepfner'e göre Belevi Anıtı'nın plan restitüsyonu ve kuzey cephesindeki çift sıra sütunlar.

Figür 83. Hoepfner'e göre Belevi Anıtı'ndaki iç sütunların restitüsyonu.

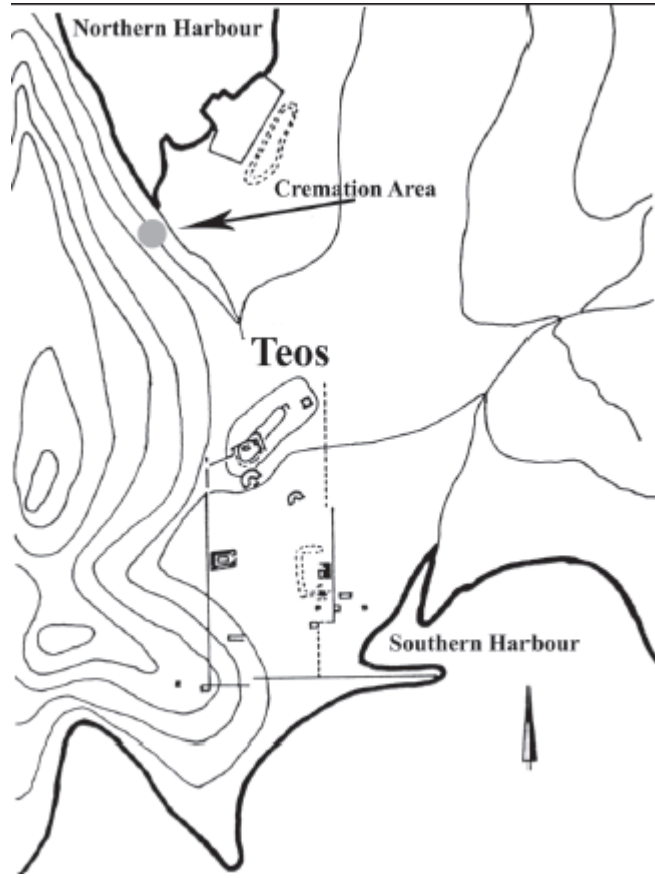
LEVHA XLV

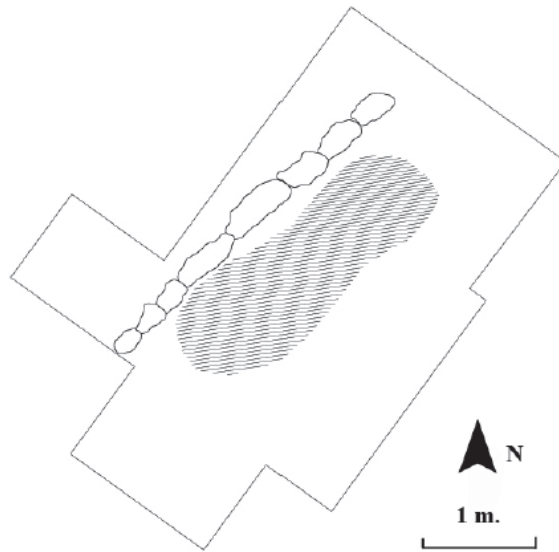
Figür 84. Erythrai’de bulunan Hellenistik Dönem lahtinin çizimi.

Figür 85. Erythrai’deki Roma Dönemi’ne ait mezar steli.

Figür 86. Teos'taki kremasyon alanının konumu

Figür 87. Teos'taki kremasyon alanının çizimi

LEVHA XLVII

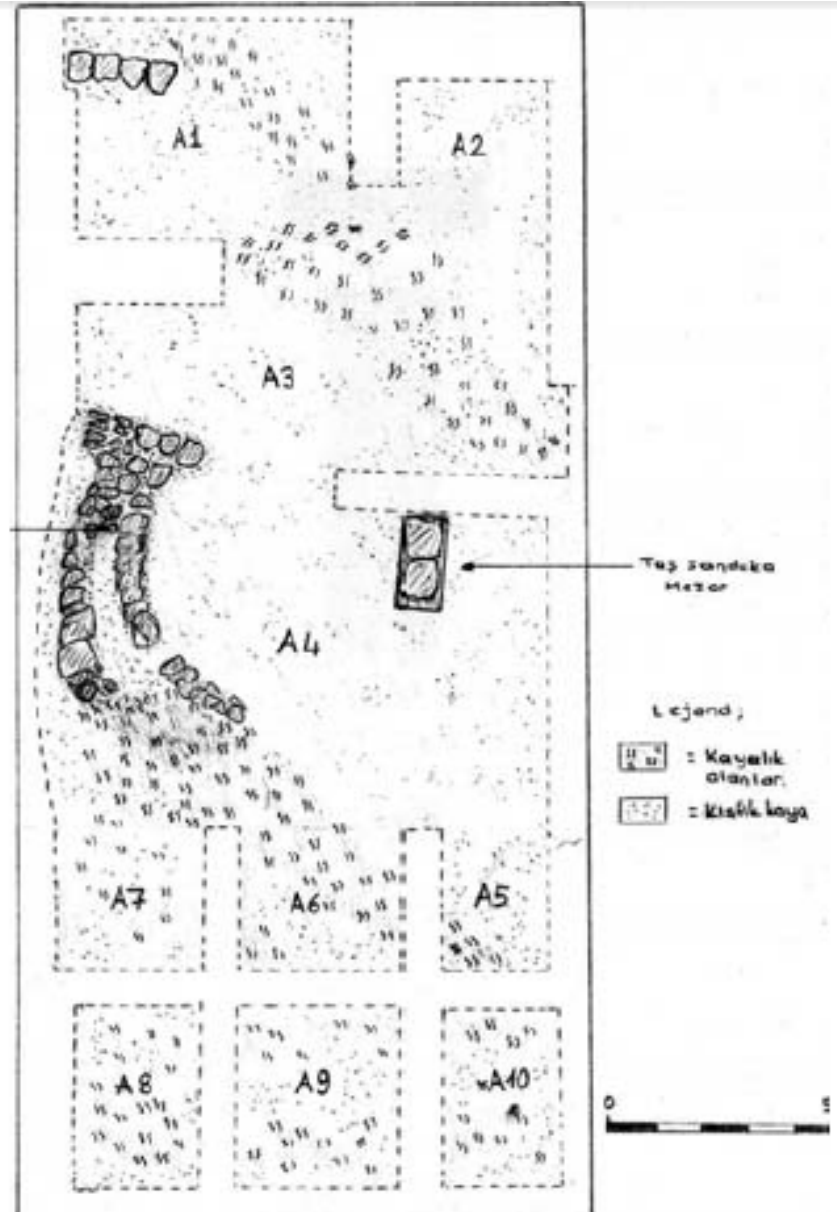

Figür 88. Teos'ta bronz *hydriannın* bulunduğu alan

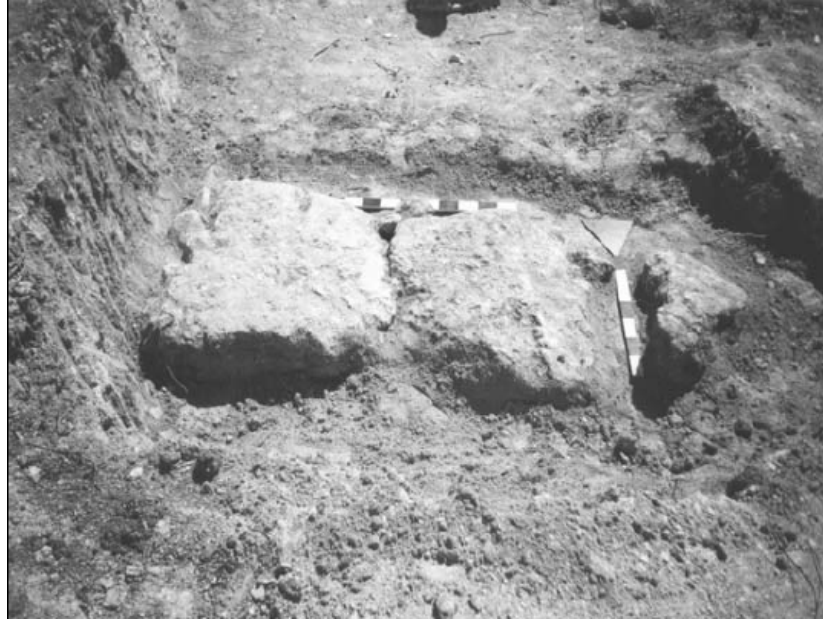
Figür 89. Teos'ta bulunan bronz *hydria*.

LEVHA XLVIII

Figür 90. Teos'ta hydrianın güneyinde bulunan taş sandık mezar

LEVHA XLIX

a

b

Figür 91. (a)Teos'ta A4 no.lu açma, taş sandık mezarın kapakları, (b). A4 no.lu açma, taş sandık mezar

LEVHA L

Figür 92. Teos'ta mezar alanındaki taş duvarlar.

Adı	Denizden Yükseklik	Çap	Yükseklik	Koordinat
Sazhgöl Tümülüs 1 (SGT-1)	31 m	53,65 m	11 m	3810.457,N,02648.273,E
Sazhgöl Tümülüs 2 (SGT-2)	30 m	40 m	9 m	3810.403,N,02648.250,E
Sazhgöl Tümülüs 3 (SGT-3)	30 m	26 m	4 m	3810.632,N,02648.233,E
Sazhgöl Tümülüs 4 (SGT-4)	34 m	18 m	1 m	3810.649,N,02648.222,E
Sazhgöl Tümülüs 5 (SGT-5)	37 m	25 m	5 m	3810.672,N,02648.226,E
Sazhgöl Tümülüs 6 (SGT-6)	25 m	58,52 m	7 m	3810.463,N,02648.602,E
Sazhgöl Tümülüs 7 (SGT-7)	26 m	27 m	6 m	3810.417,N,02648.595,E
Sazhgöl Tümülüs 8 (SGT-8)	33 m	68,49 m	9 m	3810.374,N,02648.580,E
Sazhgöl Tümülüs 9 (SGT-9)	30 m	46 m	6 m	3810.412,N,02648.689,E
Sazhgöl Tümülüs 10 (SGT 10)	26 m	30 m	4 m	3810.388,N,02648.664,E
Sazhgöl Tümülüs 11 (SGT-11)	34 m	50,30 m	8 m	3810.311,N,02648.570,E
Haritacilar Sitesi Tümülüsü (T-12)	36 m	61 m	12 m	3808.218,N,02649.884,E
Güneşlikent Tümülüsü (T-13)	62 m	64 m	13 m	3808.560,N,02649.430,E
Karagöl Tümülüsü 01		44,70 m		
Çamlık Tümülüsü				

Figür 93. Teos tümülüslerinin verileri.

Figür 94. Teos'taki sandık mezar buluntusu *oinochoe*.

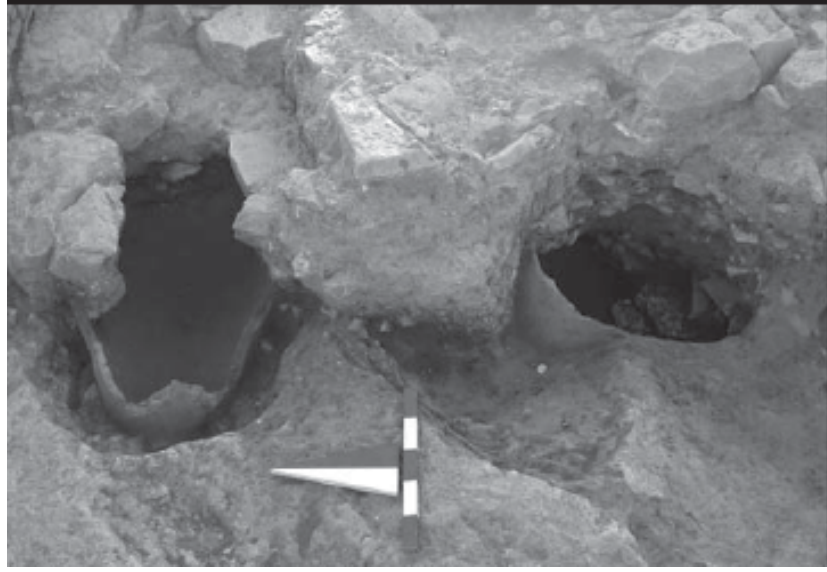

Figür 95. Teos'taki sandık mezar buluntusu *skyphos*.

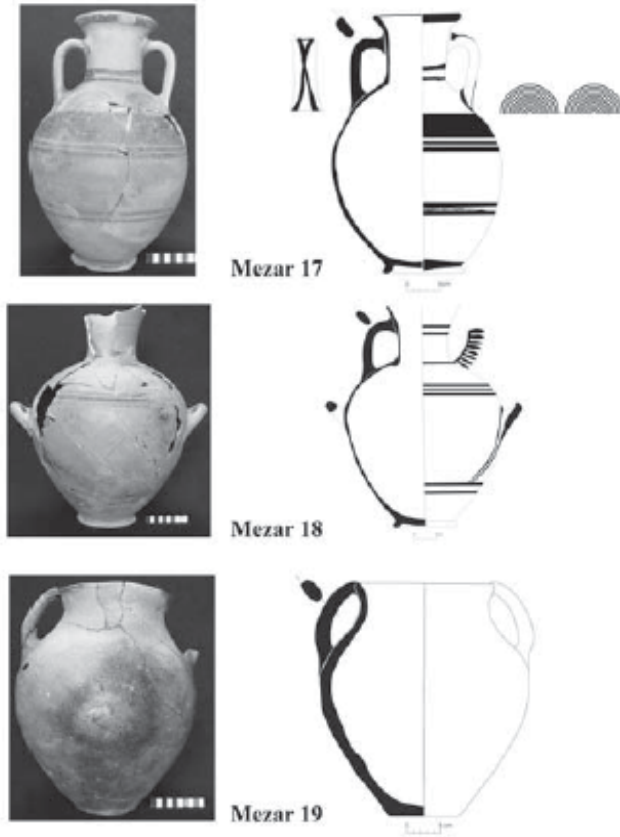

Figür 96. Teos'taki sandık mezar buluntusu *pyxis*.

LEVHA LII

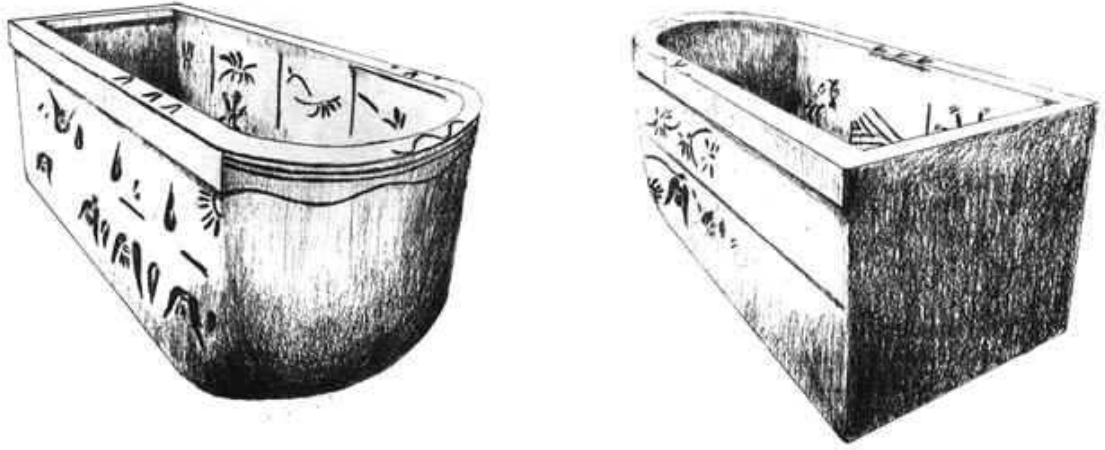

Figür 97. Klazomenai'deki Protogeometrik Dönem pithosları.

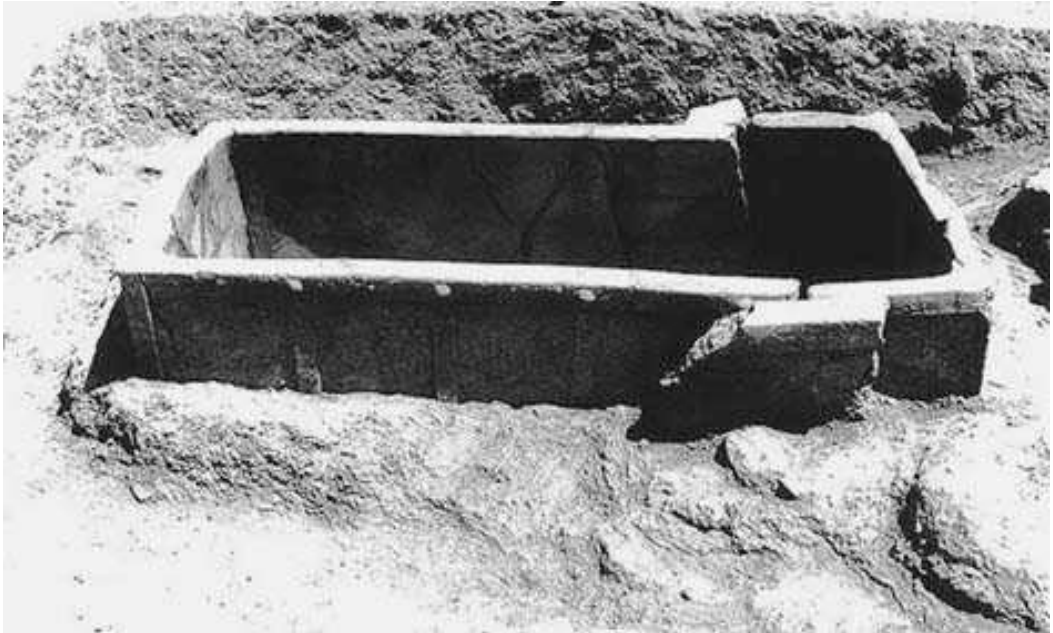

Figür 98. Klazomenai'deki 17 no.lu amphora, 18 no.lu hydria ve 19 no.lu çömlek mezar.

LEVHA LIII

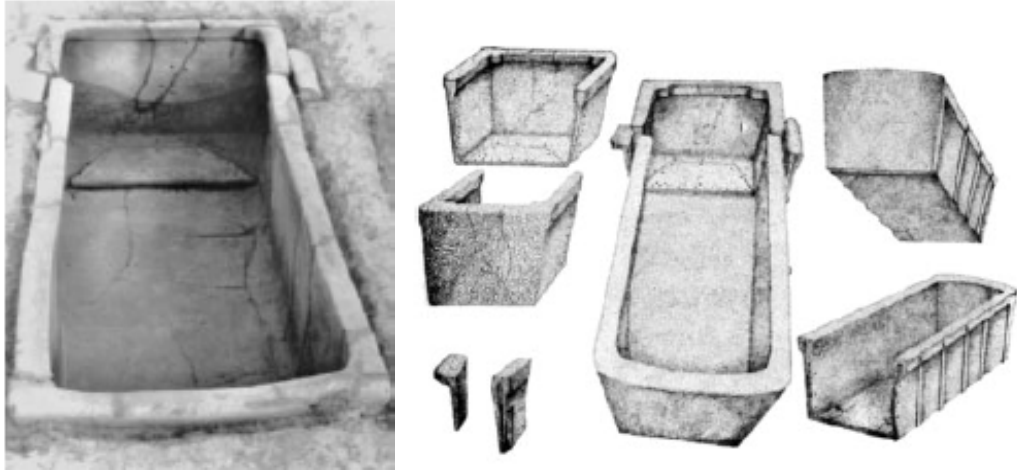

Figür 99. Klazomenai’de baş kısmı apsis formlu pişmiş toprak lahit, MÖ 7. yy. sonu

Figür 100. Klazomenai’deki 196 no.lu pişmiş toprak lahit, MÖ 630

LEVHA LIV

Figür 101. Klazomenai'deki 196 no.lu pişmiş toprak lahitin iç cephesi ve parçalarının çizimi.

Figür 102. Akpınar Nekropolü, sandık mezar, MÖ 630-620.

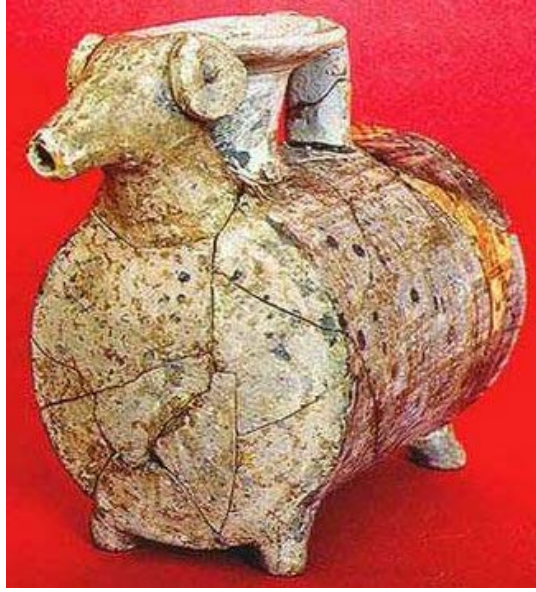
Figür 103. Klazomenai'deki 3 no.lu kireç mezar.

Figür 104. Klazomenai'den kuşlu skyphos, MÖ 7. yy.'ın üçüncü dörtlüğü

Figür 105. Klazomeai'den savaşçı başı biçimindeki aryballos, MÖ 7. yy.

Figür 106. Klazomenai'den koç biçiminde rhyton, MÖ 7. yy

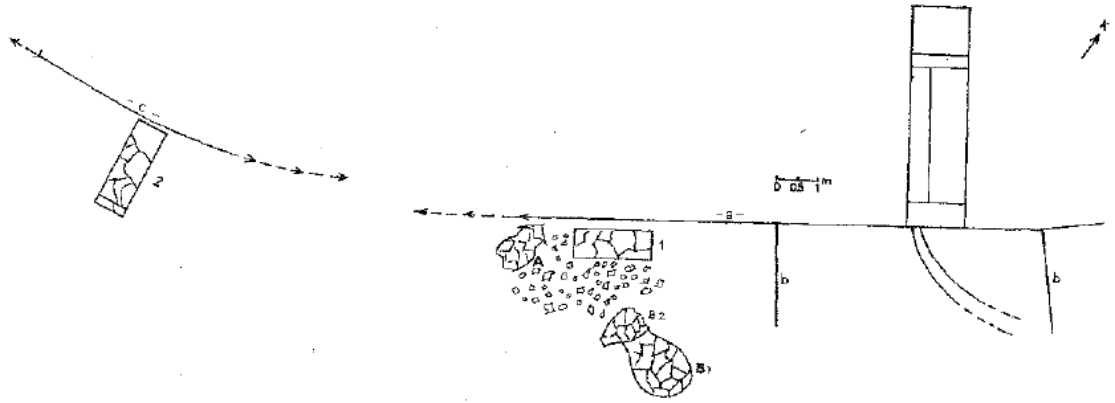

Figür 107. Bayraklı'da bulunan Klazomenai tipi lahitler.

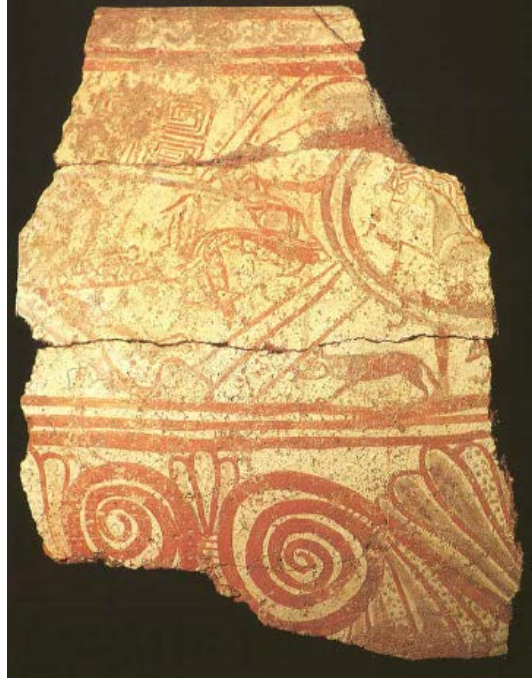
LEVHA LVII

Figür 108. Bayraklı Arkaik Nekropolde lahitlerin bulunduğu tümülüs.

Figür 109. Bayraklı'da antik çeşme ve sur duvarlarının önünde bulunan pithos ve lahitler

LEVHA LVIII

Figür 110. Pithos mezarın kapak krateri.

Figür 111. "000.164" Env. No.lu, üçgen alınlıklı mezar steli, İzmir Tarih ve Sanat Müzesi

LEVHA LIX

Figür 112. “001.026” Env. No.lu, pilasterli mezar steli, İzmir Tarih ve Sanat Müzesi

Figür 113. “006.420” Env. No.lu, Korinth sütun başlıklı mezar steli, İzmir Tarih ve Sanat Müzesi

LEVHA LX

Figür 114. Bayraklı'da 2 no.lu lahitte bulunan altın mezar hediyeleri

Figür 115. Bayraklı'da granül tekniğiyle yapılmış altın küpeler.

LEVHA LXI

Figür 116. Phokaia'daki pişmiş toprak çömlek mezarların çizimi, MS 2.yy.

Figür 117. Phokaia'da İsmet Paşa Mahallesi 62 no.lu parseldeki Hellenistik Dönem mezarları.

LEVHA LXII

Figür 118. İsmet Paşa Mahallesi 62 no.lu parseldeki 8-9 no.lu lahitler.

Figür 119. Phokaia'da E3 plankaresindeki ostothek.

a

b

Figür 120. Pers Mezar Anıtı'nın girişi (a) ve sahte kapısı (b)

LEVHA LXIV

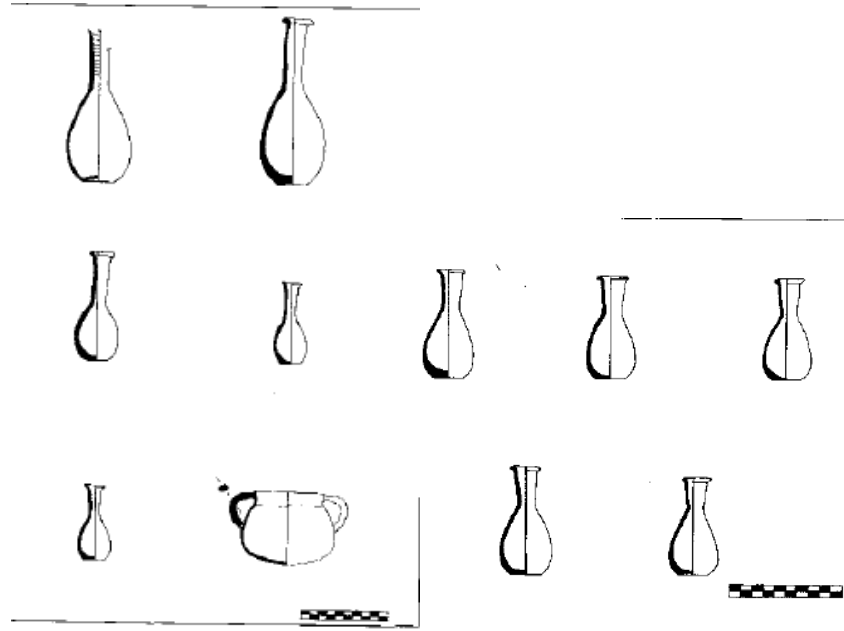

a

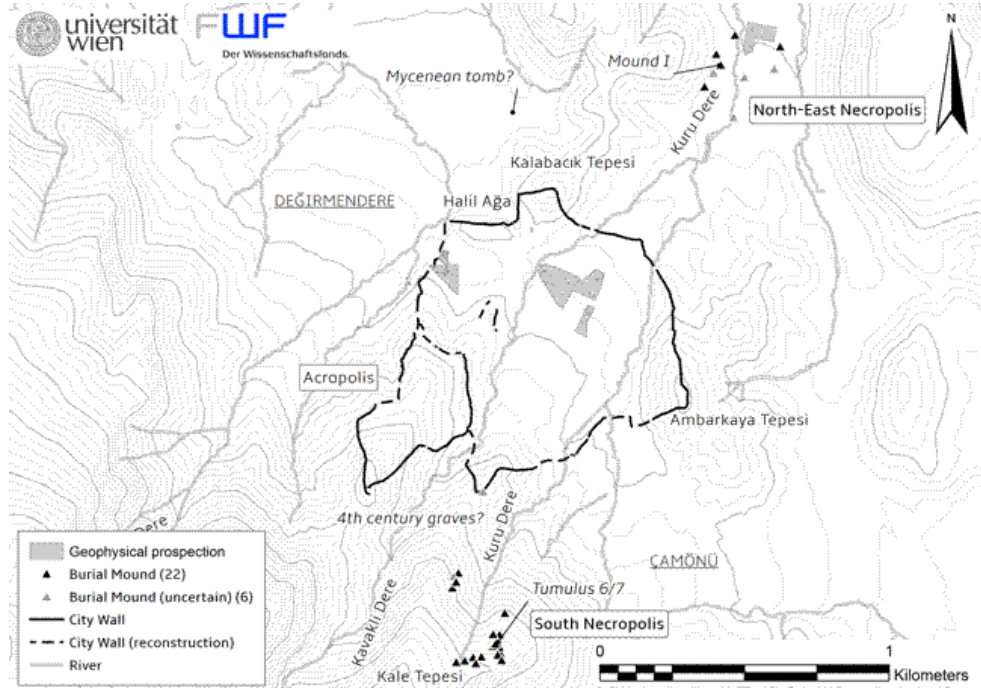

b

Figür 121. Pers Mezar Anıtı'nın mezar girişi (a) ve mezar odası (b)

Figür 122. Phokaia'daki 10 ve 11 no.lu mezar buluntuları, MS 1.yy.'ın ikinci yarısı

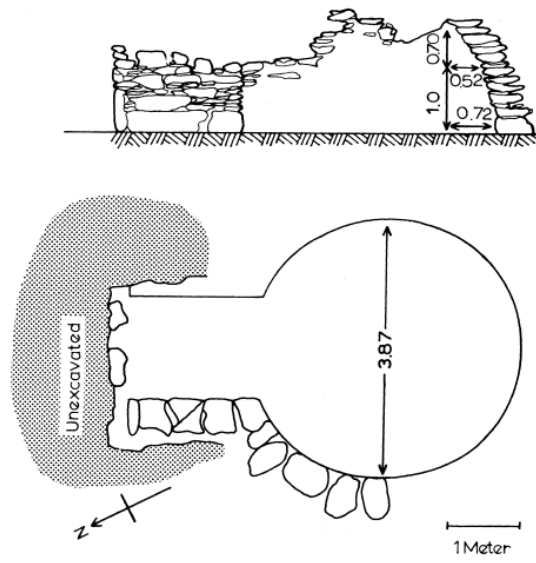

Figür 123. Kolophon'un topografik planı ve gömü alanları

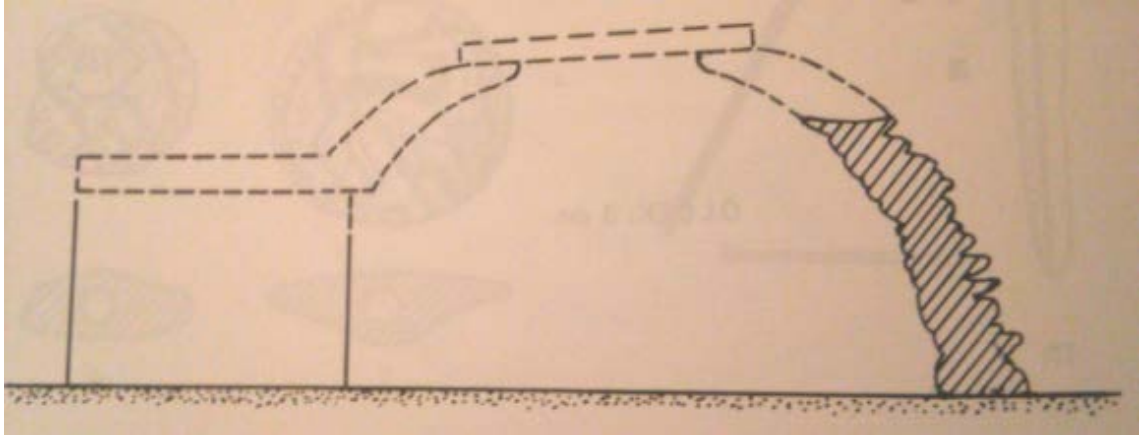
LEVHA LXVI

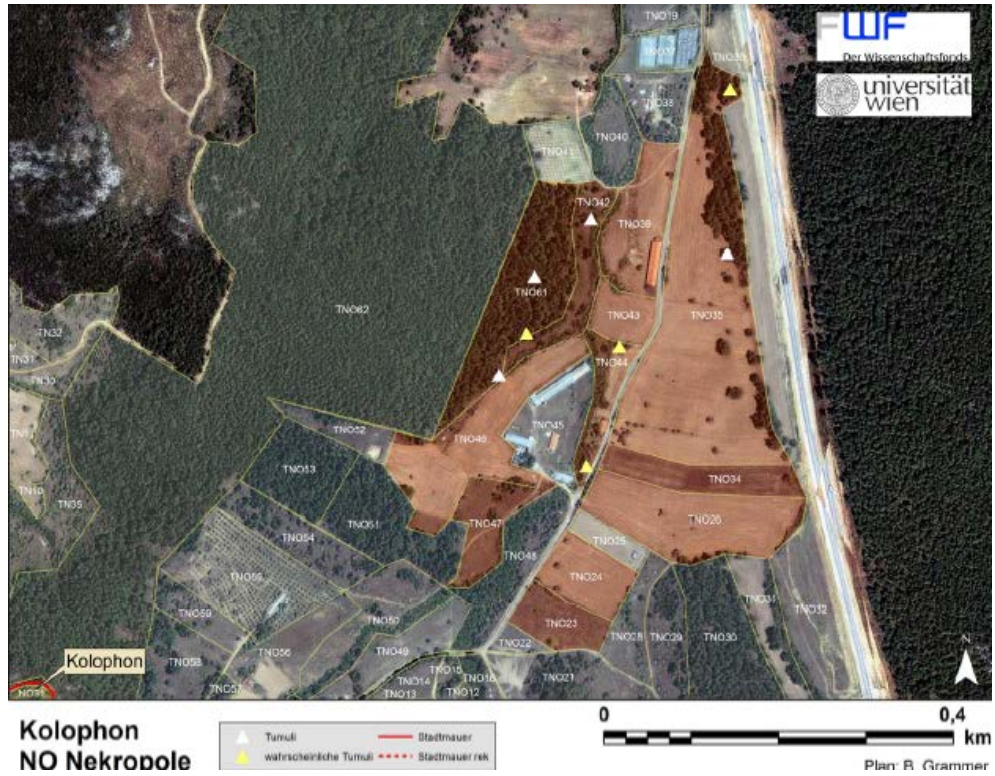
Figür 124. 1922 yılında Kolophon'daki Miken *tholos* mezarı kazıları,

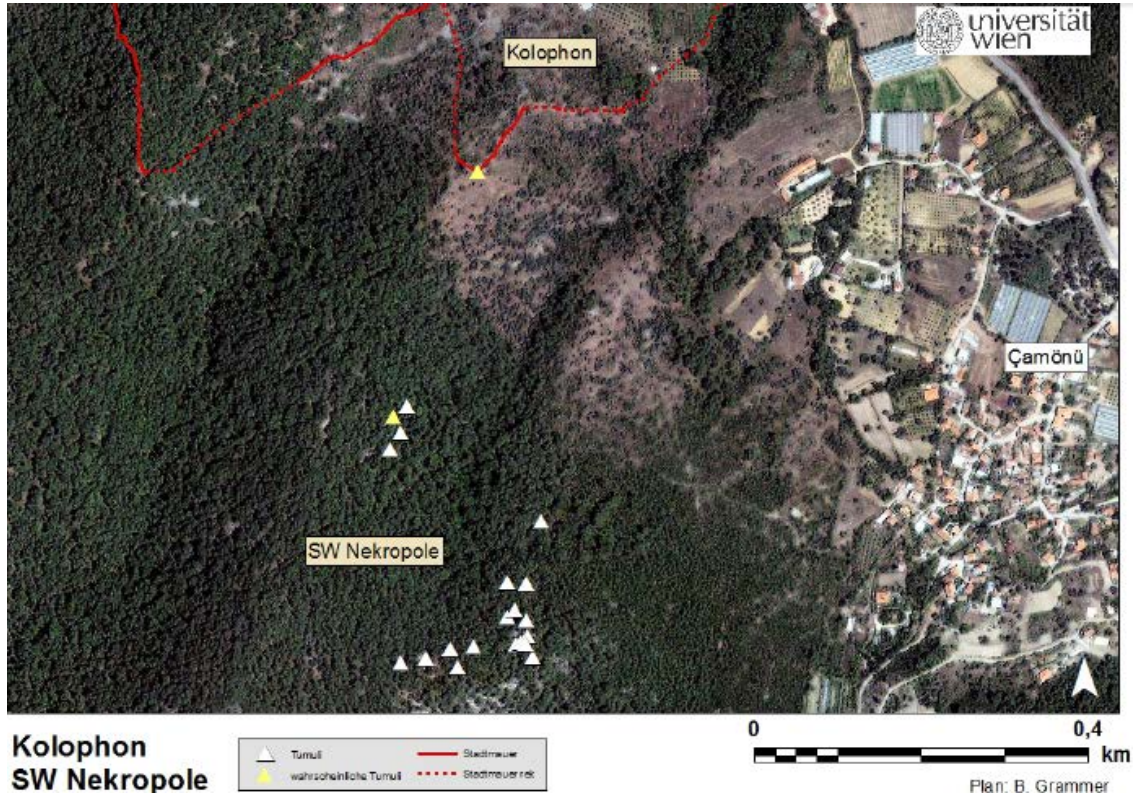
Figür 125. R. A. Bridge'nin *tholos* mezar planı

Figür 126. Akyurt'a göre Mikene tholosunun üst kısmı

Figür 127. Kolophon'da Kuzeydoğu Nekropoldeki tümülüsler.

Figür 128. Kolophon'da Güneybatı Nekropolündeki tümülüsler.

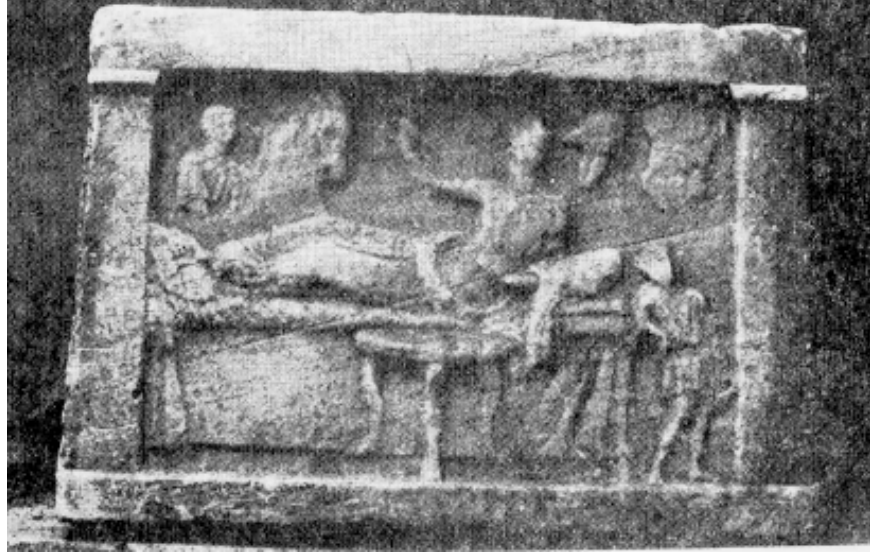
Figür 129. Goldman'ın arşivinden, Geometrik Nekropoldeki 1 no.lu tümülüs.

LEVHA LXIX

Figür 130. Kolophon'da Güneybatı Nekropoldeki 6 no.lu tümülüs.

Figür 131. Kolophon'da Güneybatı nekropoldeki 7 no.lu tümülüs.

Figür 132. Kolophon'dan klineli mezar steli.

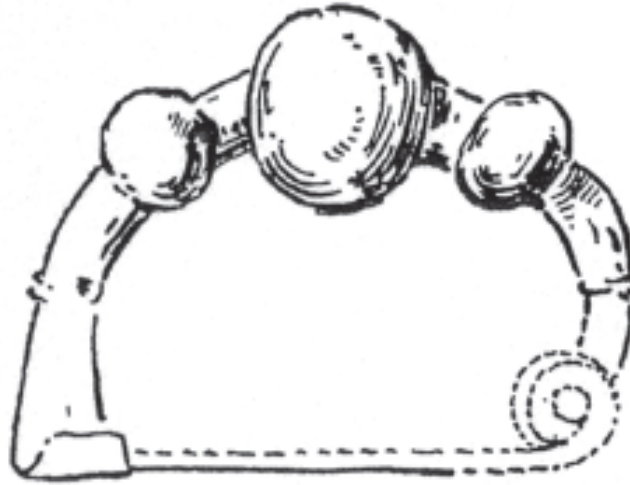

Figür 133. Kolophon'da 2 no.lu tümülüsün E kremasyon mezarı.

LEVHA LXXI

Figür 134. Kolophon'da 1 no.lu tümülüsteeki 3 no.lu kremasyon mezar

Figür 135. Kolophon'da 2 no.lu tümülüsteeki C pithosunda bulunan fibula.

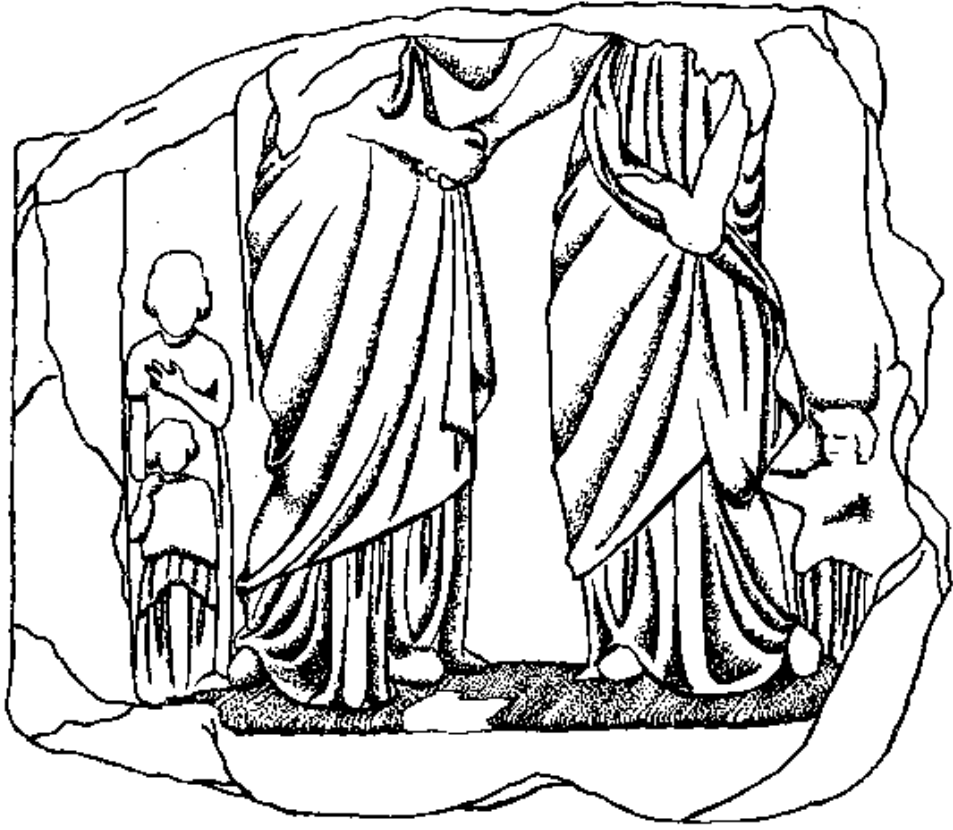
LEVHA LXXII

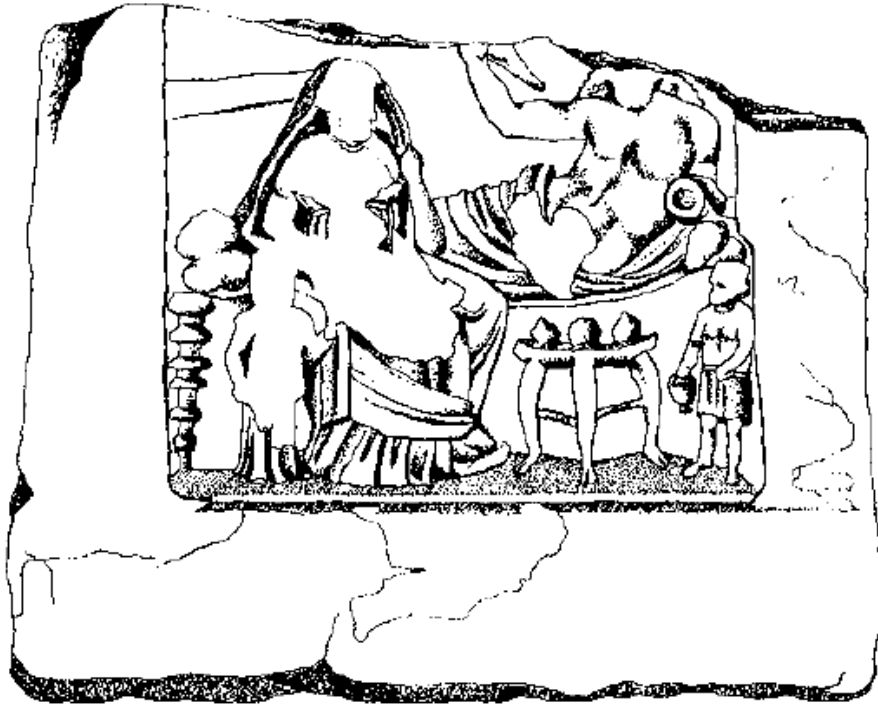
Figür 136. Notion'dan "000.031" Env. No.lu mezar steli, İzmir Tarih ve Sanat Müzesi.

Figür 137. Notion'dan "1/2/08" Env. No.lu mezar steli, Efes Müzesi.

Figür 138. Notion'dan veda sahneli stelin çizimi.

Figür 139. Notion'dan ziyafet sahneli stelin çizimi.

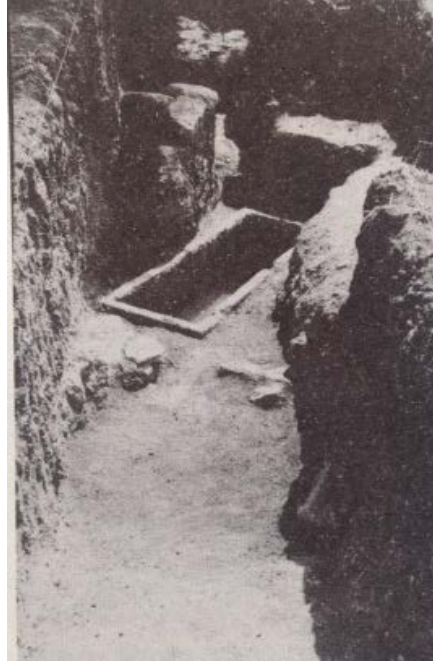
LEVHA LXXIV

Figür 140. Notion'dan yazıtlı mezar stelinin çizimi.

Figür 141. Klazomenai lahitleri, İzmir Arkeoloji Müzesi.

LEVHA LXXV

Figür 142. Erythrai'nin Hellenistik Dönem taş lahti

Figür 143. Smyrna'daki 2 no.lu taş lahit

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Pelin TAŞ

Doğum Yeri ve Tarihi: Ankara, 31.01.1989

e-posta: pelintas3@gmail.com

Eğitim Durumu

Lisans: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü.

Yüksek Lisans: Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı.

Yüksek Lisans: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Paleoantropoloji Anabilim Dalı

Katıldığı Kazılar

2006 Efes Antik Kenti Kazısı

2007 Laodikeia Antik Kenti Kazısı

2008 Laodikeia Antik Kenti Kazısı

Kongre, Sempozyum ve Yayınlar

2014 Pelin Taş, Savaş Kuşçu, "Türkiye'de Arkeolojik Kazı Alanlarındaki İş Sağlığı ve Güvenliği" 20. Ulusal Ergonomi Kongresi, 26-28 Eylül 2004, Ankara. (Baskıda)

2015 Pelin Taş, "Antik Dönemden Günümüze Hasırın Ölü Gömme Geleneği Olarak Kullanımı: Tire Örneği", Tire Araştırmaları Sempozyumu, 12-13 Mart 2015, İzmir. (Baskıda)

2015 Pelin Taş, Ilgın Cansu Kamay, "Dental Treatmens in Ancient Populations", Uluslararası Antropoloji Bilimleri Kongresi (ICAS), 9-11 Nisan 2015. (Sözlü sunum)

2015 Pelin Taş, "An Aspect From Egypt to the Traditions of Interment at Hellenistic Period: Hadra Hydrias", Uluslararası Antropoloji Bilimleri Kongresi (ICAS), 9-11 Nisan 2015. (Poster sunumu)